Ke hoopuka aku nei makou ma keia wahi o KA NA'I AUPUNI i ka Moolelo Kahiko o Hawaii nei, e like me ia i hoomakaukau ia a kakauia e ka lunahooponopono o keia nupepa, a ke lana nei ko makou manao e lilo ana keia mahele i mea e pulamaia e na Opio Hawaii. Ua pili keia Moolelo i ko Hawaii nei "Ancient History," elike me ia i hoikeia ma na mele ame na kuauhau a ka poe kahiko.

Ua hoolaia ae keia hana a ka Mea Kahau no kona makaukau minamina maoli i ka moolelo e pili ana i na hana, ka nohona ame na manao o ko Hawaii nei poe kupuna i hala aku i ka po. A no ia kumu, ua hoakoakoaia, hoiliiliia, houluuluia a hoonohonohoia na mahele o keia Moolelo, mai loko mai o na mele, na kuauhau ame na moolelo i paa ma na buke, i kakaulimaia a pa'i maoli ia, a kekahi poe loea pili moolelo Hawaii, a pela pu nohoi mailoko mai o kekahi mau nupepa kahiko i loaa mai i ka mea kakau. He kakaikahi na buke o keia ano i loaa i ka mea kakau, a he nui aku na mea i koe. O ka mea i paa a i loaa i ka mea kakau, e paa ana ia; aka, o ka mea i loaa ole a i paa ole iaia, na ka nalowale aku ia. A he nui hoi ka minamina no ka nalowale aku o kekahi mau mea ano nui iloko o ka ole mau loa.

E hoomaopopoia, he lahui kakou me ko kakou Moolelo Kahiko, i ano like loa aku me ka moolelo kahiko o ka lahui o Helene; a he mau mele kahiko hoi ka ko kakou mau kupuna i like aku a i oi aku nohoi ko lakou hiwahiwa ame ke kilakila i ko na mele kaulana loa o ua lahui Helene nei.

Ua piha ko kakou mau mele me na hoonupanupa ana a ia mea he aloha; piha me na keha ana no na hana koa a wiwo ole a ko kakou poe ikaika o ka wa kahiko; ka lakou mau hana kaulana; ko lakou ola ana ame ko lakou make ana. Aia maloko o ko kakou Moolelo Kahiko na Mele ame na Pule Wanana, na mele ha'i-kupuna a kuauhau hoi. Aia hoi maloko o na hana maa i ko kakou mau kupuna, he mau mahele ike i komo nui iloko o ke kupaianaha ame ke kamahao; a ua kapaia aku hoi ia mau mea e ka poe e noho apa iloko o na olino ana a ka naauao, he mau hana pouli, hupo, hoomanamana a Pegana hoi. Aka nae, o ka mea oiaio, he mea pono ke malamaia kekahi oia mau ike o ke au kahiko o na kupuna o kakou, elike me ka ike kalaiwaa, kilo-hoku, ame na ike e ae he nui. A i ka hoakoakoa ana i keia mau mea apau me ka hoomaopopo ana i na olelo e hoike ana i ko lakou ano, ka lakou hana ame ko lakou waiwai i'o e loaa ai he moolelo.

"A o ka Moolelo" wahi a Cicero, "oia ka mea e hoao ai i ka manawa; oia ka malamalama o ka oiaio; ke ola o ka hoomanao; ka rula o ka hoomanao; ka elele o ka wa kahiko."

Ma ko makou helu o ka la apopo e hoopukaia aku ai ka Helu 1, o keia Moolelo kupaianaha a kamahao o ke au o na kupuna o kakou i hala aku i ka po. He Kumulipo—Kumuhonua maoli keia.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

KA Pae Moku o Hawaii nei, elike me ia e ikeia nei a i hoomaopopoia e ko Hawaii nei poe kahiko, eia no ia ke ku nei ma kahi, he aneane 1200 mile mai ka Piko mai o Wakea, oia hoi ka Poai-Waena, ma ka olelo a ka haole. A ke ku nei hoi ia maloko ponoi o ke Alanui Polohiwa a Kane, oia hoi, ke ala poai o ka hoailona o ke Ala-La (Zodiaka), i kapaia o "Papai," oia hoi ke "Ku-kuau" ma ka helu Hawaii.

Ua ikeia ma na mele a ka poe kahiko, he umi ame kumamalua ka nui o na mokupuni o loko o keia Pae Moku; a e nee lalani like ana lakou ma ke ano pae-kahi, mai ka *hema* a i ka *akau*. A o lakou apau, ua lahuiia malalo o ka inoa ka Pae Moku o Hawaii, a i ole, ka Pae Aina o Hawaii.

Ma ka hoomaopopo ana nae a ka poe kahiko o Hawaii nei, ke moe nei keia mau mokupuni, mai ka *hikina* a ke *komohana*. O keia ka mea i hoikeia ma ke mele a Kamahualele, ke kilo hoku a ke alii Moikeha, i hea ai ma ko lakou wa i hoi mai ai mai Tahiti mai a ike ai i ka mokupuni o Hawaii. A eia iho ke-kahi mau lalani o ua mele nei:

1. Eia Hawaii. he moku, he kanaka,
2. He kanaka Hawaii—e,
3. He kanaka Hawaii;
4. He kama na Kahiki
5. He pua alii mai Kupaahu,
6. Mai Moaulanuiakea Kanaloa,
7. He mokupuni na Kahiko, laua o Kupulanakehau;
8. Na Papa i hanau,
9. Na ke kama-wahine a Kukalaniehu laua me Kauaka-hakoko,
10. Na pulapula aina i pae-kahi,
11. I nonoho like i ka *hikina*, *komohana*,
12. Pae like ka moku i lalani.

O na inoa o keia mau mokupuni he umikumamalua i hoike ia ae la, oia o Hawaii, Maui, Kahoolawe, Lanai, Molokini, Molo-kai, Oahu, Kauai, Niihau, Lehua, Kaula ame Nihoa. Ua olelo ia, o keia poe inoa apau i hoikeia ae la, he mau inoa wale no lakou i ikeia ma na mele, na moolelo ame na kuauhau kahiko o Hawaii nei. Penei na mea i hoikeia ma kekahi mele kahiko i oleloia, he mele inoa ia no Kualii, Moi o ka mokupuni o Oahu nei; a i hooiliia aku hoi i ka Moi Kaumualii o Kauai.

1. O Wakea a Kahiko Luamea, a—e,
2. O Papa, o Papa-hanau-moku ka wahine,
3. Hanau o Kahiki ku, Kahiki-moe,
4. Hanau ke apaapaa nuu, ke apaapaa lani
5. Hanau *Haeae* ka moku hiapo,
6. He keiki makahiapo a laua—a—a.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

7. O Wakea la ua kane,
8. O Papa, o Walinuu ka wahine,
9. Hookauhua Papa i ka moku,
10. Ho-iloli ia *Maui*;
11. Hanau Maui-loa, he moku,
12. I hanauia he ololani, he uilani,
13. Uilani he i kapa lau maewa
14. He nuu no Ololani, no Lono, no Ku,
15. No Kane ma laua o Kanaloa—o—a,
16. Hanau kapu ke kuakoko
17. Kaahea Papa ia Kanaloa, he moku
18. I hanauia he pu-nua, he naia,
19. He keiki i'a na Papa i hanau
20. Haalele Papa hoi i Kahiki
21. Hoi a Kahiki Kapakapaka-ua
22. Moe o Wakea—
23. Moe ia Kaula-wahine
24. Hanau *Lanai* a Kaula,
25. He keiki makahiapo na ia wahine;
26. Hoi Wakea loaa Hina
27. Loaa Hina, he wahine moe na Wakea
28. Hapai Hina ia *Molokai* he moku,
29. O Molokai a Hina he keiki moku,
30. Haina e ke kolea a Laukaula
31. Ua moe o Wakea i ka wahine
32. Ena Kalani, ku ka hau lili o Papa—a—pa,
33. Hoi mai o Papa mailoko mai o Kahiki-ku
34. Ku inaina, lili i ka punalua
35. Hae manawa ino i ke kane o Wakea
36. Moe ia Lua, he kane hou ia
37. Hanau o *Oahu* a Lua;
38. Oahu a Lua, he keiki moku
39. He keiki maka-na-lau na Lua—u—a,
40. Hoi hou aku no noho me Wakea
41. Naku Papa i ka moku o Kauai
42. Hanau Kamawaelualani, he moku
43. He wewe Niihau, he palena Lehua,
44. He panina Kaula o ka Moku Papapa.

Eia hoi kekahi moolelo kahiko e pili ana i na mokupuni o ko Hawaii nei Pae Aina, oia na mea i ikeia ma ke mele a Kahakukamoana, he kahuna nui i ka wa kahiko. A ma ia mele, ua ikeia na inoa o na mokupuni o Molokai, Lanai, Kahoolawe, Molokini, Oahu, Lanai, Kauai, Niihau, Kaula ame Nihoa, a oia keia mahope ae nei.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

KULUWAIEA, ke kane; o Hinanuialana, ka wahine, hanau mai o *Molokai*, "he akua, he kahuna, he pua-lena no Nuumea." O *Lanai*, he keiki hookama oia na kekahi alii mai Tahiti mai, nona ka inoa o Kahalukuwaiea, O *Kahoolawe*, he keiki oia na Keaukana'i me Walinuu, kana wahine; a mai Holani mai lauā i hele mai ai. Ua kapaia o Kahoolawe he keiki lopa (he mahiai kona ano). Ua oleloia hoi o Molokai he iewe ia no Kahoolawe. *Oahu* hoi, he keiki oia na Ahukinialaa, keiki a Laamaikahiki me Laamea-laakona, kana wahine. Ua kapaia o Oahu nei, he wohi. Ua oleloia ma keia mele, he alii o Ahukinialaa mai ka-na-mu mai. O *Kauai* hoi, he keiki oia na Laakapu (k) me Laamealaakona. O *Niihau*, *Kaula* ame *Nihoa*, he poe keiki lakou na Wanalia, he kanaka mai Polapola mai, me Hanaloa kana wahine. A penei ke mele e hoike ana i kela mau inoa ae la:

1. Ea mai Hawaii nui-akea,
2. Ea mai loko, mai loko mai o ka po
3. Puka ka moku, ka aina,
4. Ka lalani aina o Nuumea
5. Ka pae aina o i kukulu o Kahiki,

* * * * * * * * *

6. Na Kuluwaiea o Haumea, he kane
7. Na Hinanuialana, he wahine,
8. Loaa *Molokai*, he akua, he kahuna,
9. He pua lana no Nuumea

* * * * * * * * *

10. Ku mai Ahukinialaa
11. He alii mai ka uana-*mu*
12. Mai ka api o ka i'a
13. Mai ka ale po'i-pu o Halehale-ka-lani
14. Loaa (o) *Oahu*, he Wohi
15. He wohi na Ahukinialaa
16. Na Laamealaakona, he wahine

He nui a lehulehu na kuauhau i paanaau i ka poe kahiko no ka mea e pili ana i kahi i hoea mai ai ame ka loaa ana o ka aina ma Hawaii nei. O ka inoa Hawaii, he inoa hou loa ia; no ke au mai nei no ia o Wakea ame Papa; a he inoa pili mokupuni wale nohoi ia ma ka ike ame ka hoomaopopo ana a ka poe kahiko. Ua hoomaopopoia ma na aweawea moolelo kahiko, elike 'la me ka moolelo o Maui i hoao ai oia e hoohui i na mokupuni apau o Hawaii nei a lilo ae lakou apau i hookahi honua aina okoa, mamuli o kona kilou ana i kana makau kaulana oia o Manaiakalani, he mea hoike maopopo ia, ua ike ko kakou mau kupuna o ka wa kahiko, pela ka manao o kekahi poe, he hookahi i'o no honua aina okoa mai Hawaii mai a hoea i Nihoa a me na mokupuni liilii malalo aku oia wahi.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

KA manao hoi o kekahi poe kahiko, he mau mokupuni kakaawale no keia o Hawaii nei mai kahiko loa mai. A o ka ninau nui i kupono e hoouluia ae ma keia wahi, oia keia: Heaha la na manao o ka poe kahiko no na kumu i loaa ai ka aina ma Hawaii nei?

O na mookuauhau a na poe kahiko la, elike me na mea i loaa lihilihi mai ia kakou i keia wa. oia wale no na mea hoike maopopo e hoakaka ana i ko lakou mau manao maluna o keia ninau.

Mawaena o na mookuauhau i loaa i ka mea kakau, aole hookahi o lakou i hoike mai no ka hana maoli ia ana o keia Pae Moku e na lima o ke kanaka, a i ole, hanau maoli ia mai paha lakou e kekahi wahine; koe wale no ka mookuauhau pili ia Wakea ame Papa, kana wahine: O ka mookuauhau a moolelo Kumulipo i hoomaopopoia e kekahi poe kakau moolelo Hawaii, ma ke ano, he moolelo kuauhau kahiko loa ia, oia kai hoike mai i ka hoea ana mai o ke kumu honua, mailoko mai o ka Po; aole hoi ka honua, a i ole, o ka aina i hana maoli ia e ka lima o ke kanaka, aole hoi i hanauia mai e ka wahine.

He ekolu no mau mahele nui i ku ai na hoike ana mai a keia mau mookuauhau no ka loaa ana mai o neia mea, he honua a he aina hoi: (1) Ua hanau maoli ia mai no ka mole o ka honua e ka wahine; (2) ua hana lima maoli ia ka honua e ke kanaka; (3) ua ulu a ua puka mai ka aina mailoko mai o ka lipolipo o ka pouli, oia hoi, ka Po, aole mamuli o ka hanauia ana e ka wahine, a hana maoli ia ana paha e ka lima o ke kanaka.

Aia ma ka mookuauhau o Puanue i hoikeia mai ai, wahi a kekahi poe, na kekahi wahine nona ka inoa o Kumukanikekaa, ka wahine hoi a Paiaalani i hanau mai na kukulu o ka honua ame ka lani. Olelo hoi kekahi poe, ma o ka mookuauhau la o Kumuhonua, na kana wahine oia o Kamaieli, i hanau mai i ka mole o ka honua.

Aole nae he mau mookuauhau e waiho nei i keia wa no Puanue ame Kumuhonua e hoike ana i keia manao o ko kakou mau kupuna kahiko no keia hanau maoli ia ana mai o na kukulu o ka honua ame ka lani, a pela pu hoi me ka mole o ka honua e na wahine no laua na inoa i hoikeia ae la. He mea minamina nui no kakou noi o keia wa, ka loaa ole ana mai o keia mau moolelo kahiko a ko kakou mau kupuna ia kakou. Ua loaa nae i ka mea kakau, he mau moali e hoike ana i ke kuauhau o Puanue ame Kumuhonua, ma ka mahele e pili ana i ko laua hanauna kanaka maoli.

Ua komo na kuauhau o Puanue ame Kumuhonua iloko o ka mookuauhau o Kumulipo.

(E HOOMAUA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Ma ia kuauhau, aia o Puanue ame Lalomai (a o Lalohana hoi ia wahi a kekahi poe) ma ka hanauna 838 mai a Lailai (w) mai; a o Paiaalani hoi me Kumukaaikekaa (w), aia ma ka hanauna 904, mai a Lailai (w) mai; a oia hoi ka hanauha 87 mai a Puanue mai. O Kumuhonua hoi, aia oia ma ka hanauna 983 mai a Lailai mai, ma o ka mookuauhau Kumulipo la, a o ka hanauna 146 hoi ia mai a Puanue mai.

E hoikeia ana keia mau mookuauhau elua mahope ae nei.

Ua manaoia o ka mookuauhau Kumulipo, oia ka oi loa aku o ke kahiko mawaena o na mookuauhau apau o Hawaii nei, a ua poholo pu iloko ona na hookumu ha'i-kupuna ana o loko o kekahi mau mookuauhau e ae.

O keia ka mookuauhau o Hawaii nei i hoomaopopo mai no ka hana a kalai lima ole ia ana o ka honua e ke kanaka; a, aole nohoi i hanauia mai e ka wahine; aka, ua kumu a ua mole kona kahua iloko o ka po, a mai laila oia i ulu mai ai.

O keia manao ka Dayida Malo i haawi i ka mahalo, elike me ia i ikeia maloko o kana "Moolelo Hawaii," i unuhiia ma ka Olelo Beritania i keia wa a i kapaia hoi "Hawaiian Antiquities." Ua oleloia penei: "Malia paha o keia ka manao pololei; a ua ulu io mai no keia mau pae aina no lakou ponoi ae no, a mahope mai i ikeia ai na kanaka maluna o lakou. Malia paha, o ka manao hoakaka maikai loa keia no na manao kuhihewa o ka poe kahiko." (Haw'n Antiq. mok. 2, pauku 8.)

Aole hoi elike me ka Rev. F. J. Pokuea i olelo ai ma ka "Moolelo Hawaii" i hooponopono ai a i pa'lia ai ma ka M. H. 1858, ma Honolulu nei, e owili ana i ka manao o ka mookuauhau Kumulipo, no ka ulu ana mai o ka aina, me ka hanau ole ia aha e ka wahine, a hana ole ia ana hoi e ka lima o ke kanaka, iloko o na manao hoike o na mookuauhau mua ae nei, ma ke ano he manao lapuwale a kuhihewa.

No ka mea hoi e pili ana i ka mookuauhau, a i ole, i ka moolelo o ka Papa hanau ana mai i keia pae moku, a i ole, o ko Wakea hana maoli ana i keia mau mokupuni me kona mau lima, he lehulehu wale na mele ame na moolelo-kaao e hoike mai ana i keia mau manao. A ua kuhihewa kekahi poe, oia mau hoike ana mai a na mele, no ko Papa hanau maoli ana mai ia i keia mau Pae Moku, olai nae o ka mea pololei maoli he mau kuauhau ia e hoike ana i ko Papa hanau ana i kana mau keiki, a pela noho o Kaula ame Hina i kahaua mau keiki.

Eia kekahi manao o ka poe kahiko no ka mea e pili ana i ka hanaia ana e ka Lahi ame ka Honua, ka Wahina, na Moku, ka mahelehelela aha o ka aina ame ke kai a pela aku.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

HANA IHO la ke Akua nui oiaio o Kanenuiakea; Kunuiakea ame Lononuiakea. Ekolu ano like i ka mea hookahi * * * Hana iho la ke Akua i ka Lani ame ka Honua. He Umeke ka Honua, he Po'i ka Lani; o ke Ao ka pala; o ka anoano oia na Hoku.

Ua hoikeia hoi ma kekahi moolelo kahiko o Hawaii nei, ka loaa ana o ka Lani ame ka Honua ame na mea i piha ai laua, mailoko mai no ia o ka ipu umeke, elike no me ka mea i hoike ia ae la. A o keia umeke nae, ua hanauia mai no ia e Papa. A penei ka moolelo.

"Hanau mai la o Papa i kekahi ipu awaawa, he po'i no a me ka umeke. O ke po'i o ua umeke la, oia ka Wakea o ke kiola ana ae iluna iloko o ka lewa, a lilo ae la i Lani. O ke kino maoli o ka umeke, hoolilo iho la o Wakea ia mea i Honua a i Moana-kai. O na anoano ame ka haku-keokeo o loko o ka umeke, hoolilo ae la o Wakea ia mau mea i La, i Mahina a i mau hoku. O ka pala keokeo o loko o ua umeke nei, kiola ae la o Wakea ia mea iloko o ka lewa a lilo ae la i Ao. O ka wai o loko o ka umeke, ninini aku la ia iluna iloko o ke Ao, a loaa mai la ka ua."

Ua kakooia ke ano nui maoli o keia moolelo (kaao) i hoike ia ae la, e kekahi pule a ka poe kahiko i kapaia he "Pule Ipu," a eia iho kekahi mau lalani o ua pule nei:

1. Ala mai, e Lono, i kou haina (haawina) awa nui nou e Lono,
2. He ulu mai e Kea, he pepeiao puaa, he pepeiao ilio, he pepeiao aina nui—nou, e Lono!
3. Halapa i ka mauli! Kukala ia hale-hau! Mau, malewa i ka po; molia ia hai ka po,
4. O kuu ka-ipu; o kuu hua i ka ipu; hua i ka-kala ka ipu ka-kala, he kalana ka ipu
5. O hua i na moo a Hii! I au i'a ko ia.
6. Ahia la anoano a ke ahi kanu, a kanu la, i pua i Hawaii?
7. A kanu la o ka ipu nei; a ulu, a lau, a pua a hua la o ka ipu nei.
8. Hoonoho la o ka ipu nei, ke kela o ka ipu nei.
9. O uha'i o ka ipu nei, kalai la a ka ipu nei,
10. O oki, o kua i o ka piha o ka ipu
11. O ka ipu ka honua nui nei: o po'i o ka lani o Kuakini.

Ke ikeia nei ma ka lalani o kela pule ae la na hoike e hoomaopopo ana o ka "ipu," oia ka "honua;" a o ke "po'i" o ua ipu la, oia ka "lani" i oleloia ma ka pule "o Kuakini." Ma ka manao o ka mea kakau o ka hoopaia ana o ka huaolelo "Kuakini" ma ke ano hanuoa piii inoa maoli, he kuhihewa ia; me he mea la, o ka pololei maoli o ka hoonoho huaolelo ana ma keia lalani 11 (o ka Pule Ipu i hoikeia ae la) oia keia:

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

"11. O ka ipu, ka honua; o po'i o ka lani, o ku a kini."

Oia hoi, o ke ano "o ku a kini," oia ke "kū" pukuikui ana o na hoku ama ko lakou kinikini ana nohoi.

O kekahi moolelo o ka lilo ana o Wakea a pela no me Papa i mau kumu e loaa ai he Lani, he Honua ame na mea apau i piha ai laua (ka Lani ame ka Honua) ua loaa mai ia mailoko mai o ke mele i kapaia o "Hanau-a-Hua-ka-Lani," ke mele i oleloia "He Kanaenae no ka hanau ana o Kauikeaouli." Eia iho kekahi mau Pauku o ua mele nei:

PAUKU 2.

1. O hanau ka Honua a mole ka Honua
2. O kokolo ke a'a, ka weli o ka Honua,
3. O Lani weli ka Honua, o Lani ii,
4. Holopu ka opua, lewa ka Honua,
5. O pali-nui ka Honua, akea ka Honua,
6. Honua-ku, o Honua noho ka Honua,
7. O Honua a Wakea, na Wakea ka Honua,
8. O Honua a Papa, na Papa ka Honua,
9. Ka hiapo Honua a Papa i hanau,
10. O ia hoi;
11. O ka Honua a hanau ka Honua
12. O ka Honua la auanei ko lalo nei
13. Owai la auanei ko luna la?
15. Owai la? O ka Po. Aia! Aia hoi ha!!

PAUKU 3.

1. O hanau ka Po ia luna
2. Hanau ka Po ia luna nei
3. O Lani hanee ka Po, Pinai i ke'we
4. O Pipili ka Po, o moeana ana lea
5. O Kohiana lea ka Po, o Mahina lea
6. O huli e ka Po, o kaawale ka pili
7. O ke keiki Po-lani keia a Wakea i hanau
8. Keiki akahi a ka Po
9. Keiki alua a ka Po
10. Keiki akolu a ka Po
11. O Kuakoko o ka Po
12. E hanau mai auanei ka Po—
13. Oia ho—i, o ka Po——hapau ka Po
14. O ka Po la hoi auanei ko luna la
15. Owai la auanei ko lalo nei?
16. Owai la? O ka Moku. Ai—a! Aia hoi ha!!

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

PAUKU 4.

1. O hanau ka Moku a kupu a lau
2. A loa, a ao, a mu'o, a liko
3. Ka moku ia luna o Hawaii
4. O Hawaii no ka moku
5. He pulewa ka aina, he naka Hawaii
6. E lewa wale ana no i ka lani lewa
7. Honoa mai, e Wakea pahono ia
8. Malia ke aa o ka Moku me ka honua
9. Paa ia lewa, e Lani
10. I ka lima akau o Wakea
11. Paa Hawaii la
12. A laa Hawaii la
13. Ikea he Moku
14. O ka Moku la hoi auanei ko lalo nei
15. Owai la hoi auanei ko luna 'la ?
16. Owai la? O ke A—o!
17. Ai—a! Aia hoi ha!!

PAUKU 5.

1. O hanau ke Ao, o hiki ae
2. O ohi ae ke Ao, o hiki ae
3. O moku pawa ke Ao, o hiki ae
4. O oaka ula ke Ao, o hiki ae
5. O moakaka-ku ke Ao, o Molae
6. O pukupiiku ke Ao, o melemele
7. O melemele ka opua, he lai
8. O poni uli ka opua hiwahiwa
9. O hiwahiwa ka opua lani ele
10. Eleele ka lani hakulu-weo
11. Lani ekaeka, ha-eleele
12. Hakuma, hakuma, hakumakuma
13. O ke ao nui Waihee ua kea ia
14. E hoowiliwili mai ana e hanau
15. Oia ho—i, o ke Ao
16. Hanau ke Ao
17. O ke Ao la auanei hoi ko luna la
18. Owai la hoi auanei ko lalo nei?
19. O ka Mauna,
20. Ai—a! Aia hoi ha!!

PAUKU 6.

1. O hanau ka Mauna a Wakea
2. O puu a'e ka mauna a Wakea
3. O Wakea, ke kane, o Papa, o Walinuu ka wahine
4. Hanau Hoohoku, he wahine

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

5. Hanau Haloa he 'lii
6. Hanau ka Mauna, he keiki mana na Wakea
7. O ka lili o Wakea, o ha'i ka hala
8. O ke kuku a ka manene
9. I hoouka ai iloko o Kahiki-ku
10. Hee Wakea, kalewa kona ohua
11. Kuamu ia e Kane, kuawa ia e Kane,
12. Ho'i mai o Kane a loko o Lanimoemoe,
13. Moe Wakea moe ia Papa
14. Hanau ka La na Wakea
15. He keiki kapu na Wakea
16. O ka uluna o Wakea, na Wakea no
17. Hanau ka Mauna
18. He makahiapo kapu na Wakea
19. Oia ho—i, o ka Mauna
20. Hanau ka Mauna
21. O ka mauna la hoi auanei ko lalo nei
22. Owai la hoi auanei ko luna la?
23. Owai la? O ka La,
24. A—ia! Aia hoi ha.

PAUKU 7.

1. O hanau ka La, o Na'uele
2. O Na'uele ka La, o Kupanole
3. O Kupanole ka La, o kohia
4. Kohia ka La ia Hina
5. O ke kukuna o ka La paa
6. O ka pe'a o Hilina, Hilinehu
7. O ka La o ke Kamani,
8. O ka hui o ke Kamani-ula
9. O ka eheu o Halulu
10. Ke haina mai la e ha'i
11. Ke hakina mai la e ka La
12. E ke keiki hele lani a Wakea,
13. O Wakea kai lalo, o ka La ka iluna
14. O ke keiki La keia a Wakea i hookauhua ai
15. Oia hoi ha, o ka La
16. Hanau ka La
17. O ka La hoi auanei ko luna la
18. Owai la auanei ko lalo nei?
19. Owai la? O ka Moana
20. Ai—a! Aia hoi ha!!

PAUKU 8.

1. O hanau ka Moana o Wakea
2. O ka Nalu na Wakea, o ke Kai na Wakea
3. O kai kane, o kai wahine na Wakea

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

4. O ko'a ku, o ko'a hale loulu na Wakea
5. Hanau ka La.
6. Hoowiliwili a ka Pa
7. Iloko o ka Moana uli eleele nei la—e
8. O ka Moana
9. Oia ho—i, o ka Moana
10. Hanau ka Moana
11. O ka moana la hoi auanei ko lalo nei
12. Owai la auanei ko luna la?
13. Owai la?
14. O Ku, o Lono, o Kane
15. O Kanaloa, o Kaekae
16. O Maliu

* * * * * * * * *

Ke ike ae la no kakou i na hoike a ke mele i hoikeia ae la. He ano a he kulana mookuauhau maoli no ka hoike a ke mele a kakou e ike ae la. Ke hookolo nei ke mele i ka hoomailani ana i ko Kauikeaouli mookuauhau alii mai ia Wakea ma mai me na kikoo ana ae i na kikepakepa ana i ka Honua, ka Lani, ka Moana, ke Kai, ka La, a pela aku.

Nolaila, ke ike maopopo nei kakou, he kahua a he kaona maopopo ka ka poe haku mele i kukulu ai i ka lakou mau mele kuauhau alii i haku ai, aole no ko lakou manaoio ana ua hanau maoli ia mai e Wakea ame Papa ka Honua ame ka Lani ame ko laua mau mea i piha ai; aole.

Mawaho ae o keia mau mele i hoike hapa ia ae la, e ka mea kakau, na mele hoi e hoikeia aku ana ma ka hapa hope o keia moolelo ano nui o Hawaii nei, aole i loaa he mau mele hou aku iaia e hoike ana no ka hanau maoli ia ana o keia mau mokupuni a hanaia paha e ka lima o ke kanaka.

O ka Mookuauhau Kumulipo; a i ole, o ke Mele Kuauhau ma ia inoa, he mele kahiko loa no ia. Ua hoomaopopoia ma keia mele, ua hoea mai na mea kino pili i ka Honua nei ame ko ka Lani mai ke au manawa i kapaia he Po; oia hoi ke au manawa a ko Hawaii nei i olelo ai, he au-Akua ia.

Ma ka hoomaopopo ana i keia mele, he Elua no mau Au a mau Mahele hoi: (1) Ke Au Po; (2) Ke Au Ao. Ua olelo ia ma keia mele, aia iloko o ke Au a mahele mua, he Ehiku Wa; a iloko hoi o ke au a mahele elua, he Elwa Wa. He Po wale no na au wa manawa ehiku o ke au a mahele ekahi; a he ao wale mai nohoi na wa manawa elwa o ka mahele elua. A ma kekahi olelo ana, ma ke au manawa elua i puka mai ai ke kanaka; a ma ke au o ka Po, oia hoi ke au manawa ekahi, oia ke ab hookumu honua.

(E HOOMAPIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

HA IKEIA no keia Mele a Mookuauhau kupaianaha e Davida Malo, ame kekahi poe kakau moolelo Hawaii e ae, aka, he mea minamina nae ka loaa ole ana mai ia kakou o ke kino maoli o ua mookuauhau la like me ka lakou i ike ai a i paa nae ai paha iloko o ko lakou mau la. He mea kupanaha no ka loaa ole ana mai o keia kuauhau ia kakou ma ka aoao mai o na poe kakau moolelo Hawaii, elike 'la me Dibela o Lahainaluna ame kekahi poe e ae oia pohai. A o ka mahele wale no o keia Mookuauhau Kumulipo i loaa mai i ka mea kakau, oia ke Kumulipo i loaa mai ma o ka Moi Kalakaua la.

Ua oleloia ma ka moolelo e pili ana i keia Mele Kumulipo, aia ma ka wa i ku mua loa ai o Kapena Kuke, i kapaia ai e na Hawaii oia au, o Lono, ma ke kaikuono o Kealakekua, ma Kona Hema, Hawaii, ma ka M. H. 1779 (paha), i heaia aku ai keia mele, ma ke ano pule, e kekahi kahuna, nona ka inoa o Koa; a hea hou ia no ua mele pule la imua o ua Kapena Kuke nei, e Puou, kekahi kahuna o loko o ka heiau o Hikiau; a maloko no hoi o ua heiau la i heaia ai ua mele Kumulipo nei imua o Kapena Kuke.

Aka, aole nae keia o ka wa i hookumuia ai o keia mele, aia aku no imua i ka wa o Keaweikekahialiiokamoku; oia no ka wa e noho Moi ana o Kualii no ka mokupuni o Oahu nei.

A wahi a S. M. Kamakau, kekahi kakau moolelo kaulana o Hawaii nei, i hoike ai ma kana Papa Hoike Manawa no na mea kaulana o Hawaii nei, ua hanauia o Kualii ma ka M. H. 1565, a ua make oia ma ka M. H. 1730. A ma kona wa e ola ana, ua hakuia kekahi mele nona, a ma ia mele i hoohalikelikeia ai oia me Keawekekahialiiokamoku, a penei kekahi mau lalani o ua mele la:

" Aia ka kou hoa e like ai
O Keaweikekahialiiokamoku
O Keawe, haku o Hawaii la
He awaawa hoi ko ke kai
He mananale hoi ka wai
He welawela hoi ko ka La
He mahana hoi ko kuu ili
No kuu kane o Nininikewai
O Pulele la. Ua like ?
Aole i like.—Ku.
Aole i like nei lani i ka hoohalikelike mai,
He kanaka ia
He akua Ku
He ula-lele Ku mai ka lani mai
He haole Ku mai Kahiki mai
He mau kanaka ia eha

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA 'I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

O Ku, o Lono, o Kane, o Kanaloa
O Kane-makaiahuawahine
O Haihaipuaa, o Kekuawalu—la,
Ua like.

O ke ano o ka huaolelo "Kumulipo," he hookumu ana iloko o ka lipolipo hohonu o ka Po, elike me ka olelo ana; o na lalani mua o ua mele nei, penei:

"O ke au i kahuli wela ka Honua
O ke au i kahuli lole ka Lani
O ke au i kukaiaka ka La
E hoomalamalama i ka Malama
O ke au o Makalii ka Po
O ka walewale hookumu Honua ia
O ke kumu o ka lipo i lipo ai
O ke kumu o ka Po i po ai
O ka lipolipo, o ka lipolipo
O ka lipo o ka La, o ka lipo o ka Po
Po wale ho—i,
Hanau ka Po."

O kekahi manaoio o ka poe kahiko o Hawaii nei, ua hana maoli la no ka Lani, ka Honua ame na mea apau e na Akua ekolu, oia o Kane; o Ku ame Lono. A o keia hana a keia pukolu Akua i ka Lani ame ka Honua; oia ka mea i Honua ai, a i Lani ai. A ma ia ano hoi, e hiki ai ke hoomaopopoia, i ka mana no o ke Akua ke kumu i loaa mai ai he mau mokupuni ma keia wahi o ka Moana Pakipika.

Eia kekahi mau mahelehele o na Mele Kahiko e hoike ana i ka manao o kekahi poe o ko kakou mau kupuna kahiko:

"O Kane, o Ku-ka-pao
Me Lono Nui nobo i ka wai
Loaa ka Lani, Honua
Ho-eu, kukupu, i-nana
Ku luna o ka moku
O ka moana nui a Kane
O ka moana i kai o'o
O ka moana i ka i'a nui
O ka i'a iki
I ka mano, i ka niuhi
I ke kohola
I ka i'a nui hihimanu
* * * * * *
O na lalani hoku a Kane
O na hoku i ka nuu-paa

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

O na hoku i kakia ia
I paa, i paa i ka ili lani a Kane.
O na hoku i Kahakahakea
O na hoku kapu a Kane
O na hoku lewa a Kane
O kini, o ka lau, o ka mano o ka hoku
O ka hoku nui,
O ka hoku iki
O na hoku ula a Kane
He lewa!

* * * * * * * * *

O ka mahina nui a Kane
O ka La nui a Kane
A hoolewa a lewa
I hoolewaia i ka lewa nui a Kane

* * * * * * * * *

O ka Honua nui a Kane
O ka Honua i Kapakapaua-a-Kane
O ka Honua a Kane i hoolewa
O lewa ka hoku, o lewa ka malama
O lewa ka Honua nui a Kane."

Eia iho no keia mau mahelehele o na mele kuauhau a na kupuna kahiko:

"Kane i ka po loa
Ku ame Lono i ka po loa
O Hiikapoloa ke 'lii
Ka po kapu i hoano e
O aiau ka Po
O ke kaha ka Po anoano
O Mau-kulu ka Po eleele
Ka Po ke haiamu

* * * * * * * *

O Kane, o Kukapao
Me Lono-nui-noho-i-ka-wai
Loaa ka Lani, Honua
Hoeu, kukupu, i-nana
Ku iluna o ka moku
Kane Po Lani, O Lani Makua
O Ku o ka Pao i kiki lani
O Lono Nui maka oaka
Huila malamalama, loaa ka Lani
Hooia i oia, O Kane-kumu hana
O ka Lani hookanaka

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Hoi, hana, loaa ke 'lii Kuhonua
O ke Olakuhonua, ka wahine
Nonoho iho no laua
I hoi noho i ke kane kaikuaana."

Ua maopopo loa ma keia mau mahelehele mele i hoikeia ae la, o ka manaoio kumu o ko Hawaii nei poe kahiko, he pu-kolu Akua na poe na lakou i hana i ka Lani ame ka Honua, a pela hoi me na mea kino lani a honua hoi. Ua kapaia keia pu-kolu, a i ole, puku'i Akua, ma ka inoa Kah-Akahi.

A ma ka mahele moolelo kahiko, oia hoi, ka moolelo Kumuhonua, na keia Pu-kolu Akua i hana i ekolu lani i wahi no lakou e noho ai, a i ka honua hoi i keehina wawae no lakou. Ua kapaia ka Honua, o ke "Keehina Wawae a Kane." A na keia pukolu Akua no i hana i ka La, ka Mahina, na Hoku a i kini o ke akua.

Nolaila, i ka hoohui ana i na mahele moolelo kahiko Kumulipo a me Kumuhonua, ma ka hoonohonoho ana o keia moolelo, ua kapaia keia: Ka Moolelo Kumulipo—Kumuhonua o Hawaii, oia hoi, KA MOOLELO HAWAII KAHIKO.

I ka hoomaopopo hou ana i ka moolelo kahiko o Hawaii no ka mea e pili ana i kahi i loaa mai ai keia mau mokupuni, ua ikeia, he hookahi no honua aina okoa ma Hawaii nei, elike no me ia i hoike mua ia ae nei, a mailoko mai o keia honua aina hookahi i loaa mai ai keia mau mokupuni ka-kaawale.

Elike me ka mea i hoike mua ia no ka mea e pili ana i ko Maui hoao ana e hoohui i keia mau mokupuni me kana makau kaulana o Manaiakalani, a lilo hou lakou i kino hookahi, pela no i ikeia ai ia mau manao ma keia mau lalani mele o ka momolelo Kumulipo:

" Nui Maui, ninau i ka makuahine
Hoole Hina, aole au maku
O ka Malo-o-Kalana o ka makua ia
Ono i ka i'a na Hinaakeahi
A'o i ka lawai'a, kena Hinaakeahi
E kii oe i ko makuakane
Aia ilaila ke aho, ka makau
O Manaiakalani, o ka makau ia
O ka louna o na moku e hui i ka moana kahiko
Kina ka alae nui a Hina
Ko kaikuahine manu
O kaua ahiku na a Maui
O ke kupuau nana i hoolou
Ke e, ka waha, ka opina o Pimoe
O ka i'a ai-moku e halulu ai ka moana
Lilo Pimoe moe i ka-ina a Maui
I lu aloha o Mahanauluehu
O kama a Pimoe."

Hpomakaukaui e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

'KA moolelo kahiko o Hawaii nei e pili ana i ka hoolou ana o Maui,—oia hoi o Maui-a-Kalana, wahi a kekahi poe kuauhau kahiko, a o Maui-a-Kamalo hoi ia i kekahi poe paa kuauhau, a no ka hanauna kanaka Helu 23 mai nei no ia mahope mai o Wakea, a o ka ke keiki muli loa a Akalana (k) me Hinakawea (w); a o ka hanauna 1031 paha ia mai a Lailai (w) mai, ka wahine a ke kanaka mua loa ma ka moolelo Kumulipo,—oia keia:

Ma ke kamaaina o keia Maui i ka moolelo kahiko mai kona mau kupuna mai, no ka aina maloo, a he hookahi no aina o o keia Pae-moku o Hawaii nei, ua manao oia e hoolou hou a e hoopili hou i na honua aina mokupuni apau a lilo i hookahi; nolaila, kii oia i ka makau kaulana ia Manaiakalani (a ua oleloia, maloko iho nei no o ke keena hoikeike o ke Aupuni kahi i waiho ai o keia makau; a eia paha maloko o ke keena hoikeike o ke Kula Kamehameha i keia wa) no ka hoolou ana i ka i'a, oia o Pimoe i hoikeia ae la ma ke mele.

Oia ame kona mau kaikuaana, no lakou na inoa, o Maui-mua; Maui-hope ame Maui-kiikii, kai hele e hoolou i keia i'a. Ma Hamakua, Hawaii, kahi a lakou i hana ai i keia hana.

I ka paa ana o Pimoe ia lakou, ua olelo aku la o Maui-a-Kalana i na kaikuaana, imua wale no ko lakou mau maka e nana ai, aole e nana i hope. A ia lakou i holo mai ai a waena moana, ia wa lana ae la o Hina-ke-ka, ma ke ano he kaliu waa. I ko Maui-a-Kalana ike ana i ua kaliu nei, lalau iho la ia a kau ae la iluna o ka waa. Ia wa o ke ku a kanaka maoli ae la no ia o Hina-ke-ka, a he keu nohoi a ka wahine ui pahee o ka ili, ua hele a lamalama.

I keia wa i huli like mai ai na kaikuaana o ua o Maui-a-Kalana i hope, a ike i keia wahine a ka u'i nuiwale e kau ana iluna o ka waa, o ko lakou manawa iho la no ia i hoomaka ai e aumeume; a iloko o keia wa a lahua e aumeume ana no ua wahine nei, ia manawa i paina ae ai a moku ke aho e paa ana ia Manaiakalani (ka makau) a o ka lilo iho la no ia o ka manao hoohui a hookui mokupuni i upnia ai e Maui-a-Kalana i mea ole.

Ua kulike keia moolelo (kaao) me ke mele i hoikeia ae nei. A ke hooia nei nae ka manao o keia moolelo kahiko mai ko kakou mau kupuna mai, he hookahi no honua aina kahiko ma Hawaii (huiia) nei i ka wa kahiko.

A ma keia wahi e ulu ae ai ka ninau: Pehea i loaa ai keia kulana kakaawale o nei mau mokupuni e ku nei i keia wa?

Ma ka hookolo ana i ka moolelo kuauhau Kumulipo e ikeia ana, he eha manawa i hoea ai na hoee poipu ana a ke kai i kapaia ke Kai a Kahinalii ma Hawaii nei.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

KE KAI a Kahinalii mua, ua ikea ia oia ma ke au o Alahinalea (k) me Palemo, kana wahine. A o ka hanauha 200 ia mai a Lailai mai. A o ke kai hoee elua—Aia no ia ma ka manawa o Papio (k) me kana wahine o Loiloi. A o ka hanauna 405 ia mai a Lailai mai.

O ke kai hoee ekolu—Aia no ia ma ka wa o Liipau (k) ame Kaneiwa kana wahine. Oia ka hanauna 603 mai a Lailai mai.

O ke kai hoee eha (a o ke kai hope loa nohoi ia)—Aia no ia i ka wa o ka nohoalii ana o Kahikoluamea, a makuakane hoi o Wakea, oia o Kupulanakehau. O ka hanauna 1001 ia mai a Lailai (w) mai.

O kekahi o keia mau kai hoee, oia ke kai a Kahulumanu i hoikeia ma kekahi o na "Hulihia" o ka moolelo o Hiiaka-i-ka-poli-o-Pele, oia paha ke kai nana i hoopuhalu nui i keia honua aina holookoa i ikeia e ko kakou mau kupuna i ka wa kahiko loa.

Aia ma na mele o loko o ka moolelo o Hiiaka, na mele hoi i kapaia he mau "Hulihia" e loaa ai kekahi mau hoike no ka hui ana o ka ikaika o na mea kino wai me ke ahi a lilo i mau kumu hoouluaoa a hoopioo i na mea kino aina. E hoike ana keia mau mele "Hulihia" i ka hoonaueia ana o ka honua aina a me ka pii ana o ke kai a pela aku.

I mea e hooiaio ai i keia manao, eia na mahelehele "Hulihia" i loaa i ka Mea Kakau, a e ikeia ana keia mau "Hulihia" maloko o ka moolelo o Hiiaka-i-ka-poli-o-Pele, e hoopuka mau ia nei ma keia pepa.

"Popoi, haki kaikoo ka lua
Haki-ku, haki-kakala
Ka ino popoi aku i Uolehua
Kai a Hiku wahine ai lehua
A kaunu kupukupu a ehu ka pohaku
I ka uwalu a ke ahi
I ke kaunu a ka Puulena
Huli ka moku, nekeke ka aina
Ku halakai, ku huluku ka moana.
* * * * * *
Hulihia Kilauea po i ka uwahi
Nalowale i ke awa ka uka o ka lua
Moana Heeia la, kapu i ke akua
* * * * * *
Ua lohia ka papa, ua moku kahawai
Niho a ka pali

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Ua ulupa, enaena ka pohaku
O Ihilani, o Ihiaoao
O hoene, nakeke i ka lani
O nehe i ka honua
* * * * * *

Hulihia ka mauna wela i ke ahi
Wela nopu i ka uka o Kuihanalei
Ke a pohaku puu lele mai i uka o Kekakoi
* * * * * *

O ka aina o Pele i uka
Ua ku ke oka aia i kai
* * * * * *

Kunia ke one, haule mai ka ua
Kaa mai ka pohina, wili mai ka punohu
Ka ua koko, ke owe la i Ka lani
* * * * * *

Puhia Puna pa ike awa
Oni Puaonioni haa ka papa o Apua
* * * * * *

Kui ka ua la, nei ka papa
Kui ka ua la, ua kahe ka wai
* * * * * *

Hulihia ke one o Kahakuloa
Ua nakaka ka pali, ua lewa ka honua
Ua anapu ke ahi o Kilauea
Ua lele ka pohaku iluna
* * * * * *

Ua wawahi o Pele i kona kino
O ka ua, o ka la, me ka hekili
Ua kaulu-wela iluna o Oolowela
* * * * * *

Hulihia Kukailani, nei aku la i pili (poli) o Hooilo.
Ale noho mai ana Papalauahi
O mai Pele i kona kino
He-kikili ka ua mai ka lani mai
Nei ke ola'i
Haaka pohakahi a ka Ikuwa.

Aole paha he mele "Hulihia" i maopopo loa kana hoike ana no keia au hulihia nui ana o ka honua aina kahiko e moe ana mai Hawaii mai a hoea i Nihoa; a e hoomaopopo ana hoi i ke kumu nui o ke mokumoku ame ke kakaawale ana o keia mau mokupuni, elike la me keia mau mele "Hulihia" i hoikeia mahope ae nei.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Hulihia ke au, ka papa honua kona moku
Hulihia, kulia mai ka moku o Kahiki,
Aina no Kahiki ka La
Aina hoowalia e Haena-mea
Hoomoe aku la Kahiki-ku
Kulapa mai kaulu wela
O mai ke ahi
Keehi aku la na kapuai —
Kapuai akua no Pele
Ke keekeehi wale la i ka Lani
Haulo uina i Polapola
Noho i ka lau-haa o ka moku
Hina kukulu o Kahiki
Hina ka omuku i ka makani
Ka newenewe opua i ke kai
Ea mai ana ma Nihoa
Ma ka moku mai o Lehua
Ea mai ana ma Kauai a ma Oahu
Molokai, Lanai, Kanaloa, (Kahoolawe keia. L.H.) Maui
Hawaii,
Ka wahine o Pele
I hi'a i *a* kana ahi a-a
Pulupulu kukuni wela ka lani
Ke uwila kukui no ka Honua
Hekili paapaaina
Opa'ipa'i wale ai ka mauna
Pipili ka lani paa ia moku
Nalo Hawaii i ke ahi a ka wahine.

Oiai kakou i ike ae la i na manao o ko kakou poe kupuna kahiko o pili ana i ke Kumu mua ame o ka aina ma keia wahi o ka Moana Pakipika, ame ka loaa ana mai o na mokupuni o Hawaii nei, he mea pono ke nana kakou i na manao koho wale o na poe naauao.

"E imi kakou i ka manao o ka poe naauao," wahi a ka "Moolelo Hawaii" i hooponoponoia ai e Rev. F. J. Pokuea (1858) a penei ko lakou manao. Aole paha aina maanei i ka wa kahiko loa; he moana wale no. Manao lakou, ua hoea mai na aina mai loko mai o ka moana; a o na ahi pele ka mea i hoea mai ai. Eia ka mea i manao ai lakou pela: ua ikeia kekahi mau moku i hoea mai, a ua like ke ano oia mau aina me Hawaii nei. Eia ka mea akaka loa, he aina pele wale no keia pae moku a pela noboi na moku apau ma keia moana: o na pohaku apau, he pohaku i hoohehee wale ia no; aole i like na pohaku me ko na aina puni ole.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

No na pele wale no koonei pohaku i neia wa. Ua pio ka nui o na pele; aka, i ka wa kahiko, he pele no ma Maui, ame Oahu, ame Kauai, ame keia pae moku a pau; nolaila, ua manao wale ia ua hoea mai keia pae aina mai lalo mai. Aole nae i ike pono ia; malia he aina no maanei mai kinohi mai.

O kekahi manao waiwai nui e pono ai i ka mea kakau ke hoike aku ma keia wahi e pili ana no ka hooia ana, he honua aina nui okoa ma keia wahi o ka Moana Pakipika, a e hooia ana hoi ia i ka manao o ko Hawaii nei poe kupuna, no ka honua aina moe-kahi mai Hawaii a Nihoa, oia ka manao hoakaka o Lutanela G. E. G. Jackson, he haole Pelekane naauao i noho ma Hawaii nei, o ua manao la ua hoikeia ma ka aoao 11 o "Ka Hoike o ka Papa Kuauhau o na Alii o Hawaii," imua o ka Ahaolelo o 1884.

"O ko'u manao," (wahi a keia Lutanela Pelekane) e pili ana no keia mea, he mau aina puni ole i ke kai ma ka Moana Pakipika nei. Oia hoi: Aina nui puni ole i ke Kai Hikina, a he Aina nui puni ole i ke Kai Komohana. O ko ka Hikina, oia no: o Hawaii, Samoa, Lalakoa ame ia mau mokupuni apau ma ka Hikina; me ke komo pu mai o Nu Kilani, (ame ia mau mokupuni e pili ana) ame ka aoao hikina o Fiji. O keia Aina puni ole i ke kai no Malaia mai kona lahuikanaka. (O keia ka Polunesia Hikina. MEA KAKAU.) O Polunesia Komohana, oia no na mokupuni o Nu Guinea, Solomona, Nu Heboredi, Nu Caledonia, a he Papua ko laila lahuikanaka, oia hoi, he poe lauoho hulu piipii a eleele loa, me ka ahiu a aikanaka hoi. He lahui i okoa loa ae mai ka lahui naauao o ko ka Polunesia Hikina.

"Aia ma ke ana hohonu moana ana e hiki ai ke hooiaioia keia ninau nui ma ke ano Akeakamai. A ke manao nei au, ma keia mua aku, aole paha e loihi aku ana na makahiki, e lawe ai na aupuni nui (i) ka hooholo ana i na hana i mea e pau ai ke kuhihewa ma keia kumuhana.

* * * * * * * * *

E nana kakou "i ke ano o ka nui o ua mau Aina Puni Ole nei i ke kai i ka wa kahiko; ke nana ae kakou i ke ala o na mokupuni liilii e moe lalani ana, e oili ae ana maluna o ka ili o ke kai ka mokupuni o Nipona ma Iapana, a e holo ana i ka Hema i na mokupuni liilii o ka Lakarona a hiki i na mokupuni liilii o Marshall i kapaia na mokupuni Gilibati. Mai Iapana hou, moe mai la a loaa o Ocean Ailana, oia ka mokupuni e pili koke ana me Midway Ailana; oia hele mai a loaa o Hawaii nei.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA-NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Mai anei hou aku a hiki i Palamaila, Madelen, Puakailima ma, a i Nuuhiwa, a Tahiti, na mokupuni liilii o Paumotu, a hiki loa aku i Samoa a me na aina liilii ma ka Hema aku; a mai na mokupuni Pilipine mai, (ma Inia Hikina) na hiohiona o ka moe ana o ka aina molalo o ke kai ma na wahi papa'u; ka hoomau ana o ka moe ana o ka aina mai Asia mai.

E holo ana a hiki i na Mokupuni o Karoline a hiki i kahi hapa o na mokupuni o Fiji, e hookaawale'ana i ko ka Polunesia Hikina mau aina liilii i ko ke Komohana.

* * * * * * * * *

"O na mokupuni o Karoline, he oiaio loa, he lalani mauna ia i moe pololei mai Malaia mai, me he la he hookahi no ia lalani mauna mai ka Aina puni hapa i ke kai o Malaia mai, aka, i keia wa ua emi ilalo. He Ninau: No keia emi ana anei o ka aina oia wahi i moe mai ai ke au me ka ikaika mai ka Poai Waena mai, e holo'ana i ka Hikina, ka mea mau ma keia mau latitu i keia wa e ikeia nei?

"Aia ma kekahi mokupuni ma ka aoao Hema loa o na moe kupuni o Ladrona, ma ke kowa mawaena oia mau mokupuni ame na mokupuni o Karoline, ua hiki i ka 4475 anana ka hohonu. He hoike oiaio loa keia, he kowa hohonu loa ma ia wahi.

"Maloko aku o keia kowa, he ano kuono aku ia, e holo'ana i ka Hikina me he ana o ka hapa poepoe nui 'la a hiki kokoke i ka Latitu 6° Akau o ka Poai-waena; a e holo ana me ka moe ana a hiki i na mokupuni Marshall (Gilibati); a o ka ili (area) oia wahi kuono, aole paha e emi mai malalo o 3,000 mile kuea. A he wahi kowa iki aku la ma kahi e kokoke ana ma ka Akau o na mokupuni o King's-Mill Group."

Nolaila, mamuli o keia mau mea i hoikeia ae la, ua hiki ia kakou o keia wa ke haawi i na manao makee no na moolelo kahiko i loaa i ko kakou mau kupuna ma na mea e pili ana i ke ku ana o ka honua aina hookahi ma keia wahi o ka moana Pakipika; a mamuli hoi o na hoee kai nui ana, elike me na Kai a Kahinaʻlii ame Kalilumanu, a hulpu me na wawahi ana a na luai pele, ua mokumoku ae la ka honua aina okoa—hospuhaluia iho la kekahi mau wahi oia honua—a pkuku ae la mai ka lipolipo mai o ka moana he mau opuupuu honua aina liilii a kakaawale, na koena hoi o ka honua aina nui hookahi ma keia wahi nei o ka Pakipika.

E nana kakou ma keia wahi no na mea e pili ana i ka hohonu o na ko-wa kai mawaena o Hawaii, Maui, Molokai, Oahu a me Kauai, a e ikeia no penei:

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Alenuihaha—	Mawaena o	Hawaii me Maui.....	1261 anana
Pailolo,	"	Maui ame Molokai...	145 "
Kaiwi,	"	Molokai ame Oahu...	363 "
Kaieie,	"	Oahu ame Kauai	1862 "

(*E nana aoao 18 hoike a ka Papa Kuauhau o na Alii Hawaii, M. H. 1884.*)

A penei na hoakaka hou maloko o ua Hoike la:

"E ikeia auanei ma na hoike o keia mau ana moana; o kahi hohonu loa o keia mau kai e kokoke ana, o ka hookahi hapalua ia o kahi hohonu loa ma ka Lonitu 150° ma ka aoao Komohana. Ina e laweia mai ana ka emi, oia hoi ka puhalu ana mai ka Lonitu 122° Komohana, kokoke ma ke kapakai o Amerika, ma ka aoao Hikina, a ma ka Lonitu 142° Hikina, kokoke ma ke kapa kahakai o Asia; a kaha ae i laina ma ke kaha pololei, alaila, o kahi o ke kai mawaena o keia mau mokupuni, he honua aina ia mamua; a ua like me he Aina puni ole la i ke kai. Me he mea la, ua kokoke i ka 1,500,000 mile kuea. A o kahi kiekie loa o keia mau mokupuni, maluna ae o ka ili o ke kai, na like me 35,800 kapuai o ka huini o luna loa o Maunakea.

"O ka moe ana o ka aina ma ke ano ihona o ka honua, e hoomaka ana mai ke kapakai mai o Mekiko, oia ke kihi welau Hikina loa, kahi i hoomaka ai ka emi ana ame ka puhalu ana o ka honua. A ua hiki ke hahaiia na piina iluna a ilalo o na kualapa o lalo o ke kai a hiki i Iapana.

"Ma ke kiko-waena o ia mau welau a elua o ka Moana Pakipika, oia no ka Pae Aina o Hawaii nei, oia ke kahua iwaena. Ma na hoike ana i na hiohiona o ka area o ka emi ana o ka honua iwaena o keia mau welau a elua, e pono no e lawe pu ia ka area o ka Akau ame ka Hema.

"Oiai, oia emi ana he uuku no, he uuku no ke hoohalike ae me ka ili anapuni o ka Honua; a, aole nohoi i hoano e loa ia ka pohai kaha poepoe nui o ka Honua, ma kona ano ili-honua; aka, ua lawa na hoonaueue ana a na ola'i, e emi ai ka aina e waiho ana iwaenakonu o ia kahua, a ua hoopuhaluia kaupaku a ua emi ilalo.

"A pela i haule ai mai ke 5,000 a hiki i ka 15,000 kapuai. A o ka hopena loa o keia mau emi ana a hiki iho la i ka papaku o ka Honua, e waiho nei malalo o ka ili o ke kai, he 28,000 kapuai.

"He mau huahelu keia i hoonohonoho wale ia no i mauopopo ai na anuu o ka emi ana. A ua hiki no hoi ke lawe ia mai na hoohalike ana no ke kowa o ka manawa mawaena o kekahi emi ana a i kekahi, he 5,000 makahiki ka kowa.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

"Ua o'eloia ma kekahi o na moolelo kahiko (o Hawaii nei. MEA KAKAU.) iloko o keia mau au i hookupikipiki o ia ai ka Honua, ua pii ae ke kai a kokoke e uhi pu ia o Maunakea, i pakele ai o Kahikoluamea maluna o kekahi laau lana i kapaia o Konikonihia; a pakele oia ame kona ohana apau. O lakou wale no ka poe i koe mai keia puhalu nui ana o ka Honua."

No ka moolelo kahiko i hoikeia ae la, e pili ana i ke kai hoee nui o ka wa ia Kahikoluamea, he mea pono i ka mea kakau ke hoike aku ma keia wahi, i ua kai 'la i ikeia a i 'paa ma na kuauhau a ko kakou poe kupuna kahiko.

O Kahikoluamea, oia no o Kahiko, ka mea nana ka wahine o Kupulanakehau; a na laua mai o Wakea, ke kane a Papa, na mea i olelo mau ia ma ka hapa nui loa o na moolelo Hawaii kahiko i kakauia a i hooponoponoia e na malihini mai na aina e mai, o laua na kupuna maka-mua loa o keia lahui.

He elua mau mahele moolelo i loaa i ka mea kakau no ka mea e pili ana i keia kai hoee nui i hoea mai ai i ka wa o Kahiko; a i ole, i ka wa o Nuu, ka mua: ke Mele Kumulipo; ka lua: ka Moolelo Kumuhonua (ma ka mahele a J. Kepelino, kekahi mea kakau moolelo Hawaii i kokua nui ia e Abrahama Fornander).

Eia ka hoike a ke Mele Kumulipo:

" Hanau ka Ino, hanau ke Au
Hanau ka Pahupahu, ka Pohaha
Hanau ka Haluku, ka Haloke, kanakulu, ka Honua nauene,
Ho i-loli ke kai, pii ka Mauna
Hoomu ka wai, pii kua-a-hale
Pii Konikonihia, pii na pou o Kanikawa
Lele na ihe a Kanikaho
Apuepue ia Kanaloa, Kanikahoe
Hanau o Poelua i ke alo o Wakea
Hanau ka po-ino
Hanau ka pomaikai
Hanau ka Moa i ke kua o Wakea
Make o Kupololiiliailiimuoloipo
Make ke au-kaha opike-ka-honua,
Oia pu ka wa
Hua na lau nalo, nalo i ka po liolio."

Aia hoi ma ka moolelo Kumuhonua, ua hoikeia keia moolelo kahiko ma ke ano penei:

Ma ka wa e noho ana o Nuu i kapaia hoi i kahi wa o Nana Nuu, ia wa i hoea mai ai ke kai hoee nui ma Hawaii nei i kapa ia o ke Kaiekahina'lii.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

O keia ke kai nana i luku i na mea ola apau o kela a me keia ano ma "Hawaii" nei. Aka, mamua o ka hoea ana mai o keia kai, ua olelo mai la o Kane, ke Akua, ia Nuu, e hana oia i waa nui nona me ka hana ana iho hoi i hale a paa maluna iho o ua waa nei.

Ua kapaia keia waa me ka hale maluna iho, o ka "Waa-halau-alii-o-ka-moku," oia he waa ame ka hale alii iho maluna e lana ana me he moku la. Ma ke kauoha a Kane la Nuu, ua kau aku la oia (Nuu) me kana wahine o Lilinoe, ame ka laua mau keiki ekolu, oia o Nalu-akua (k), (a i ole, Nalu-a-ke-ua); Nalu Hoohua (k), ame Nalu Manamana (k) ame ka laua mau wahine nohoi ekolu.

Ua komo o Nuu i kapaia o Nana Nuu a o Kahinalii nohoi i kahi inoa o keia kanaka, me Lilinoe kana wahine, ame na keiki a laua ame na hunona nohoi a laua, ame na holoholona apau iloko o ua "Waa-halau-(alii)-nei-o-ka moku."

A ua hoea io mai ke kai hoee, i kapaia ke "Kaiakahina-alii," oia ka inoa o ke kai nui i ikeia ai ma ka Baibala Hawaii ma ka wa o Noa. I ka hele ana mai a emi keia kai, ua ili iho la keia waa o Nuu maluna o Mauna Kea. A mamuli o kona noho ana malaila me kona ohana, maloko o kekahi ana i kapaia o Lilinoe, ka inoa o kana wahine.

I ke ahiahi o ka la i hekau ai o Waahalauaiiokamoku, ua lawe aku la oia me ia he puaa, he niu ame ka awa i mau alana e mohai aku ai ia Kane, koha Akua. Ia Nuu i nana aku ai iluna, ike aku la ia i ka mahina; a olelo iho la oia iaia iho:

"Ka! he mea kanalua ole, o oe no o Kane, a ua hoopahaohao mai nei oe ia'u."

Nolaila, hoomana aku la o Nuu, oia hoi o Kahinalii, i ka mahina, a mohai aku la ia i kana mau alana. Ia wa iho mai la o Kane maluna mai o ke anuenue (oia hoi ka mea i kapaia he "alamuku" Mea Kakau.), a kahu mai la Oia ia Nuu, no kona hoomana ana i ka mahina. Ua hoike aku la o Nuu i kona kuhihewa ma ia hana ana imua o Kane, a mihi aku la nohoi o'a i kona hewa. Ua kala mai la o Kane i ka hewa o Nuu, a hoi aku la Oia i ka lani, a waiho iho la oia i ke anuenue i mea hoike no Kona huikala ana iaia.

O ka pule a Nuu i uhau aku ai i kona wa i alana aku ai i kana mau mohai i ka mahina, oia keia:

E ka ai, e ke Akua
E Kahuli,
E Kahela
E ka wahine moe iluna ke alo

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

O Moe-a-Hanuna
O Milikaa
O ka Lepo-Ahulu
O Pahu-kini
O Pahu-lau
O Kulana-a-Pahu
O Ola-ka-hua-nui
O Ka-papa-ia-Laka
O Manuu-ka ea
O ka Paepae-nui-alai-moku la—e,
E ala!

E ala! e ka ua!
E ka La
E ka ohu kolo i uka
E ka ohu kolo i kai!
Kai nuu—kai-ee,
Kai pipili a Iku;
La! e ua puni la!
O hu'ahu'a kai
O ka ale i, o ka ale moe,
O ka ale hako'iko'i
I Kahiki
A hiki a ola
No nei make ia oe la, e Lono.

E kaukau nou e Lono
E Lono i ka Po
E Lono i ka Hekili
E Lono i ka Uwila
E Lono i ka Ua-loku
Lono i ka Cili maka akua nei la,
E Lono, e Lono, maka-hia-lele;
A lele oe i ke kai uli
A lele oe i ke kai Kona
I kai Koolau
I One-uli, i One-kea
I mahina-uli, i mahina-kea.

O Pipipi, o Unauna,
O Alualea; o Hee;
O Naka; o Kualakai
O Kama; o Opihi-kau-pali
O Kulele-poo
O Helelei ke oho

O Waa-Halau-Alii o-ka-moku
Kahi i waiho ai ua huaolelo a Pii
O Kama a Poepoe, ka wahine i ka ipu wai.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Oiai e kulike ole ana ke au manawa o keia mau mahele moolelo i kahi ame kahi; a pela hoi me ke ano i pakele ai ke kanaka a poe kanaka i komohia iloko o na hoee ana a keia kai; eia nae, ua kulike loa laua ma ka hoike ana aia i'o no he kai hoee nui i ikeia ma Hawaii nei. A ke hooiaio nei ka unuhina Baibala he kai nui io no kai hoea ma Hawaii nei ma ka wa kahiko loa ma ka wa o Kahinalii, oia hoi o Nuu; a ua kapaia kela kai o ke Kai a Kahinalii. No ka ike ana o ka poe unuhi Baibala Hawaii i ka pololei o keia moolelo kahiko o Hawaii nei no keia kai hoee nui, i lawe ai lakou i unuhina olelo Hawaii kupono no ke kai hoee o ke au o Noa.

Ma keia wahi e hoomau aku ko kakou nana ana i na olelo hoakaka mahope ae nei i laweia mai e ka mea kakau mai loko mai o ka Hoike Ahaolelo a ka Papa Kuauhau Alii i hoike mua ia ae nei.

"E like me ke ano mau o na wahi honua aina (nui) i hoopuhaluia ka ili o ka honua (oia ka ili aina. MEA KAKAU) aia hoi, o na wai, o na loko, mauna, aina ame na kai moana oi wa, ua hoopihaia ae la i na makalua o ka area o na kai hou. Aole ma ke ano paukiki, aka, no ke kowa o ka manawa i emi iho ai ka ili-honua. A pela e alakai ia ai kakou i ka hoomaopopo ana i na kumu i hele liilii ai na ano holoholona mai keia hapa o ka honua a i kahi wahi e aku.

* * * * * *

"Maanei e hiki ai ke hoomoakaakaia, i ka wa e emi ai ka ili honua, o na holoholona e noho ana ma kahi i emi ai, ua pau lakou i ka make, aka, o na holoholona e kokoke ana a i mamao iki aku mai kahi i emi ai, oiai ma o ka nee ana mai o na wai a me na kai ma kahi i puhalu ai, ua nee aku lakou ma kahi i maluhia ai mai ka poino. A ina e lawe mai ana i ka noonoo ana i ka nui o ka area o ka honua aina mamua o kona puhalu ana, he mea oiaio, ua koe no na holoholona o na ano like ole i auhee aku mai kahi i emi ai, a naue aku la i ka honua aina paa ma na aina puni ole i ke kai ma ka Hikina, ma kekahi aoao; a ma na aina puni ole Komohana kekahi, i hiki ai ma ka ike ana aku ka hoohalike ana i na kii o na holoholona o kahi wahi me kekahi. Ua hiki loa ke hoopili ia keia rula i ka nee ana o na holoholona mai kekahi wahi aku a i kekahi wahi aku, a pela no hoi ko na lahuikanaka.

* * * * * *

"Ma ka aoao hikina o Maui, mai Kahikinui a Kaupo, aole no i liuliu loa ua emi ka aina ilalo; a i ka M. H. 1868, o ka aoao hikina o Hawaii, oia o Kapoho ame Kaimu, ma Puna; ame kekahi wahi o Keauhou, Kau, ua emi ka aina ilalo mamuli o ka puhalu ana.

MOKUNA I.

Na Kuauhau Kahiko e Hoike ana i na Kumu i Loaa ai ka Pae Moku o Hawaii nei.

Aole anei mamuli o keia mau hoonaue olai ana, na hoopuai ana a ke ahi pele—na hoeu kai hoee, i hoohakahakaia ai kekahi mau wahi o loko nei o ko kakou mau mokupuni a loaa ai na lua huna loloa e holo ana maloko o ka honua mai kahi aoao o ka aina a kahi aoao o ka aina.

(No na Lua Huna kaulana loa i ikeia e ka poe kahiko o Hawaii nei, e hoikeia aku ana no ia mau mea mahope ae nei ma ka mahele o na Lua Huna. MEA KAKAU.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

AIA MA na kuauhau kahiko o Hawaii nei i hoikeia mai ai no ko Hawaii nei lahuikanaka; a ma kekahi olelo ana o na kupuna mua loa i loaa mai ai keia lahuikanaka, ua hanaia no laua i Hawaii nei. Hcokahi nae o keia mau mookuauhau i hoike mai, he wahine ka mea kino kanaka mua loa i loaa mai ai ko Hawaii nei kanaka; oia hoi o Lailai (w).

Ma keia wahi e nana kakou i kekahi mau mea i hoikeia ma ka moolelo Hawaii (1858) a Rev. Pokuea, ma ka moolelo e pili ana no "Ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Kanaka."

"Ua oleloia mai ma ko Hawaii nei mookuauhau kupuna, na kanaka mua o Hawaii nei, no lakou mai ko Hawaii nei lahuikanaka apau.

"Ma ka mookuauhau o Kumulipo i haiia mai ai, he wahine ke kanaka mua loa, o Lailai kona inoa. Ua oleloia mai, he po wale no kona mau kupuna, a mau makua, a iaia, hanau kanaka mai. O Keliiwahilani ka inoa o ke kane a ua Lailai la. Aole nae i ha'iia mai ka inoa o kona (Keliiwahilani) mau makua. Ua oleloia, mai ka lani mai o Keliiwahilani, ka inoa o ke kane a ua Lailai la, i nana mai ai * * a ike i ka wahine mai kai o Lailai, e noho ana i Lalowaia; a hu ae la ke aloha iloko ona (Keliiwahilani) iaia (oia hoi, ia Lailai); a iho mai la oia a moe laua me Lailai; a hanau mai ka laua keiki, oia kekahi kupuna o keia lahuikanaka.

"A mahope mai o Lailai, ua haiia ma ka mookuauhau o Ololo, he kane ia kanaka mua loa, o Kahiko kona inoa. Aole i maopopo lea na mea i oleloia mai no kona mau makua ame kona poe kupuna. O Kupulanakehau ka inoa o ka Kahiko wahine, na laua mai o Lihauula ame Wakea. He wahine ka Wakea, o Haumea kona inoa; o Papa no (nae) ia. Ua oleloia mai no ua Haumea la, he pali kona mau kupuna a mau makua. Iaia maopopo mai ke kanaka ana.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

"O keia poe wale no ke kumu mua o ko Hawaii nei lahui a pau. Aole nae i maopopo loa ko lakou wahi i hanau ai. Ua hanauia lakou ma Hawaii nei paha, ma kekahi aina e paha. Ua oleloia mai ko lakou wahi i noho ai: aia ma Lolowaia, o Lailai ame Keliiwahilani; o Kahiko me Kupulanakehau, o Kamawaelualani ko laua wahi i noho ai; o Lolcimehani kahi i noho ai o Wakea me Papa. Aole nae he wahi o Hawaii nei i kapaia ma keia mau inoa."

O ka David Malo hoike no keia maloko o kana Buke Moolelo Hawaii (i kakaulimaia), a i unuhiia ai e Kauka (Dr.) N. B. Emereon ma ka Olelo Beritania, a i kapaia hoi ka "Hawaiian Antiquities." Ua olelo o Mr. Malo maloko o keia buke moolelo ana, aohe no he mau wahi o Hawaii nei i ikeia ma keia mau inoa Lalowaia, Kamawaelualani ame Lolo-i-Mehani.

A ua hoao hoi o Aberahama Fornander e hooiaio maloko o kana Buke I, "Ka Lahui Polunesia" (The Polynesian Race), o ka inoa Lolo-i-Mehani, i hoikeia ae la, oia no o Gilolo, oia hoi o Ji-lolo, (Dji-lolo) a o I-lolo hoi ma na Pae Aina o Moluca; na Pae Aina hoi mawaena o Guinea Hou (New Guinea) ma ka Hikina, ame ka mokupuni o Celebes ma ke Komohana.

Mamuli o na mea i hoikeia ae la, ua maopopo loa ka hooikaika ana o kela poe kakau moolelo kahiko, e kuhikuhi, aole o Wakea ma no Hawaii nei, aka, no kahi e mai lakou; a ma kekahi olelo ana ae, o ko Hawaii nei kanaka, aole ia no Hawaii nei. A o ke kumu nui o ko lakou manao ana pela, no ka loaa ole ana o na inoa Lalowaia, Lolo-i-Mahani ame Kamawaelualani, ame kekahi mau inoa e ae i ike ole ia ma Hawaii nei i keia wa, aole nae lakou i noonoo i ke kulana honua aina mua ma keia wahi o ka Moana Pakipika nei, elike me iaa hoakaka mua ia ae nei

O keia mau hoike ana ae la a ka mea kakau, aole no ia he mau mea i pili pololei i na moolelo kahiko e hoakaka ana no ke kumu mua o ko Hawaii nei kanaka, oia nae, he mau hoohuoi olelo ana no nae ia i kupono no ka pale ana aku i na manao hoohuoi a hookakanalua a keia poe kakau moolelo Hawaii kakahiko i hoakakaia ae la. Noiaila, ma keia wahi e nana ai kakou i na manao o ko lakou poe kupuna kahiko no keia hanaia ana o ke kanaka ma Hawaii nei.

Ololo-i-Mehani, oia hoi, o Lolo-i-Mehani ka inoa o ka aina i hanaia ai ke kanaka; a ma ke one o Kahakahakea i hookumu mua ai ke Akua i ke kino o ke kanaka. O Kane, o Ku, ame Lono, ka pu-kolu a puku'i Akua na lakou i kahakaha ke one o Kahakahakea, ma ke ano, ua kaha iho la lakou i ke kii o ke kanaka e like me ia e ku nei i keia wa

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

Olelo mai la o Kane ia Lono ame Ku: "O kau e Lono ka hoolohe, a o kau hoi e Ku, o ke ku nohoi kau iluna. A e hoolohe olua i ka'u mau mea e olelo aku ai ia olua."

Ia wa kahea ae la o Kane me ka olelo ana: "E Hiki-au-e-ola! E Hiki-au-e-ola!! E ola—e!!!"

O ka oni ae la no ia o ka lepo a lakou i kahakaha iho ai a ku ke kii kanaka.

I nei wa a Kane ma i kahakaha ai i ke kii kanaka a pau, ua hopu ae la o Ku ame Lono i kekahi kino uhane a hahao aku la iloko o ke kii kanaka a lakou i hana'i.

Ma keia wa hoi a Kane ma i hana ai i ka lakou kanaka; ua hana iho la nohoi o Kanaloa ia wa hookahi no i kii kanaka nana. Paa nohoi ka Kane ma kii kanaka, paa nohoi ka ia nei.

I ka paa ana o ka Kane ma kii kanaka a komo ka uhane iloko ona, ia wa i olelo mai ai o Kane ia Lono ame Ku:

"O ka'u auanei ke ola. Kahea au i ke kanaka a kakou, penei la: "E Hiki au e ola—E Hiki au, e ola, alaila, he hooia mai ka olua: 'Hooia, e ola—Hooia, e ola.' Alaila, nau hoi e Ku e kahea mai: 'Hiki au e Ku—Hiki au e Ku;' he hooia aku nohoi ka maua. A ku ke kanaka a kakou iluna, alaila, e kahea mai oe e Lono: 'E Hiki au e Lono—E hiki au e Lono,' alaila, he hooia nohoi ka maua."

Ia wa kahea iho la o Kane maluna o ke kino one o ke kanaka a lakou i kahakaha ai a i hana ai hoi a paa:

"E Hiki au, e ola
E Hiki au, e ola
E ola—e."

Ia wa hooho like ae la o Ku ame Lono:

"Hooia—e ola! Hooia—e ola!! E ola hoi!!!

Ia wa i oni ae ai ua kanaka nei a kaakaa ana na maka. A like ae la ke kanaka he mea ola; a ia wa hoi kahea mai la o Ku:

"Hiki au, e Ku!
Hiki au, e Ku!!
E Ku hoi!!!"

Pualu like ae la nohoi o Kane ame Lono ma ka olelo ana mai: "Hooia, e Ku! Hooia, e Ku!! A Ku—e!!!"

O ke ku ae la no ia o ua kanaka nei iluna. A ia wa i kahea mai ai o Lono:

"Hiki au e Lono!
Hiki au, e Lono!!
E Lono hoi!!!"

Hooho like ae la hoi o Kane ame Ku: "Hooia, e lono! Hooia, e lono!! Ua lono, ua lohe!!!"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

O ka loaa no ia o ka lohe i ke kanaka. Kahea iho la lakou i ka inoa o keia kanaka o "Wela-wahi-lani. A no ka loaa ana mai o keia kanaka i holo ai keia mele a ka poe kahiko:

"O Wela ka Hoku, ka Malama,
O Wela Makalii, Kaelo ia Kaulua,
Kai ehu ka moku, papapa ka aina
Haahaa ka Lani, kai-koo ka moana
Ha ka moana, popo'i i Kilauea
O mai Pele i kona kino -
He kikili ka ua mai ka Lani mai
Nei ke olai mai ka Honua,
Ha ka Ikuwa, ka Pohakoeleele."

(Aole paha e poina ana ka makamaka heluhelu, i ka hoomanao ana ae, ua ike oia i kekahi mau lalani mele ano like loa me keia ma ka Helu 74 o KA NA'I AUPUNI nei. Mea Kakau.)

I ka ike ana mai o Kanaloa, ua ola ka lakou nei kanaka, a ua loaa ole hoi ke ola i kana kii kanaka i hana ai; ua komo iho la iloko ona ka inaina, ka huhu ame ka lili; nolaila, hooulu mai la oia mai loko mai o ka honua i na laau awaawa apau o kela ame keia ano, elike me ka pohuehue, ka auhuhu, ka akia, ka ipu awaawa, a pela aku. A no keia hana ana a Kanaloa i keia mau mea awaawa i hoopaa ai ka poe kahiko i keia mau lalani mele:

"Ka papa holahola
I awahia mulea
I ke ku kai halelo
I ka auhuhu, akia
Mulea ka lani
I wahi makua ia."

Ua hana iho la nohoi o Kane ma i wahine kekahi. A o ke ano o ka lakou hana ana a loaa ka wahine, mamuli no ia o ko lakou haehae ana i ke kino o Welawahilani. A lawe ae la o Kane i kekahi apana o Welawahilani, a hana iho la ia mea i wahine.

O Ku hoi ame Lono, hoonohonoho a hookuikui hou laua i ke kino o Welawahilani, a hoi ae la ia elike me kona mau.

Hana o Kane a loaa ae la he wahine, a he mea ola hoi. Ua halihali aku la oia i ua wahine nei a haawi aku la ia Welawahilani. I ka ike ana mai o Welawahilani i ua wahine nei, kapa mai la oia i kona inoa o Owe. A no ia hanaia ana o ka wahine ma ia ano i paa ai ke mele a ka poe kahiko elike me ia mahope nei.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

"Owe, na-ke-ke, na-ke-ke,
Halulu, nei, nehe, owe
Mo ka lau, lele ka eulo,
Mohala ka waha
Ua kupono ka alihi
Kau pono i ka niao
Ua pono ka waha
Ua ono Iku hope
Ku mai o Kulanawao
Akikili ahi Lono
I ka luna a Iku
Okooko ahi ka pali o Keaka."

O Welawahilani ke kane, o Owe ka wahine. O laua hoi na kupuna mua o Hawaii nei. Ua loaa mai na laua o Kahikolua-mea. Ua oleloia, he kanaka haipule k. a, he kanaka maikai oia o ka wa kahiko. O lalo o Waia kona aina, a o Kupulanakehau kana wahine. Ua hanau mai hoi na laua ekolu poe keikikane: o Lihauula, o Wakea ame Makuu (oia no o Makulukalani, a i ole. o Makulu. Mea Kakau). Ua haawiia ia Lihauula ame kana poe mamo ka oihana kahuna. Ia Wakea hoi ame kana poe mamo, ka oihana alii a noho haku ana; a ia Makuu a me kana poe mamo i haawiia ai ka oihana kauwa lawelawe.

Ua hoikeia ma keia moolelo (kaao?) kahiko kekahi mea e pili ana ia Kahiko. Oia hoi, i kona wa e ola ana, ua ikeia kekahi poo e kiei mai ana mai ka lani mai; a ua ninau mai la na poo nei:

"Owai ke alii o lalo i pono ka noho ana?"

Hai aku la na kanaka o lalo nei: "O Kahiko, ke alii o lalo nei i pono ka noho ana; nokamea, ua akamai oia i ka imi ana i na mea e pono ai ka aina ame na kanaka."

Ninau hou mai la ua poo nei: "Owai ke alii o lalo i hewa ka noho ana?"

Hai hou aku la na kanaka: "O Waia. ke alii o lalo nei i hewa ka noho ana; nokamea, aole ona haipule, aole ona kilo, aole ona ko'a, aole ia i ike i ka imi ana i na mea e pono ai ka aina a e oluolu ai na kanaka. Nokamea, aia kona manao nui ma ka lealea ame ka puniwaiwai. Ua hookiekie oia maluna o na makaainana, aole loa oia i malama i ke ano o kona makuakane."

Alaila, i mai la ua poo nei: "Malia no ka i hewa ai ke Aupuni oia alii, ua hewa kona noho ana."

Eia mahope ae nei ka Mookuauhau o Welawahilani:

(E N OMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

KANE	WAHINE	KEIKI
Welawahilani	Owe	Kahiko (1)
Kahiko (1)	Kupulanakehau	1. Lihauula (k)
		2. Wakea (k)
		3. Makuu (k)

O Wakea hoi ke kane a Papa (w), ke kaikamahine a Kukalaniehu (k) me Kahakauakoko (w), hanau mai o Kukauakahi, Kaonohiula, Kaalewalewa, Hoohokukalani ame Laukapalili.

Ua loaa i ka mea kakau kekahi mele kahiko e hoomaopopo ana no keia moolelo a mookuauhau o Welawahilani ame Owe, oia ke mele i kapaia o "Wela-ka-Lani, o Owe." A penei kekahi mau lalani o ua mele la:

"Wela ka-Lani, o Owe
O nehe, nehe, lele Kukauakahi
O kama hoi a Haumea
I oili puka ma ka lolo
Puka, ku, lele ma ke poo, lele i ka lani
Kau na 'lii, kau ka omea, ke aka-ula
Oia kena no ka lewa
E hoohaulani o Haumea
Wahine o Nuumehalani
I pahaohao iaia
I kapa e Kauahulihonua
Hanau o Haloa, keiki, o Haumea ka wahine
He wahine ia no Iliponi
No loko o Likalani
No ka aunaki ahi kanaka
No ka momoku o Kukuena
No kuku laua o weli
No na kalina ahi kapu elua
I hoomauia e Akea mai ka pō
Akea ai lalo o Mehani
I ka mamaka weli o ke koa
E kupu i hala ma kaheka
He malumalu nō ia wahine
O Onohiula, o Lanipeue."

(E hoike piha ia aku ana no keia mele ma keia hope aku. NEA KAKAU.)

Ua lilo o Welawahilani i kumu kuauhau na kekahi poe pae kuauhau mawaena o ko Hawaii nei poe kahiko.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

Ke ole ka mea kakau e kuhihewa, o S. M. Kamakau ka mea mua loa o ka poe kakau kuauhau Hawaii i hoopuka mua i keia mookuauhau o Welaahilaninui maloko o ka nupepa "Ka Elele Hawaii," Buke 10, (Honolulu, Oahu), Dekemaba 21, 1855, Pepa 21.

Ua loli keia hoonohonoho ana o ka mookuauhau i hoikeia ae la mai ko ke kuauhau o Welaahilani i hoikeia ma ka aoao 178 o kana Buke I, "Ka Lahui Polunesia." Ma ia kuauhau, ua hoikeia penei:

KANE	WAHINE	KEIKI
Welawahilani	Owe	Kahiko (1)
Kahiko (1)	Kupulanakehau	1. Wakea (k)
		2. Lihauula (k)
		3. Makuu (k)
Wakea	Papa	

Ma keia kuauhau, ua lilo o Wakea i mua no Lihauula; a o ko laua muli nohoi o Makuu.

Aia hoi maloko o ke mele kuauhau Kumulipo, ua hoikeia, penei:

"O Kupulanakehau wahine
I noho ia Kahiko, o Kahikoluamea,
Hanau o Papanuiakea
O Wakea no ia, o Lihauula, o Makulukulukalani
O ko laua hope, o kanaka opeope nui
Huihui a kau io Makalii—Pa-a
Paa na hoku kau i ka lewa
Lewa Kaawela, lewa Kapoilaniua
Lewa ha'i aku, lewa ha'i mai
Lewa ka hai lewa. . a haihai
Lewa ka ua, ka punohu Wahilaniaui
Lewa ka pua o ka lani Kauluaihaimohai
Lewa Puane-ne, ka hoku hai haku.
* * * * * *

Ua kulike ka hoonohonoho kuauhau o Welaahilani o ko Kumulipo, me ko ke kuauhau i hoikeia mai e Aberahama Fornander, oia hoi, o Wakea no ke keiki mua a Kahiko me Kupulanakehau (w); a o Lihauula aku ka hope, a o Makulukulukalani, ko laua muli.

Ua hoomaopopoia no ma kekahi mau kuauhau kahiko o Hawaii nei, o Welawahilani ke kanaka mua a ka Pukolu Akua i hana ai, mahope iho o ko lakou (oia hoi o Kane, o Ku ame Lono) hana ana i ka honua nei me ke ahi, mamuli o ka hewa o na kanaka e noho ana maluna o ka honua.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

Ua kahakaha iho la o Kane i ke kii a ke kanaka maluna o ke One o Kahakahakea, a paa keia kii kanaka, ua hoopuupuu iho la o Kane, Ku ame Lono i ka lepo ulaula, oia ka lepo alaea, a kawili iho la lakou i ua lepo 'la me ke one, me ka wai o ko lakou mau waha, oia hoi, ka *ae* a i ole, o ka mea i kapaia he wai-na'o. A paa ke kino o ke kanaka i ku i ko Kane ano, o ka wa ia a Kane i olelo mai ai ia Ku ame Lono:

"E *ha* aku kakou i ko kakou mau hanu iloko o na puka ihu o ke kanaka a kakou. A ia'u ke ola ana o ke kanaka, a ia oe no hoi e Ku ke ku ana ae o ke kanaka, a ia oe e Lono, ka lohe ana o ke kanaka a kakou.

Elike no me ka mea i hoikeia ae nei no ko Kane ma, hana ana ia Welawahilani, pela no lakou i hana ai i keia kanaka.

Ua *ha* like aku la ua Pukolu Akua nei i ko lakou mau hanu ma na puka ihu o ke kino kanaka lepo a lakou i hana ai. A kahea no hoi o Kane i kana mahele, a pela o Ku i kana, a pela nohoi o Lono; a loaa ae la ke kanaka.

Mahope iho, hookau mai la ua pee Akua nei i ka hiamoe kulipolipo maluna o ke kanaka a lakou i hana ai. A mai loko mai o kekahi o kona mau iwi aoao i hana ai Jakou i wahine na ua kanaka la. O ka inoa o keia kanaka, oia o Kumuhonua; a o ka inoa o kana wahine, oia o Ke-Ola ku-Honua, a i ole o Lalo-puhaka, a o Lalo-honua nohoi. He lehulehu loa na inoa o keia wahine i kapaia aku ai oia. O Keakahulilani kahi inoa; o Haloiho kahi inoa, a o Kamaieli kahi inoa, a o Polo-Haina kekahi inoa.

I ko ka Pukolu Akua hana ana a loaa keia mau kanaka, ua hoonohoia laua ma Paliuli. Aia ma keia aina o Paliuli, he elua laau kapu a Kane, oia ka ohia ame ka ulu. Ua kapaia ka ulu, o ka ulu kapu a Kane; a o ka ohia hoi, o ka ohia hemolele a Kane. Ua papa o Kane ia laua, aole e ai i ka ohia o kinakuia laua mai ka aina aku o Paliuli. O ke kiai a Kane i hoonoho ai ma Paliuli, oia ka Aaianukea-nui-a-Kane. A i ka ai ana o Kumuhonua ame kana wahine i ka ohia kapu a Kane, ua kipakuia laua e keia Aaianukeanuiakane (A-ai-anuhe-nui-a-Kane(?)).

O ka inoa ponoi no nae o ke kalana aina a Kane ma i hoonoho ai ia Kumuhonua ame kana wahine, ua kapaia ia wahi o ke Kalana-i-hau-ola, a i ole, ka Aina-wai-akua-a-Kane. No keia aina o Paliuli, kahi hoi a na Akua i hoonoho ai i na kanaka mua, i holo ai keia mele:

"O Paliuli, aina huna a Kane
O ka aina i Kalana-i-Hauola
I Kahikiku, i Kapakapa ua a Kane
O ka aina i kumu, i lalo
O ka aina ai nui a ke Akua"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

I ka noho ana o Kumuhonua ame Keolakuhonua, kana wahine, ma ka aina o Paliuli, ma ke Kalana-i-Hauola, ua hoowalewaleia o Keolakuhonua, e ka Ilioha (Ilio-*ka*-ha) e ai i ka ohia hemolele a Kane, a mai iaia aku a i kana kane o Kumuhonua, a lilo iho la laua he mau mea waia i ko na Akua manao, a kipakuia laua mai loko aku o ka aina i hoonohoia aku ai laua. No keia Ilio-ha keia mele a kahiko:

Ka Ilioha kupu-ino, ku iluna o ka moku,
Loaa na 'lii Ku-Honua
O Polo-Haina ka wahine la—e
He mau alii kapu a Kane,
O Polo-Haina ka wahine
O Ulia wale ke kane
O Laa'i ka wahine
O Laa-hee-wale ke kane
O Laa-make ka wahine
O Laa-uli, ke kane
O Kanikau, ka wahine
O Kanikuo, ke kane
O Noho-u, ka wahine
O Noho-mihi, ke Kane
O Huki-ku, ka wahine

O na inoa Kanikau—Kaniku-o—Noho-u ame Noho-mihi i hoike a ae la ma ke mele, he mau huaolelo hoike ano wale no ia no ke kanikau ana o ke kane ame ka wahine, ko laua kaniku-o ana, ko laua noho-u ana a noho mihi ana no ko laua kipakuia ana mai loko mai o ka aina i hoonohoia aku ai laua e na Akua, no ko laua ai ana i ka ohia hemolele i papaia ai laua, aole laua e pono ke ai.

O ka wa o Kumuhonua i hoikeia ae la, ina oia i'o ke kauaka mua loa o Hawaii nei, he wa koliuliu loa ia mahope aku o ka wa o Welawahilani. I ka hookuku ana i ka wa o ke kuauhau Kumuhonua me ke Kumulipo, e ike ia ana, aia oia ma ka hanauna 983 mai a Lailai (w) mai, a o ka hanauna 167 ia mai a Opuupuu (k) mai, a he 26 (paha) ia hanauna mahope aku o Wakea, a he 18 no ia hanauna mahope aku o Welaahilani. Ua poholo pu ka mookuauhau o Kumuhonua ma keia mahele iloko o ke kuauhau Kumulipo.

Aia no he mahele e ae o ke Kumuhonua e nee ana i hope mai a Wakea aku a loaa oia i ka hanauna 99 ia mai a Opuupuu (k) mai, ka hanauna 81 mai a Lailai wahine mai, o ke Kumulipo.

(E HOOMAU AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

O kahi mahele moolelo kuauhau Kumuhonua i hoikeia ma kekahi buke moolelo kahiko i kakaulimaia, ua kokoke loa ke au manawa oia Kumuhonua ma ke au manawa mahope koke iho o Wakea, aneane no paha he 26, a i ole, he 36 paha hanauna. A ma ia mookuauhau, ua hoikeia penei:

O Kapopanopano ka mua loa; a mai iaia mai a hoea ia Akawa, he 54 hanauna. Mai Akawa mai hoi a hoea ia Kumulani, he 50 ia hanauna. Mai ia Kumulani mai a ia Huakapo, he 57 hanauna; a mai a Huakapo mai a hoea ia Kumulipo, he 10 hanauna; a mai a Kumulipo mai a ia Lailai (w), he 9 hanauna; alaila, hele mai la mai a Lailai mai a loaa o Kumuhonua i ka 26 a 36 paha hanauna mahope aku o Wakea.

(Ua haiia mai i ka mea kakau, eia keia mookuauhau ke paa ia nei e kekahi Hawaii oiaio; a, oia ka mookuauhau i a'o pu ia ai o Davida Malo ame kekahi poe e ae o ka wa kahiko. A ua hooia mai ka mea e paa nei i keia buke, e haawi mai ana oia i ua buke la ma ka lima o ka mea kakau.)

Ua hoike o S. M. Kamakau ma ka Moolelo Hawaii, o kahi a Kane ma i hana ai i ke kanaka ma Mokapu, Koolaupoko ae nei no ia. A o kahi i kapaia o Kahakahakea, oia kela ae-one keokeo e nee la mai Mokapu aku a hoea i Kualoa.

Aia ma Waikane, Koolaupoko, he aina i kapaia o Paliuli. Aia pu no ma ia wahi o Waikane he mau kahawai eha, e hoopuni ana ma keia aina o Paliuli, a hookahi no nae kumu o ko lakou wai. Aia no ma keia wahi o Waikane, na inoa o Waiolola (Waiola) ame Wai-olo-li, i hoikeia ma ka mele Kumulipo, e like me keia:

"Hanau kane ia Waiololi, o ka wahine ia Waiolola."

He mau wale na moolelo Hawaii kahiko e pili ana i kahi i hanaia ai e na kanaka mua loa o Hawaii nei. Ma kekahi mau moolelo oia ano, aia ma Paliuli i Hilo, Hawaii, i hanaia ai ke kanaka mua ame ka wahine mua.

He moo olo kahiko e ae no kekahi o Hawaii nei i loaa ole i na moolelo e ae i ikeia e ka mea kakau, no ka mea e pili ana i ke kanaka mua loa i lilo i kupuna no ka lahui o Hawaii nei, oia hoi ke me aka o Aloha (Aloha), a o ka mookuauhau, alii keia i a'oia i ke alii kuauhau S. L. Peleioholani, o kona kupunawahine paa kuauhau o ke au kahiko. A e la aku ana no keia kuauhau ma ke ano kaokoa loa mai keia moolelo aku.

Oia o ka manao ae la keia o kekahi mau mookuauhau kahiko Hawaii nei, no ka mea e pili ana i ka hanaia ana o na kanaka Hawaii nei, elike me ka hoike ana a ke kuauhau Ka

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

Nolaila, he mea pono ia kakou o keia wa ke nana aku i ke kamahao o na noonoo ana o ka poe kahiko ma ia mahele o ko lakou moolelo kahiko, a he mau manao hoopaakiki nohoi ia a ko kakou poe kupuna i kulike me ko na lahui kahiko e ae e Aigupita, Babulona, Kaladea, a pela aku. Pehea i loaa ai ia mau noonoo ana i ko kakou poe kupuna oia manao kulike loa me ko ka moolelo Palapala Hemolele, he mea kamahao no ia i ka hoomaopopo ana.

A ma keia wahi e hoomaka ai ka kakou nana ana i ka hookumu kanaka ana o ka Moolelo Kuauhau Kumulipo.

A mamua ae nae o ko ka mea heluhelu hoohele ana aku i kana heluhelu ana ma keia mahele, he mea pono i ka mea kakau ke nonoi aku i kona hoomanawauui e haawi iho ma keia wahi, oiai, he ano panoonoo a ku ole i ka hoihoi na maawe o nei kuauhau, elike no me na mookuauhau Hawaii e ae.

A ma keia hoopuka ana o keia moakuauhau, e ikeia ai na kumu-kuauhau a kekahi poe paa kuauhau kahiko o ka wa kahiko. E komo pu ana kekahi mau hoakaka ano nui a ka mea kakau ma kekahi mau mahelehele o keia kuauhau.

I ka hoomaka ana nae o keia kuauhau ua laweia mai ke ano nui o na wa e hoomaka ponoi ana mai a Kumulipo mai a hoea i ka wa o Kapokinikini (k) ame Kapoheenalumamao wahine.

A e kapaia keia o ka Papa Kuauhau Kumulipo. A penei ka hoomaka ana:

	KANE	WAHINE	KEIKI
1.	Kumulipo	Poele	Poeleele
2.	Poeleele	Pohaha	Pouliuli
3.	Pouliuli	Powehiwehi	Popanopano
4.	Popanopano	Polalowehi	Pokanokano
5.	Pokanokano	Polalouli	Kapohiolo
6.	Kapohiolo	Kapohanee	Kapohaneeaku
7.	Kapohaneeaku	Kapohaneemai	KAPOKINI

(Ia Kapokini i hoikeia ae la, hoomaka ka Wa Ewalu o ke Kumulipo. Mai iaia mai i loaa mai ai o LAILAI (w), ke kino kanaka mua loa i ikeia ma "Hawaii" kahiko nei. Nolaila e hoomaka ana ka moo-kuauhau mai a Lailai wahine nui.)

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

— 1 —

O Kapokinikini, ke kane
O Kapoheenalumamao, ka wahine
Hanau o LAILAI, he wahine
" o Kii, he kane
" o Kane, he Akua
" Kanaloa, o ka hee hauna wela
" Moanaliha
" Waomaukele
He mau pahu kapu
Hanau o Kupololiilialiimuaoloipo
O ke kanaka ola loa, o lau a lau alii.

(LAILAI—Ke olelo nei ka Moolelo Hawaii a Rev. Pokuea i hooponopono ai, "he Po wale no kona mau kupuna a mau makua: a, iaia hanau ke kanaka mai." He mea oiaio, ke nana ae kakou mai a Kumulipo mai a hoea ia Kapokinikini, he poe Po wale io no na kupuna ame na makua o Lailai (w).

KANE—I keia wa oia i hanauia mai ai, a ua lilo nae oia he Akua.

KANALOA—O ka hee hauna-wela keia. O Satana paha keia ma ka helu a ka poe Karistiano, oia nohoi o diabolo? Aole anei i kapaia ka hee (squid) he "devil fish?"

KUPOLOLIILIALIIMUAOLOIPO—O keia kanaka, he kanaka ola, loihi loa oia. Ua make oia ma ke au o Polaa, e ikeia ana ma keia hope ae. Mai keia Wa aku a hoea i ke au o Polaa, ka wa i make ai o Kupololiilialiimuaoloipo, he 817 hanaunaia; a ina he 30 makahiki ke kowa manawa mawaena o kela ame keia hanauna kanaka, alaila, e loaa ana iaia he 24,510 makahiki ia mai ka wa i loaa ai ka wahine mua loa, oia o Lailai (w) a hoea i ka make ana o Kupololiilialiimuaoloipo. Nea Kakau.)

— 2 —

O LAILAI wahine
O Kapoheenalumao ke kane
Hanau o Hahapoole
" o Hapopo he wahine
" Maila, o Olohe kekahi inoa
O Olohelohe kane
O Olohelohe wahine.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

— 3 —

O Olohelohe wahine
Noho ia Kane akua
Hanau o Laiolo
" o Kapopo
" o Poelei
" o Poelea
" o Wehiloa

Eia ka hoomaka ana o ka Wa Eiwa o ke Kuauhau Kumulipo:

— 4 —

O Lailai wahine
O Kane a-Kapokinikini, ke kane
Hanau Hahapoele, he wahine
" Hapopo
" Hanau o Lohelehe.

Hoomaka ka Wa Umi o ke Kuauhau Kumulipo ma keia wahi:

— 5 —

O Maile, ke kane
O Lailai, ka wahine
Hanau o Lau-Ololo
" o Kamahaina I, he kane
" o Kamakulua I, he wahine
O Poeleiholo Kama
O Poeleaholo Kama
O Wehi-wela-wehi-loa

Maanei hoomaka ka Wa Umikumamakahi o ke Kuauhau Kumulipo.

— 6 —

O Lailai, ua wahine
Noho no ia Kane, kaikunane
Hanau o Hai, he wahine
" o Halia he wahine
" o Hake.., he kane

I keia Wa o ke Kumuliao i hoomaka pono ai ka hoonohonoho hanauna kanaka ana mai a Lailai mai.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

O keia ka wa i pi'o ai o Lailai (w) ia Kii (k) kona kaikunane, a hanau mai na keiki i kapaia mamuli o na keiki i kahea ia a i kapaia ai mamuli o na inoa o na keiki a ua Lailai nei no, me Maile (k). A o keia hanauna kanaka, aia no ia ma ka hanauna 7, mai ka wa mua loa i loaa mai ai o Lailai. Nolaila, e hoomaopopo ia o na huahelu mai ka 1 mai a ka 6 i kauia ma ke poo o kela ame keia mahele o na hoolu'e kanaka aua a Lailai (w) elike me ia i hoikei ae la, he mau hoikeia no na hanauna kanaka.

Nolaila, hanau o Lailai (w) me kona poe kaikunane, he Hanauna Kanaka 1 ia; noho o Lailai me Kapoheemamao, he hanauna 2 ia; a noho hoi o Olohelohe (w) kaikamahine a Lailai me Kapoheemamao (k) me Kane (akua) he hanauna 3 ia; a pela ka hele ana mai a loaa ko Lailai pi'o ana ia Kane (akua) kaikunane no o ua Lailai nei, he hanauna 6 ia.

A ma ka hanauna 7, elike me ia i hoakakaia ae la, a ma ka hoomaka ana o kela ame keia hanauna, koe ka hanauna a Lailai me Kii, e kau ana no kona huahelu ma ke poo.

— 7 —

O Lailai, ua wahine noho lani
Piolani no i ke kaikunane, ia Kii
Hanau o Kamahaina II, he kane
" o Kamamule II, he wahine
" o Kamama'inau, he wahine
" o Kamakulua II, he wahine.

— 8 —

O Kamahana, ke kane
O Halia, ka wahine
Hanau o Loaa.

(KAMAHAINA—O keia ke keiki hiapo a Lailai (w) me Kii, kona kaikunane i ikeia ae la ma ka Hanauna a Laukanaka 7.
HALIA—Oia ke kaikamahine a Lailai (w) me Kane, o ka Hanauna a Laukanaka 6.)

9.	Loaa	ke kane, o	Nakelea	ka wahine
10.	Le	"	Kanu	"
11.	Kalawe	"	Kamau	"
12.	Kulou	"	Halau	"
13.	Na'u	"	Ka-le	"

(E HOOMAOPIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

14.	Aa	ka kane, o	Hehe	ka wahine
15.	Pulepule	"	Mai	"
16.	Nahu	"	Luke	"
17.	Pono	"	Ponoi	"
18.	Kalau	"	Mai-na	"
19.	Kulewa	"	Kane	"
20.	Pou	"	Kalai	"
21.	Poulua	"	Kulukulu	"
22.	Pae	"	Haaa	"
23.	Paehenui	"	Kiekie	"
24.	Hewa	"	Kulu	"
25.	Maku	"	Niau	"
26.	Wala	"	Kunewa	"
27.	Piha	"	Pihapiha	"
28.	Mu	"	Kuku	"
29.	Nawai	"	Pele	"
30.	Wawa	"	Hanehane	"
31.	Kuai	"	Aanai	"
32	Luu	"	Luulea	"
33.	Mai	"	Maia	"
34.	Maia	"	Paua	"
35.	Lana	"	Kilo	"
36.	Lanalana	"	Paepae	"
37.	Pulu	"	Lepea	"
38.	Puluka	"	Lelepe	"
39.	Pulukene	"	Lelekau	"
40.	Pulumakau	"	Lelemau	"
41.	Pulukea	"	Umala	"
42.	Nekue	"	Mahili	"
43.	Nakai	"	Napoo	"
44.	Kuleha	"	Ma-ka	"
45.	Ike	"	Aoao	"
46.	Mala	"	Hui	"
47.	Malama	"	Puiki	"
48.	Eho	"	Pulama	"
49	Ehoaka	"	Pulanaia	"
50.	Ehoku	"	Malaia	"
51.	Keoua	"	Hahcoili	"
52	Kinohi	"	Muala	"
53.	Ponia	"	Luka	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kuhiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

54.	Meua	ke kane, o	Mamau	ka wahine
55.	Meua-lua	"	Maukele	"
56.	Hoolana	"	Hoohuli	"
57.	Hoomaha	"	Memeha	"
58.	Pula	"	Kua	"
59.	Kuamu	"	Kua-wa	"
60.	Ko'u	"	Ko'ako'u	"
61.	Meia	"	Pekau	"
62	Kawala	"	Mahuli	"
63.	Huli	"	Imi	"
64.	Loaa	"	Olioli	"
65.	Huhu	"	Le'awale	"
66.	Makuma	"	Manoa	"
67.	Manomano	"	Lauahi	"
68.	Kini	"	Mau	"
69.	Leha	"	Maua	"
70.	Pua	"	Ena	"
71.	Puaena	"	Enaena	"
72.	Wela	"	Ahi	"
73.	Maiko	"	Kulewa	"
74.	Maiko-kahi	"	Kuakahi	"
75.	Maiko-lua	"	Pahila	"
76.	Hilahila	"	Hoohila	"
77.	Kehau	"	Lukau	"
78.	Paio	"	Haluku	"
79	Paia	"	Kala-ku	"
80.	Keala	"	Keala-ula	"
81.	Piko	"	Naia	"
82.	Niau	"	Kekumu	"
83.	Launie	"	Huluhe	"
84.	Mouo	"	Paa	"
85.	Hekau	"	Kaili	"
86.	Hoopaa	"	Ha	"
87.	Kalama	"	Kapala	"
88.	Helu	"	Namu	"
89.	Paila	"	Opuopu	"
90.	Halale	"	Malu	"
91.	Malie	"	Kalino	"
92.	Maoki	"	Hulahe	"
93.	Kaiwi	"	Iwia	"
94.	Kulea	"	Kulia	"

(E HOOMAU'IA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kuhiko no kē Kumu Mua o ka Hawaii nei Lahuikanaka.

95.	Makou	ke kane, o	Koula	ka wahine	
96.	Ia'u	"	Mahea	"	
97.	Iaka,	"	Meia	"	
98.	Makili	"	Lulu	"	
99.	Heamo	"	Lou	"	
100.	Heamoku	"	Makea	"	
101.	Puili	"	Apomai	"	
102	Pu-iliili	"	Liilii	"	
103.	Puili-akua	"	Heleihea	"	
104.	Mokukapewa	"	Naalo	"	
105.	Mokukai'a	"	Naele	"	
106.	Piala	"	Heleua	"	
107.	Kiamo	"	Komo	"	
108.	Koikua	"	Keaho	"	
109.	Koiele	"	Kauhi	"	
110.	Paele	"	Peleiomo	"	
111.	Keomo	"	Omoomo	"	
112.	Hulimakani	"	Nanailuna	"	
113.	Nanaikala	"	Haipule	"	
114.	Kala-wela	"	Kalahuiwale	"	
115.	Kealakau	"	Hoku	"	
116.	Kamau	"	Meu	"	
117.	Opala	"	Wene	"	
118.	Hali	"	Halima	"	
119.	Haliluna	"	Halilalo	"	
120.	Halimau	"	Halelo	"	
121.	Halipau	"	Muakau	"	
122.	Nuna'a	"	Nenee	"	
123.	Nanaka	"	Leleio	"	
124.	Oamio	"	Ololi	"	
125.	Omiomio	"	Wiwini	"	
126.	Aila	"	Kukala	"	
127.	Aila-mua	"	Heia	"	
128.	Aila-kau	"	Hele	"	
129.	Aila-pau	"	Kaiwi	"	
130.	Manu	"	Heleupa	"	
131.	Lilio	"	Makini	"	
132.	Lehe-luhe	"	Aina	"	
133.	Kelemau	"	Hinapu	"	
134.	Kaumau	"	Puoho	"	
135.	Kaukahi	"	Maele	"	

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

136.	Mauka	ke kane,	o Kai	ka wahine	
137.	Ohi	"	Laulau	"	
138.	Ikamu	"	Namu	"	
139.	Kalu	"	Moena	"	
140.	Kalukalu	"	Hilipo	"	
141.	Lipo	"	Na-o	"	
142.	Lipo-wao	"	Naele	"	
143.	Pili	"	Aiku	"	
144.	Pilimau	"	Maumaua	"	
145.	Kahale	"	Mua	"	
146.	Kahale-ai	"	Nuu	"	
147.	Lawaia	"	Kaio	"	
148.	Manaka	"	Lehu	"	
149.	Wana	"	Kala	"	
150.	Wanawana	"	Wanakau	"	
151.	Wanaakaulani,	"	Melu	"	
152.	Wanamelu	"	Hulili	"	
153.	Ka'ulua	"	Kaohi	"	
154.	Walaau	"	Eiaau	"	
155.	Hanehane	"	Hahane	"	
156.	Hawane	"	Kuamu	"	
157.	Heleau	"	Maaku	"	
158.	Hulimea	"	Aiko	"	
159.	Hulimua	"	Newa	"	
160.	Ewa	"	Ewaewa	"	
161.	Omali	"	Malimali	"	
162.	Huelo	"	Kakai	"	
163.	Niolo	"	Maku	"	
164.	Pilimai	"	Kona	"	
165.	Keanu	"	Peleau	"	
166.	Kaio	"	Puco	"	
167.	Huluaka	"	Kaolo	"	
168.	Kapuhi	"	Mula	"	
169.	Ehio	"	Emio	"	
170.	Kakai	"	Alakai	"	
171.	Amo	"	Koikoi	"	
172.	Amoaku	"	Kuwala	"	
173.	Helemai	"	Heleaku	"	
174.	Onaho	"	Keanalii	"	
175.	Pilikoa	"	Ukuliii	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

176.	Mahinahina ke	kane,	o Halepoi	ka wahine
177.	Poopoo	"	Nawai	"
178.	Omana	"	Manamana	"
179.	Omanaio	"	Huluheu	"
180.	Mañainai	"	Malanai	"
181.	Huluemau	"	Kaalo	"
182.	Kaluli	"	Pau	"
183.	Nakino	"	Kinohi	"
184.	Nakinolua	"	Ewalu	"
185.	Ukiki	"	Eau	"
186.	Uli	"	Uliuli	"
187.	Mele	"	Melemele	"
188.	Lanai	"	Poi	"
189.	Hao	"	Au	"
190.	Pakaikai	"	Puehu	"
191.	Moana	"	Hilo	"
192.	Hulu	"	Makalii	
193.	He	"	Hoeue	"
194.	Makilo	"	Moi	"
195.	Naua	"	Upa	"
196.	Ua	"	Hama	"
197.	Peleu	"	Hamahuna	"
198.	Mahina	"	Hina	"
199.	Mahinale	"	Ulukua	"
200.	Mahinalea	"	Palemo	"

O ka inoa pololei o keia kanaka, oia o Alahinalea. E nana ma ka Hoike Kuauhau Alii, Ahaolelo o 1884. Ua hoikeia malaila, o ka hanauna 300 keia mai a Lailai(w) mai. Ua kulike hoi ia me keia hoonohono ana. Ua hoike mai noboi ia Hoike Kuauhau Alii, i keia wa i pii ai ke kai hoee nui mua loa ma ka honua aina puni ole o Hawaii nei, i kapaia o "Ka-houpo-a-Kane" O ka wa ia aole i mokumoku a ka-kaawale ke ku ana o na mokupuni elike me ia e ku nei i keia wa ma keia mau Pae Aina. Ua lilo keia kai i Kai a "Kahinalii" mua ma ka Moolelo Kumulipo. Mai a Lailai (w) mai a hoea i Alahinalea he 200 hanauna, ua like hoi ia me 6000 makahe kowa ma ka hoonohonoho Kumulipo ana (ke laweia i 30 makahiki mawaena o kela ame keia hanauna)

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

He 200 hanauna mai keia wa aku o Ala hinalea a hoea ia Papio (k), ka wa o ke kai pii elua i ikeia ai ma Hawaii nei.

201.	Pipika	ke kane, o	Kuhinu	ka wahine
202.	Mahele	"	Puunaue	"
203.	Kaohi	"	Kaohiohi	"
204.	Kona	"	Konakona	"
205.	Iho	"	Pelu	"
206.	Kulaa	"	Mailu	"
207.	Kuamauu	"	Holehole	"
208.	Pahili	"	Halulu	"
209.	Keia	"	Luluka	"
210.	Makioi	"	Meihiolo	"
211.	Helehele	"	Pineha	"
212.	Aukai	"	Milo	"
213.	Mockau	"	Helemau	"
214.	Huluau	"	Pulama	"
215.	Melemele	"	Milokua	"
216.	Kumuniu	"	Pilia	"
217.	Amoi	"	Akua	"
218.	Kunewa	"	Hulema	"
219.	Pahiolo	"	Piliaiku	"
220.	Napo'i	"	Kaale	"
221.	Kulana	"	Nawa	"
222.	Kakau	"	Poipoi	"
223.	Hooleha	"	Hulupehu	"
224	Paani	"	Malanaopi	"
225	Lewa	"	Kukelemio	"
226.	Pihaulu	"	Hoiha	"
227.	Kelewaa	"	Kinohili	"
228	Kakio	"	Hiliha	"
229.	Hulipena	"	Miko	"
230.	Mokiweo	"	Pakala	"
231.	Kapalama	"	Kepooha	"
232.	Kapalamalama	"	Kepaplimaha	"
233.	Wikani	"	Kamakolu	"
234.	Kapehi	"	Kaluku	"
235.	Hiwa	"	Kahiwahiwa	"
236.	Pano	"	Kekaliholiko	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

237.	Opelau	ke kane, o	Maha	ka wahine
238.	Mahilu	"	Kaena	"
239.	Hoolewa	"	Waiau	"
240.	Kumau	"	Kahaka	"
241.	Papalele	"	Mukala	"
242.	Haole	"	Kuwahine	"
243.	Makua	"	Kaluakekane	"
244.	Leho	"	Holomau	"
245.	Opikana	"	Nahenahe	"
246.	Holemaka	"	Liko	"
247.	Kukuhale	"	Hinaulu	"
248.	Pohakukau	"	Hinamai	"
249.	Helua	"	Kalani	"
250.	Komokomo	"	Malie	"
251.	Poeleele	"	Hoolua	"
252.	Nukueleele	"	Papakele	"
253.	Mama	"	Papakapa	"
254	Hamama	"	Malele	"
255	Kuemi	"	Kulua	"
256.	Opiliwale	"	Kapoulena	"
257.	Ahulimai	"	Mahinuele	"
258.	Maikomo	"	Pelemau	"
259.	Hununu	"	Kamanu	"
260.	Hoolohe	"	Nawaikaua	"
261.	Kumana	"	Kulukaua	"
262.	Koikoi	"	Hau	"
263.	Mauawa	"	Kolokolo	"
264.	Kelelua	"	Aa	"
265.	Mukana	"	Mahiopu	"
266.	Mahili	"	Wili	"
267.	Kukona	"	Waka	"
268.	Kanawai	"	Hapa'o	"
269.	Lohilohi	"	Hapeleau	"
270.	Apikili	"	Kohilo	"
271.	Hoomaku	"	Nohalau	"
272.	Olepe	"	Makau	"
273.	Kala	"	Helaana	"
274.	Hulipau	"	Hulimakeau	"
275.	Makohi	"	Hulimakole	"
276.	Oopuola	"	Nahalau	"
277.	Niuhuli	"	Nakulili	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

278.	Ohao	ke kane, o	Nakumau	ka wahine.	
279.	Nuu	"	Helomai	"	
280.	Lena	"	Palemo	"	
281.	Ahiahi	"	Opihi	"	
282.	Ahiahihia	"	Ounauna	"	
283.	Ahiakane	"	Wanaku	"	
284.	Ahiakapoloa	"	Kikala	"	
285.	Ahiakapokau	"	Hapuu	"	
286.	Ahiakulumau	"	Makani	"	
287.	Ahiakamake	"	Kilau	"	
288.	Ahiakaolu	"	Honika	"	
289.	Pohinakau	"	Hilahea	"	
290.	Moulikaina	"	Hoomaka	"	
291.	Hooku	"	Nanana	"	
292.	Manaweulani	"	Laukunu	"	
293.	Hoomailu	"	Puluea	"	
294.	Mailu	"	Lehuane	"	
295	Polehua	"	Keahu	"	
296	Puulele	"	Noelo	"	
297.	Hamohulu	"	Noeula	"	
298.	Iamama	"	Noen e	"	
299.	Kuinewa	"	Pilimauu	"	
300.	Holopulau	"	Hinakona	"	
301.	Makanewanewa	"	Helepuau	"	
302.	Melia	"	Melemele	"	
303.	Humuhumu	"	Palamau	"	
304.	Ukianu	"	Nenue	"	
305.	Ukinala	"	Ilimaka	"	
306.	Ukikamau	"	Kepoko	"	
307.	Ukilelewa,	"	Laumeki	"	
308.	Ukinahina	"	Nilea	"	
309.	Hoopulu	"	Olooiopu	"	
310.	Nahiole	"	Kealapii	"	
311.	Mukiki	"	Makino	"	
312.	Kiola	"	Ia-a	"	
313.	Mulemulea	"	Helelube	"	
314.	Kukawa	"	Makaiwa	"	
315.	Kamio	"	Molemole	"	
316.	Hoomu	"	Unauna	"	
317.	Hailau	"	Panakani	"	
318.	Hoomauke-a	"	Muli	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

319.	Pulune	ke kane, o	Kahe	ka wahine	
320.	Kuaua	"	Waiiuhi	"	
321.	Moeiho	"	Imihia	"	
322.	Manuala	"	Kawele	"	
323.	Kolealea	"	Kauwewe	"	
324.	Hilohilo	"	Hokeʻona	"	
325.	Maluipo	"	Hokii	"	
326.	Awaia	"	Milo	"	
327.	Hoohinu	"	Ohouma	"	
328.	Eapu	"	Uluoha	"	
329.	Ialo	"	Makalewa	"	
330.	Heiau	"	Piioha	"	
331.	Heiaumana	"	Hoohiwa	"	
332.	Pulemo	"	Maluolua	"	
333.	Kaukeoa	"	Hiileia	"	
334	Pelemua	"	Puainea	"	
335	Kalele	"	Wamakona	"	
336	Paepoe	"	Limaauki	"	
337.	Keua	"	Puameli	"	
338	Kapouhina	"	Kuamaulu	"	
339.	Kapouhinaha	"	Hokuaala	"	
340.	Hoopiopio	"	Pionuu	"	
341.	Hoopioaka	"	Pioanuenue	"	
342.	Hoolahalaha	"	Pulau	"	
343.	Hoomahilu	"	Makua	"	
344.	Nanewa	"	Peleuwao	"	
345.	Nanawaa	"	Oma	"	
346.	Hookilo	"	Pilikamau	"	
347	Kumoheu	"	Leleawa	"	
348.	Leleiluna	"	Mainahu	"	
349.	Halekumu	"	Kimonaue	"	
350.	Halepaio	"	Holio	"	
351.	Halemoeanu	"	Keokeo	"	
352.	Haleluakini	"	Malii	"	
353.	Halekuamu	"	Noio	"	
354.	Haiola	"	Laulaha	"	
355.	Kalelemauliaka	"	Miloha	"	
356.	Koiniho	"	Naku	"	
357.	Pooku	"	Paleamakau	"	
358.	Haleimiloea	"	Hilohilo	"	
359.	Panionio	"	Liho	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

360	Kealakikee	ke kane, o	Maiau	ka wahine	
361.	Oiaku	"	Kaniho	"	
362.	Huini	"	Naihu	"	
363.	Pa	"	Aiano	"	
364.	Pana	"	Koliau	"	
365.	Panakohi	"	Aliaoe	"	
366.	Paikekalua	"	Piliwale	"	
367.	Puukolukolu	"	Heleiamai	"	
368.	Napuueha	"	Hookonokono	"	
369.	Palimakohana	"	Helimaia	"	
370.	Waiakea	"	Hepahuna	"	
371.	Kaeamauli	"	Eeleiku	"	
372.	Kokoiele	"	Maumau	"	
373.	Kaholookaiwa	"	Heoioi	"	
374.	Kalelenohinalea	"	Aluaku	"	
375	Panaakohiahinalea	"	Helule	"	
376	Panaikaluakahinalea	"	Painaina	"	
377.	Puukoluakukahinalea	"	Noakawalu	"	
378.	Napuuikahakahinalea	"	Piliamoa	"	
379	Palimawaleahinalea	"	Manu	"	
380.	Akahiakaeaakilolo	"	Lekeamo	"	
381.	Paluaakaeaakilolo	"	Kelekeau	"	
382.	Puukoluakaeaakilolo	"	Umikaua	"	
383.	Puuhakahaaakilolo	"	Mailo	"	
384.	Puulimakaeakaakilolo	"	Niholioe	"	
385.	Akahi Keewe	"	Paniuka	"	
386.	Palua Keewe	"	Paliikai	"	
387.	Paukolu	"	Makaimoimo	"	
388	Puuha Keewe	"	Lauohokena	"	
389.	Pulima Kaewe	"	Piu	"	
390.	Maiakaea Kaewe	"	Nahinahi	"	
391.	Kamaulia Kaewe	"	Kamehai	"	
392.	Koielea Kaewe	"	Ulupo	"	
393.	Kuaiwaa Kaewe	"	Newaku	"	
394.	Henahuno	"	Puhenno	"	
395.	Panakahikenahu	"	Lahilahi	"	
396.	Panaluakenahu	"	Kaukeahu	"	
397.	Panakolukenahu	"	Ulalena	"	
398.	Panahakenahu	"	Kiawale	"	
399.	Lewelimakenahu	"	Konukonu	"	
400.	Paakaeakenahu	"	Ul.	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii Lahuikanaka.

401	Omaulikenahu	ke kane, o	Nainai	ka wahine
402.	Koielehakenahu	"	Pilomoku	"
403.	Kuaiwalelekenahu	"	Nahae	"
404.	Hekaunano	"	Wel wela	"
405.	Papio	"	Loiloi	"

Ua hoikeia ma ka Hoike Kuauhau Alii, Ahaolelo o 1884, o Papio oia ka hanauna 404 mai a Laila iwi mai. C ka pololei nae, oia ka hanauna 405 elike me keia hoonohonoho ana, i keia wa hoi i pii hou ai ke kai hoee nui ma ka aina puni o o Kahoupo-o-Kane oia hoi o Hawaii Kahiko.

406.	Manuakele	"	Kealo	"
407.	Kaunuka	"	Kukamaka	"
408.	Makii	"	Auhee	"
409.	Kupololiilii	"	Haihae	"
410.	Kupoka	"	Milio	"
411.	Kupokanaha	"	Hamunu	"
412.	Koponee	"	Naia	"
413.	Kupohaha	"	Pakau	"
414.	Kupoko	"	Hemolua	"
415.	Kupoe	"	Naio	"
416	Kupou	"	Kelekele	"
417.	Kupolele	"	Hapulu	"
418.	Kupololo	"	Napulu	"
419	Kupoliii	"	Kuamoo	"
420.	Kuponakanaka	"	Muumuu	"
421.	Kupohilili	"	Moonawe	"
422.	Kupohalalu	"	Helua	"
423.	Kupohelemai	"	Poiwa	"
424.	Kupokalalau	"	Nana	"
425.	Kupolahauma	"	Nakulu	"
426.	Kupoiilii	"	Kiamae	"
427.	Kupolonaanaa	"	Lelehewa	"
428	Kupolomaikau	"	Kimopu	"
429.	Kupolohelele	"	Iholi	"
430.	Kupolopaiuma	"	Kupolupaiuna	"
431.	Kupolohaihai	"	Luli	"
432.	Kupolokeau	"	Makeamo	"
433.	Kuponaunau	"	Imo	"
434.	Kupoloahilo	"	Lua	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

435.	Kupo o lomakaaui ke kane,	o	Hulili	ka wahine
436.	Kupomaiana	"	Mann	"
437.	Kupolokahuli	"	Hulu	"
438.	Kupololili	"	Namaka	"
439.	Kupololilili	"	Pulupuli	"
440.	Kupololalala	"	naku	"
441.	Kupolohalala	"	Ahi	"
442.	Kupololuana	"	Hoaka	"
443.	Kupololailai	"	Lelea	"
444.	Kupololaiolo	"	Hanau	"
445	Kupololaimai	"	Ilimai	"
446	Kupololaiaku	"	Hooilo	"
447.	Kupolohilihili	"	Makanalau	"
448.	Kupolomalimali	"	Hulipumai	"
449.	Kupoloale	"	Leleiluna	"
450.	Kupoloimo	"	Holookoa	"
451.	Kupolokalili	"	Uliuli	"

Aia ma ka aoao 15 o ka hoike a ka Papa Kuauhau Alii, ua hoikeia mai o ka hanauna 450 keia mai a Lailai (w). O ka pololei nae o ka hanauna 451 ia elike me keia hoonohonoho ana. I ke au o keia kanaka ka hoomaka mua ana o ko Hawaii nei poe kanaka e hele i ko na aina e. O kana wahine o Uliuli, ka mea mua loa i haalele i ka aina a hele ma ke Komohana. O keia wahine mamuli o ka nui o kona lokomaikai, ua kapaia oia o Uliuli-o-Uluwai-o-Hakalauaielono. Ua like nohoi oia i akua no ka poe mahiai.

452.	Kupolomene	"	Hiwauli	"
453.	Kupolohulu	"	Kinopu	"
454.	Kupolohulilau	"	Nakiao	"
455.	Kupolohulimai	"	Nakiaoea	"
456.	Kupolokamana	"	Ewa	"
457.	Kupolokeweka	"	Lakona	"
458.	Kupolokulu	"	Kapaipai	"
459.	Kupolouehea	"	Hulihele	"
460.	Kupolohaliu	"	Maliu	"
461.	Kupolonakunaku	"	Uliau	"
462.	Kupolololo	"	Kioio	"
463.	Kupolololii	"	Holeaku	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ke Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

464.	O-Polo	ke kane,	o Nolu	ka wahine	
465.	Polohili	"	Kau	"	
466.	Polokau	"	Uli	"	
467.	Polouli	"	Polo	"	
468.	Polopolo	"	Hamu	"	
469.	Polohamu	"	Nini	"	
470.	Po'onini	"	Haihai	"	
471.	Polohaihai	"	Hei	"	
472.	Poloheihei	"	Hanuai	"	
473.	Kapolohanuai	"	Ewa	"	
474.	Polomahimahi	"	Kolo	"	
475	Poloaku	"	Malualpe	"	
476	Polomai	"	Pelepele	"	
477.	Ehakapolo	"	Puaa	"	
478.	Ekukukapolo	"	Puaakane	"	
479	Halimaikapolo	"	Uluea	"	
480.	Hoopoloiho	"	Hiamanu	"	
481.	Poloku	"	Paka	"	
482.	Polokane	"	Leleamio	"	
483.	Polohiwa	"	Halu	"	
484.	Polomua	"	Menea	"	
485.	Popolomea	"	Miomio	"	
486.	Popolohumea	"	Omo	"	
487.	Popolokaia	"	Lanaki	"	
488	Polonanaaana	"	Manahulu	"	
489.	Polomakiawa	"	Laohe	"	
490.	Poloanewa	"	Peleaku	"	
491.	Polohauhau	"	Hanale	"	
492.	Polohehewa	"	Huamua	"	
493.	Polomehewa	"	Hewa	"	
494.	Poloulaa	"	Makolu	"	
495.	Poloahiwa	"	Hiwa	"	
496.	Poloula	"	Ula	"	
497.	Polowena	"	We-na	"	
498.	Po'oimu	"	Mohalu	"	
499.	Polokakahia	"	Kanakau	"	
500.	Poloi	"	I-i	"	
501.	Poloii	"	Hipa	"	
502.	Polohi-pa	"	Pe-pa	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

503.	Polohi pakeke	ke kane,	o	Maao	ka wahine
504.	Polohi pakaka	"		Lahiki	"
505.	Polohi-hele-hele-lahiki			Kahiki	"
506.	Polohi-paukahiki	"		Kaahiki	"
507.	Polohilele	"		Haumea	"
508.	Poloahaumea	"		Ahiluna	"
509.	Poloahiluna	"		Kaumai	"
510.	Polokaumai	"		Kaulani	"
511.	Polokaulani	"		Kamakani	"
512.	Poloikamakani	"		Ikai	"
513.	Poloikai	"		Kamehani	"
514.	Poloikamehana	"		Maumau	"
515	Poloimaumau	"		Mauna	"
516.	Poloimauna	"		Laau	"
517.	Poloilaau	"		Kanahele	"
518.	Poloikanahele	"		Kukulu	"
519.	Polokukulu	"		Hoomoe	"
520.	Poloihoomoe	"		Hanahana	"
521.	Poloihanahana	"		Kahaiau	"
522.	O Poloikahiau	"		Luahiko	"
523.	Poloikalua	"		Hiko	"
524.	Poloahiko	"		Kaha	"
525.	Poloikaha	"		Lima	"
526.	Poloihilima	"		Waiku	"
527.	Poloioaiku	"		Mauli	"
528.	Polomauli	"		Koiele	"
529.	Polokokoiele	"		Iiwa	"
530.	Polokuaiwa	"		Hemo	"
531.	Polohemo	"		Nahunahu	"
532.	Polokinau	"		Oliiloa	"
533.	Polokii	"		Mano	"
534.	Pololii	"		Halula	"
535.	Polowaikaua	"		Pomea	"
536.	Liili	"		Auau	"
537.	Liiliauau	"		Kamau	"
538.	Liilikamau	"		Holiholi	"
539.	Liihiiili	"		Nahahu	"
540.	Liilihalula	"		Hole	"
541.	Liilimama	"		Holehole	"
542.	Liilimanua	"		Pilimau	"

Hoomakaukaŭia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

543.	Liilihakahaka	ke kane, o	Hoohene	ka wahine
544.	Liiliha	"	Iwiaku	"
545.	Liilihemoaku	"	Lahikama	"
546.	Liilikaumai	"	Iliuli	"
547.	Liilialo	"	Oloolo	"
548.	Liilipihapiha	"	Nuunuu	"
549.	Liilinuunuu	"	Helelinaa	"
550.	Liilihelelima	"	Auli	"
551.	Liiliau	"	Nolunolu	"
552.	Liilimiha	"	Haleakaka	"
553.	Liilinania	"	Pulaka	"
554.	Liilipelu-a	"	Waluli	"
555	Liilianahimahi	"	Makauma	"
556	Liilikaliaka	"	Nahili	"
557.	Liilimeleau	"	Poloa	"
558.	Liilileoleo	"	Popoko	"
559.	Liilimanu	"	Poimoimo	"
560.	Liilikapili	"	Poiauwale	"
561.	Liiliholowaa	"	Poilumai	"
562.	Liiliholomau	"	Poinanaiu	"
563.	Liilikalele	"	Onanana	"
564.	Liilikaili	"	Nanaue	"
565.	Liilipoipo	"	Nahuila	"
566.	Liiliwalewale	"	Meia	"
567.	Liilihanahana	"	Kulaimoku	"
568	Liilihuliana	"	Pihi	"
569.	Liiliwahipali	"	Pililau	"
570.	Liilinohopali	"	Maeleele	"
571.	Liilinoheana	"	Kauha'e	"
572.	Liilikauhale	"	Palia	"
573.	Liilipulepule	"	Pule	"
574.	Liili-la	"	Halawai	"
575.	Liili hou	"	Leleipaoa	"
576.	Liilikakii	"	Miliamau	"
577.	Liili-kahuli	"	Kulana	"
578.	Liili-homole	"	Iwaiwa	"
579.	Liilipukaua	"	Luna	"
580.	Liililolilo	"	Kaua	"
581.	Liililanalana	"	Lilo	"
582.	Liililanakila	"	Kila	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

583.	Liililana-au	ke kane, o	Kilauea	ka wahine
584.	Liilimalana	"	Mana	"
585.	Liiliahula	"	Lana	"
586.	Liilipukiu	"	Piko	"
587.	Liilipaluku	"	Hulikau	"
588.	Liilimaemae	"	Pakapaka	"
589.	Liiokiok	"	Liilii	"
590.	Liialiilii	"	Lilioma	"
591.	Liiakauliilii	"	Manukele	"
592.	Liiakamama	"	Mama	"
593.	Liiamama	"	Paepae	"
594.	Liipaepae	"	Umu	"
595	Liiumu	"	Kii	"
596	Liiuakii	"	Kini	"
597.	Liiuakini	"	Lohi	"
598.	Liimolohi	"	Nahele	"
599.	Lukauunahele	"	Upa	"
600.	Liiaupa	"	Liawa	"
601.	Liimuliawa	"	Newaku	"
602.	Liinewaku	"	Mali	"
603.	Liihomalu	"	Pulama	"
604.	Liipulama	"	Palama	"
905.	Liipalama	"	Ohinu	"
606.	Liiohinu	"	Omaka	"
607.	Liiomaka	"	Olua	"
608.	Liipau	"	Kaneiwa	"

O keia ka hanauna 602 mai a Lailai (a) mai, wahi a ka Hoike a ka Papa Kuauhau Alii imua o ka Ahaolelo o 1884; aka, o ka mea pololei no nae, oia no ka mea i hoikeia ma keia hoonohonoho ana, oia hoi, o Liipau ka hanauna 608 mai a Lailai mai. Ma ka moolelo "Kumulipo," ua hoikeia o ka wa ekolu keia i pii hou ai ke kai hoee ma ka aina puni o Hawaii nei, oia hoi, o Ka-houpo-o-Kane.

609.	O A	"	O Lii	"
610.	Alii	"	Laa	"
611.	Aliilaa	"	Aka	"
612.	Aliimau	"	Alii	"
613.	Aliialii	"	Polea	"

(E HOOMAKIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NAI AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kakiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

614.	Alii; oi	ke kane, o	Mii	ka wahine.
615.	Aliikano	"	Pahu	"
616.	Aliipahu	"	Ume	"
617.	Aliiume	"	Hala	"
618.	Aliihala	"	Poniponi	"
619.	Aliiponi	"	Kelenanahu	"
620.	Aliilapahu	"	Kaekaea	"
621.	Alikaea	"	Hohonupuu	"
622. 623.	Aliihonupuu Opuupuu	"	Kaeahonu	"
624.	Aliilehelehe	"	Lehelehe	"
625.	liimakolu	"	Hinakolu	"
626.	Aliinohouka	"	Mauka	"
627.	Aliihimuhani	"	Haui	"
628.	Aliileleiona	"	Lopiana	"
629.	Aliiwalaau	"	Kukeleau	"
630.	Aliikuwala	"	Manaala	"
631.	Aliikomokomo	"	Lupuhi	"
632.	Aliiaku	"	Ikuwa	"
633.	Aliinewa	"	Mania	"
634.	Aliikuhikuhi	"	Lahuiahu	"
635	Aliikilo	"	Loa	"
636	Aliikiloloa	"	Pokopoko	"
637.	Aliikilopoko	"	Anana	"
638.	Aliiemi	"	Amiami	"
639.	Aliikolo	"	Lepau	"
640.	Aliihelu	"	Lepeke	"
641.	Aliiheluone	"	Walamu	"
642.	Aliipuuone	"	Nahekea	"
643.	Aliikamanomano	"	Hoouli	"
644.	Aliihukeakea	"	Pololani	"
945.	Aliipauku	"	Kalakala	"
646.	Aliinana	"	Huli	"
647.	Aliikilokilo	"	Kelea	"
648.	Aliikuleluna	"	Halulu	"
649.	Aliikilolono	"	Kalahai	"
650.	Aliikiloau	"	Aliikilohonua	"
651.	Aliikilohonua	"	Heanaipu	"
652.	Aliikilouli	"	Hoowili	"
653.	Aliikilokai	"	Ume	"
654.	Aliikiloualu	"	Ohi	"

(E HOOMAULA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NAI AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua e ko Hawaii nei, Lahuikanaka.

654.	Aliikilohulu	ke kane,	o Pelapela	ka wahine.
656.	Aliikiloahu	"	Olaeloe	"
657.	Aliikilomakani	"	Malumalu	"

Ua hoikeia ma ka aoao 16 o ka Hoike a ka Papa Kuauhau Alii (Ahaolelo 1884 o ka helu elua o na hele ana a ko "Hawaii nei" poe i ke na Aina E, aia ia i ka hanauna 656 mai a Lailai (w) mai. A ua aneane keia i ke au o Aliikilomakani a me Aliikilola i hoikeia ae la, oia hoi na hanauna 656 me 657 ma keia hoonohonoho mookelo kuauhau ana.

658.	Aliikilola	"	Lipoa	"
659.	Aliikilohoku	"	Kau lau	"
660.	Aliikilomalama	"	Nahele	"
661.	Aliikilomokalii	"	Hoopulu	"
662.	Aliikilokau	"	Kakelii	"
663.	Aliikilohooilo	"	Hulu	"
664.	Aliikaanaau	"	Lono	"
665.	Aliikaanamalama	"	Kea	"
666.	Aliikaanaua	"	Papahuli	"
667.	Aliikilomoo	"	Moolio	"
668.	Aliikilokua	"	Kilohi	"
669.	Aliikiloalo	"	Anapu	"
670.	Aliikilohope	"	A-aa	"
671.	Aliikilomua	"	Pehe	"
672.	Mua	"	Wanaku	"
673.	Muapo	"	Haina	"
674.	Muahaka	"	Kulamau	"
675.	Mualele	"	Hilipo	"
676	Muakaukeha	"	KeaaukaPa	"
677.	Muakaukeha	"	Leapiko	"
678.	Muahalekapu	"	Hechali	"
679.	Muanoano	"	Nawia	"
680.	Muakekele	"	Ipu	"
681.	Muahaipu	"	Kahiko	"
682.	Muakahiko	"	Wawaa	"
683.	Muawaa	"	Po-i	"
684.	Muapoipoi	"	Helenaku	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

685.	Muakamalulu	ke kane, o	Kaukahi	ka wahine
686.	Muahelei	"	Lulu	"
687.	Muakohukohu	"	Moolelo	"
688.	Muakahukahu	"	Kapili	"
689.	Muaoma	"	Kahu	"
690.	Muanalu	"	Anoano	"
691.	Muanaluhaki	"	Nalu	"
692.	Muanalupopoi	"	Pokii	"
693.	Muanalukalohe	"	Nanaku	"
694.	Muanaluhaikakala	"	Moku	"
695.	Mualala	"	Hoonahu	"
696.	Muahaipu	"	Apiapi	"
697.	Muapu'e	"	Mahoa	"
698.	Muahanuala	"	Ahia	"
699.	Muaikekele	"	Mulemule	"
700.	Muaipoipo	"	Akia	"
701.	Muakalaikii	"	Lena	"
702.	Muaikawaa	"	Auhuhu	"
703.	Muaiopele	"	Laaumele	"
704.	Muaiopola	"	Laalaau	"
705	Muapali	"	Wahine	"
706	Muahoopo	"	Kikana	"
707.	Muapali	"	Wahine	"
708.	Muahoopo	"	Kikana	"
709.	Muaunu	"	Ui a	"
710.	Muahai	"	Kahuli	"
711.	Mualupe	"	Elieli	"
712.	Muakala	"	Moomoo	"
713.	Muawekea	"	Kapu	"
714.	Muahilo	"	Lau	"
715.	Muakahu	"	Eiwa	"
716.	Muakahukahu	"	Hiliahu	"
717.	Muaamama	"	Kaomi	"
718.	Muaahilu	"	Auwe	"
719.	Muaanoa	"	Olopule	"
720.	Muaalealea	"	Kaimai	"
721.	Muainakalo	"	Kinika	"
722.	Muaohupu	"	Niniha	"
723.	Muaikauka	"	Niniahu	"
724.	Muaikumuka	"	Moomole	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

(HOOPONOPONO—Mamuli o ke komo hewa ana o na inoa "Muapali," helu 707, me "Muahoopo," helu 708, ma ka helu i hala ma o ke kope kumu la i loaa mai i ka mea kakau; oiai he komo palua wale no ia mau inoa ma ia mau wahi. O "Muapali" helu 705, me "Muahoopo," helu 706, na inoa pololei. Nolaila, e helu ana mai a 'Muaunu" (helu 709) he hanauna kanaka 707 ia, a pela e nee mai ai a hoea ia "Muaikumuka," oia ka hanauna 722. ME KAKAU.)

723.	Muaikaunukukanaka	ke kane, o	Mokukoha	ka wahine
724.	Muaokalele	"	Opilopilo	"
725.	Muaokahaiku	"	Meheia	"
726.	Muaokahanuu	"	Kamanuhaaha a	"
727.	Muaokalani	"	Leleamio	"
728.	Muamamao	"	Aumalani	"
729	Muanuunuu	"	Kahakaua	"
730.	Muaokamoi	"	Holi	"
731.	Muaokaha-i	"	Haehae	"
732.	Muaokeoma	"	Mano	"
733.	Muaokekahai	"	Opelele	"
734.	Muaokaliko	"	Ehu	"
735.	Muaokapahu	"	Kapilipili	"
736.	Muaokahana	"	Hapoe	"
737.	Muaokahanai	"	Hunu	"
738.	Muaokaipu	"	Ohekele	"
739.	Muaumeumeke	"	Pukapu	"
740.	Muaapoi	"	Ponouli	"
741.	Muaahuliau	"	Lehiwa	"
742.	Muaipapio	"	Keleauma	"
743	Muailoiloi	"	Pohopoho	"
744	Loimua	"	Nanio	"
745.	Loikahi	"	Pa-e	"
746.	Loilua	"	Pililauhea	"
747.	Loiloi	"	Manukoha	"
748.	Loikalakala	"	Kanaia	"
749.	Loiloloi	"	Naio	"
750.	Loilolohi	"	Puhimaka	"
751.	Loinuiloi	"	Kalino	"
752.	Loiloikaka	"	Kalaniahu	"
753.	Loiakama	"	Poepoe	"
754.	Loiiopoe	"	Hiloauama	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

755.	Loiloinui	ke kane, o	Uhnau	ka wahine	
756.	Loipouli	"	Muku	"	
757.	Loimia	"	Leleiona	"	
758.	Loiapele	"	Haikala	"	
759.	Loiahemahema	"	Nakulu	"	
760.	Loiakio	"	Kukala	"	
761.	Loialuluka	"	Hiipoi	"	
762.	Loiahamahamau	"	Olo	"	
763.	Loioloolo	"	Papaa	"	
764.	Loikolohonua	"	Hano	"	
765.	Loipulau	"	Mahoe	"	
766.	Loianomeha	"	Kaloa	"	
767.	Loikinikini	"	Pokipoki	"	
768.	Loimanomano	"	Kinikahi	"	
769.	Loiloimai	"	Holiolio	"	
770.	Loiloikapu	"	Alohi	"	
771.	Loiloikala	"	Aheaka	"	
772.	Loiloinahu	"	Niao	"	
773	Loiloipili	"	Wali	"	
774	Loiahuahu	"	Walihooke	"	
775	Loikulukulu	"	Nohopali	"	
776	Loihalulu	"	Palimu	"	
777	Loihalululu	"	Kahiona	"	
778.	Loiloilele	"	Lukama	"	
779.	Loiloipa	"	Kahikahi	"	
780.	Loipakeke	"	Waikeha	"	
781.	Loiloipo	"	Nanini	"	
782.	Loiloinololo	"	Hinalo	"	
783.	Loikamakele	"	Lahi	"	
784.	Loihialoa	"	Keleakaku	"	
785.	Loimanuwa	"	Lahipoko	"	
786.	Loikalokalo	"	Pauha	"	
787.	Loiihiihi	"	Kaheka	"	
788.	Loihilimau	"	Piopio	"	
789.	Loimoemoe	"	Hookaukau	"	
790.	Loipilopilo	"	Hooiloli	"	
791.	Loikoikoi	"	Puapua	"	
792.	Loikoiii	"	Mahiapo	"	
793.	Loiloloilo	"	Kulukau	"	
794.	Loiloloikapu	"	Kealanuu	"	
795.	Loilalolo	"	Kinana	"	
796.	Loiloinaka	"	Pulelehu	"	
797.	Loiloila	"	Milimili	"	
798.	Loiloikapea	"	Apoopoohi	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Ka manao o ka Poe Kahiko no ke Kumu Mua o ko Hawaii nei Lahuikanaka.

799.	Loiimauamaua	ke kane, o	Pola	ka wahine.
800.	Loiikukii	"	Hoopo	"
801.	Loiimanini	"	Kakiwi	"
802.	Loiipukapuka	"	Polinahe	"
803.	Loiomilu	"	Iuulau	"
804.	Loiomiliapo	"	Nahawiliea	"
805.	Loiohuakaua	"	Hoolaumiki	"
806.	Loiokanaloa	"	Palahalaha	"
807.	Loiokiikii	"	Hulikahikeoma	"
808.	Loiihiikua	"	Kahiliapoapo	"
809.	Loiihiialo	"	Kaheihei	"
810.	Loiokanaha	"	Hilipalahalaha	"
811.	Loiikeluea	"	Apuwaiolka	"
812.	Loopilihala	"	Ohiohikahanu	"
813.	Loiomalelewaa	"	Palakeaka	"
814.	Loiloleole	"	Minika	"
815.	Loipo	"	Kilika	"
816.	Po'aa	"		

Ua oleloia i keia wa i make ai o Kupololiilialiimuaoloipo ke kahi kaikunane o Lailai-wi. Ua like me 816 hanauna ia mai ko laua wa mai i hanau ai, nolaila ua like na makahiki i ola ai keia kanaka me 6 mano, 1 lau, 3 kaau me 5 kauna, me 2 keu

I keia manawa nohoi i pau ai ka Wa Umikumamakahi o ke Au Elua o ke Kumulipo a hoomaka ka Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumulipo.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

O keia ka hoomaka ana o ka Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua-Kumulipo; a eia iloko o keia Wa i komo ai na hookumu kuauhau ana o kekahi mau mookuauhau he nui o Hawaii nei, elike la me ka mookuauhau o Puukahonua, Puanue, Paiakalani (i ole, Opaiakalani, Iolo (a i ole, Ohoolo) Kumuhonua, a pela aku. E hele ana keia mahele kuauhau a loaa o Wakea ame Papa.

817.	Opuupuu	ke Kane	Laaniha	ka Wahine
818.	Opuupe	"	Pejo	"
819.	Opuumauna	"	Kapua	"
820.	Opuuhaha	"	Leleao	"

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo.—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

821.	Opuukalaua	ke kane, o	Manka—o	ka wahine
822.	Opuuhanahana	"	Kilokau	"
823.	Opuuhamahamau	"	Halalai	"
824.	Opuukalauli	"	Makele	"
825.	Opuukalakea	"	Opuele	"
826.	Opuukalahiwa	"	Opumakaua	"
827.	Opuukalalele	"	Lelepau	"
828.	Maunanui	"	Makelewaa	"
829.	Maunanee	"	Holipu	"
830.	Maunapapapa	"	Kanaua	"
831.	Maunahiolo	"	Haneenee	"
832.	PUUKAHONUA	"	Lalohana	"

Ma kekahi mookuauhau o ka inoa o keia kanaka o Opukahonua aka, o ka inoa nae o ka Wahine a nei kanaka ma ia mookuauhau oia o Lana. A o Lalohana (w) i hoikeia ae la, oia ka wahine a Puukahonua, he wahine oia na Nana-Nuu (k) ma ka mookuauhau Kumu-Uli.)

833	Hookuku	"	Ku'awa'a	"
834	Hoopipili	"	Haamomoe	"
835.	Kanioi	"	Haakauwila	"
836.	PUANUE	"	Lalomai	"

(Eia ka hoomaka ana o ka moo-kuauhau o Puanue, elike me ka mea i hoike mua ia aenei; a alike nohoi me ka mea i hoikeia ma ka Moolelo Hawaii i hoopuka mua ia ai e Rev. F. J. Pogue, aole S. K. ikeia ana ma keia hoomakaukau ana, aia ka hoomaka ana o ka mookuauhau o Puanue ma ka hanauna 836 mai o kaiaii (w). Mai a Puanue mai a hoea ia Kumukaeholua (w) ka wahine a Paiaalani, a i ole, Opukahonua, he ananana 20 ka hanauna.)

837.	Kapoo	"	Kauwana	"
838.	A-a'a	"	Hoonau	"
839.	Piowai	"	Aiapa	"
840.	Nanaulu	"	Makehilani	"
841.	Haulanuiakea	"	Huku	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

842.	Mahikoha	ke kane, o	Hinahookaea	ka wahine
843.	Oopukoha	"	Kumananaiea	"
844.	Hawaii	"	Ulunui	"

(He inoa kahiko loa o Hawaii, elike me ia i hoikeia ae la. Ua loaa mua keia inoa he mau haneri hanauna mahope lilo loa aku o ka loaa ana mai o Wakea ame Papa. Aole i kuikahi ka manao o ka mea kakau me ko ka Papa Kuauhau Alii, elike me ia a lakou i hoike ai maloko o ka lakou Hoike i ka Ahaolelo o 1884, ma kahi e olelo ana: "O kahua olelo Hawaii, he inoa hou ia; a no ke au 902 (?) o na hanauna mai a Lailai mai i ke au o Wakea. He inoa Hawaii okoa no ia i ikeia ai i ke au o Wakea; a he inoa Hawaii okoa no keia i ikeia ma ka hanauna 844 mai a Lailai mai.

O keia Ulunui e oleloia nei ma keia wahi, aole ia o ka Ulunui wahine, a Kupolokalili i hoikeia ma ka hanauna 451 mamua ae nei he Ulunui okoa no keia: a no kela Ulunui wahine, a Kupolokolili ka mea i hoikeia ma ke Mele Koihonua o Kaulua Kalana, penei:

"O lele aku keia o Wawau,
O Upolu, o Pukalia-iki
O Pukalia nui, o Alala,
O Pelua, o Palana, o Holani.
O ke Kuina, o Ulunui, o Uliuli,
O Welemelo, o Hiikua, o Hiialo,
O Hakalauai: apo ka lani."

882.	Kekihei	"	Kekilaau	"
883.	Makuaikawao	"	Ikawaoelilo	"
884.	Makaukau	"	Hahalua	"
885.	Kalolomauna	"	Kalolomaoana	"
886.	Kalolopiko	"	Kaloloa'a	"
887.	Aa	"	Wakaau	"
888.	Kauwila	"	Uhiuhi	"
889.	Palipali	"	Paliuoe	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumukoa—Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

(HOOPONOPONO—Ma ko makou helu o nehinei, ua puka aku na helu 882, 883, 884 a pela aku, e hoomaka ana mai a Kekihei aku, a hoea i ka helu 889, oia hoi o "Palipali," o ka pololei o ka hoonoho ana o keia mau helu, oia ka hoomaka ana mai a "Kekihei" aku, he Helu (Hanauna) 845 ia, a pela e nee ka'i like aku ai a hoea ia "Palipali," oia ka Helu Hanauna 852. A mai laila mai hoomaka hou, penei:

853.	Punalauka	ke kane, o	Punalauki	ka wahine
854.	Piheeluna	"	Piheelalo	"
855.	Malanaopiopi	"	Pikaulunui	"
856.	Malanaopihae	"	Pihaehae	"

(Penei ka hoike a ka Moolelo Kahiko ma keia wahi. O Malanaopihae ke kane, o Pihaehae ka wahine hanau mai o Kihalaupoe (k) me Kepoo (k) a o Halulu. O Kihalaupoe (k) ka mea i olelo aku i kona makuahine, o Pihaehae, penei: "Auhea oe, e ka makuahine; no ko'u aloha ia oe, no ka nui o kou luhi i ka imi ana i kahi aahu ame ka ai; nolaila, e kanu ola mai no oe ia'u. A make ka hoi au, alaila, e ulu mai auanei, he elua mau laau ma kahi au i kanu ai ia'u. He wauke ka laau mua; a he ulu ka lua o ka laau. O keia mau laau a i elua he mau kino no ia no'u. O ka ili auanei o ka laau mua, oia ka wauke, oia kau e kuku ai i kapa nou. O ka laau ia ma kuu lima hema. A o ka laau hoi e ulu ana ma kuu lima akau, he ulu ia. O kona hua, he mea ai ia nau."

Ua hooko ka makuahine o Kihalaupoe i keia kauoha a ke keiki. Ua kanu ola ia oia, a ua ulu io mai la ka laau wauke ame ka laau ulu. A pela i loaa ai ka lole wauke ia Pihaehae w. ame kana kane, ame ka laua mau keiki.

O Kepoo k. hoi ame Haulu w. kona kaikuahine manu, ma keia mahele o ka moolelo kahiko, ua pi'o no laua ia laua iho. Oiai, o Halulu w. he mana kanaka no ia. A na laua mai he hanauna kanaka e hoomaka ana ma o Oliua la; a, oia kai noho aku ia Kauikau w. hanau o Kekenak. a pela aku.

Hoomaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumukonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

Aka, ma kekahi mahele moolelo kahiko i pili i keia hanauna, na oleloia, he wahine kanaka maoli no o Halulu; a o kana kane no o Kepoo. O keia wahine o Halulu no Kohala, Hawaii oia. A mai Kohala aku, ma ka lae o Upolu, kona holo ana a hiki i kahi i kapaia o Tahiti-mai-e-ka. He wahi keia, aia ma Kahaualea. O keia inoa nae, Tahiti-mai e-ka, he inoa ia no kekahi heiau e ku ana malaila. Ua emi nae keia wahi he mau anana iloko o ke kai; eia nae, he ikeia iho no nae ia wahi e ka poe lawaia i ka la malie. I ka holo ana o nei wahine i keia wahi a hoi mai oia mai laila mai no kona aina ma Kohala, ua lawe mai oia i kekahi manu; a ua kapaia ua manu la ma kona inoa o "Halulu." A ua paa ka inoa o keia manu ma kekahi o na mele kahiko o Hawaii nei, oia ke mele kanikau a Niau i haku ai no Kaahumanu. A penei kekahi mau lalani o ua mele nei:

'O Halulu o ka manu kani halau
O ku o kaha ka eheu o ia manu
Kani Kiwaa ka manu i Kawaluna
He kino manu no ka lani kou inoa—e."

857.	Kepoo	ke kane, o	Halulu	ka wahine
858.	Oliua	"	Kauikau	"
859.	Kikona	"	Kaimai	"
860.	Hoopulupulu	"	Auna	"
861.	Hoolehu	"	Lapai	"
862.	Kaulunokalani	"	Kahele	"
863.	Hoouka	"	Aluka	"
864.	Kanalu	"	Hakihua	"
865.	Poi	"	Lenawale	"
866.	Paepaemalama	"	Kaumai	"
867.	Kauiana	"	Kaulalo	"
868.	Palaau	"	Pawee	"
869.	Nukuono	"	Hopulani	"
870.	Pouhana	"	Hanaku	"
871.	Kaiwiloko	"	Kamaka	"
872.	Leua	"	Kaoiwi	"
873.	Hookahua	"	Hoomalae	"

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

874.	Kuiau	ke kane,	o Kuiaeonaka	ka	wahine
875.	Kapawaolani	"	Kainio	"	
876.	Manamanaokaloa	"	Kaukaha	"	
877.	Aukuu	"	Koha	"	
878.	Kakahiaka	"	Kuua	"	
879.	Kapoli	"	Hoopumehana	"	
880.	Kimana	"	Kalimalimalimalau	"	
881.	Polohilani	"	Kalaniinaknakaapu	"	
882.	Kahilinaokalani	"	Hemua	"	
883.	Kapaia	"	Hoolawakua	"	
884.	Kakai	"	Manawahua	"	
885.	Oili	"	Wohala	"	
886.	Kapaeniho	"	Okea	"	
887.	Kaupeku	"	Kapua	"	
888.	Kaopeope	"	Kukaailani	"	
889.	Nakia	"	Hoomaua	"	
890.	Koele	"	Ichelau	"	
891.	Huakalani	"	Kaunuu-ula	"	
892.	Nuukoiula	"	Wehewka	"	
893.	Kaioia	"	Meheaau	"	
894.	Kalalomaiao	"	Peoliu	"	
895.	Hakalaoa	"	Kalukau	"	
896.	Kekoha	"	Mahikona	"	
897.	Pipili	"	Ulukanu	"	
898.	Kaulamaokoko	"	Kapiko	"	
899	Kaulukelemoana	"	Hoomau	"	
900.	Hiikalaulau	"	Hamaku	"	
901	Hainuawa	"	Ulahuanu	"	
902	Laukohakoha	"	Hoolilihia	"	
903.	PAIKALANI	"	Kumukanikekaa	"	

Eia ka hoomaka ana o ka mookuauhau o Paiakalani ame Kumu-Kanikekaa, kana wahine. O ke kumu nae o keia mookuauhau, elike me ka mea i ikeia ma ka Moolelo Hawaii," i hooponoponoia ai e Rev. F. J. Pokeo (1858) oia o Puanue i haikeia ae nei, ma ka hanauna 838. O ka inoa nae o keia kanaka [illegible]ia ai ma kela moolelo Hawaii ae la oia o [illegible]lani. O kekahi kakauia ana o ka inoa o nei kanaka, oia o Opaiakalani. K ikeia auanei mai a Lailai (w) nai a hoea ia Paiakalani he 904 hanauna: a mai a Opuupuu (k) mai hoi, ka hanauna mua ma keia Wa 12 o ke Kumuhonua-Kumulipo he 88 hanauna, a mai a Puanue (k) mai hoi a hoea ia nei (Paiaakalani he 68 hanauna ia

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Laa Alii o keia Wa.

904.	Paikumulani	ke kane, o	Kauikaiakea	ka wahine	
905.	Liahu	"	Kapohele-i	"	
906.	Kanikumuhele	"	Hoomauolani	"	
907.	Hoopililani	"	Nawihieililani	"	
908.	Ohemokukalani	"	Kauhoaka	"	
909.	Pilihoea	"	Mahinakea	"	
910.	Hoomahinukala	"	Palihoomaee	"	
911.	Laiohopawa	"	Kuaiwalono	"	
912.	Kuliaimua	"	Hoopialu	"	
913.	Laaumoea	"	Mahiliakea	"	
914.	Hoopiihai	"	Hooliliaka	"	
915.	Kiamanu	"	Puunaueaken	"	
916.	Hoopailimoa	"	Hoopiimoana	"	
917.	Nakukalani	"	Kaukealani	"	
918.	Naholokauihiku	"	Apoapoka	"	
919.	Pepepekaua	"	Puhiliakea	"	
920.	Hoomaopulani	"	Ahuahuakea	"	
921.	Kukulani	"	Awekeau	"	
922.	Kukauhalelaa	"	Wakaaumai	"	
923.	Kukaimukanaka	"	Hiliapale	"	
924.	Kukamokia	"	Hauli	"	
925.	Kukahauli	"	Leleimimo	"	
926.	Kuka-Moi	"	Hoohue	"	
927.	Kukaluakini	"	Puepue	"	
928.	Hoopilimoena	"	Kahiolo	"	
929.	Hoopailani	"	Mahikona	"	
930.	Lohalohai	"	Lauhohola	"	
931.	Kelekau-i-kau'i	"	Mokumokulani	"	
932.	Kanikaniau'a	"	Meimeikalani	"	
933.	Keleikanu'ulani	"	Palimaka	"	
934.	Keleikanu'upia	"	Pilana	"	
935.	Keleikapouli	"	Opiopuaka	"	
936.	Keleikamalamahiku	"	Kuukuu	"	
937.	Hoohiolokalani	"	Hoopalaha	"	
938.	Hoopihapiha	"	Hoopu'anu'a	"	
939.	Hoopalipali	"	Kuka'alani	"	
940.	Nihikulani	"	Poupehiwa	"	
941.	Maunaku	"	Kalelewaa	"	
942.	Hoohoilihae	"	Hinapehilani	"	
943.	Pupiiwaa	"	Naukelemauna	"	
944.	Kakelekaipu	"	Laulaulani	"	
945.	Nakia-ua-awa	"	Poiae	"	
946.	Nanue	"	Kuhimakani	"	
947.	Nerolohi	"	Loonakaikai	"	

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.-

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii oiheia Wa.

948.	Hoohewahewa	ke kane, o	Hoopalepale, ka	wahine
949.	Milimilipo	"	Milihoopo	"
950.	Ku"emakaokalani	"	Ohuko	"
951.	Poopoolani	"	Heanalani	"
952.	Kailiokalani	"	Kiloahipe'a	"
953.	Hooipomalama	"	Kaikaihakea	"
954.	Kunikunihia	"	Maliiluna	"
955.	Paniokaukea	"	Pokaukahi	"
956.	Polomailani	"	Nakao	"
957.	Polohiua	"	Heiheiao	"
958.	Kukukalani	"	Panionio	"
959.	Hool-pau	"	Hololani	"
960.	Nuualani	"	Pahiola	"
961.	Lanipahiolo	"	Mukumulani	"
962.	Hoomukulani	"	Newaa	"
963.	Hoonewa	"	Kuaaala	"
964.	Lanukuaaala	"	Pilimeha-e	"
965.	Hoopilimeha-e	"	Niniaulani	"
966.	Waninikalani	"	Kalaniku	"
967.	Hoonakuku	"	Nahunahupuakea	"
968.	Lanipuke	"	Kalolo	"
969.	Ahukele	"	Oilialolo	"
970.	Pioalani	"	Pioalewa	"
971.	Miahulu	"	Pahulu	"
972.	Minialani	"	Kiihalani	"
973.	Kunakunalani	"	Poouna	"
974.	Hoopilipilikana	"	Pilikana	"
975.	Nuakeapaka	"	Holiakea	"
976.	Palilaa	"	Palikomokomo	"

O ka hoomaka ana keia o na kupuna i loaa mai ai o Papa (w) oia nohoi o Haumea He poe inoa "Pali" wale no keia mai a Pa ilaa aku a hoea ia Paliku (k) i noho ia Paliha'i (w) a na laua aku o Palikaa (k) kai noho aku ia Palihiolo (w) a nee aku a loaa o Papa (w). Mamuli paha o keia mau hoea "Pali" o nei mau kupuna o Papa i oleleia ai ma "Ka Moolelo Hawaii" a Rev. J F. Pokuea, "he pali kona mau kupuna a mau makua." Ua [illegible] pu iloko o keia hoomaka ana ka mookuauhau o Wakea. A e ikeia ana keia mahope ae nei. E nee ana mai a Palilaa (k) aku nei a hoea ia Palipalihia (k) nana ka wahine o Palioaahiko; a na laua mai elua keiki: o Ololo (k) (oia nohoi o O oolo-i-honua-mea, wahi a kekahi mookuauhau) ame Paliku k. Mai ka mana mai o Ololo k. loaa o Wakea k.; a mai a Paliku k. mai hoi loaa o Papa. Eia nae, he paewa iki ma keia wahi. Ma kekahi mau mookuauhau, ua oleleia o Paliku k. ka mua, a o Ololo k. ka muli. Ma keia ano, he pili no o Wakea k. ia Papa w. i kapaia o Haumea w. E ikeia ana keia mahope ae nei.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumukonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

977.	Palimoe	ke kane, o	Paliuliku	ka wahine
978.	Palihoolapa	"	Palimauna	"
979	Palipalihia	"	Haliomahilo	"

Hanau mai na laua keia mau keiki elua, oia hoi o OLOLO ame PALIKU. A na OLOLO mai me PALIKU na hanauna i loaa mai ai o WAKEA me PAPA (w).

Eia ma ke'a wahi o ke'a mookuauhau i hoohele ia ka mookuauhau o OLOLO ame PALIKU. Ua uhai ka mea kakau i keia hoonohonoho kuauhau ana o Ololo ame Paliku (k) ma ke ano, he kaikua ana o Ololo no Paliku, mamuli o ka hoonohono kuauhau o ke mele Haikupuna o Kualii, ka Moi o Oahu nei, ke mele hoi i oleloia ai, ua hociliia maluna o Kauuma lii, Mei o Kauai.

Ka Mookuauhau o Ololo. *Ka Mookuaku o Paliku*

	KANE.	WAHINE.	KANE.	WAHINE.
980	OLOLO—	Ololoa a	Paliku—	Palihai
981	Ololohonua	Olelohana	Palikaa	Palihiole
982	Kumuhonua	Halolilo	Lakilaihaa	Kaeona

Ha'au mai o—Kane me Hana loe, he pua manoa.
O Ahukai (k) ko lana muli.

983	Ahukai	Holohana	Nalaeloa	Paulohaloli
984	Kapili	Keakaanuiai	Kanepaoloaa-lua	Kaiaulaokee
985	Kawaluna a	Kalaeiki ai	Kapapaku	Kanepuuo
986	Kawaiahi o	Kahaulaia	Kapapa luna	Kaeapaiolo
987	Kahikolupa	Lakapa	Olomaiuna	Kapapaua'a
988	Kaulikokaua	Kapuamakaikee-lehue	Kapuanuiiku	Kapapahoaua-nui
989	Kahikolaiaa	Kanaamakaikee-lua	Kapapanuiiku-kipali	Kapapahanapa
990	Kahikolaikaua	Kaakaakaikaa-kahanapa	Kapapauolaha-lua	Kapapahoiliola
991	Haokaakolaiha-ua	Kanaiakeakaha-nui	Kapapahiliola	Kapapaiolaa
992	Kapo	Lani kapo	Kapapaiaea	Kapapapaulahi

(E HOOMAKUA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA MAI AURONI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumulipo—Kumulipo—Na Hanauna Lelu Alii o keia Wa.

	Ka Mookuauhau o Ololo.		*Ka Mookuauhau o Paliku*	
	KANE.	WAHINE.	KANE.	WAHINE.
993	Nahaenkekana	Haneeili na	Kapapauli	Kapapapoho
			Hanau mai o Kapapauli u. ka mua; ame Kapohoonalu ka nui.	
994	Keaheuui	Laheamanu	Kapohoonalu	Kauaulikainalua
995	Kahinakiiakea	Luaana inakiipau	Kahoolokohipa	Mehakuakoko
996	Kaluanahinakii akea	Hanahinakiipapa	Kapaia-o	Malnikoamui
997	Limanahinakiiakea	Ono nahinakiipapa	Papahoonalu	Hanauna
			Na kaua mai i hanau ilo o Papahoonalani o Laikahonua me ilo mai	

Ma ka mahele o Pomaia, ka muli o Liaikuhonua (k) i hoomauia ai ka mookuauhau o Paliku (k) i hoikeia ae nei a loaa o Kaumea (w) oia nohoi o Papa w). A o ko Liaikuhonua mahele kuauhau he mana okoa no kona i hele ai a loaa o Kupulanakehau (w) kai noho ia Kahiko, oia nohoi o Kahikoluamea w. a loaa mai ai o Wakea, i kapaia i kahi wa o Papanuiakea.

O ka helu 982 i hoikeia ae 'a oia ka hoomaka ana o ke kuauhau Kumuhonua, i hookumu mau ia e kekahi poe kuauhau kahiko, ma ke ano, o ke kumu keia e nee mai ai ka lakou hana kuauhau ana. Aka, he mea pono no nae ke hoomaopopoia ma keia wahi, he maawe mookuauhau Kumuhonua e ae no kekahi. Oia Kumuhonua, ma la maawe Kuaiwa, o Lalehonua kana wahine. E hoikeia aku ana no keia Kuauhau Kumuhonua ma keia hope aku: a pela no me kekahi mau mookuauhau e ae. Ua hana ka mea kakau pela, i mea e houluulu pono ia ai na mahele Kuauhau i ikeia o Hawaii nei i ole e nalowale mai ka Lahui Hawaii aku o keia wa ame ko mgli aku nei hoi.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I-AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

Ka Mookuauhau o Olelo.

	Kane.	Wahine.
998	Hikuanahinakii-akea	Walnanahinakii papa
999	Iwaa-ahinakii-akea	Lohanahanakinakiipapa
1000	Welaahilaninui	Owe
1001	Kahikoluam a	Kupulanakehau
1002	Wakea	Kahokukelemoana
	Lihauula	
	Makulu	

Ka Mookuauhau o Paliku

Kane.	Wahine.
Homaila	Honuakaua
Kehaukea	Kualeikaluu
Mohala	Lauhanalauli
Kahaka uiawea ukelekele	Hinawaanomoio
Hinawaioki	

Hanau mai o—
(a) Mulinaha k.
(e) Laumiha k.
(i) Kahaula w.
(o) Kahauakoko w.

1003—Kukalaniehu Kahakauakoko
Hanau mai o—
Papa-Nui-Hanau-Moku, oia nohoi o Haumea

Hoakaka—Ke ikeia ae la, aia ma ka hanauna 1002 mai a Lailai (w) mai i loaa mai ai o Wakea; a ma ka hanauna 1003 hoi i loaa mai ai o Papa. Nola la, he hanau mua o Wakea no Papa, ma keia mookuauhau. O Mulinaha (k), Laumiha (k) Kahaula (w) ame Kahauakoko (w) i hoikeia ai la, he poe keiki lakou apau na Kahokukelemoana (k) ame Hinawaioki (w).

(a) Mulinaha k. ia Ipoi w
(e) Laumiha k. ia Kekahakualani w.
(i) Kahaula k. ia Kuhulihonua w.

A o Kahakauakoko w. hoi; e nana ma ka helu hanauna 1003 i hoikeia ae la.

Nolaila, ua hoea mai la kakou i keia wa i ka loaa ana o Wakea ame Papa, na kupuna mua wahi a kekahi poe o ko Hawaii nei lahuikanaka; oiai nae, he hope loa mai lana mai ka wa mai o Lailai w. elike me ia i hoikeia ae la.

A ma keia wahi, e pau ai ka aulani mookuauhau mai a Lailai w. mai a hoea ia Wakea, ame Papa; a e hoomaka ana ka mookuauhau mai a Wakea aku ame Papa a hoea mai ia Kamehameha I, Ka Na'i Aupuni; a o keia mahele e hoikeia ana ia mahope ae nei

E hoomaopopoia, mai ke Au mai o Lailai w. a hoea ia Papa w. i kapaia o Papanui-hanau-moku, o ka nui o na makahiki, ma ka hoonohonoho kuauhau a ko Hawaii nei poe, ua like me 7 mano, 5 lau, 2 kanu, 4 kauna ame 2 keu makahiki, oia hoi, he 30,090 makahiki ia ma ka helu o keia wa.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumalipo.—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

Mamua o keia mookuauhau i hoikeia ae la, e hele ana mai a Lailai w. mai a hoea ia WAKEA ame PAPA, i na hanauna 1002 me 1003, e mahopopo ai "na manao o ko Hawaii nei Lahuikanaka."

A ma keia wahi, he mea pono ke hoike aku i ka mookuauhau e hele ana mai a Liaikuhonua k. mai, ke kaikuaana o Homaila k. i hoikeia ma ka Helu (hanauna) 997 i hoikeia ae nei.

E hoomaopopoia ke lala Kuauhau keia no ka Wa Umikumamalua o na hanauna Kanaka mai a Lailai w. mai; elike la no hoi me ke mookuauhau ana ae o na lala kuauhau o OLOPO ame PAPAU i hoikeia ma ka Helu (hanauna) 9-0. O keia kuauhau o Liaikuhonua, e like ana ia i ka hanauna Kanaka i loaa mai ai o Kupulanakehau w. ka wahine a Kahiko k. oia hoi, o Kahikoluamea, e like loa mai o Wakea.

No ke hoonohonoho ana o keia Kuauhau o LIAIKUHONUA:

997.	Liaikuhonua ke kane,	o Keakahulihonua	ka wahine
998.	Lua "	Kapapaialaka	"
999.	Kaulua "	Lapuukahonua	"
1000.	Mahoe "	Lawekeao	"

No keia mau mea, he poe Keiki lehulehu loa, a mawaena o lakou oia o KUPULANAKEHAU, ka wahine a KAHIKOLUAMEA i hoikea ma ka Helu (hanauna) 1001. O na hoahanau a kaikuaana o KUPULANAKEHAU w. i hoikeia oe la, oia no—

KANE		WAHINE
Kinilauemano	i noho ia Upala	
Hulu	"	Kinilauewalu
Kanaenokalani	"	Kalanianoho
Kanakaokalani	"	Kahuaokalani
Keohookalani	"	Kamaeokalani
Kaleiokalani	"	Kapuohiki
Kalalii	"	Keaomele
Malakupua	"	Ke-aeaea-lani
Haule	"	Loea
Nanea	"	Walea
Nana-Nuu	"	Lalohana
Lalokona	"	Lalohoaaniani

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

KANE		WAHINE
Honuapoiluna	noho ia	Honuailalo
Pokinikini	"	Polelehu
Pomanomano	"	Pohakoikoi
Kupukupuanui	"	Kupukupualani
Kamoleokahonua	"	Kea'aokahonua
Paiaalani	"	Kanikekaa

(Ua hookumu kakahiaka kekahi poe Kuauhau ma o keia Paiaalani i hoikeia ae. Oiai, o ka PAIAKALANI, (Paiaalani, a i ole, alpaiakalani) ka pololei o ke ku ana o ke kuauhau i hoikeia ma ka "Moolelo Hawaii" i hoomaopopo mua ia ae nei, aia no ia ma ka Helu (hanauna) 903.

Ohemoku	"	Panainai
Makuku	"	Hono
Milipomea	"	Hanahanaiau
Hookumukapo	"	Hoao
Lukahakona	"	Naulani
KUPULANAKEHAU W.	"	KAHIKOLUAMEA K.

He mau muli aku ko Kupulanakehau, oia o—KULANIEHU k. me KOIA, ARALANI.

He 26 ka nui o na keiki apau a Maluapo k. ame Lawekeao w. o ka helu (hanauna) 1002 i hoikeia ae nei. Ua kuhihewa ka kekahi poe Kuauhau i ka olelo ana, he mau hanauna kukaawale o Kinilauemano (elike me ia i hoonohonohoia ae la) a hoea ia Kupulanakehau, me kona mau muli mai. Nolaila; mai a Kanilauemano mai a hoea ia Kupulanakehau w. me Kulaniehu k. ame Koiaakalani w. noloko lakou o ka Hanauna 1001 mai a Lailai w. mai; a ua kulike ia i ke au hanauna o Kahikoluamea; i hoike mua ia ae nei.

A e hoomanaoia, ua hoike ka mea kakau ma ka Helu 73 o KA N'AI AUPUNI nei i ke au o Kahikoluamea i hoea mai ai ke kai hoee heu 4 i ikeia ma Hawaii nei.

(E HOOMAKAUKAU AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA II.

Wa Umikumamalua o ke Au Elua o ke Kumuhonua Kumulipo—Na Hanauna Lau Alii o keia Wa.

Ma keia Mokuna e nana ai kakou i ka hanauna kanaka o hoomaka ana mai a WAKEA me Papanui HANAUMOKU mai.

He mahele ano nui a pohihihi no keia o ka hoonohonoho ana, manuli o ke kulike ole o na hoolou a hoopili mookuauhau ana a na 'l i o ka wa kahiko o Hawii nei i ko lakou mau mookuauhau. Aole hoi oia wale no; aka, o ke kulike ole a paewaewa nohoi o kekahi mau inoa. O kekahi pilikia nui nohoi o keia mau mookuauhau, oia ke komo ole ana o kekahi mau inoa o kahi mau alii ma na mookuauhau alii o Hawaii nei. Aka, e hoao ana nae ka mea kakau, elike me ka hiki iuia, e makalakala ae i kekahi mau hihi pea o keia mookuauhau, me ka manaolana e loaa mai ana na kokua mai ka poe paa Kuauhau o kakou e noho nei i keia wa i mea e hiki ai e loaa he Papa Kuauhau Alii pololei no Hawaii nei.

E hoomaopopoia, mai ke Au mai o WAKEA ame PAPA-NUI-HANAU-MOKU, a hoea loa mai ia Kamehameha, KA NA'I AUPUNI; ma kamahele mookuauhau pili anai ko Hawaii poe alii, oia ka Wa Umikumamakolu o ke Au Elua o keia Moolelo KUMULIPO-KUMUHONUA.

E hoao ana nohoi ka mea kakau ma keia mahele e kukulu i na Papa Kuauhau Alii o Hawaii, Maui, Oahu ame Kauai. E hoolilo ana no nae i ke Kumu-kuauhau o na lalani alii o kela me keia mokupuni i hoikeia ae la ma o WAKEA la ame PAPA; me ka hookomo pu ana ma na wahi hiki, i na hoakaka, mdolelo kahiko elike me ia i loaa mai ai i ka mea kakau mai loko o na mookuauhau lehulehu i pai buke ia a i kakauinaia hoi.

A i ka homaka ana i keia mahele, he mea pono no i ka mea kakau moolelo ke hookomo ma keia wahi i na olelo i hoikeia ma na Pauku 1 me 2 o ka Mokuna 2 o ka "Moolelo Hawaii" (1858) i hoikeia ma ka aoao 6 i loaa ai ka hoohuinu ana a he hoolala aua i ili manao hoakaka o keia mahele.

"1. Mai ia WAKEA mai a hiki mai i ke Kaumea make ana, eono ia mau hanauna kanaka. Aia ma Olelo-i-Mehani kahi e noho ai keia mau hanauna. A mahope mai o keia mau hanauna eono, 19 ia hanauna. A na manao wale ia, o kekahi pea o keia mau hanauna kai hele mai a noho ma Hawaii nei; nokamea, o ka iwakalua paa o keia hanauna, o Kapawa kona inoa, oia kai haiia mai ma Kukanaloko no Waialua i Oahu, kona wahi i hanau ai.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Hoomaka ka Moolelo Kuauhau mai a Wakea mai.

"2. A mai a Kapawa mai a Liki mai i keia wa, ua like pu no ia ka hanau ana o na kanaka ma Hawaii nei."

O kā olelo ana, elike me ia i hoikeia ma ka Pauku 1 i lalo ia mai ka "Moolelo Hawaii" mai o 1858, no ka nee ana o ka kuauhau mai a Wakea mai, a i ka make ana o Haumea, oia ka hoi o Papa-nui-hanau-moku, wahine nohoi a Wakea. He "ekolu ia mau hanauna kanaka," ua pili no ia i ka hoonohonoho kuauhau i hoikeia ma ka aoao 34 o ua Moolelo Hawaii nei (1858). Oia Papa Kuauhau, oia ke Kuauhau Nui o Ulu, i hoike mua ia e Davida Malo maloko o kana "Moolelo Hawaii" i hoolahaia ma ka makahiki 1838. O ko Hawaii Mookuauhau Alii ia. E nee ana ia mookuaukau a loaa o Kamehameha I, KA NA'I AUPUNI.

Aole nae i hoikeia ma ia mookuauhau, a ma kekahi wahi e ae nohoi oia buke "Moolelo Hawaii" a i hooponoponoia ai e Rev. J. F. Pokuea, kekahi mea e pili ana i ka make ana o Haumea. Ua maopapo no nae o Haumea, o Papa no ia.

Ma ka manao o ka "Moolelo Hawaii" i hoikeia ae la, e like ana ia, aole no Hawaii nei o WAKEA ame PAPA, oiai o kahi i noho ai laua, oia hoi o Ololo-i-Mehani, he wahi ia i ike ole ia ma Hawaii nei. Aka, e ike no me ka ka mea kakau i manao ai, no Hawaii nei no o Wakea me Papa, oia hoi o Haumea, pela no oia e hoao nei e hooiaio ia manao ma keia Mokuna, ma ka hoomaka ana i ka nee mookuauhau ana mai a WAKEA mai.

E hoomaopopoia, o Waken ka piko i hui na welau kuauhau elua o ka hanauna kanaka e nee ana mai a Lailai (w.) mai ka mua; a e nee hope ana hoi mai a Kamehameha I., aku ka Ilua, a pili ia Wakea, ke lawe kakou i ko Hawaii kuauhau alii, ma keia hoonohonoho ana. A o Wakea no nae ka piko i paa ole ai na maawe kuauhau o na hanauna 'lii o kela ame keia mokupuni o Hawaii nei.

KA MOOLELO O WAKEA.

O WAKEA, oia kekahi o na keiki a Kahiko, oia o Kalilamua-mea me Kupulanakehau, kana wahine. He ekolu mau keiki a keia mau mea: o WAKEA, ka mua, o LUHAULEA, ka lua, a o MAKULU, i kapaia nohoi o Makulukululukalani, ke kanaka i oleloia ma ka mele—

Huihui a kau i o Makalii—Pa-a
"O kanaka opeope nui,
Paa na hoku kau i ka lewa."

(E HOOMAUKA ARU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Hoomaka ka Moolelo Kuauhau mai a Wakea mai.

Ka Moolelo o Wakea.

He mau inoa okoa ae nohoi kekahi o Wakea, oia o Kapapanuiakea, elike me ia i ikeia ma ka mele Kumulipo; a o Makia-a-Hano hoi kekahi inoa, elike me ia i ikeia ai ma ka pule a Kamoawa, ke kahuna.

Ma ka Davida Malo moolelo hoi, ua olelo oia, o Lihauula ka mua; o Wakea aku kona hope, a o Makulu ko laua muli. Aka, ua hoike mai o Aberahama Fornander ma ka aoao 112 o kana Buke I "Ka Lahui Polunesia," o Wakea no ko Lihau-ula mua; a o Makuu, oia nohoi o Makulukulukalani ko laua muli.

Ua ikeia ma na papa mookuauhau he nui elike me ka mookuauhau o Opuukahonua, Hulihonua, Kapapaiakea me Puukahonua, o Lihauula ke keiki mua a Kahikoluamea k. me Kapulanakehau w.; o Wakea aku ka waena, a o Makulu ka hope. Aka, ma ka mookuauhau o Welawahilani i hoikeia ma ka aoao 187 o "Ka Lahui Polunesia," Buke I, o Wakea, ka mua; o Lihauula ka waena, a o Makuu (oia nohoi o Makuu, i kapaia i kahi wa o Maukulu ka muli.)

Me he mea la, ua hana'a kela mau mookuauhau i hoikeia ae la, ma ka hoolilo ana ia Lihauula i mua no Wakea ame Makulu, e na kahuna o ke au kahiko, oiai ua oleloia ma ka moolelo kahiko, mai a Lihauula mai i loaa mai ai ka oihana kahuna, oiai hoi ka oihana alii mai a Wakea mai ia. A ua hana na kahuna i keia hana i mea e lilo ai ka oihana kahuna i pono ka oihana alii.

No ka mea e pili ana i ko Wakea oleloia ana no Kona hanamaoli ana me kona mau lima i ka Pae Aina o Hawaii nei, ua hoikeia ia mahele ma ka Mokuna I, o keia moolelo i kaahopeae nei.

Ua hoomaopopoia ma na kuauhau ame na mele kahiko, oia no ma Oahu nei kahi i noho ai o Wakea ame Papa.

Aia ma kekahi moolelo kahiko o Hawaii nei, ua ikeia ko Wakea ame ko Papa noho ana mauka ae nei o Kalihi, a pela no hoi ko Wakea kukulu ana ma Waolani, Nuuanu ae nei, i Heiau. A o ka inoa o ua heiau la oia o Kawaluna. Ua oleloia, o ka heiau mua loa keia i kukulu mua ia ma keia Pae-aina. Aia maloko o kekahi mele kahiko i hoakakaia ai keia noho ana o Wakea ma Waolani ame koha kukulu heiau ana malaila. A penei ua mele la.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no Ka Hae Hawaii.

MOKUNA III.

Hoomaka ka Moolelo Kuauhau mai a Wakea mai.

Ka Moolelo o Wakea.

1. "O Wakea la ko Waolani
2. O ku ka lepa la i Waolani
3. O ka pae-humu la i Waolani
4. O ka ilii i la i Waolani
5. O ka anuu la i Waolani
6. O ka mana la i Waolani
7. O ka hale pahu la i Waolani
8. O ka Moi la i Waolani
9. O ke kupala la i Waolani

Ua oleloia nae ma kekahi moolelo kahiko mai Tahiti i hele mai ai o Wakea ame Papa a noho mauka ae nei o Kalihi. Aole nae ia he mea pololei, oiai o ua moolelo la ua pili ia i ka loaa ana o ke akua ulu (bread fruit god) o Hawaii nei, oia hoi o Kanehaikaua; a o ka moolelo oiaio maoli i pili i keia akua ulu, aole i hoike ia malaila ua hoea mai o Wakea ame Papa mai Tahiti mai. Aka, o ka maawe moolelo o keia ano e hoike ana mai Tahiti mai o Wakea ame Papa, no nei mau wa hope mai nei ia, na wa i maa ai na alii ame na kahuna oia mau au, e hoopilipili mookuauhau alii a mookuauhau kahuna noho i ma ke ano, mai Tahiti mai na kumu o ko lakou mau mookuauhau.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamoku'ihana.

O Wakea, he kanaka maoli no ia; a o kana wahine oia o Papa, i kapaia nohoi o Haumea, a o ko laua wahi noho ai oia ka pali o Kilohana. O ka lea wahi kaola pali mawaena o ke awawa o Kalihi-uka ame Koolau; a oia nohoi ka hookuina o ka lalani mauna e hele la i uai Nuuanu mai a hoea i Kalihi a nee a hala loa i Koolau-loa.

Ia laua e noho ana ma keia wahi, ua loaa ko laua ola, ma na mea o keia noho kino ana ma o na maia pala-ku i ka nahele, na uhi punapuna mae lepo o ka uka, na kalo awau manalo ai lilo i poi uouo ono; na hoolo me na kika-wai-o e lomi pu iho ai me na opae kala olo o ka uka waokele; na lawaia opae momona i hele a ola i ka lauki, ame na wahi luau palupalu oia uka iuiu. Pela nohoi me na alamihi kai aala o na kai kohola o kai ae nei o Kalihi, e loa na papa'i momona, a pela nohoi me na wahi hua opilo mai o ka Koolau, ame ko laila mau lau hinu. A o keia mau mea apau iloaia pu iho no ka poi awau uouo, he ono nui hoi ka a koe.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ke iho nohoi ma kai nei o Kalihi, he ola no ko laila; a pela nohoi ke iho ma na huli Koolau, he ola no, aia ma ko laila mau kahakai.

O kahi i ku ai ko laua wahi pupupu hale, maluna pono no ia o kela kaola pali o Kilohana. Ma kahi o kela puu ano haahaa ma ka palena luna loa o ke alanui e heleia nei e na kamahele makaikai o keia au.

I ke la malie maikai o ke kau, oiai no laua e noho ana ma ko laua wahi pupupu hale, elike nohoi me ka mea mau e ka noho ana o ke kane ame ka wahine, ua huli aku la o Papa, oia hoi o Haumea a nana aku la ma ka huli Koolau; a ike aku la i ka waiho kahela mai a ke kai o Mokapu; ma Heeia-kea, ono ae la na Haumea nei i na lau limu ame na hua alamihi oia mau aekai; a o ka manawa no ia i liuliu iho ai ua Haumea nei e iho ilalo o na Koolau i ka lawai'a. Olelo ae la oia i ke kane: E iho ae au i Koolau i wahi inai na kaua.

O ko a nei iho aku la no ia ma ke alanui pali, e moe la mai luna aku nei o Kilohana a hoea ilalo o Luluku ma. Aole keia i iho no kai o Mokapu, aka, hele aku la keia a hoea i Kaneohe ma keia huli Koolau a hiki i Heeia, a hoea i ka lae o Kealohi. Oia kela lae mawaena o Heeia-uli ame Heeia-kea.

Oiai hoi ka wahine, o Haumea, i hala aku ai no kana huakai imi ola ma na Koolau, na hele mai la o Wakea e huli i mau wahi lau-nahele, na wahi mai'a ame ia mea a'e, ia mea a'e e pono ai ka ai ana iho me na wahi mea makamaka hou a ka wahine ke hoi mai, mai kahakai mai. Oia hele ke ia nei a loaa na hoi'o, ka uhi, a ike aku la keia i nei ahui maia a ka nui launa ole. Ua hele nohoi a oo pono. O ko ia nei oki iho la no ia. Iaia e oki ana i na mai'a nei, ua loaa pono aku la oia i na kiai o ke alii, o Kumuhonua; a pa-e ana ka leo o ke kiai:

"Ahaha; loaa pono ke kolohe."

"Auhea?" wahi a kekahi.

"Eia la; ke oki nei i ka mai'a a ke alii."

"Ina pela, ea, e hauhoa aku na lima i ke kaula, a e kupee na wawae a paa. He puaa kena na ke alii. Kahaha! Na-e no paha hoi ke kolohe i ke kii i ka mai'a a ke alii. Eia ka e nei kanaka ka mu ai maia e pau nei ka maia a ke alii o uka me o ke kuahiwi. Kauwa make loa oe ia makou."

(E HOOMAKA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka [illegible] ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pane mai la o Wakea: "Aohe ia he alii. He [illegible] no ia."

"Ka—i! He keu oe a ke kanaka olelo ino i ke alii. E [illegible] ke ana oe ia makou. Alua ou hewa; o ko aihue i ka maia a [illegible] alii, a o ko kuamuamu. Nolaila, e paa'su ana oia ia makou [illegible] ka hopuia."

A o ka hopuia iho la no ia o Wakea e ua poe kanaka [illegible] nei, kupeeia iho la a paa i ke kaula kaee, ame ke kowoli [illegible] paa na lima ame na wawae.

I keia wa i pane ae ai o Wakea: "E aho e hookuu ae oukou i kuu mau wawae i hiki ia'u ke hele, o lilo ole au he alii ai [illegible] na oukou e auamo hele ai mai uka aku nei a hoea i kahi [illegible] alii a oukou. Oia hana luhi ia la, o ka auamo ma ke kua. [illegible] e makalakala ae ana oukou i na kupee o kuu mau wa[illegible] nei la a hemo, ea, na'u no au e hele."

Ua maikai keia mau olelo a Wakea i ua poe kanaka [illegible] ke alii. Nolaila, wehewehe ae la ua poe nei i na kaula i [illegible] paaia ai na wawae oia nei a hemo, koe nohoi na kaula i [illegible] ia ai na lima oia nei i opeaia ae ai ma ke kua, a hoeu aku [illegible] ua poe kanaka nei o ke alii ma ka olelo ana 'ku. "O-ia! [illegible] kakou!!"

Alaila, pane hou mai la o Wakea i ua poe kanaka nei:

"Aole anei hoi oukou e oluolu, e kali iki hoi kakou a [illegible] mai ka'u wahi luahine wahine mai lalo mai o Koolau, [illegible] hoi oia ia'u a ike aku nohoi au iaia; alaila, hele-a kakou i [illegible] ke alii a oukou.?"

"Aole. Aole e hiki; oiai o ke kauoha i haawiia mai ia [illegible] kou o ka wa e loaa ai o ka mu nana e ai-ku nei ka mai'a [illegible] makou haku, he kaualupe wale no ka makou ia kauwa maka[illegible] a hoea imua o ke alii. Nolaila, aole makou e ae aku i [illegible] wahi a kekahi kanaka i pane aku ai ia Wakea.

O ko lakou nei iho mau la no ia Ia lakou nei i iho mai [illegible] mai uka mai o ke oawe o [illegible] alihi-uka, o ka wa no ia i ka [illegible] ke anuenue iluna pono o [illegible] ilohana. Aole nohoi i liuliu o [illegible] haule iho la no ia o ka ua [illegible] pa ana ka [illegible] hani me ka [illegible] launa ole; a hu'e nohoi ka wai ula i kai, a hele na piha-a e [illegible] kuahiwi i kai o ka moana.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Iloko oia ua ame ia makani ikaika e pa ana i hele mai ai lakou nei a puka iwaho nei a hele mai la mauka mai a hoea i Kapalama uka, e heaia nei i keia wa, malie ae la ka ino. A mai laila aku, lawe loa ia aku la keia (Wakea) no kahi o ka ilamuku o ke alii e noho ana ma Kaha-honua ma keia aoao, ma Ewa nei o ke kahawai o Nuuanu, oia nohri kela wahi palahalaha mawaena o ke kahawai o ke kawa o Puehuehu ame ke kahawai o Waikahalulu. A i keia wahi hoopaaia iho la keia i kekahi kumu-ulu nui, e ku ana maluna pono aku, aoao ma Ewa o ke kawa o Waikahalulu.

A ia wa i hoounaia aku ai kekahi elele imua o ke alii Kumuhonua e noho ana ma Apuakehau, ma Waikiki, no ka hoike ana 'ku iaia, ua loaa ke kanaka nana e aihue mau nei na ahui maia punapuna o uka o Kalihi. I ka hoea ana'ku o ua elele nei imua o ua 'lii nei a hoike aku la iaia i keia lono; ua ninau mai la ua 'lii nei:

"Owai ka inoa o kela kanaka i paa mai la ia oukou i uka o Kalihi-lihi-o-Laumiha,?"

Pane aku la ka elele: "Aole au i haiia mai nei i kona inoa. O ke kauoha wale no i haawiia mai nei ia'u, e ke 'lii, oia ko'u holo mai a hoike ia oe no ka loaa ana o ke kauwa makawela nana e ai-a-puaa nei na maia a ke alii ma ia mau koa-uka."

"Aole anei he kanaka ano aiai, a he ehu kona lauoho,?" i ninau hou mai ai ua 'lii nei i ka elele.

"E ke alii e;" wahi a ka elele i pane aku ai, "o ka ili o ua kanaka la ka'u i hoomapopo iki, he ano ili keakea. Aole au i ike i ke ano o ka lauoho. He kumu-uli paha, he ehu paha."

"Pehea ke ano o ka oiwi kino o ua kanaka'la?" i ninau hou mai ai ke alii.

"He kino loihi maioheohe maikai kela. He kanaka ui."

"O oe no anei kekahi mea i hopu mai nei a paa ua kanaka 'la?"

Hoole aku la ke kukini me ka olelo ana aku i ke alii, he poe okoa wale no ka poe na lakou i hopu i paa ai ka "mu ai maia."

Ia wa i pane mai ai ke alii: "Heaha la hoi. Eia ka'u kauoha ia oe. E hoi oe a hai aku i kuu kanaka, ka mea iaia ke ola ame ka make, e kalua i kela kanaka iloko o ka imu. A e hoike hou mai oe i ka lohe ia'u mahope iho o ka pau ana o ka oukou hana. I hele noboi kela kanaka a o kuu pulakaumaka, ku hoa-paio, alaila, e ku ana ke kaua huliamahi ia Oahu nei."

Hoomakaukauaa e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Kaulana ana o ke Akua Ulu o Kamehaiana.

Eia ke alii o Kumohonua, ke hoike nei i kona noonoo kohe honua ana iho, he hoa-paio nona nei kanaka i laweia mai la e make, a ua hoohuoi wale no oia ia Wakea.

Ano, e nana ae kaua e ka makamaka helunhehelu, ia Papa-mui-hanau-moku (Haumea) e nanea la i ka lawaia kai-kohola i ka kai o Kealohi.

Oi nanea ua Haumea nei i ka lawaia, a me heaha la la ia alawa ana mai ana a nana mai ia luna o Kilohana i Ka lihi-o-Laumiha, ike mai la ia i ka pi'o o ke anuenue, a ua hele mai la hoi ka halii ana a ka ua koho a paa pono ka pali. O kona ua no ia ona i haupu ae ai no ke kane, a kau mai la mamua pono o kona mau maka ka pilikia o ua mea aloha nei ana. Ike mai la no ia i ke kupeeia ana o Wakea e na lima aloha a a menemene ole o na kanaka o ke alii. Manao i ho la no ia i ka make o ke kane. O kona hoi mai la no ia a kaha one, huhuki mai la i ka pohuehue a wili ae la iluna o ke poo. Hoi mai la oia a hala o Heeia uli, hele mai la ia o Kaneohe, a hoea i ke kula o Panioi huli a pii i uka pono o Lulukuku. Ke ike mau aku la no ia i ka hehi paa mai a ke ao akua oia hoi ke anuenue. Ike mai la noho oia i ka pouli pu o luna o Kilohana ame na pae mauna o ke oawa o Kalihi-lihi-o-Lau-miha i ke p'oi a ka ohu. Aia na koi-aweawe ku-a-ua ke nee la me ka lolo ine i kai o Kalihi, a kani iho la kana uhu me ka olelo ana aa. He uuku no ke kalo nui, ola no i kahi kalo iki. Heaha la hoi, he aku la make imua.

O ko ia nei kaupe awiwi aku la no ia ma ia kaola hemahema nai aku a hoea ilalo ponoi iho o Kilohana, o ko ia nei pii aku la no ia i ka pali a hoea i kahi pupupu hale o Luua. I mamua aku kona hana i kai o ke oawa, ike aku la oia iloko o ke ohu a ka ua ame ka makani i ka laweia o ke kane. O ko ia nei haalele iho la no ia i ka ipu i'a, a uhai aku la mahope o ke kane. Eia ka ua ke hiolo nei, a oia noho ke ia nei mau waimaka ke hiolo nei ma kona mau papalina, oiai ua hele mai la ke aloha o ke kane a haawe i ke kua.

Iaia nei i haalele aku ai i ka ipu holoholona ana, ua inaina ae la ka alamihi mai loko ae o ka ipu a maau hele aku la iloko o ka nahelehele.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pa mai la hoi ke kikiao makani a hookakaaia aku la ua ipu nei ilalo o ka pali, a helelei ae la na lau limu. A ua olelo na kamaaina o uka o Kalihi, ke mau nei no ka ikeia ana o keia mau limu ma ia wao-kele a pela hoi me ka alamihi i keia wa.

Hoea ka huakai e lawe nei ia Wakea i waho loa nei o Kalihi, ua hiki mai la o Haumea (Papa) ma ke kaha-honua e kapaia nei i keia wa o "Kaiulani Aina," hoea ke kane i uka pono ae o Kapalama, eia keia ke hele hoomanawanui aku nei no mawaena o na hao'eo'e *aa* mauka pono ae o ke Kula Kamehameha.

I ka wa a ua Haumea nei i iho mai ai mai luna mai o Kilehana ua lalau ae la no ia i na lau palapalai ame na lipolipo e ae o ka wao a hana iho la i ohu nona. O na pua lehua nohoi e ka uka, ua lilo iho la no ia i mau kahiko nani nona. Ua hele ua Haumea nei a ohu i ka maile, ka lehua, ka palapalai ame na lau e ae he nui o kana hapuku ana mai. Ua kakikepa ae la nohoi ia i na lau la-ki a paa ma kona puhaka.

A ua ike oe, e ka makamaka heluhelu, i ka hoopaaia ana o Wakea ma ke kumu ulu; a nolaila, e nana ae no kaua i ka Haumea huakai hele e uhai nei i ke kane.

Hele aku la keia a hoea ma keia aoao o ke kahawai e kapaia nei i keia wa o Puehuehu, halawai aku la ia me kekahi kanaka e mahiai ana. Ike mai la nei kanaka iaia nei ua hele a ohuohu i na lipolipo o ka wao-kele, manao ae la no ia he wahine keia mai koa-uka mai, a he keu nohoi a ka wahine a ka ui nui wale, alaila, pane aku la ia: "Aloha ka malihini!"

Anoai oe, e ke kupa a kamaaina o keia wahi," i pane mai ai o Papa, me ka ninau ana mai nohoi. "Heaha ka mea hou e koa-kai nei?"

"Kahaha! He mea hou paha ko ko makou nei wahi la. He kanaka e puhiia ana i ke ahi i keia la. Aia ke ahi la ke a mai la."

A kuhikuhi aku la ua kanaka nei i ke ka-honua ma kela kapa mai o ke kahawai o Puehuehu. A ninau aku la o Papa i ua kanaka nei: "Nohea mai ia kanaka?"

"Ka! No hea? He ike ana aku nei ka'u i ka laweia ana ae nei e na kanaka o ke alii. A pau aku nei nohoi makou o ko'u wahi i kahi o kela ahi e a mai la.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hoounaia aku nei kahi elele i Apuakehau i kahi o ke alii e ninau ai iaia no ke ola ame ka make o ua kanaka 'la; a o ka pane i loaa mai nei mai ke alii mai, e make ua kanaka nei. He keu kela a ke kanaka ui. Minamina nohoi!"

A heaha ka hewa e make ai kela kanaka?" i ninau aku ai o Papa i ua kanaka mahiai nei.

"O ka'u o ka lohe ana 'ku i na poe kanaka i lawe mai nei i ua kanaka la, he maia ka hala."

"Heaha ka hala i hewa oi ka maia?" i ninau hou mai ai o Papa i ua kanaka nei.

E! Heaha? Aole no i maopopo ia'u; me he mea la ma ka'u noonoo wale aku no, ua pau paha ka mai'a a ke alii i ka aihue'ia e ua kanaka nei; a oia ka hala i hewa ai kela kanaka."

"Me he mea la oia ka mea oiaio au i hoike mai la. He maia ulu wale ko ke kuahiwi, he maia maka nahelehele, he inai na ke kini ame ka puku'i o ka manu. No keaha hoi i kapu ole ia ai ka manu i ka maia a kapu iho la hoi i ke kanaka? Hoouna ka hoi ua 'lii nei o oukou i kona poe kanaka, e kiu i ke kanaka e kii ana i ka mea a kona lima i luhi ole ai; a hoouna ole ka hoi oia i na kau-kia manu ana e pu-lehua a e ahele i ka mauu ai maia? Heaha la kana. Ola ka manu ai maia, ola nohoi ke kanaka ai maia Noonoo ole nohoi ua 'lii nei o oukou, he maia ke kanaka, a kona la nohoi e hua iho ai, hua no.

"Olelo mai nei oe, he minamina oe i kela kanaka i kona make. He oiaio anei ia?"

Ae mai la nohoi ua kanaka nei me ka olelo ana mai: He minamina au i kela kanaka i kona make opiopio. He ku i ke aloha na helehelena o kela kanaka ke nana aku."

"A he makemake no nae paha oe e ola ua kanaka nei?"

"O ko'u makemake loa ia; aka, pehea aganei e ola ai ia'u, aohe a'u wahi pono e hana aku ai imua o ka mana o ka ihupuku o ke alii o makou? Ke ike mai la no oe, he wahi o-o hookahi ka mea hiki ia'u ke lawelawe."

"Ua like ka hoi kou makemake me ko'u. A ua pono. Pehea; he wahi awa no kou? Aka, mamua o kou pane ana mai, ea, e ninau aku au ia oe: Owai kou inoa?"

Pane mai la oia. O Kali'u ko'u inoa. A ua loaa mai ia'u ia inoa mamuli o ka nele o keia wahi i ka wai mai kahiko mai. Oia ko'u inoa la i lohe oe. A no kau ninau hoi no ka awa 'ea,' he wahi huluhulu awa ae no ko'u. E kii ae au a lawe mai, ea?"

Ae aku la o Papa, me ka olelo ana aku. "E kii aku oe i ua wahi huluhulu awa nei ou. O kahi mea mai nohoi e lawe ai na mana elua a ekolu paha.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

"Aole i ka nui aku Lawe pu mai nohoi oe i na makaukau apau e pono ai ka awa o kaua. E ku ae hoi kaua i hailona no ka hooko ame ka hooko ole ia o ko kaua mau makemake no ke ola o kela kanaka."

"Ea! Aole anei e pono e hoi kaua i kou wahi pupupu hale e lawelawe ai i keia hana. He puu kahuahua paha o waho nei la? Oia hoi ka olelo a ka poe kahiko."

"Aohe. I waho nei no kaua i kahua akea a i kahua loa, i ike iho ka la i ka kaua papaia-awa ana. He oiaio, o puu kahuahua io no keia; aka, he puu hua no ke ola, a he puu hua nohoi no ka make; puu hua no ka pomaikai, a he hua nohoi no ka nele;" wahi a Papa i olelo aku ai.

O ke ku ae la no ia o ua kanaka nei a kii aku la i ka awa ame na mea apau e pono ai ka papaia-awa ana elike me ke Haumea makemake. I kona hoi ana mai me kahi hulubulu awa, ke kanoa, ka apu ame ka mauu e hoka iho ai ka awa. Alaila, olelo aku la ua Haumea nei i ua kanaka la:

"E Kali'u—e! Mama ia mai ka awa o kaua".

Ae mai la nohoi ua kanaka nei a olelo mai la: "Eia paha auanei ka mea pilikia o ka awa o kaua, o ka wai ole e wali aku ka'u wa e hoka iho ai?"

"Aohe ka! he wai o keia wahi?" i ninau aku ai o Haumea ia Kali'u.

Hoole mai la o Kali'u me ka olelo ana mai: He wai no ke makou e noho nei i keia wahi. Aia a haule mai kahi kuaua, kahe mai ka wai o kahi kahawai ae nei o Waolani, alaila, loaa iho la kahi wai. Ua pono hoi ia i ka wa e hoi mai ai ka ua a uka, ke ku iloko o na la kikiki welawela o ke Kau, nele mahea i ka wai. A eia kakou i keia wa iloko o na la kikiki welawela o ke kaua; a he kamehai na ku-a-ua haule wale iloko o nei mau la."

"Ia wa pane aku la o Haumea: E mama paha oe i ka awa o kaua a wali, alaila, na'u e imi aku i ka wai e pono ai ka ai a kakou."

O ka mama iho la no ia o ua o Kali'u a wali na mea ekolu a ku iloko o ke kanoa, a olelo mai la o Kali'u: "Loaa na mea ekolu, o ka wai koe?" Pane aku la o Haumea: "Aole e imi aku au i wai no ka ai a ke akua." O ke ku ae la no ia o ua Haumea nei iluna, hele aku la oia me ke au hele ana o kona maka ma o a maanei a ike aku la oia i ke ku a nei pohaku nui. Hele aku la ia a ma kahi a ua pohaku nei e ku ana, hali mai la oia, kahea mai la i a Kali'u: "Ei ala—e! E hele mai oe ia nei. Waiho iki aku hoi kena mau mea malaila."

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hele aku la nohoi o Kali'u a ma kahi a Haumea e ku ana; a ia wa o elo mai la ua eueu nei o Kalihilihi-o-Laumiha i ka luna o Kilo-hana. "E nou ae au i keia pohaku i kahi kahawai o Waolani a i puehu ka wai a pii ka ehu ame ka huna o ka wai a uhi paa i ka lewa oia no oe o ka ohu poipu iluna o ka piko o na kuahiwi. alaila, o ka wai ka hoi ia o Puehuehu."

"Ea! Auhea oe, e ka malihini! Pehea e hiki ai ia oe keia paji nui au i hoaano iho la, o kau pohaku ia e nou ai a loaa ona wai no kaua? He mau kaau kanaka, aole e naue keia pohaku; a hookahi wale no oe, hemo ka nei pali pohaku nui ia oe," wahi a ua o Kali'u i pane aku ai.

"E nana mai nohoi oe la," i pane mai ai o Haumea, me ka hoomau ana mai nohoi i ke kamailio ana: "E mawaewae mua ae au i wahi pale a pau, alaila, ike mai no oe he wahi paki pohaku iki wale no keia iloko o kuu lima."

O ko Haumea manawa no ia i uhau iho ai i ka pule kuauhau k puna ona:

"O kokolo ke aa i ka po loa
O puka ka maka i ke ao loa
O oukou i ka po,
Owau nei la i ke ao:
E—hoolono—ulono ana—e,
He—noi—he uwalo aku ia oe,
E Palilaa ia Palikomokomo
E Palimoe ia Palialiku
E Palihoolapa ia Palimauna
E Palipalihia a pale ka pali
Ia Paliomahilo—
Ku ka pali ia Paliku,
Hoolulo ka pali ia Ololo
Hele-ololo ka pali ia Paliku
Mana o Paliku ia Palihai
Kaa ka Palikaa ia hiolo ka pali—
E! O Palihiolo—
E hiolo, e naueue ka pali,
E oni ka pali, e hemo ka pali,
E lele ka pali a kaa ka pali,
Na kupuna pali o'u i ka po—
Po wale kuu maka i ua pali nui,
Eia la i ke ao—
Hooni au la, oni;
Hapai au la, hiki,
A hiki a lewa ua pali,
Kaikai au la hiki,
A hiki hoi—
Au ana—Ua Noa—lele wale."

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ke Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

Oiai o Haumea e uhau ana i keia pule, aia na hua pule ke oni kapalili ʻla i ka waha me he oni ana la na ke alelo lalapa o ka uwila; a aia kona mau lima ke ki-paipai ʻla ma na aoao apau o ua pohaku nei. I kela ame keia manawa ana e kipaʻipaʻi ae ai i ua pohaku nei, e onioni ana ia me he lulululi ana na ka lala laau i koanianiia e ke ahe lau makani. A ke nana aku nei o Kaliu i keia kupaianaha nui e lawelawe kamahaoia mai nei e ka wahine malihini, ka mea hoi ana i kohowale iho ai he Kaona, he wahine oiwi kino papa-lua no ia ana e ike aku nei; a nunopihoihoi wale iho la no ia iloko o kona noonoo iho:

"He keu ka hoi! aole au i ninau aku nei i ka inoa o nei wahine malihini, e maopopo ai la hoi iaʻu kona ano. O koʻu inoa ka kela wahine o ka ninau ana mai nei; a hoike aku nei nohoi au i koʻu inoa! a naaupo loa iho la hoi au i ka hoomaka ole ana ʻku i kona inoa."

Oia hele no ia o ka pule a ua Haumea (Papa) nei a pau; o ka hemo ae la no ia o ua pohaku nei; a olelo mai la oia ia Kaliʻu:

"Aia a mahope hoike aka au ia oe i koʻu inoa. Aia hoi a pau ka papaia-awa ana a kaua. A ke ike mai la no oe i ka pohaku imi wai a kaua. E nou au iaia nei a e nana aku oe i ka ehu o ka wai i ka oili pulelo i ka lewa. I naue auanei ka honua a haalulu me he hooniia ana e ke olai, e manao iho oe ua puka ka wai. A mamua nae o kuu nou ana ʻku iaia nei, e kiiaku oe i ka awa o kaua."

He eleu wale la nohoi ka Kaliʻu a loaa ke kanoa awa e hana a lawe mai la a ma kahi a Haumea e ku ana. I kela wa, hookomo aku la o Haumea i kona lima akau malalo o ua pohaku nei, me ke kahea ana iho:

E Kane-i-ka-pohakaa—e! E ala!
E Kane-lu-honua—e! E ala!
E Pohaku-o-Kane—e! E ala!

Ia pau ana no o keia kahea ana a ua o Haumea, o Ka oni ae la no ia o ua pohaku nei, oia no oe o ka oni ana a ka mea kino ola. He imo ana iho na ka lau lihilihi o na maka o Kaliʻu, pa ana keia makani ikaika; a pakele ua wahi kanaka nei mai olepe pu ia e ka makani, a ke lohe nei hoi ko Waikahalulu ame koia mau kaiaulu apau i nei mea halulu e oni nei iloko o ka lewa: aole i liuliu mahope iho, naue ana ka honua a nele haalulu ae la, me he mea la ua hoonaueia ka honua holookoa e ke olaʻi, a uina pahu ana kekahi mea. He wa pokole wale no, ua ike aku la o Kaliʻu i ka pii ana ae o kekahi ohu: pohina mai kahi kahawai ae o Waolani a hala iloko o ka lewa. Ia wa i olelo mai ai o Haumea i ua wahi kanaka nei.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Lawe ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

"Kiinaia ka wai o ka awa o kaua. Holo aku no oe me ke kakoa nei a i kahi no oe o ka wai e hana mai ai a maemae a maikai ka awa, alaila, hoihoi mai oe."

Ua holokiki aku la ua o Kaliu a hoea i kahawai, i mana ihu kona hana e hu ana ka wai-puna mai keia aoao aku o ke kahawai a haule aku la iloko o kekahi lua hohonu malalo aku. Oia no kela kiʻowai o Puehuehu i keia wa.

Ua oleloia ma keia moolelo kahiko, o kahi e ku nei ke kaua o Puehuehu, oia kahi o ua kahawai lai upoho ia iho ma ka haule ana aku o ka pohaku a Haumea i nou aku ai, elike me ka mea i hoikeia ae la.

Malaila nae ka haule ana a ua pohaku nei a loaa ka wai-mapuna maluna iki mai, ma kahi mahope iho o ka hale laau e ku nei, ma ka aoao malalo, huli ma Ewa o ka uwapo e moe nei ma Alanui Kuakini. Olelo hoi kekahi poe, o ua pohaku la a Haumea i nou ai, o a no kela pohaku nui e ku nei maloko o kekahi wahi pa hale i nohoia ai e kekahi kanaka lawelawe o Wili Raiki o Kauai i kahi wa i kaahope ae nei.

A hoea o Kaliu i kahawai, elike me ia i hoike mua ia ae nei, e huai ana he wai mapuna aliali maikai a kahe aku la ma ka ikaika a haule iloko o ka lua hohonu malalo, a he kiʻowai malihini loa hoi ia iaia.

Aohe a iʻnei hoapaapa ana iho: eleeleu iho la ka ianeʻi ka ana i ka awa apau, hoi mai la oia me ka piha pahaohao nui o kona noonoo no keia mea kupaianaha a kona mau maka e ike nei.

Iaia nei no hoi a hala mai, ua piha mai la ua wahi nei i na kanaka o kela aoao mai, a pela nohoi me ko keia aoao aku, a he ikuwa nui ia o na mea apau no keia wai kupanaha.

Hoi mai la keia a hoea imua o ka wahine kamahao me ka piha iliihia, a olelo aku la: "Eia ka awa la ua wali a ua maikai."

"Ua pono," wahi a Haumea i pane mai ai," e kahea mai oe i ka awa o kaua iloko o ka apu a pau; alaila, haawi mai oe ia'u."

Hana iho la nohoi o Kaliʻu i ua awa nei a ku i ka apu; a haawi aku la i ka wahine hookalakupua me ka olelo ana aku: "Eia mai ka apu!"

O ko Haumea lalau mai la nohoi ia i ua apu nei; a hoomoe iho la i ka pule.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukaua e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

"Eia ka awa, e ke akua,
He ai nau e ke akua,
He ai na kini, na ka mano ame ka lehu o ke akua,
O ke akua i ka po loa,
O kini o ke akua, lau a menehune ke akua—
Mai ka hikina a ke komohana
Mai ka la kau a ka la komo,
Mai kai Koolau a kai Kona,
Mai ka paa iluna a ka paa ilalo
Mai ka hooku'i a ka halawai,
E halawai apau, eia ka ai, ke o,
Eia la he awa—
He awa nana pono, nana hewa,
He uli pono, he uli hewa.
He ola, he make,
Huaina ke ola o ke kanaka
O ke ola nui, o ke ola loa
Au a ke akua,
Ola kuu aloha,
Ola loa no—
Amama—Ua noa—Lele wale."

I nana iho ka hana o ua o Haumea i ka punohu o ka awa ua ku i ka akau o ka apu. Alaila, haawi mai la oia i ua apu nei ia Kaliu, me ka olelo ana mai:

"Ke ho'ike mai nei ke akua o Kakou, ua ola ke kanaka a kaua e make aku nei. Aia ke akua ma ka aoao makaukau no ke kokua mai a hooko mai i ko kaua makemake. Ua ola. O—ia! Inu ia mai ka awa o ke akua o kaua!"

Inu ae la o Kaliu a pau; ia wa olelo mai la o Haumea iaia ma ka ninau ana mai:

"He ohana no nae paha kou?"

Ae aku la no ua wahi kanaka nei me ka olelo ana: "No'u wale no ka ohana o nei wahi e nonoho mai nei. O kane ame ka wahine. A i keaha la?"

"Eia: E hele oe e kuahaua i ko ohana apau e pii ma kela kaola pali e ku mai la. Pii a haule ma kela aoao o ke awawa o Kalili'ihi-o-Laumiha; a haule ilalo, alaila, pii pololei no oukou no uka o Kilo-hana. A o ko oukou wahi ia e noho ai. Oiai e alahula ana o kai nei i ke kaua. E hele oe, a e hele au e hana wale aku i ke kanaka nona ke ola a kaua i hailona iho ai."

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ke [illegible] ana o ke Akua Ulu o Kaneha'ikana.

O ko Haumea hele aku la no ia a iho i ke kahakai o "Puehuehu," ike aku la keia e muia ana na kane, na [illegible] ame na kamalii ma kahi a ka wai e haluku ana. Ike mai la [illegible] ua puulu kanaka la iaia nei a hooho ae la:

"E! he wahine malihini ae hoi keia e hele mai nei. [illegible] ua ohu i na lipolipo o ka wao-kele. He keu nohoi a ka [illegible] ui. Owai la nei wahine?"

Olelo ae la hoi kekahi poe o lakou: "Malia o ka [illegible] aku kena a ke kanaka nona ka imu e a mai la. Aloha [illegible] ka hoi ka imi ana mai o ka hoa pupuu anu o na po [illegible] Hooilo!"

O ko Haumea hele aku la no ia, a kokoke i kahi a [illegible] nei e ku ana; haawi aku la keia i ke aloha ma ka [illegible] ana'ku:

"Anoai wale oukou a—pau! Aloha, ea!"

Aloha mai la nohoi ua poe nei, me ka olelo ana mai [illegible] o lakou:

"Malihini oe o na pali?"

Ae aku la nohoi keia; a hoomaka aku la i kana olelo [illegible]

"Mai koa uka mai nei keia i iho mai nei; a ma o ae [illegible] lohe mai la au, he kanaka ka, e kaluaia ana i ka imu ko [illegible] wahi. A o ka imu no paha ia e a mai la?"

Ae mai la nohoi ua poe nei, me ka olelo ana mai: "[illegible] aku nei makou a holo mai la hoi e nana i keia mea kupanaha [illegible] ua enaena ka imu; a, aia makou a hoi aku, alaila [illegible] kauwawe maluna o ua kanaka la. A pehea; o oe nae paha [illegible] wahine?"

Ae aku la keia me ka hoike ana aku i ua poe nei:

"O ka'u wahi pupu niau kane keia. I kahi [illegible] auwana ai i keia kakahiaka, a i ke kahi-kolo ana o ka [illegible] mai la i kauhale, a i nana iho ka hana, aohe ke kanaka [illegible] pili a hoa hoomanawanui hoi e na la inee a ka [illegible] mai auanei ko'u hana, i ke alanui, ike mai la au ma ka [illegible] launa ole o ka naau e kaialupe ia ana keia i kai nei, a [illegible] wale ae la no au, e laweia mai ana ia e make. A oia [illegible] hele hoomanawanui mai la. O ka ike wale aku ka [illegible] maka o ke kane la, a hala aku ia ma keia aoao.

A ua pono!" i hooho mai ai ua poe nei, me ka [illegible] mai iaia nei: "E hele pu a kakou a ike aku oe i [illegible] aloha, a na ka ilamuku hoi o ke ahi ka hana mahope [illegible] ia wa."

Hoomakaukaua e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

O ko lakou nei pii aku la no ia mai lalo aku nei o kahawai a kau iluna, ike aku la no keia i ke kane, ua hauhoia a paa i ke kumu ulu. A ua ike mai la nohoi o Wakea i ka wahine a kulu iho la kona mau waimaka, a kau pololei mai la kona mau maka i ka wahine, a na ka waimaka no e hu'e i ka lau o ka lihilihi.

A olelo mai la na kamaaina a ia nei i hele pu ai me ke kuhikuhi ana mai iaia nei:

"Aia ko kane la ke paa mai la i ke kumu ulu; a ua ike mai la no nae ia oe. Aia la ke uwe mai la. Aloha ino!"

I keia wa i puai ano e ae ai kekahi ula puni a paa ma helehelena o Haumea, oia no oe o ka ua koko e popo'i pu ana i kona poo holookoa; a he mea kupaianaha no ia i ka ike mai a na mea apau. Hele aku la nohoi keia me ke aluka kanaka i pii pu mai ai oia mai lalo mai o kahawai no kahi o ka imu e ai mai ana. A kokoke keia i ka imu, olelo mai la kekahi wahine:

"Auhea oe, e ka malihini, maanei oe e ku iki iho ai e hele ae au e kamailio i kela kanaka iilikou loihi e ku mai la. O kela ka ilamuku. Ina oia e ae mai ia oe e ike i ko kane, alaila, hele no oe a honi i ko kane."

Ku iho la nohoi o Haumea ma kahi a ka wahine kamaaina i olelo mai ai iaia; a hele aku la ua wahine kamaaina la e kamailio i ka ilamuku.

"I hele mai la au ia oe," wahi a ua wahine nei i pane aku ai i ka ilamuku nui o ke alii Kumuhonua, "e nonoi aku ia oe, e ae mai oe i kela wahine malihini e ku mai la, e hele mai hoi ia e ike i kana kane e paa nei malalo o kou malu: oia kela pio e paa mai la i ke kumu ulu.

"Heaha la auanei hoi," wahi a ua ilamuku nei i pane mai ai. e kii aku oe a lawe mai e ike ae i kana kane. Eia ka, nana keia kane. E wiwi aku oe o ania loa ae ka imu; eia la ua enaena ke e."

O ka hoi mai la no ia o ua wahine nei a loaa ka wahine malihini, olelo mai la ia:

"E hele mai kaua: Ua aeia mai la oe e ike i ko kane. E wiki kaua. O ka pa aku ka paha o ka ihu i ke kane la; he ike ia. Oi—a! Hele ae kaua."

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ae mai la o Haumea me ka olelo ana mai i ua wahine la: "Ua ola oe ame kou ohana!"

O ko laua nei hele aku la no ia a kahi o ua wahine kamaaina nei i ku iho ai a hele loa aku la o Haumea i kahi a ke kane i hoopaaia ai a paa i ke kumu-ulu. Oiai keia e hele aku ana, ke ike aku la no keia i ka hiolo mai o na waimaka o ke kane ma na papalina. Iaia nei i hele aku ai, ua hoohuli pono mai la oia i kona kua i kahi a ka ilamuku e ku ana. A o ke anaina kanaka hoi keia e ku aku ana, ke nana 'la lakou i ka uwe mai o ke pio a i ka hiolo waimaka ole hoi o ka wahine; a he mea haohao no ia i ko lakou noonoo.

Oia hele no ia o ua Haumea nei a mamua pono o ke alo o ke kane, anehe aku la e honi; aole nae i pa ka ihu i ke kane, o kona pa'i aku la no ia i ke kumu ulu. He halulu ka na mea apau o ka lohe ana, he nauepe ana hoi o ka honua, o-wa ae la ke kumu ulu, a hamama mai la ia me he waha 'la no ekahi ana nui.

A ia wa no i onou aku ai, o Haumea i ke kane iloko o ua kumu-ulu nei; a oia nei aku nohoi mahope. I lawa no ia laua nei a nalo iloko o ke kumu ulu, o ke olo ae la no ia o na leo hooho pihoihoi o ka lehulehu, e ikuwa ana mai kela pe'a a keia pe'a o ka aha kanaka:

"A lilo ke pio—e! A lilo ke pio! He wahine kupua ka keia i hele mai nei. Ka! He keu ka mana! Aohe lua!"

I keia wa i kena ae ai ka ilamuku i na kanaka e kua i ke kumu—ulu. O ka lele aku la no ia o na kanaka me na koi pahoa a kua aku la i ke kumu-ulu. Pa no ka maka o ke koi i ua kumu ulu nei, hemo mai la ka mamala a lele mai la a pa no i ke kanaka make loa. Manao iho la hoi kanaka, he ulia wale no keia make ana i ikeia ae la, a hoomau no i ke kua ana; aka, ua hemo mai la no ka mamala, pa no i ke kanaka maka. Pela i nokeia ai ua poe kanaka la i ka make a hiki i ke koe kakaikahi loa ana o ua poe la. Maopopo iho la i ka ilamuku, aohe pono i koe, o kona hoouna iho la no ia i ka elele e holo e hai i ke alii no ka nalowale kupanaha ana o ke pio.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

E haalele kaua, e ka makamaka, i ke kamailio ana ae ka eleele e holokiki la imua o Kumuhonua, ke alii; a e nana ae kaua ia Wakea ame Haumea iloko o nei nalowale ana o laua iloko o ke kumu-ulu.

Mamuli o ke ano papa-lua o Haumea, ua oili aku la no laua ma kekahi aoao o ke kumu ulu, a haule i ke kawa o Waikahalulu, a ma kahawai laua i hele ai a pii ma keia aoao i kai nei o Kamakela. A mai keia wahi aku, hoi aku la laua no uka o Kalihi-lihi-o-Laumiha i ka luna o Kilohana.

E huli ae kaua, e ka mea heluhelu, a nana ae ia Kali'u elike me ke kauoha a ka wahine kupaianaha ana i ike ai a i halawai pu ai, ua hele aku la oia mawaena o kona poe ohana mai uka mai o W[illegible]ani a hoea i kai nei o na wahi e kapa ia nei o Kamakela ame K[illegible]anuwai. e hoike ana ia lakou i kona ike ana i kekahi wahine a ke kupaianaha nui wale ame kona ike pono ana nohoi i kana mau hana hookalakupua. Hoike mai la nohoi oia i keia poe i kona lohe ana mai i ka poe o ko lakou wahi i hele e nana i ke kaluaia ana o kekahi kanaka ma Waikahalulu i ka imu mamuli o ke kauoha a ke alii: no ka pakele ana o ua kanaka la mamuli o na hana a keia wahine, oia hoi, ua hoea keia wahine ma kahi i hoopaaia ai kona kane i kekahi kumu ulu, a ua hiki aku keia wahine kupaianaha ma aila a ua pai aku la i ua kumu ulu nei a owa ae la; a malaila laua i komo aku ai, a nalowale. O ka poe keia i kue i ua kumu ulu nei, ua pau i ka make i na mamala o ua kumu-ulu nei.

A hoike pu aku la nohoi ua wahi kanaka nei imua o kela poe ohana ona, ua kauohaia mai oia e ua wahine la e hoalele lakou ia kai nei a e pii lakou, kona poe ohana apau, maluna aku o ke kuamoo pali o uka ae o Kapalama; a malaila aku e hoea i Kalihi, a pii a hoea i uka o Kilohana, oiai e hoea mai ana he kaua nui maluna o ka aina.

He mea oiaio, ua pii iho la na ohana o ua o Kaliu mai ka uka a ke kai no uka o Kilohana; o kane, ka wahine ame ka lakou poe keiki. I keia poe i-hiki aku ai i uka o Kalihi, ua halawai aku la o Kaliu me Haumea; a ua ike mai la o Haumea iaia ame kona poe ohana. Ua ike ae la nohoi keia poe ia Wakea.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Alaila, olelo mai la o Haumea ia Kaliu:

"E aho i poe kakaikahi o oukou ke noho me maua iluna o Kilohana a ilalo nei nohoi; a o ka nui o ko ohana, e hoi lakou ma ka huli Koolau; a o ka aina oia o Lolahana; oia no kela kalana aina e nee mai la mai ke kawelu mai o Lanihuli a hoea i ka pali o Paliku. O ko oukou kaulana aina ia e noho ai. E mahi i ka ai mauka, a he ia no ko kahakai, oia ka noho ana o na Koolau. E a'o oukou, na kane, i ka ike kaa laau, oo maka ihe, ame ka pololu, ame na ano ike apau e pono ai ka oihana hakoko.

"He mea maikai i na wahine a oukou ke a'o ana i keia mau ike, o ka oi aku nae, o ka ike hoohei ikoi, ka lua ame ka maka ihe. He mau makaukau keia no ko kakou noho ana o keia mua aku. A e noho aloha oukou me na makaainana o keia Koolau. O ke alii o Koolau, oia o Olopana, aia kona wahi i Kailua.

"A no ko oukou pilikia hanau keiki, ea, na'u ia mea e hana aku. E kanu no au i kuu laau hoohanau keiki ma Luluku, kahi a oukou e noho aku ai. O ka inoa o keia laau, oia o Kalauokekahuli, a o kona mau pua o Kanikawi ame Kanikawa. E lilo oe ame kou poe ohana i ohua no maua."

Ua ae aku la o Kaliu ame kona poe i keia mau olelo a Haumea; a ia wa i ninau aku ai o Kaliu ia Haumea ma ka olelo ana aku:

"Nani ia, ua haalele aku la au ame kuu poe ohana i ko makou nohona, a hele mai la makou mamuli ou; a ke nonoi aku nei au ia oe, e hai mai oe ia'u i kou inoa. Owai kou inoa?"

"O Haumea ko'u inoa; a o kona ano he kino lau, a he kino lehuichu. Aka, o ko'u inoa kupuna, ea, o Papa, ka papa uno'a awa'awa'a kua, a kuku ooi hoi. O ko ianei inoa la o Wakea," wahi a Haumea i pane mai ai me ka hoomau ana mai nohoi i ke kamailio ana:

"A o Paliku ame na pali apau au i lohe ai i kuu pule i uhau ai au i ka awa o kaua, oia na inoa o ko'u mau kupuna mai ka po mai. A o Paliku, oia kela pali e pale ana ia Koolau-poko ae nei ame Koolau-loa. Ua heaia kela pali mamuli oia kupuna o'u, a o ke poo nohoi ia o ko'u mookuauhau."

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

He man la ka noho ana o Kaliu ame kona poe ohana mauka o ka waonahele o Kalihi, a hoi aku la lakou no ka huli ma Koolau, elike me ka Haumea i hoike mai ai.

A mamua o ko kaua nee aha aku imua, e ka makamaka heluhelu. e hoomaopopo kaua ma keia wahi no kela inoa Kali'u. O ka inoa keia o kela apana aina ma ka aoao makai o ke alanui Kuakini, maluna aku o ke kahawai o Puehuehu; a ua oleloia, ua loaa ia inoa ia wahi mamuli o ka inoa o kela kanaka i hoikeia ae la ma ka iwi kuamoo o ka moolelo, oia hoi o Kali'u. Nolaila, ua loaa mai kela inoa, Kaliu mai ka wa mai o Wakea, a he inoa kahiko loa hoi keia.

A o kekahi mea hoakaka aku ma keia wahi, oia ka mea e pili ana i ka ulu: O ka ulu wahi a keia moolelo oia kekahi kino o Haumea. A i ka wa kahiko o Hawaii nei, ua lilo ka ulu he akua no kekahi poe; a ua hoomanaia ma ka inoa o Kamehaikana. A penei ke mele Koihonua a ka poe kahiko no Haumea ame kona kino kumu-ulu:

"O Uliuli wahine ia o Nuumealani
O Mehani Nuu manoanoa o Kuaihelani i Paliuli
Liholiho eleele, panopano, lani ele,
Kamehanalani o *Kamehaikana*
O Kamehaikana akua o Kauakahi
Akua wahine, o Kuihewa ke akua
I ke oki nuu, i ke oki lani o Haiuli
Haalele i ka houpo, huhu lili punalua
Kau i ka moku o Lua, o Ahu-a-Lua noho i Wa-wa o (Wa-wau)
Wahine akua a Wakea
O Haumea wahine o uka o Kalihi
Noho i Kalihi, hele i kai
Komo i ka ulu, he ulu ia,
Lo a ia kino hou ona, he ulu
O ke kino ulu, o ka pahu ulu o lau ulu ia nei
O ka lala ulu o Kamehaikana
O Kamehaikana ia o ko inoa ulu, a lau ulu
He lau ke kino o ia wahine o Haumea
O Haumea nui a ke aiwaiwa

Hoomakaukaua e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA 'III.

(Hoomau'a.)

I aiwa-iwa no Haumea i ka noho
Nonoho i na moopuna
I ka momoe i na keiki
Moe moopuna kualima aku ilaila
Moe moopuna kuaono mai ia nei
Moe moopuna kuahiku aku ilaila
Moe moopuna kuawalu mai ia nei
Moe moopuna kuaiwa aku ilaila
Moe moopuna kuaumi mai ia nei
Moe keiki ia Kauakahi o Kuaimehani ka wahine
Moe moopuna ia Kauahulihonua
O Hulihonua ka wahine
Moe moopuna ia Haloa, o Hinamanoulua'e ka wahine
Moe moopuna ia Waia, o Huhune ka wahine
Moe moopuna ia Hinanalo, o Haunuu ka wahine,
Moe moopuna ia Nanakahili, o Haulani ka wahine
Moe moopuna ia Wailoa, o Hikapuanaiea ka wahine
Hanau o Kio, ikea o Haumea
Ikea o Haumea, he pi-alualu
Hookahi no; he lehu ka inoa
Lehu ka lani, menehune na lako,na lau.

* * * * * *

O keia ke mele a ka poe kahiko, e hoike ana i ko Haumea noho ana i Kalihi a iho i kai nei Pio i oia i ulu, a kapaia kela kino ulu, o Kamehaikana. E kakoo ana keia mele i ka mea i hoikeia nia ka moolelo e pili ana i ko Haumea iho ana mai uka mai o Kalihi a hoea i Waikahalulu ae nei, kahi ona ame Wakea, kana kane i komo ai iloko o ka ulu; a kapaia ai ka ulu o Kamehaikana; a oia hoi ke kino ulu o Haumea.

A ma keia wahi aku o ka kaua moolelo, e ka makamaka heluhelu, e hoomau ai kaua i ka nana ana i ka moolelo o Wakea ame Haumea. A e nana ae kaua i ka huakai a ka elele i hoounaia ai e ka ilamuku i o Kumuhonua la.

* * * * * *

I ka hoea ana aku o ka elele imua o Kumuhonua, ia wa no oia i ninau mai ai i ua wahi elele nei. "Pehea mai la ke pio a oukou?"

(E HOOMAU'IA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pane aku la ua wahi elele nei: "Aohe a makou pio. Ua pakele aku oia mai ka lima aku o ka ilamuku o ke alii."

A ia wa i hoike aku ai ua wahi elele nei i ke alii i na mea apau e pili ana i ka pakele ana o ke kanaka pio, elike no me ia i hoikeia ae nei mamua I ka lohe ana o ke alii i keia mea, ua kani iho la kana uhu, a kulou iho la kona poo i lalo; a liuliu, ea ae la ia iluna, a olelo ae la:

"Owai aku la, la hoi nei kupua wahine nui, e hele la a naha ke kumu o ka ulu? Hookahi wale no wahine o keia ano, oia o Haumea, a o kana kane o Wakea. Aia nae ko laua wahi i noho ai ilalo o ke kuamoo o Paliku. Pele nohoi a oia keia i puka mai la, alaila, e *alahula* ana ka aina i ka ehu a ke kaua. Heaha la hoi, hele nohoi a o olua io keia mau hookalakupua, alaila, o ke kahua kaua kahi e loaa ai ko olua aina a pela hoi me ko'u nele."

I kela wa, o ke kauoha ae la no ia o ua alii nei i kana mau kukini e holo lakou a puni o Oahu nei e kukala i na kanaka o kona mau okana aina apau e hoomakaukau no ke kaua; a e noho hoi lakou me ka makaukau no ka wa e kaheaia aku ai lakou no ua hana la. Ua hooko aku la na elele kukini i ke kauoha a ke alii Kumuhonua; a ua hele kaahele aku la lakou apuni o Oahu nei, e kukala hele ana i na kanaka o ke alii ma kela ame keia kalana i ka olelo kauoha a ke alii Kumuhonua.

I ka lohe ana o na kanaka a puni o Oahu nei i keia leo kuahaua a ke alii, ua nui ko lakou pihoihoi ame ka pieloke nui; a ua ninau aku a ninau mai lakou ia lakou iho no ke ano o keia kaua e hiki mai ana, a owai la keia alii kipi e ka aina e hoeueu ia nei keia kaua. Aka, elike me ke kuahaua alii, ua hoomakaukau ae la no lakou ia lakou iho me ka hekau ana mai o ko lakou mau maka o ka la e kaheaia aku ai lakou no ke kaua.

No ke kalana mai uka mai o ka Nuku o Nuuanu a hoea i kai nei, e hele ana mai Moanalua a hoea i na kaha o Waialae mai. Wailupe ma a hoea i Koko, ua makaukau ae la na kanaka koa o ke alii Kumuhonua. A ke ike nei no o Papa i keia hoe'iuliu kaua nui a Kumuhonua.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ua kauoha ae la nohoi o Kumuhonua i kona poe kahuna, na kilo, na kuhikuhi puuone, na makaula, na kakaolelo ame ka poe ike apau o ka mokupuni o Oahu nei e hele mai lakou e kuka pu me ia no keia kaua ana e hoala nei; a i hoike mai hoi lakou imua ona i ka lakou ike no keia wahine hookalakupua nana i kii mai a kaili aku i ke pio i makaukau no ka make.

Ke ike la no o Haumea i keia mau hana a ua 'lii Kumuhonua nei. Nolaila, i ka noho ana o na poe ike nana ouli, nana opua kau ame na ano ike apau oia au, ua kuu mai la ua Haumea nei i kona mana kino papalua, a poele, pouli ka ike o ua poe kahuna nei. Oi noke ua poe kahuna nei i ka nana, i ke kilo a i ka huli i kahi e maopopo ai keia wahine me kana kane, aole no he wahi mea a loaa iki, a ia wa i olelo aku ai o Kumuhonua i ua poe ike kilokilo nei ona a nana opua hoi, me ka huli-honua ame ke kuhikuhi puuone: he poe haha poele.

A i kekahi la ae, ua hoea aku la kekahi kahuna imua o ua alii Kumuhouua nei, a olelo aku la:

'Auhea oe, e ke alii, e ku ana no ke kaua mawaena o na aoao elua; o kou aoao ame kela aoao, make no a make, pa no a pa. E hookuuia mai ana nae ka lanakila o kou aoao maluna o kela aoao. E nee ana ke kaua au ame ko hoa paio i ka moana; aka, e lanakila ana nae ko hoa paio maluna ou ma ia hope aku; a mona ana ka aina ame kana mau mamo ma ia hope aku."

"Pela anei kou ike no ka hopena o keia kaua a'u e hoala nei?" wahi a Kumuhonua i ninau mai ai i keia ma kaula e kamailio aku nei imua ona.

"Ae. O ka'u ike keia. O kela wahine i wa-hi mai la i ke kumu-ulu, aohe ia he wahine e ae, aka, o Haumea no ia, ka wahine a Wakea o Paliku. O ka ulu a ua wahine nei i wa-hi mai la, o kona kino kumu-ulu no ia. A o Kamehaikana ka inoa oia laau ma ka moolelo o ka papa akua o Hawaii nei. Nolaila, pa no ka lima o Haumea i ke kumu ulu, wehe no ka ulu i kona kino, a lawe no i ka haku alii laau i noa ai. E haawi mai ana nae o Haumea nau ka pa o kaua hope loa mawaena o ko laua aoao ame kou, a e lawe ana ke kai ia laua ame ko laua mau ohua; a mai ke kai mai laua e hoi hou mai ai a pae i ka aina nei, he kaua hee wale ko kou aoao e ke alii. E ku ana ka laua heiau i ka moana, loaa no ka laua mohai moo puaa i ka moana, a he mohai aala ia. Ilaila huli ke au o ke kai ame ka aina mamuli o laua; a ai alii laua i ka aina nei," wahi a ke kahuna i pane aku ai i ke alii.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

He mea maopopo, ua hoanoe loa ia ka noonoo o ke alii no keia mau olelo a nei kanaka; a ua komo ka hoohuoi nui loko ona no keia kahuna; a ua ninau mai la oia i kona inoa:

"Owai kou inoa; a no ka mookahuna hea oe?"

"O Kamoawa ko'u inoa; a no ka mookahuna au o Paliku ame Ololo," wahi a ua kahuna nei me ka hoomau i ka olelo ana aku: "A i hele mai la au e imi i haku no'u."

Ia wa olelo mai la o Kamuhonua, ke alii, i ua kahuna nei:

"Aohe ou haku o onei. E hele oe e imi i haku hou nou. Aia kou mau haku kupono e noho ai o Haumea ame Wakea."

"Heaha la hoi! E imi au i haku no'u. Ua nele ae la au ia oe," wahi a ua kahuna nei i pane aku ai i ke alii me ka hoomau ana 'ku no i ka olelo ana: 'Auhea oe, e ke alii! O kahi i hanau ai o keia wahine o Hau-mea, eia no ia ma o ae nei i kahi muliwai o Apua-ke-Hau. A no kela inoa Hau o Apua i heaia ai keia wahine o Hau-mea. A o ke ano o keia inoa Hau-mea, he kino lau kona ano, he kino manamana, he kino paee, he aiwaiwa. O ke aloha no kou, e ke alii."

Pau no keia mau olelo a ua kanaka nei, o kona ku ae la no ia i kulana a haalele aku la i ke alo-alii; a hele mai la oia. I ka hala ana mai o ua kahuna nei, a kaua i ike ae nei i kona inoa o Kamoawa, ua huli ae la o Kumuhonua i kona poe kahuna ame na kilo a ninau aku la:

"Pehea ko oukou manao no na olelo a keia kanaka i hai mai nei imuao ke alii ame oukou pu nohoi?"

Ia wa i pane mai ai kekahi o kona mau kakaolelo:

"Aohe i maopopo ia'u he mookahuna kekahi mai ka po mai ma o Ololo 'la ame Paliku, elike me na olelo a kela kanaka i hai mai nei imua ou, e Kalani. No ka nele o ko'u ike ia mookahuna; nolaila, ke manao nei au, aohe oiaio o na olelo a kela kanaka i hoike mai nei ia oe, e Kalani."

"Ae; ke hilinai nei au maluna o oukou e ko'u poe kahuna. Aia ia oukou ko kakou ola ame ko kakou make," wahi a ke alii i pane aku ai imua o ua poe kahuna nei ona me ka hoomau ana 'ku nohoi i ka olelo ana;" Nani ia, ua lohe ae nei no kakou i na olelo a kela kanaka, a eia hoi oukou ke hoole mai nei."

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

I ka wa a Kamoawa i haalele aku ai i ke aloalii o Kumuhonua, ia wa i huli ae ai kana nana ana ma na pae mauna a ike mai la i ka pi'o o ke anuenue i uka o Kalihi, a ike pu mai la nohoi oia i na kahoaka e hoike ana, he alii nui ka mea nona ia mau hoailona ana e ike mai ana. A ike mai la nohoi oia, aohe alii a kupua e ae nona ia mau ouli kamahao ana e ike ana, aka, no Haumea a no Wakea no ia; alaila, kani ino la ke u a ua kahuna nei, a olelo ae la ia:

"Ae; o olua ko'u mau alii, ola na iwi. Owau no hoi ke kahuna ku no olua i ka moku!"

O ka manawa iho la no ia o ua kahuna nei i pii ai i uka o Kalihi. Oia pii no ko ia nei a hoea iluna o Kilohana, a ka hale nohoi a Wakea ma e noho ana. I ua kahuna nei i pii aku ai mai kai aku nei, ua ike mai la no o Haumea a ua hai aku oia i ke kane ia Wakea, i ka olelo ana aku:

"Ei ae ke kahuna ke pii mai nei?'

Ninau mai la o Wakea i ka wahine: "Owai ia kahuna?"

Pane aku la o Haumea: "O Kamoawa ae keia kahuna. A he kuku ena ahi ia noloko o ko'u mookahuna, oia o Paliku ame Ololo. He kahuna ike, a he kahuna mana nohoi. O ko kaua kahuna keia. He huakai imi haku keia a nei kanaka e hele mai nei. Ua hoea mua aku nei oia imua o Kumuhonua me kona manao e noho me ia; aka, ua hooleia mai nei; a no ia mea, ua imi mai nei oia ia kaua."

I ka pau ana nohoi o keia mau olelo a Haumea i hoopuka aku ai imua o ke kane, o ka wa ia a Kamoawa i hoea aku ai i ka hale, elike me ia i hoikeia ae nei.

I ka hoea ana aku o ua kahuna nei ma ka nuu e heli aku ke kipaopae liilii a komo aku iloko o ka hale, oia ka wa [illegible] huua nei i uhau aku ai i keia pule:

"O Lailai, ka mole i ka po
O Olai-ku-honua ia
O owela, o owe, a owa ka lani
Oia wahine pii lani a pii lani no
Pii aoa lani i ka nahelehele
O onohenehe, lele ku ka honua
O kama hoi a Kii i oili ma ka lolo
Puka, lele, lele pu i ka lani.

(E HOOMAKA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hoomauia.

Kau ka omea, ke aka-ula haihai-lona
Kau i ka lae, he hua i-i
O ua kino ulu ou la ke akua
Wahine akua a Wakea,
Wahine hoopahaohao a Makea
Ka wahine no Iliponi, iloko Ilipakalani
No ka aunaki kuku ahi kanaka
Oia wahine noho i Nuu-mea-lani
Aina a ke aoa i noho ai
I hohola pa-hiwa ka laukoa
He wahine pahaohao wale keia
Hoopahaohao ana i kona kino
He kini, he mano, he lau, he lehu ke kino o ka wahine
Oia nohoi ke hoi iluna
A ka laalaau aoa o Nuu-mea lani noho mai
Hookauhua ilaila, ho-owa i ka honua,
Ho owa i ka ulu, o ua kino ulu ou la—e,
O ko'u aloha kau e ike mai,
A ola au ia oe, e Hau-mea."

I ka pau ana o nei pule a ua Kamoawa nei, kahea mai la o Haumea:

"Komo mai. E komo e Kamoawa, ke kahuna, ke kilo e puni ai ka aina."

Komo aku la nohoi keia a noho ae la ma kekahi aoao o ka puka; a ia wa i olelo hou mai ai o Haumea:

"I hele mai la oe e imi i haku no ka nohona o keia mua aku, ea?"

Ae aku la nohoi keia; a olelo aku la:

"O ko'u kumu nui iho la no ia i hiki mai la i Kalihi-lihi nei i ka umiha. I imi mai la no au ia oiua i mau haku no'u; a u aa iho la olua ia'u e o'u mau haku. A i hai aku au ia oe e Haumea, wahine akua a Wakea, Ei na elele o Kumuhonua, ka hoa pilo o olua ke kukala hele nei ma na pe'a apau o ka moku nei o Oahu, no ke kaua mai ia olua. Aia kona mau papa kahuna, na papa kuhikuhi-puuone, na papa kilokilo, na papa onioni honua ke nana la i ko olua wahi e make ai."

Ae mai la nohoi o Haumea me ka olelo ana mai:

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea-ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

"Ua ike aku nei au ia mau mea apau. A he oiaio e lanakila ana no ia i ka ehu kakahiaka; aka, i ka ehu ahiahi, ea no'u ia kewai. E nee ana au me ke kahuna a ku i ka moana kai-uli, kai popolo-hua a Kane; a mai laila mai kaua e hoi mai ai, nohe ke kai i ka hale o ka puna."

Ua noho iho la o Kamoawa me Wakea ma. A ua hoounaia aku la hoi kekahi kanaka e kii ia Lihauula ame Makulu, na kaikaina o Wakea e noho ana ilalo o Paliku, oia hoi o Kualoa e kapaia nei i keia wa.

I ka hiki ana mai o Lihauula ame Makulu, hoolale aku la o Kamoawa ia Wakea e kukulu i heiau iluna o ke kaola pali o Nuu-mea-lani, oia kela kaola pali e ku la ma ka aoao akau o ke awawa o Wao-lani. O luna oia wahi ka Nuu a Haumea a o lalo ka Wao a Haumea. Hea a kapaia nohoi keia Nuu, o luna he lani; a hea a kapaia nohoi ka Wao o lalo, he lani. Nuu-mea-lani; o Wao-lani o lalo.

Ua lilo o Lihauula ame Kamoawa i mau kuhikuhi a i mau alakai no ke auo o ke kukuluia ana o ka heiau, a na Wakea ponoi nohoi me Kaliu ame kona poe kanaka i kukulu i ua heiau la. I ka paa ana o ua heiau la, ua hea ia kona inoa o Kawaluna." A ua olelola, o ka heiau mua loa ia i kukuluia ma Hawaii nei. He Heiau kapu keia. O na lii aui wale no ka poe na lakou e alana i na mohai ma keia heiau. O kahi ka ai o keia Heiau, aia ma ke awawa ponoi o uka ae nei o Wao-lani. A no keia heiau kela mele i hoikeia ma kekahi o na Helu 134 o Ka Na'i Aupuni nei i kaa hope ae nei, oia hoi keia.

1. Wakea la ko W ani
2. O ku ka lepa l i Waolani
3. O ka pae humu la i Waolani
4. O ka anuu la i Waolani
5. O ka mana la i Waolani
6. O ka hale pahu la i Waolani
7. O ka Moi la i Waolani
8. O ke kupala i Waolani,

Hoonakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ma keia heiau i noho ai o Libauula ame Kamoawa he mau kahuna ku heiau; a o Makulukulukalani hoi ke kilo hoku, he hookele waa a he kahuna hooulu ai, oia hoi, he kanaka mahiai oia.

O Wakea ke alii, a o Kaliu ka pukaua. Ua lilo ia Kaliu ke a'o ana i kona mau ohua i ke kaa kaua ana o kela ano ame keia ano. Eia na kanaka ke mahiai nei i ka ai, a ke hooulu nei i na mea apau e pono ai ko lakou noho ana. Ua makaukau pono ae la ke ku aupuni ana o Wakea ia wa.

Oiai e ulu ae ana ka lahui o Wakea, oia hoi na keiki a na ohana kanaka o Kalihu, ua lilo iho la o Haumea i kahuna hooulu lahui. A o kana hana o ka hoohanau keiki, a o ke pale keiki no ho. No keia ohana a Haumea i lawe ae ai ma kona lima, ua kapa ho la oia i ke kumulaau hoohanau alli a hoohanau kanaka hoi ma Luluku, oia kela kumulaau nona ka inoa o Kalauokekahuli a nona na pua kaulaua loa ma na inoa o Kanikawi ame Kanikawa. O kekahi inoa o keia laau, oia o Kamaunuhalaikaipo. A penei ke mele Koihonua kahiko e pili ana i keia laau kupaianaha:

"He loina e wale no
Pee mai ana maloko o 'ke akamai
Ka hana a ke oo, o Haumea
Nana i pale ke keiki hanau
Lilo ka laau, koe ka pua i ka iewe
Lilo Kanikanikawi, na pua o Kamaunuihalakaipo
O na liko lau malahea
I nahaehae ia Haka.

Ua oleloia, ua pili keia kahele mele "koihonua" i ka hoohanau ana o Haumea i ke kaikamahine a Olopana, oia hoi o Muleiula. I ka wa e hookokohi ana oia (Muleiula) no ka nahu hanau keiki, ua paa ke keiki iloko o ka opu, aohe hemo iwaho. Ua hele na maka o na aliiwahine nei a kuhewahewa; a o pauliawa wale ana noho oia ia wa. Eia na mea apau ke kumakeaa nei no na aliiwahine opio oei, oiai he make wale no kona hopena a na mea apau e hoomaopopo aku nei ia wa.

Hookahi wale no hana i manaoiaga lawelawe aku ia wa, elike me ka mea i maa i ka hanaia iloko oia manawa o ka Hawaii nei noho ana, oia ke kaha i ka opu o ka wahine hanau i paa ke keiki iloko o ka opu.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ke Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Oiai na makaainana e piha kumakena ana ia wa no ka make o ke aliiwahine, o ka wa ia a Haumea i hoea aku ai i ka hale o Olopana, ke alii. A ninau aku la keia i ka poe e kumakena ana: "Heaha keia a oukou e kumakena mai nei?"

Pane mai la ua poe nei: "Eia makou ke uwe nei no ka make o ke aliiwahine. Ua paa ke keiki iloko o ka opu. Aohe hemo; a e kahaia ana ka opu o ke aliiwahine i hemo ke keiki."

Olelo aku la o Haumea i ua poe nei: "Aloha ino no ka hoi ke aliiwahine. Auhea oukou; e hele aku hoi kahi o oukou a hai aku i ka makuakane alii, e ae mai ia'u e hoao aku au i ka'u wahi pono iki. Manao au, he wahi pono nohoi ka'u e hana 'ku ai."

Ua laweia aku la keia mau olelo a ua Haumea nei a hoikeia aku la i ke alii ia Olopana I ka lohe ana o Olopana i keia mea i hoikeia aku iaia no ka mea e pili ana i kana kaikamahine, ia wa oia i kauoha mai ai i ke kanaka nana i lawe aku ka olelo imua ona, penei:

"E kii aku hoi ha oukou i ua wahine malihini la, e hele mai e lawelawe ae i ka make o ke aliiwahine. Ua noke ae nei hoi ka ike a nei poe kahuna, aohe wahi mea a pono iki, a o ke kaha wale aku no i ka opu ka mea e hiki ai"

Ia wa i kiiia mai ai o Haumea a laweia aku la imua o Olopana. A iaia nei i hiki aku ai imua o ia 'lii nei; ia wa i olelo mai ai ke alii iaia:

"Olelo mai nei lakou nei ia'u, ua hiki ka ia oe ke hana mai a palekana kuu kaikamahine. He oiaio anei ia?"

Ia wa pane aku la o Haumea: "Ae. Ua hiki ia'u ke hana aku a hemo ko moopuna e ke alii; a pakele nohoi ke aliiwahine. He laau hoohanau keiki ka'u. O Kalauokekahuli ka inoa o keia laau, a ua kapaia nohoi ia laau i kahi wa, o Kamauuuihalakaipo. A he mau pua kona elua: o Kanikawi ame Kanikawa. A o keia mau pua ka'u mau laau hoohanau keiki."

"Ina hoi ha pela, ea," wahi a Olopana i olelo mai ai, "e hana mai oe i kuu kaikamahine i ola ia a ola pu hoi kuu moopuna. Heaha la kou uku ke hana oe a ola kuu moopuna ame kuu kaikamahine?"

"Eia ka uku au e ke alii, e haawi mai ai ia'u ke pono ka'u hana maluna o ke alii wahine; oia hoi, a kuu la o ka make ame ka pilikia kii mai au ia oe e ke alii, i mea no'u e pakele ai.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

omakaukau e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

elo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Aku Ulu o Kamehaikana.

kekahi: a hemo ko moopuna, a ola ko kaikamahine;
'u e hanai i ko moopuna i ola ai oia; a ku nohoi i ka
ae mai ana anei oe i keia mau noi a'u elua la?"
e mai la o Olopana. A ia wa i mama iho la o Haumea
mua, oia o Kanikawi; alaila, ki-a iho la oia iloko o ka
luleiula; a hookomo aku la i ka manamanahua ona
a waha. He puua ana ka mea i loheia e na mea apau o
hine nei; hemo ana ke keiki i waho. I ka nanaia ana
ele a uliuli ua keiki nei.
anawa olelo aku la o Haumea ia Olopana: "Auhea oe,
Aohe au moopuna. Eia no kaua ke ike pu iho la.
ou."
la, haawi aku la o Haumea i ka lua o na pua, oia o
i Ma-ma-ma iho la no keia a wali; a pu-a aku la no ia
o ke aliiwahine; a hookomo aku la no keia i na manas-
ua ona iloko. He puua ana no o ua 'liiwahine nei,
o ke awe i waho. A olelo aku la no o Haumea ia

ne pilikia i koe o ko kaikamahine E ola ana ia: o ko
pae, aohe e ola ana. Hemo mai nei no mai loko mai
ua make. Ua uliuli pu ke kino."
ehea ka pono?" wahi a Olopana i nin u mai ai i ka
alihini, me ka hele o na waimaka ma na papalina.
a, pane aku la o Haumea ma ka olelo ana 'ku:
wahi pono no ka'u i koe; aka, makemake no nae au e
a mai oe i kau olelo ae imua o'u, na'u e hanai i ko
. Pela anei oe e ae mai ai?"
ai la o Olopana me ka olelo ana mai:
hana oe a ola kuu moopuna, alaila, e lawe oe nau e
ii, o oe iho la ka mea i kuleana i kona ola."
pono. E hana ae au i ola no ka moopuna a kaua,"
auinea i pane aku ai imua o Olopana.
aku la keia i na kauaka o ke alii e puku mai i ahi.
nohoi a ana ke ahi elike me ke kaucha e ua wahine
hao nei o Kalihi lihi-o-Laumiha. Ooki iho la keia
ke keiki a kaawale. Lalau iho la keia i ke keiki a
ma kona mau lima, a o ka lawe kiola aku la keia iloko
me ka mau no nae o ka paa o keia kaula piko mai ka
a ka piko ponoi o ke keiki.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ke Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

A hala he wa loihi, o ko ia nei koala ana i ka iewe iloko o ke ahi, o ka wa no ia o ua keiki nei i oni ae ai. Pela ka oni ana o ua keiki nei a hiki i kona uwe maoli ana ae; a pela nohoi a nape ka hanu i ka houpo. A mau no ka hanu ana a hoea i ka ikaika loa ana o kona hanu ana. A ola ae la ua keiki la.

I ke ola ana o ua keiki nei, ua lele mai la ke kupuna-kane o Olopana a hii ae la i ua moopuna nei ana. A ia wa i olelo aku ai o Haumea:

"Ua lilo naʻu ka moopuna e malama; aka, e waiho nae au i ka moopuna a kaua me oe, i pa aku ka waha i ka u o ka makuahine. Aia nohoi a koʻu wa e kii mai iaia nei, alaila, o koʻu la no ia e hiki mai ai a lawe iaia me aʻu."

O keia ae la ka moolelo e pili ana i keia laau hoohanau keiki a Haumea i hoikeia ae la, oia hoi o Kalaūokekahuli; a o Kamaunuihalakaipo.

Ua oleloia ma keia moolelo, ua lawe o Haumea i keia laau mai Luluku, Oahu nei a kanuia ma Puukumu, Waihee, Maui. Ua hoakakaia nohoi ma keia moolelo i Kauai ke kumu i hoouluia ai o Haumea i keia laau hoohanau keiki. A ma ia ano i lilo ai o Kanikawi ame Kanikawa he mau akua no Lohiau e i kapaia ai hoi ka ohe a Kaūakahialii, o Kanikawi ame Kanikawa.

Aohe a kaua mea i koe, e ka makamaka heluhelu, e kamailio ai ma keia wahi o ka moolelo pili ia Haumea ame kana laau hoohanau keiki kupaianaha. Nolaila, e huli ae ka kaua kamailio ana no Wakea ma.

He mau anahulu elima a hi o ka lono-paʻa ana o ka lei kuahaua a ke alii a Kumuhonua, i kapaia i kekahi wa o Kane Kumuhonua, ua lohea hou ia ae la ka leo kuahana o ua alii nei, e kahea ana i na koa o na Kona nei, e nee ana mai ka lae mai Maunalua mai, ka hema a hoea i Moanalua. E akoakoa mai lakou apau ma Waikiki no ka nee i ke kaua i uka o Kalihi.

Ua kauoha aku la nohoi o Kaliu i kona poe kanaka ponoi ame na kanaka e ae i noho aloha me lakou e akoakoa mai nohoi lakou no ke kaua. O luna o kela pali ma ka aoao ua Ewa nei o ke awawa o Nuuanu, e nee ana mai ka uka waoolaau mai a hoea i kai nei o Kapalama ua paa ia kaola pali oko i-ko Kaliu uku koa.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

A pela nohoi kela kuamoo pali ma ka aoao ma Ewa o ka oawa o Kalihi; ua paa no ia wahi i ko Kaliu mau kanaka. O na koa hoi o Kane Kumuhonua, eia ke popoi aku nei ma keia aoao aku nei o Nuuanu, a hala ae ma kai nei o Kapalama a popoi aku la ma ka nuku o ke oawa o Kalihi. O ke oawa o Waolani a puka i waho loa nei, ua paa ia wahi i na kanaka o ko Kaliu ma aoao. O ka hapa nui loa o na kanaka ma ko Wakea ma aoao no ke alii mai ia, no Olopana.

Eia o Haumea ke ku nei iluna o Kilohana me kana kane ame ko laua mau ohua pili i ke alo. Eia hoi o Lihau-ula me Kamoawa, ko Wakea mau kahuna, ke ku nei iloko o ka heiau o Kawaluna ma Waolani. A malaila pu nohoi o Makulukulukalani.

I ka nana ana o na olohe kilo kaua i ko Kane Kumuhonua aoao, he pohihihi maoli ke alehele e hiki ai i ko lakou poe kanaka ke komo aku iloko o ke oawa o Kalihi a pii aku hoi ma na kualapa o keia kuamoo pali ma Waikiki nei o ke oawa o Kalihi, a pela ma ke kualapa ma ka huli ma Ewa; nolaila, aole i hoonkaia ke kaua ma ka la mua.

O ka noʻia o ke kaua a kahi la ae, a o na koa o Kane Kumuhonua ma kai nei o Kapalama, a o lakou ka poe i hoohuli mua i ke kaua. O ka nui o na kanaka, nia no ma ko Kumuhonua aoao. A he mau kahuna mana nohoi ko na Kumuhonua nei e malama ana i ka oihana pule.

I keia hoomaka ana o ke kaua, ua haele-haele no no aoao elua ma ke akamai o na kanaka i ka oo maka ihe, ka pahu laau, palau, ka maa i na ala ame ka ika ka nohoi o na aoao elua. Oiai e oi paʻha ana ka nui o na kanaka o ko Kumuhonua aoao i ko Kaliu kanaka hookahi, eia nae ua lawa no ka ikaika o ko Kaliu kanaka hookihi e paio i na kanaka elua o ko kumuhonua aoao. Ua hele keia kaua a hoomoe pu. O ke koikoi o ka lanakila no ko Wakea ma aoao no ia.

O Kaliu, oia no ka ahikanana o ko Wakea aoao. Aohe hiki i ni koa o Kumuhonua ke komo iloko ke oawa o Kalihi. I kai nei no lakou, puehu liilii i na koa o Kaliu.

O Haumea hoi, aole oia i hana mai i kahi hana ma ka aoao kupua maluna o na kanaka o ko laua hoa paonioni, oiai ua aloha oia i na kanaka no ko lakou mauna ma'u wale ana i ko lakou mau kino e lilo i mau moe-puu mahope o Kumuhonua.

I ka lua o ka la i kaua ai, ua like no me ko ka la mua ka auhee ole o ko Kaliu poe kanaka i ko Kumuhonua mau koa

(E HOOMAULA AKU ANA.)

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Oia he e o ke kaua mawaena o na aoao elua a *no* ka mahina ia wa, ua ano nuku loa mai la na wahi kanaka o ko Kaliu ma aoao. A ke ike la no o Haumea i nei kulana pilikia o ko lakou aoao, a ia wa i olelo aku ai o Haumea i ke kane ia Wakea:

"Auhea oe, e hoi kaua ma ka aoao makani o ka aina; a ina he aubee ko kaua, alaila, ma ke kai kaua o Kahiki-ku e hee ai; a i ke ko hou ana o ke au, pa pa poe hoi no kaua i ka aina nei."

O na kanaka kaua hoi keia o Wakea ma e paniku ana ia kai nei o Waolani, ua pau nui o i ka make, oiai ua hele la aku ka nui o na kanaka o Kuamoonua a kau aku no kahi kanaka maluna o kani kanaka, Elima, eono a oea i ka uni ka nui o na kanaka o Kuamoonua e make i ke kanaka hookohi o Wakea ma e mau aku ana no ae ka pi ana o na kanaka e kane Kuamoonua e pono i na mahaha o koua poe kea i make.

I ka nee ana a koe kahakahi ma na wahi kon o Wakea ma, ma Waolani nei, ua hee o Limaoia ma. O Kamoawa ame Makuia, ua hee lauu a aoao i Kohelona i kahi o Wakea ma; a o Limauua laa ua hoi ana a pae o ke pokupoai o Maui i keia wa.

I keia hee ana o na ohua o Wakea, ua pilau nui la o Wakea ia Haumea. "Pehea ka la ko kakou pono? Auhea ka hoi kou kaua ame ko'u kaua, e ke wahine?"

Ia wa olelo aku la o Haumea: "O ko ke Akua makemake iho la no ia; mai he olelo mana ka ke kanaka e hawi mai ana i ka aina nei i ke kai; a mai ke kai mai kahoe e pae ai, pau ka aina nei ia ia. Noiaila, e hoi kaua i Lalo-Hapa."

Ia wa hoi aku la lakou ma a lalo o Lahaina a me Lahaina aku a Paliku, ilo hoi o Kuolou o keia wa. A keia wahi i hoomahu ai o Wakea ame Haumea, kana wahine, ame ko laua mau ohua kakaikahi.

I ka noho pono ana la kane Kumuhuna, ua auhee aku o Wakea, kona hoa pono a ai luna aku o Haloluna a noho i lalo o Paliku, ua kuahuna ae la ona i kona poe kanaka mai ka hikina a ke komohana, mai keia pea a keia pea o Oahu nei, e nee ke kaua no lalo o Koolau-poko. Na keia leo kuahana a ua alii nei i hee aku ai na kanaka apau o na Kona nei ame kekahi mau okana o na Koolau a ku ke kaua ma ka aoao maluna aku nei o Kona a ma ka aoao mai noho i malalo o Koolau-loa, a iwaena o Wakea ma ame ko laua mau ohua.

Hoomakaukaua e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

A mamua ae o ka hooukaia ana o ke kaua, olelo aku la o Haumea i ke kane ia Wakea, a i ko laua kahuna ia Kamoawa, ia Makulukulu nohoi:

"Auhea oe, e kuu kane, ame oe, e Kamoawa, ko maua kahuna, a ia oe, e ko maua pokii, e Makulu. E hoouka ana ke kaua hope loa a kakou i Paliku nei. Ia nei au e haawi ai i kekahi lihilihi o ko'u wahi ano papalua, a kaia i ka pohuehue ke ahu-lau o ka make i na kanaka o ka hoa paio o kakou. A pau ia; au aku kakou o ke kai; a mai ke kai hou mai kakou pae i ka aina nei a ku ka'u makaia ia Kane Kumuhonua. Nona ka ehu kakahiaka a no'u ka ehu ahiahi. O ka la auanei e hee ai kakou i ka moana, he la ia o ke *kai-hili* e pii ai i uka nei o ka aina; a o ko kakou ala ia e au aku ai i ke kai. Apopo, owau hookahi ke ku aku i ke kaua a Kumuhonua; a e noho malie oukou apau."

I kekahi la ae, ua ikeia aku la ka pi'o mai o ke anuenue i ke kai; a eia ka makani ke pa nei me ka ikaika nui.

Ua hoihoi aku la o Haumea i ke kane ame ko laua mau ohua apau a loko o ke ana huna o loko o ke kuahiwi o Paliku oia hoi ke ana o Pohukaina e olelo mau ia nei i keia wa. A koe hookahi iho la o Haumea.

I ka'nee ana mai o ka ehu o ke kaua malalo mai o Koolauloa, a pela nohoi ka ehu o ke kaua ma Koolau-poko mai, ua ike mai la na kanaka i ka paa pono o ke ka-honua mai uka aku nei o kahi i kapaia i keia wa, o Kaahuula Punawai a hele a hoea i ka lae o Kaoio, i ka paa pono i na wahine me na kua kukui ma ko lakou mau lima.

O keia poe wahine a nei poe kanaka e ike aku nei, oia na kino lehulehu o Haumea. A o ia no ke kumu o kona kapaia ana he wahine kino lehu, kino mano, a kino hoopahaohao hoi.

I ka ike ana mai o na pukaua i keia poe wahine e uhi pau ana i keia ka-honua holookoa mai ka uka a ke kai; ua olelo ae la lakou i kahi ame kahi:

"Ka! He wahine ka! ko kakou mau hoa paio? E aho, e hoouna ae i kekahi mau elele e kuka olelo pu me keia poe wahine; a e ninau aku hoi ia lakou i kahi e loaa ai o Wakea ma ame ko lakou poe kanaka."

"O ka pono maoli ia," wahi a kekahi o lakou i pane mai ai," aole paha e ole ka ae oluolu mai o kela poe maka palupalu i ka kakou ninau aku oia ano, oiai hoi e, o lakou ka kakou poe i kii mai nei e kaua."

Hoomakaukauna e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ua hooholoia ae la keia manao, a hoouna ia aku la he mau elele, e hele, e hui me ka puulu wahine a lakou e ike aku ana me na hua kukui e paa ana ma ko lakou mau lima. Hele aku la hoi keia poe elele, a hui aku la lakou me keia wahine a ka ui nui wale e ku mai ana. A ia wa olelo aku la kekahi elele i ua wahine nei:

"E ke kama-mee-ua-lani (he wahine ui ke ano o keia huaolelo; a ua like no ia me ka huaolelo olo-lani) i hele mai la makou e hui kamailio pu me oukou no ka ninau ana 'ku ia oukou i kahi e loaa ai o Wakea ame kana wahine o Haumea, ame ko laua poe."

Ia wa pane mai la ua wahine nei: "He oiaio he poe elele oukou i kii mai nei e make au ame kuu kane, o Wakea; a i hai aku au ia oukou: E hoi oukou, a mai hooluhi ia oukou i ka huli ana i ka poe a oukou i imi mai nei. Aia ka loaa ma ka ikaika. E hoi oukou a hai aku i ko oukou poe haku i keia mau olelo a'u i hoopuka aku la imua o oukou."

O ka hoi mai la no ia o ua poe elele nei a hoea ana imua o ko lakou mau alihikaua; a ninau mai la kekahi alihikaua, ia lakou: "Pehea mai la?"

Pane aku la kekahi o ua poe elele nei: "Ia makou i hele aku nei; ua halawai aku nei makou me kekahi wahine ui. He wahine aiai keia a keokeo hoi. Iaia ka makou ninau ana 'ku nei no Wakea; a me ka hoike pu ana aku nohoi imua ona i ke ano o ka makou huakai o ka hele ana 'ku nei; a ua pane pakike ia mai nei makou. Olelo mai nei ua wahine nei, oia no ka wahine a Wakea, ma ka ikaika wale no e loaa ai oia ame kana kane ame ko laua mau ohua."

"A ua pono!" wahi a kekahi pukaua i pane mai ai: "Hoala la hoi kana! E nee ke kaua no mua."

O ka wa no ia i nee aku ai na koa o Kane Kumuhonua, ma ka aoao aku nei ma Kona. I keia wa a ua poe nei i nee aku ai o ka manawa no ia i lele mai ai na hua kukui mai na lima mai o na kino wahine lehulehu o Haumea, oia no ee o na poka-ua hekili e pa ana ma na lae o ua poe koa nei o Kane Kumuhonua. Pa no ka hua kukui i ka lae o ke kanaka, lawe ka hanu i Olepau. He hua kukui ka mea nana i luku i na poe kanaka la; a oia ke kumu i puka ai keia hopunaolelo a kahiko:

"A-hua-lala-kukui ka make."

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauu e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

O ka make ana hoi o keia poe kanaka i ke alahele, ke alanui a kuamoo, i na hua kukui a Papa, oia nohoi o Haumea. ua paa ia mau mea i ka hoomanaoia ma ka mele a ka Moi Kualii o Oahu nei. A ke nooiaio nei ia mau lalani mele i ka oiaio o keia mau mahelehele moolelo i hoikeia ae la. A penei ua mele nei:

O Kualuanuu, o Kuhalii i Kahaluu
O Kaili kanaka o ke kuamoo
O Hinahina Kamalino ka wahine
Hanau Hinaku, o Kukui-haa ke kahuna
O kukui alii i ke alo o Papa
I kumu-kukui la ka papa
I kalana o Wakea ka honua
O Papa la.
O Papa la hoi ka nananana
O Papa unoa awa'awa'a kua.

Ke ike nei oe e ka makamaka heluhelu, ua hoopaa ka mea haku mele i na hoomanao ana no ka make ana o kela poe kanaka o Kane Kumuhonua ma ke alanui a kuamoo hoi a ka mea kakau i hoike ae nei maluna, oia kela lalani mele: "O kaili kanaka o ke kuamoo." Aia nohoi iloko o na lalani mele:

"O kukui alii i ke alo o Papa
I kumu-kukui la ka Papa"

E loaa ai na hoomanao ana a ka mea haku mele alii no na hua o ke kumu-kukui a Haumea (Papa) kino pahaohao e lukuai i na kanaka o Kane Kumuhonua, elike me ia i hoikeia ae la. A ke hoike nei ke mele, he "alii" ke "kukui" i ke alo o Papa; a o ua "kumu kukui" alii la, wahi no a ke mele he papa ia, oia hoi, he papa au-kai a heenalu paha uo ua Haumea nei. He hohonu a he kuliu ke mele a ka poe kahiko, a he ano pohihihi no ke *Kuauo* ana i ka manao

I ka ike ana o na mamaka kaua o na koa o Kane Kumuhonua ma Kona aku nei i keia ahu-a-lala kukui o ka make o na kanaka, ua kuemi aku la na wahi kanaka i koe i hope. A i ka nee ana mai nohoi o na koa o ua Kane Kumuhonua nei ma ka huli Koolau mai, o ka haawina hookahi no ia i loaa ia lakou, Pau pulu aohe lau kanu i ka wahine hoopahaohao o Kalihilihi o Laumiha.

No keia luku weliweli i loaa i na koa o Kane Kumuhonua, ua hoomoe ke kaua; a hoounaia mai la na elele e hoike aku ia Kane Kumuhonua no keia make weliweli i loaa kona mau koa mai na wahine mai o ke kaha o Paliku, e alakaiia ana e Haumea, ka wahine a Wakea.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA-NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

I ka hoea ana o ka elele imua o Kane Kumuhonua, ke alii e noho ana ma Waikiki; ua ninau koke mai la ua 'lii nei i ke kulana o ke kaua ma na aoao elua; a ia wa i hoike aku ai ka elele i na mea e pili ana i ka lukuia o na koa o ke alii e na hua kukui ma na lima o kekahi puulu nui hewahewa o na wahine i ke alo ponoi o ke kuahiwi o Paliku, ke kuahiwi e pale ana ia Koolauloa ame Koolaupoko.

"Ua lukuia na kanaka o ke alii mai na Koolauloa mai a ka huli o Koolaupoko aku nei; a koe kakaikahi na kanaka o na aoao elua o ke alii, a e ninau aku no hoi, pehea ka pono o ke kaua?"

"Alaila, he kamaliiwahine ko oukou mau hoa hakaka o ka paio ana mai nei a pau oukou i ka make?" i ninau mai ai ke alii i ka elele.

"Ae," wahi a ke kukini i pane aku ai imua o ke alii me ka hoomau ana aku no i ka olelo ana,

"He kamaliiwahine io no ke kino o na hoa paio o na kanaka o ke alii i kaua pu aku nei a pau nui mai la i ka lukuia; aka, he oi aku nae ka luku a nei kamalii wahine i ulupa mai nei i ou mau kanaka, e ke alii, i ka na kane i kaua mai nei i kou poe kanaka i na kaua mua aku nei."

I kela wa, ua kahea hou ae la ua Kane Kumuhonua nei i i kona mau kukini nama loa e holo lakou e kukala hou i na kanaka no ka hele hou ana i ke kaua.

Elike me keia mau kauoha a ua Kumuhonua nei, pela i hooko aku ai na kukini ma kela a me keia wahi o ka mokupuni o Oahu nei. O ka nee ia o ua mau elele nei i ke kalahea mai Maunalua a hoea i Moanalua; a mai Moanalua a hiki i Waianae a hala i Waialua a hoea i na Koolauloa a pela kekahi wahi o na Koolaupoko.

I keia hele ana o na leo kalahea o na elele ma na wahi i hoike ia ae nei; ua ku ae la na kanaka o ke alii i koe ma keia mau kalana aina, a nee ae la ke kaua ma Koolauloa a ma Koolaupoko aku nei nohoi.

Ia nei hoala hou ia ana ke kaua, o ua alii nei o Kane Kumuhonua kekahi i hele aku i ke kaua ma ke poo o kana pualikaua nui hewahewa.

Ke ike mai la no o Haumea i keia nee ana aku o ke kaua a Kumuhonua. Ia wa hoi aku la ia iloko o ke ana huna a olelo aku la i kana kane ame ko laua mau ohua e hoomakaukau lakou ia lakou iho, oiai ua kokoke mai ka wa e au aku ai lakou ke kai.

Ua hoike aku la hoi oia imua o kana kane, e hookuu ana oia i ka lanakila o ke kaua i ka aoao o Kumuhonua i ko ai ka makemake o kona mau kupuna i ka po.

I ka akoakoa ana o na mahele kaua elua o Kane Kumuhonua mai ka aoao malalo mai o Koolauloa, a ma ka aoao nohoi ma Kona aku nei, ua ku hou ae la no na kino wahine lehulehu o Haumea ma kaha honua ma ke alo o Paliku.

A ku na aoao elua o ke alii Kumuhonua ma kela ame keia o na Koolau elua, a iwaena hoi o Haumea kino lehu a kino ma nomano, o ka wa no ia i hooukaia ai ke kaua mawaena o Kumuhonua ame Haumea.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

O KEKAHI mahele o na kino wahine o Haumea, ua huli aku la a hakaka me na Koa o Kumuhonua ma ka huli Koolauloa mai, a o kekahi mahele hoi o lakou, ua huli mai la lakou a paio i na koa o na 'lii nei ma ka huli Koolaupoko nei.

O na hua kukui no na mea kaua a ua poe wahine nei o ka hakaka pu ana me na koa o Kumuhonua. Ua luku ia na koa o Kumuhonua a hiki i ka ike ana o Haumea, o ka wa ia e Kalewa aku ai oia a me kana kane a me ko laua poe ohua no moana kai, elike me ka makemake o kona ma kupuna i ka po: o kona wa ia i noi ae ai e pii mai ke Kai mai kai mai a halehale poipu ae i na aekai o na Koolau.

O ke ano maoli o keia Kai, he Kai mimiki maoli no ia. He haluʻu nui ka mea i loheia e na mea apau i ka moana Kaiuli kai hohonu, a o ka ikeia aku la no ia o ka ea ana mai o na ohu nalu kiekie i ka moana. Ia wa i hooho ae ai na mea a pau

"Papa-pau kakou i ka make—e! Pau kakou i ka make—e! Ei ae ke Kai mimiki!"

He manawa ole popoi ana ua Kai nei i ka aina, a o ka lilo aku la no ia o Wakea a me Haumea, kana wahine, a me ko laua mau ohua i ke Kai; a pakele mahunehune nohoi o Kumuhonua mai lilo pu i keia Kai mimiki.

Mamuli o keia hee ana o Wakea a me kona ohua i ke Kai i loaa hou ai keia mahele moolelo (Kaao) a ka poe Kahiko, penei:

Ua laweia o Wakea ma e ke Kai hoee i hoikeia ae la; a ua manao kekahi poe o keia Kai hoee i ku ai i ke au o Wakea, oia no ke Kai a ka Hulumana, oia hoi kekahi o na Kai ano nui i ikeia ma kekahi o na kau o loko o ka Moolelo o Hiiaka.

I ke mea maopopo, ma keia lilo ana o Wakea a me Haumea kana wahine, a me ko laua mau ohua i ka moana Kai uli, Kai hohonu, ua olelo ae la ko i'awaii nei poe Kahiko.

"E ee Wakea, kalewa kona ohua
Kuamu ia e Kane, kuawa ia e Kane,"

Iloko o keia laweia ana o Wakea ma e ke au miki a me ke au Ka a i ka halehale poipu o ka moana, ua nui maoli ko lakou pilikia. E loheia ana na leo uwe o ke kane i ka wahine, o ka wahine i ke kane, o na makua i na keiki, a o na keiki hoi i na makua, a o ka hoa'loha i ka hoa'loha, a pela aku.

Oiai keia pilikia nui e hoa eale poi pu ana maluna o Wakea ma, huli ae la ua Wakea nei me na maka i hookaumahaia e ka luuluu nui, oiai hoi na waimaka e hiolo ana ma kona mau papalina, a ninau aku la i kona kahuna, oia o Kanoawa:

"Auhea oe e kuu kahuna, ka mea iaia ka ike o ke ola a me ka make, pehea kakou? E ike nei au, aohe o kakou wahi i koe, eia kakou la ke lana nei ma na auwae o kakou. Papapau paha auanei kakou i ka make? E nana mai ana oe no kakou?"

Alaila, pane mai la ke kahuna: "He ala iki no koʻu ke kahuna, a ma ia ala kakou e hele ai. A i hai aku au ia oe e kuu Alii, aohe kakou e make. Ua huli ke au o ka make, eia ia ke lio nei i ka aina, a e popoi aku ana ka huʻa o ka nalu iluna o Kaneiakumuhonua. Ano, e kuu haku, e kukuʻu 'kaua' i hciau no ke Akua."

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamęha'ikana.

Ia wa, pane mai la o Wakea i ke kahuna: "Kupanaha no ka hoi kau olelo e ke kahuna. Auhea na makaukau o ka moana lewa nei e ku iho ai ka hale o ke Akua? A auhea hoi ka kaua puaa e mohai aku ai i ke Akua?"

O ka olelo ka'u, a o ka hoolohe mai no hoi kou i ka'u mea e olelo aku ai, a e hooko aku no hoi, wahi a ke kahuna i pane mai ai.

Alaila olelo mai la ua kahuna nei: "E o ae ko lima akau iluna, piao ae oe i ou manamana lima a ku ka upoho i ka poli o ko lima, o ke ku no ia o ka heiau o ke Akua," wahi a ke kahuna.

Elike me nei mau olelo a ke kahuna, pela o Wakea i hooko ai. O ae la oia i kona lima akau, piao ae la na manamana lima a ku nohoi ka upoho i ka poli o ka lima, a ia wa i olelo mai ai ke kahuna iaia.

"E kuu haku Alii. ua ku ka heiau, ka hale o ke Akua, a o ka puaa wale no koe."

Ia wa, luu iho la ua kahuna nei iloko o ke kai, a hala kekahi wa. ea ae la ia iluna me kekahi i'a e paa ana ma kona lima akau, alaila, pane aku la oia ia Wakea.

"Eia ka puaa la he humuhumu. O ke kino-i'a keia o ke Ao Puaa, oia hoi o Kanepuaaikalani.

"E hookomo aku au i ka ihu o ka puaa iloko o ka heiau o ke Akua. Ua ku ka heiau, ua loaa ka alana, a o ka aha koe a kaua."

Ia wa huli ae la ua kahuna nei a kahea aku la i na kanaka e lana hele ana iluna o ka ili o ke kai e hookokoke mai lakou ma kahi a laua e lana ana me Wakea.

Au mai la nohoi na kanaka me ka hoomanawanui, a hookahi wahi e hoolana ai, o na kane, na wahine a me na keiki.

I ka ike ana o ke kahuna ua au mai na mea apau, a eia ke lana nei a puni laua me Wakea, olelo ae la oia: "Ano, e kuu haku, ua ku ka aha, a e mohai ae au i ka alana o ka hale o ke Akua, i ku o WAKEA i ka moku."

O ka hou mai la no ia o ua kahuna nei i ka nuku o ka humuhumu a komo iloko o ka upoho lima o Wakea, a o konawa no ia i olelo ae ia:

"Amama. Ua noa."

* * * * *

Ua oleloia ma kekahi mana o keia moolelo, o ka puaa i alana ia ai ke ia heiau pulima o Wakea, oia no ka piao manamana o kona lima hema, i hookomoia aku ma ka upoho o kona lima akau.

E hoomanao pu iho nohoi kaua e kuu makamaka heluhelu, o ka humuhumu oia ka i'a i komo ia e Kamapuaa, a kapa ia hoi na i'a la he "humuhumu nukunuku a puaa."

Aka, us lilo nae ua i'a la i puaa alana na Komoawa, ke khhuaa o Wakoa, elike me ka mea i hoike ia ae la.

E kala kahiko loa ka lilo a o keia i'a he humuhumu, i alana a i mohai ma ke ano ho puaa, a he hope loa ka ikeia ana o ke Kamapuaa hookino a puaa iaia ihama ke ano kino humuhumu.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

I ka pau ana o keia mau hana mohai a Kamoawa i ka opu lipolipo o ka hohonu, o ka wa no ia i kahea ae ai o Haumea i keia pule:

E ku ka nalu mai Moanaliha-nui-akea mai,
Ku ka nalu, popoi kai-ula, i popoi kai-kaikoo,
Ku ke kakala o ke kai-poi hoi au-e!
A pee au i ka nalu ha'i kua-lua.
Uma, owa ka papa o Haumea i ka moku,
A ku i ka moku i Ka-lihi-lihi-o-Laumiha.
Owe, o nakeke ka papa o Haumea.
A pae-hoi,

Ia pau ana no o keia pule a Haumea o ka onu aela no ia o ua opuu kai nui, Ia wa i hoolanaia ae ai o Wakea, o Haumea, o Kamoawa ame na ohua apau a lana maikai ana iluna o ka niao o ka nalu. A ia nee ana o ua nalu-ahua nei; o ka laweia mai la no ia o lakou nei mai ka moana lilo loa mai a hoea lakou nei i na kua-au o na Koolau, maw ho ponoi aku o Kaalaea, Kahalulu, Waiahole ame Waikane ma. Ua ku maila ko lakou mau kapuai iluna o kekahi ka-honua palahalaha e nee ana mai na Kua au Kuloko aku o kela ponaha kai hapapa, e hele la mai Kualoa mai a hoea i Wailau, Pakole ame Heeia-Kea (ma Koolaupoko.) A ke koe nei no he wahi hapapa mokupuni ma inoa "Ka-Papa" mawaho ponoi aku o ke kaikuono kai i hoikeia ae nei.

Ua oleloia ma keia mo olelo, ua kapaia keia mokupuni o Kapapa mamuli o ko Haumea ma pae ana ilaila. A o ka mea keia i oleloia ma ke mele penei:

O Papa la hoi ka nananana
O ka papa unoa awa'awa'a kua
I oi ai Ku ia Hinaku
O ke poo ia o ka Moo
Konekonea ka Papa
O ke kumu-uli, o ke kumu lala-kea
Puka Oloolo-i-Honua-mea.

Mai keia mokupuni mai i hoi mai ai o Haumea ma a noho ma Paliku, oia hoi o Kualoa e hea ia nei i keia wa. Ia nei ka noho ana o Haumea ma a kukuluia he mau heiau kapu malaila. Ua hele ihola ua Haumea nei mai ka lae mai o Makapuu a hoea i ka lae o Kahuku ma Koolauloa. A ma keia hana ana a ua Haumea nei, ua noho alohaia na kanaka oia mau Koolau a i elua.

I nei hoi hou ana mai; akahi no ua wahine hoopahaohao nei a kii i ke keiki moopuna a Olopana, a hoihoi mai la a noho pu me lakou; a ua kaheaia kona inoa o Heeia. O ke kumu o ke kapaia ana o ua keiki moopuna la a Olopana, oia ka Hee ana o ua o Haumea, me Wakea kana kane, ame ko laua mau ohua apau iloko o ke opu o ke kai.

A oia paha ka inoa e hea ia nei kela apana aina ma Koolaupoko ma ka akau ae o Kaneohe o Heeia.

Noho iho la o Haamea ma a hiki i ko lakou makaukau pono ana i ke kanaka mai o a o, o na Koolau elua: ua lohe aku la o Kane ia-Kumuhonua no ka noho ai alii ana o keia mau alii hou ma na okana aina o Koolaupoko a ma Koolauloa, ua hoouna hou mai la oia i na elele i o Wakea ma la e ninau ai ma ka mana hea laua i noho ai alii ai laua no na Koolau, oia o Olopana ke alii o kekahi mahele uuku loa o Koolaupoko, a oia iho nohoi (o Kane-ia Kumuhonua) ke alii nui,

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Uhu o Kamehaʻikana.

O ka hoea ana o na mau elele kukini nei i o Wakea ma ʻla, ua hoike aku la lana i ke ano o ka lana huakai o ka hoa ana ʻku ilaila, oia hoi, i hoounana ʻku lana e ka lana Alii, oia o Kane-ia Kumuhonua, e niu au ia lana, ma ka mana hea la lana i noho a moku ai no na okana aina o Koolauloa a me Koolaupoko. Ia wa i pane mai ai o Haumea i na mau wahi elele nei,

"Auhea oiua, e hoi oiua a hai aku i ko oiua haku o Haumea, wahine o Kihilihi o Laumiha, me kana kane o Wakea, a me ko lana mau ohua a pau, ua hoi hou mai nei lakou e ai alii iluna nei o ka aina. A e hai pu aku noboi oiua i na haku nei o oiua, aohe ona aui uni iʻkoe." E hoi oiua me ka awiwi nui, a hai aku i na haku nei o oiua; apopo pa aku ke kaua a Haumea.

I ka pau ana no o na olelo a Haumea, o ka huli ae la no ia o na mau wahi elele nei a hoi mai la a hiki imua o ke alii, o Kane-ia Kumuhonua, a hoike aku la imua ona i na mea a pau a lana i lohe ai mai a Haumea aku. I ka lohe ana o na Kane-ia-Kumuhonua nei i ka hoike a na mau wahi elele nei, ua pane koke ae la ia me ka haikea pu ana ae o kona helehelena.

"He make no ke kalo, a ola i ke palili ! U ! E welawela ana ka hoi ka ili i nei hana. Heaha la kaua. Ai noho paha i na hana ana.

O ka wa no ia a na ʻlii nei i kuaha a ae ai e hoomakaukau a e holo kona poe kanaka mai ka wai mai o Ihihilauakea a ka wai ho o Moanalua i ke alo o na pali A mai Halawa aku i ka la hanau leo a hoea i Waianae, a hiki i Waialua. I ka holo ana aku hoi o ke kuahaua a na'lii nei, a hoea i Koolaulea; kukala aku la hoi i ka olelo kuahauau a ke Alii no ka hele ana i ke kaua, elike me ke kauoha a ke alii, a Kane-ia-Kumuhonua na ike aku la na poe elele nei a ke alii i ke ano e o na kanaka. Aole hoi i ka ae mai o na poe la i keia hoike ana aku a na poe elele nei i ke kuahaua alii; aole noboi i ka hoole mai.

O ke ano like hookahi keia o na kanaka mai ka wai o Waimea a hoea i ka ulu hala o Kahuku; a mai laila mai hoi a hoea i Koolaupoko, e hapapa ana i ka ponaha honua o Waimanalo

I ka ike ana o na poe elele nei i keia ano e o na kanaka o na Koolau, aohe nae hoi he olelo ana no na kanaka o ke ʻlii Olopana e noho ana ma kekahi hapa o Kaneohe, Kailua a me Waimanalo, na komo iho la ka hoohuoi nui iloko o ko lakou mau noonoo, a olelo ae la lakou i kahi a me kahi:

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

He keu kahoi ka mea apiki nui wale. Hakanu maoli ke ano o na kanaka o na Koolau nei i keia hele ana maila a kakou.

Hele a mea, ua huli paha keia poe mahope o nei mau alii hou o ka mokupuni nei o kakou? Hookahi ka hoi mea aloha o ke alii o kakou: e *ka* ia ana paha i ka pohuehue?"

I ka hoea ana mai o ka la no ke kaua, ua makaukau na aoao elua ua lilo ae la no o Kaliu i alihi-kaua no ko Wakea mau pualikaua, oia na kanaka mai ka wai o Waimea a hoea i Kaaawa, ka aina nona ke kai lumalumai o na 'lii i ae au kahiko: a kaalo i ke kaha o Paliku (Kualoá) a hala loa i na kai aulu o Waimanalo.

Ua hui pu mai la ma keia pualikaua o Wakea ma, na kanaka o Olopaua, ka kupunakane o ke keikialii Heeia e hanai kapu ia nei e Haumea. O Kamoawa nohoi ke kahuna a o Haumea no ke kilo ame ke kaula.

Ma ko Kane Kumuhonua aoao hoi, oia no ka alihikaua nui, a he lehulehu loa nohoi kona mau kahuna ame na kilo, e like no me ke ano mau o na 'lii oia wa.

O kahi i hoouka ia i keia kaua mawaena o Wakea ma ame Kane-ia- Kumuhonua, mauka no ia o Kalihi. Oiai, ua haalele aku la o Wakea ma ia Paliku (oia hoi, o Kualoa i keia wa) me ko lakou poe kanaka a hoi mai la i Juna o Kilohana ame ka uka o Kalihi. Ua pani paa mai la hoi kekahi mahele o ko lakou poe kanaka ia lalo o Luluku a hoea i kai o Kaneohe, a hala i kai o Neawa, me Kailua a hoea i Waimanalo. Ua paa ae la no hoi ka puku o Nuuanu i ko Wakea ma poe kanaka; a he piha kanaka wale no ia mai ka puku aku o Nuuanu, a ke ka-honua e olelo ia nei, o ka ulu-hala o Kekele a hoea i Kaneohe. Paa pono i na kanaka mai ka uka o ke kai.

I ka ike ana o Kane-ia-Kumuhonua eia ka make o ke kaua a Wakea i uka o Kalihi, ao'e hiki ia'a a me kona poe ke alo ae i nei kaua mauka mai o Kalihi; no laila, o ka moe iho la no ia o kona kaoo kaua i uka o Kalihi.

I keia kaua ana mawaena Wakea ma a me Kane-ia-Kumuhonua. Ua make oia maluna ae o kela kawa anau o Kalihi, nona ka inoa o Pahu-Kikala. Malaila, i ku ai ke kikala o Kane-ia-Kumuhonua i ka ihe laumeki a Kaliu. A mamuli o keia make ana o Kane-ia-Kumuhonua, ua lilo holookoa ae la ka Mokupuni o Oahu nei.

O keia iho la ka moolelo (Kaao) kahiko e pili ana ia Wakea a me Haumea, no ko laua kaua ana me Kane-ia-Kumuhonua- ko laua hee ana ia Kane-ia-Kumuhonua- ko laua kalewa ana i ka moana me ko laua mau ohana - ko lakou pae hou ana i ka aina nei- ka hoouka kaua hou ana o laua me Kane-ia-Kumuhonua a me ka make ana o na'lii nei ma ka hoouka kaua hope loa ma uka o Kalihi.

Pehea la ka oiaio o keia moolelo a ko Hawaii nei poe kahiko, elike me ia i hoikeia ae la, aole hiki i ka mea kakau ke hoomaopopo aku ia mea.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

O ka mea maopopo nae, aia no he mau maawe moolelo oiaio maoli iloko o ka hibi-pea o na maawe moolelo ano kaao maoli a ko Hawaii nei poe kahiko, ma ka hapa nui loa o ka lakou mau moolelo.

E awiliwili mau ana na mea maopopo maoli me na mea kaao o ke ano mana kupua iloko o na kaao kahiko o Hawaii nei.

Ua hoike mai o Lunakiai J. K. Paele o Koolaupoko i keia mau la koke aku nei no, i ka mea kakau, aia he wahi kaola pali mauka pono ae o Kualoa, oia nohoi ke kaola pali o Kaneohoalani, e kapa ia nei i keia wa o ka Pali o Kualoa, na kapaia ma ka inoa o Paliku. He mea hoike keia e hoiaio mai ana, o ka inoa kahiko loa o kela pali o Kualoa, oia no o Paliku.

O kahi i noho ai o Wakea ma mahope iho o ko laua lanakila ana maluna o Kane-ia-Kumuhonua mauka no ia o Waolani. A o Kaliu no ko laua Kuhina.

KA HAKAKA ANA O LIHAUULA ME WAKEA.

He mea maikai ka hoopaa ana ma keia wahi o ka Moolelo Kahiko o Hawaii nei, ka hakaka ana o Lihauula ame Wakea.

He elua mana no lelo i loaa i ka mea kakau no keia mahele. O ka mua o keia mana moolelo, oia keia:

"Ma ka make ana o Kahiko, oia hoi o Kahiko—lua—mea, ka makuakane o Wakea ma, na hoili iho la oia i kona mau aina a pau ia Lihauula, a nele iho la o Wakea, aohe ona aina.

A i ka make ana aku o Kahiko mahope iho, ua kana iho la o Lihauula me Wakea. Mamua nae o ke kaua ana o Lihauula me Wakea, olelo aku la ke kahuna o Lihauula iaia.

"E, mai hele kaua e kaua me Wakea i keia manawa.

Ina o ko kaua wa keia e honka kaua ai me ia, alaila, e pohee ana kaua, no ka mea, he au keia no ka La. He La hee keia.

Aole nae o Lihauula i hoolohe i keia lea a'o a kona kahuna. O ke kumu nui o keia hoolohe ole ana o Lihauula i keia lea a'o a kona kahuna, mamuli ia o kona ike ana, he nui na kanaka iaia, a he kakaikahi loa na kanaka a Wakea. A i keia kana ana o na mau hoahanau nei, ua make iho la o Lihauula. A lilo ae la ke Aupuni apau ia Wakea.

Ua olelo ia he kanaka ehu o Wakea, a he kanaka lauoho uliuli o Lihauula.

Ma keia mahele piii i ko Wakea ame ko Lihauula hakaka ana, aia keia wa o ko laua kaua ana mamua ae o ka hakaka ana o Wakea me Kane-ia-umuhonua.

O ka lua o na mahele i loaa i ka mea kakau no nei kaua ana mawaena o na mau hoahanau nei, oia ka laua kaua ana ma Oahu nei, mahope iho o ko Wakea ku ana ae i ka moku (ʻo) Oahu nei, ma ka wa i make ai o Kane—ia— umuhonua ma ka Pahu Kikala, Kalihi—kai.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

I ko Lihau—ula ike ana, mai Maui mai, ua ku Wakea he Moi no Oahu nei, oia kona wa i ku mai ai e kaua ia Wakea.

A i ko laua hakaka ana, ua lanakila o Wakea maluna o Libauala.

NA HANAUNA A WAKEA ME PAPA

Ma na kuauhau maa mau i na keiki a Wakea ame Papa, i hanau ai, he nui no paewaewa. Hookahi mookuauhau, oia ka mookuauhau a Davida Malo, hoikeia ma ka Moolelo Hawaii i paiia ai ma ke--Kulanui o Lahainaluna, a ua hooponopono hou ia e Rev. J. F. Pakuea, ma M. H. 1858, ua ikeia penei:

KANE	WAHINE	KEIKI.
Wakea	Papa	Hoohokukalani (w).
"	Hoohakukalani	Haloa.

Aia hoi ma ka Mookuauhau a ka mea kakau moolelo S. M. Kamakau, penei kana hoike:

KANE	WAHINE	KEIKI.
Wakea	Papa	Kukauakahi
"	"	Kaonohiula
"	"	Kaalewalewa
"	"	Hoohokukalani
"	"	Laukapalili
"	Hooh kalani	Haloa (k)

Ma ka manao o ka mea kakau, aole i pau pono loa i ka hoikeia na keiki a Wakea me Papa ma keia mau mokuauhau ae la, ina e nana ia na mea i hoikeia ma na mele hai kupuna Kahiko, e pili ana ia Wakea a me Papa (oia nohoi o Haumea) me he mea la ma ka hoomaopopo ana a ka mea kakau. eia ka mookuauhau pololei o na keiki a Wakea laua o Papa.

KANE	WAHINE	KEIKI.
Wakea	Papa	Kahiki--ku
"	"	Kahiki-moe
"	"	Keapapanuu
"	"	Keapapalani

KANE	WAHINE	KEIKI
Wakea	Papa	Hawaii
"	"	Maui
"	"	Kanaloa Kahoolawe
"	Kaula	Lanai
"	Hina	Molokai
Lua	Papa	Oahu
Wakea	"	Kauai o Kamawae
"	"	Lualani
"	"	Niihau
"	"	Lehua
"	"	Kaula
"	"	Kukauakahi.
"	"	Kaonohiula
"	"	Kaalewalewa
"	"	Hookauhonua
"	"	Hoohakukalani
"	"	Laukuwalili
"	Hoohakukalaui	Haloa

O na keiki a Wakea i hoikeia ae la. ma ka papa kuauhau maluna ae nei, e hoomaka ana ma ka hanau ana o Kahiki-ku, Kahiki-moe, a pela aku, ua kakooia no ia e keia mele hai-kuduna kahiko, penei.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

OLELO HOAKAKA.

Ma ka helu i hala, oia ka Helu 16. Buke II, i hoike aku ai ka mea kakau i na inoa i manao ai oia, o na inoa pololei ia o na keiki a Wakea i kona hoolaupai ana i ka lahui kanaka i lilo i kuamoo alii no na 'lii o Hawaii nei. Aia ma ia hoonohonoho kuauhau ana e ikeia ai, e ka mea heluhelu, ua komo hewa ka hoonoho ana i kekahi mau inoa o na keiki a Wakea me Papa.

Penei; o Wakea kai noho aku ia Papa (w), hanau mai o "Kauai o Kamawaelualani." O keia ka inoa pololei; aole o "Kauai Kamawae," a o "Lualani" iho, elike me ia i pai'a ai.

O kekahi, Wakea noho ia Papa hanau mai o "Hookukahonua." Oia ka polalei. Aole o "Hookauhonua."

Eia hou kekahi: o "Hoohokukalani," ka pololei ma kahi o ka inoa o "Hoohakukalani." O "Laukapalili" hoi, ma kahi o "Laukuwalili."

Nolaila, me keia mau hooponopono ana, e nana kaua e ka makamaka, i ke mele ko'i-honua kahiko e kakoo ana i keia hanauna keiki a Wakea ame Papa i hoikeia ae la.

1. A Wakea o Kahikoluamea—a—e
2. O Papa, o Papa-hanau-moku ka wahine
3. Hanau Kahiki-ku, Kahiki-moe
4. Hanau Keapapanuu
5. Hanau o Hawaii, he moku makahiapo
6. He keiki maka-hiapo a laua
7. O Wakea o laua o Kane
8. O Papa o Walinuu ka wahine
6. Hookauhua Papa i ka moku
10. Hoiloli ia Maui
11. Hanau Mauiloa he moku
12. I hanauia, he Oloolo lani, he ui lani
13. Ui lani, he—i kapa lau maewa
14. He nuu no Ololani, no Lono, no Ku
15. No Kane ma laua o Kanaloa
16. Hanau kapu ke kuakoko
17. Kahaa Papa ia Kanaloa, he moku
18. I hanau i'a' he punua, he nai'a
19. He keiki i'a na Papa i hanau
20. Haalele Papa hoi i Kahiki
21. Hoi a Kahiki, hoi a Kahiki
25. Kapakapakapa-ua, moe o Wakea
3-2 Moe ia Kaulawahine
24. Hanau o Lanai a Kaula
25. He keiki makahiapo no na ia wahine
26. Hoi Wakea loaa Hina
27. Loaa Hina, he wahine moe na Wakea
28. Hapai Hina ia Molokai, he moku
29. O Molokai a Hina, ke keiki moku
30. Haina e ke kolea a Lanikaula
31. Ua moe o Wakea i ka wahine
32. Ena ka lani
33. Ku ka hau lili o Papa
34. Hoi mai o Papa mailoko mai o Kahiki-ku
35. Ku inaina i ka punalua
36. Hae manawa-ino i ke kane ia Wakea

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

Moe ia Lua, he kane hou ia
Hanau o Oahu—a—Lua
Oahu—a—Lua, he keiki moku
He keiki maka na lau na Lua
Hoi hou aku no noho me Wakea
Naku Papa i ka moku o Kauai
Hanau ka Mawae—lua—lani, he moku,
He wewe Niihau, he palena Lehua
He panina Kaula, o ka Moku-papa

* * * * * * * *

A Papa, o Papa, o Hoohokukahonua
Ka lani, o Hochokukalani.

Ua kolii ua kawowo, ua ulu ae la, ua o maka, ua liko, ua jau, a ua kinikini ae la ka hanauna kanaka ana ma ka lalani o Wakea ame Papa, a iwaena o keia poe keiki o Hoohokukalani kekahi, he kaikamahine ia, oia ka mua aku o Hoohokukahonua, he wahine no.

Ka Moolelo o ko Wakea pio ana ia Hoohokukalani, kona kaikamahine.

Maanei, he mea pono ke kamailio i kau wahi moolelo e pili ana i ko Wakea pio ana ia Hoohokukalani, ka lua kaikamahine ponoi me Papa.

Ua paa ma na mele haj kupuna a ka poe kahiko, ko Wakea pio ana i kana kaikamahine ponoi, oia o Hoohokukalani. a mai loko mai o keia pio ana o ua Wakea ia Hochokalani, i loaa ai o Haloa, ka lua nionicio. A penei ka moolelo o keia pio ana o Wakea ia Hoohokukalani.

I ka hanauia ana o Hoohnkukalani a nui, ua lilo ae la oia he wahine oi, a na keia oi o Hoohokukalani i hahao aku i ka makemake iloko o Wakea, kona kaua, e pio oia i ua hanau kama nei ana. Ua noonoo nui o Wokea i wahi e hiki ai ke hookoia keia makemake ona, me ka ike ole mai o Papa, kana wahine, aole nae he hiki. Nolaila! hui ae la oia a ninau aku la i kona kahuna, oia o Kamoawa, i kahi e hiki ai ke hookoia ua makemake nei ona. Pane mai la ke kahuna.

O ka hana e hiki ai ke hookoia kou makemake, oia ko kaua hookaawale ana i mau po e ku kapu ai oe, a ma ia po ku kapu ou, e kaawale ai oe mai a Papa mai. E imi pu nohoi kaua i mau po ku kapu nona, a ma ia mau po, kaawale no hoi oia mai a oe aku. O kekahi, e hookuu ae kaua i ka ai kapu, aole oe e ai pu me ia, a pela hoi oia me oe. Eia kekahi, e hookapu kaua i kekahi mau iʻa o ke kai na ke Akua. a pela ka ai a me ka holoholona. E kukulu kaua i heiau no na Akua, oia o Ku, o Lono o Kane a me Kanaloa, a me ke kini a me ka lehu o ke Akua. A o na hua mua e loaa ana mai ka hana a ke kanaka, e mohai aku ia mau mea na ke Akua.

I ke ku ana o keia mau kapu a pau, alaila, na ʻo ponoi no na ke kahuna, e kukala ae i keia mau kapu ana.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—K Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ua pono keia mau olelo a pau a ke kahuna i hoike mai ai imua o Wakea, a na hooko hoi ke kahuna i kana hana ma ka hoike ana i na po kapu, na po hoi e kaawale ai ke kane mai ka wahine mai, a pela hoi me ka ai kapu ana o ke kane me ka wahine. Hoike aku la no hoi ua kahuna nei imua o Papa i na hua ai kapu a me na i'a kapu e hiki ole ai iaia ke ai: Ua hoike aku la no hoi ua kahuna nei imua o Papa a me Wakea, o keia mau kapu a a pau ana i hoike aku ai imua o laua, mai ke Akua mai mai no ia, a na ae mai la o Wakea ame Papa e malama ana laua i ua mau kapu nei.

Alaila, a'oa'o hou aku la ke kahuna ia Wakea, aia a hoea mai na po kapu mua, alaila, oia koe wa e pi.o ai me Hoohokukalani, a pana no e hoala aku iaia ma ka pule i kakahiakaaui. Ua hookoia keia mau mea a ke kahuna i a'o aku ai ia Wakea,

Ua oleloia ma keia moolelo, aia ma ka lua o ka po kapu i pi'o ai o Wakea ia Hoohokukalani. I ka hele ana a moku ka pawa o ke ao, ia wa i kahea mai ai ke kahuna i ka pule hoala ia Wakea:

1 "E alaau aku, e ala-au mai,
2 E ala o Makia, o Makia a Hano,
3 A hano ke aka, o ke aka kuhea,
4 O ke aka kii Hikina,
5 Ku ka Hikina iluna ka lani,
6 Ka opua ulu nui, ka opua makolu, ua ka ua
7 Kahe ka wai, mukeha
8 Oili, olapa i ka lani poni
9 Poni haa i ka moe
10 Mo ka pawa, lele ka hoku
11 Haule ka lani
12 Moakaka i ke ao malamalama
13 Ala mai, ua ao e!"

Eia nae, aole i lohe o Wakea i keia kahea ana mai a ke kahuna, oiai ua pauhia loa ia oia i ka hiamoe. I ka hele ana a puka ka La, ala ae la oia. Pulou iho la i ke kapa a puka mai la iwaho, a holo aku la, me kona manao e ike ole aku ana o Papa iaia; aka, aole nae pela, oiai ua ike mai la o Papa i nei hana a Wakea, a ulualu aku la ia (Papa) a loaa o Wakea ma ka mua, a u hakaka iho la laua.

A i keia hakaka ana o laua, ua kuha mai la o Wakea i na maka o Papa, a o ko laua wa ia i hemo ai, a hoi o Papa i Kahiki.

Ma keia pi'o ana o Wakea ia Hoohokukalani, ua loaa mai o Haloa, e like me ka mea i hoikeia ae nei.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

A i ko Papa hoi ana mai Kahiki mai, a noho hou me Wakea, pi'o iho la ia me Haloa, ke keiki a Wakea laua me Hoohokukalani, a loaa mai la o Waia. O ua Papa nei no, pi'o hou aku la no i nei keiki, ia Waia, hanau o Hinanalo. Moe aku nei no o Papa ia Hinanalo hanau mai o Nanakehili; a o ua Papa nei no, pi'o aku la no ia Nanakehili, hanau o Wailoa; a o ua Papa nei no, moe no ia Wailoa, hanau o Kio [Kia] A i keia keiki hope, oia o Kio (a o Kia hoi), ikeia nei mau hana eepa a ua Papa nei. O kona inoa nae ma ka wa ona i hoi hou mai ai mai Kahiki mai, wahi a ke Kuauhau, o'a o Haumea.

Ua kakauia keia mau hakaka ae la e na mele "koi honua" kahiko loa. No keia moe ana o Haumea i kana poe keiki ponoi iho, i puka ai ma ke mele keia mau olelo:

"O Haumea nui aiwaiwa
I aiwaiwa no Haumea i ka noho
Nonoho i na moopuna
I ka momoe i na keiki
Moe moopuna kualima aku ila la
Moe moopuna kuaono mai ia nei
Moe moopuna kuahiku aku ilaila
Moe moopuna kuawalu mai ia nei
Moe moopuna kuaiwa aku ilaila
Moe moopuna kuaumi mai ia nei
Moe keiki ia Kanakahi, o Kuaimehani ka wahine
Moe moopuna ia Kauahulihona, o Hulihonua ka wahine
Moe moopuna ia Haloa, o Hinamanouluae ka wahine
Moe moopuna ia Waia, o Huhune ka wahine
Moe moopuna ia Hinanalo, o Haunuu ka wahine
Moe moopuna ia Nanakahili, o Haulani ka wahine
Moe moopuna ia Wailoa, o Hikawaoopuianea ka wahine
Hanau o Kio (Kia), ikea o Humea"

Ma ke mele hai—kupuna i ho keia ae la a ma ka hapa nui loa o na mookuauhau i ikeia no Wakea ame Papa, he kaikamahine o Hoohokukalani na Wakea ame Papa. A na keia Hoohokukalani mai me Wakea, ma ko Wakea pi'o ana aku i la, i hanau mai ai o Haloa. O keia ka mookuauhau i manao nui ia e ka hapa nui loa o na poe paa kuauhau o ke au kahiko.

Aka, hookahi mookuauhau a ka mea kakau i ike, e hoomaopopo ana, aole o Hoohokukalani he kaikamahine na Wakea ame Papa. Ma ia mookuauhau, he kaikamahine o Hoohokukalani no Kamoawa, ke kahuna nui o Wakea ma, ame Papokolonuha kana wahine.

Ina he mookuauhau oiaio keia, alaila, aole i moe pi'o o Wakea i kana kaikamahine, ia Hoohokukalani.

Aia hoi, ma kekahi mele koihonua kahiko, e waiho nei ma ka waihona hoahupalapala o ka mea kakau moolelo, ua hoikeia aole o' Wakea ka makuakane o Haloa.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Aka, ua moe aku o Hoohokukalani ia Kealowaa, a loaa mai o Haloa A eia iho ua mele nei.

1 O Kahiko ka lani, o Kumuhonua ilalo
2 O Kumuhua ka lani, o Wakea ka lau
3 O Wakea a Papa i noho ai
4 Noho ia Papa, puka o Hoohokukalani
5 Hoi noho ia Kealowaa, loaa o Haloa
6 Loaa o Haloa, ke alii o ka moo
7 Ka moo lani o na lani mai ka lewa
8 Mai ka lewa mai, ka mole o Makulu
9 I ka lewa, i ka mole o Punkahonua
10 O Puuhonua Ololo—i—Mehani
11 Ololo—i—Mehani ka lani
12 Lani o kumu oie i ka honua
13 Ololo—i—Honua o Kupuanuu
14 Ke alii o Punkahonua

Ua kamailio mua ia ma na mele hai kupuna, elike me ia i hoike ae nei, no ko Papa hoi ana i Kahiki, a no ko Papa hoi ana mai Kahiki mai, nolaila, ua manaoia he wahine o Papa mai na aina e mai, aole hoi ia no Hawaii nei. Ina nae e nana ia ka manao maoli o ka huaolelo "Kahiki, ma ka manao o ka poe kahiko, aole ia i pili wale no i ka inoa aina, elike me Tahiti, a i ole, elike paha me na aina e, aka, he huaolelo pili o Kahiki, ma ka manao oia poe i kekahi kukulu o ka aina elike la me Kahiki—*ku* ame Kahiki—*moe*.

O Kahiki-ku oia no ka aoao hikina o ka aina kahi e puka mai ai ka La, a o Kahiki—moe hoi, oia kahi e kapoo ai ka La. Hiki a puka a ku ka La i ke ao, kapaia ke kukulu o ka aina e ku pololei ana ia wahi, o Kahikina, hiki a hoea a moe ka La i ka po, he kukulu moe ia o ka la, a kapaia he Kahiki—moe.

Ma ka olelo maa mau nae o keia wa, he Komohana no ia kukulu, mamuli o ke komo ame ke kapoo ana o ka la La ma ia wahi.

Nolaila, o ka olelo ana ae hoi mai o Papa mai Kahiki mai, ua hiki no ke oleloia ae ma ia ano, ua hoi mai o Papa mai kekahi aina mai ma Kahikina a i ole, ma ke Komohana paha o ka mokupuni o Oahu nei.

E hoomaopopo e ka mea helunelu ma keia wahi i ka pule hoala a Kamoawa i hea ai ia Wakea iaia i kahea aku ai:

O ke aka kii Hikina
Ku ka Hikina iluna ka lani

E hoike ana na huaolelo Ku ka Hikina iluna ka lani, i ka huaolelo "Kahiki—Ku, a oia no Kahikina ke kukulu o ka honua e puka ai ka La.

Ma ko ka mea kakau hoomaopopo ana i keia paa ana ma ka hapanui o na mele hai kupuna ame ka moolelo e pili ana i ko Wakea pi'o ana ia Hoohokukalani kana kaikamahine, me he mea la.

MOKUNA III.

Ko Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

He mea hou wale mai nei no ia, i hoomaka ai ma ka wa i lawelawe ai na'lii o Hawaii nei i na hana moe *pi* a moe *naha* mawaena o na makua i ka lakou mau keiki, a o na kaikunane hoi i na kaikuahine, a olelo ae la ua poe alii la, he hoihoi ana ia ano hana i ke kapu alii iloko o ka ohana ponoi iho.

Aka, peha la ka oiaio ame ka oiaio ole o keia moolelo e pili ana i ko Wakea piʻo ana i kana kaikamahine, ia Hoohokukalani, he mea makehewa ke olelo ae, he oiaio no ia moolelo.

Nolaila, e ohai kaua e ka makamaka heluhelu i ka mookuauhau mai a Haloa mai, ka lau nioniolo, a o ke alii hoi ma ke poo o ke kuauhau alii.

	KANE	WAHINE	KEIKI
1	Haloa	Hinamanouluae	Waia.
2	Waia	Huhune	Hinanalo.
3	Hinanalo	Hauuuu	Nanakehili
4	Nanakehili	Haulani	Wailoa
5	Wailoa	Hikawaopuaianea	Kio
6	Kio	Kamole	Ole.

E nana pakahi ana kakou i ka moolelo o keia poe i hoikeia ae la: e nee ana mai a Haloa mai, Waia, Hinanalo, Nanakehili, Wailoa ame Kio.

HALOA

O Haloa, oia ke keiki a Wakea, i kona piʻo ana me Hoohokukalani, kana kaikamahine, wahi a kekahi mau kuauhau.

Ma ka moolelo e pili ana i keia keiki, ua oleloia, he muli mai oia no kekahi keiki mua aku a Wakea me Papa. O ka inoa o ia keiki, oia o Haloa naka, a i kapaia no hoi o Laukapalili.

O keia keiki mua, he keiki alualu wale no ia i kona hanau ana mai. Ua kapuia keia keiki kino eepa ma kekahi hakala o ka hale o Wakea; a ma ia wahi i kapuia ai ua keiki nei, ua ulu ae la he kino kalo; o kona lau, ua kapaia, o Laukapalili; a o kona kumu, o Haloa.

I ka hanau ana mai o ka lua o ke keiki a Wakea oia kela keiki a Hoohokukalani, kana kaikamahine, ua kapaia iho la kona inoa, o Haloa, mamuli o ka inoa o kela keiki mua.

Ua oleloia no hoi, ma o keia keiki la i kapaia ai ka pali o Kualoa, ma Koolau-poko ae nei, o Ka Moo-kapu o Haloa. O ka inoa Kualoa e heaia nei no kela pali, he inoa-hou loa ia. Ua loaa ia inoa Kualoa, no loko mai o Kauanui (w), ka wahine a Kaihikapu-a-Manuia, a puka o Kualoa-ka-lailai (w) ka makuahine mai ai o Kakuhihewa, Moi o Oahu nei. (E nana ma *Ka Lahui Polunesia* a Aberahama Fosnander, Buke 2, aoao 272.)

Penei na olelo o ke mele kumulipo, e hooiaio ana, no kela keiki a Wakea i hanau ai a ulu ae ai he kalo—

"Kanu ia Haloa, ulu haha-loa
O ka lau-o Haloa i ke ao la,"

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Penei hoi kekahi mau lalani mele o loko o ke mele koi-honua o ka Moi Kualii o Oahu nei, e pili ana ia Haloa.—

"O Haloa-lani o ka Houpo
O ka Houpo-a-Kane la i ke one lau
I kanoa-kapa ka piko, ka iewe."

Ua nohoalii o Haloa ma ka mokupuni o Oahu nei Mamuli o kona noho alii ana no Oahu nei, ua lilo ka pali o Kualoa e oleloia nei o ka Mookapu o Haloa, he pali kapu.

Ua moe ka iwi-kuamoo o keia pali a hoea i Waianae. A ua oleloia, ke lilo o "Kualoa" kahi e ku nei keia Mookapu o Haloa o ka lilo no ia o ka akahi hapalua okoa o ka mokupuni o Oahu nei, lilo pu me na kuina kapa pa'i-ula o na Koolauloa.

Ma ka oihana kilokilo Hawaii, ua lilo ka umeke ai i hoailona no Haloa. A ua oleloia, penei:

Ina he olelo no ka pomaikai a me ka nele, he hana paha, a he huakai hele paha no ka imi pomaikai, a mamua o ka pane ana i ka huaolelo, a o ka hana ana paha i ka hana, a hele ana 'ku hoi ma ka huakai imi pomaikai a ike popilikia paha, he mea pono ke po'i iho i ka waha o ka umeke, ina e hamama ana ka waha o ua umeke la, mamua o ka lawelawe i kekahi o na mea i hoikeia ae la.

O ke kumu o ko ka poe kahiko hana ana pela, mamuli ia o ka lilo ana o Haloa, he mea hoike mai i ka *Hoole*.

He hoole, ke ano nui o ka umeke a me ka ipukai hamama; oia hoi, aohe ko ka makemake i upuia, ina e hookoia aku ana ma ka wa e hamama ana ka waha o kekahi o keia mau mea i hoikeia ae la, a i ole o laua no paha a i eloa.

Hamama ka umeke ai, a puka ka huaolelo o ka loaa, e nele ana ia; a i puka ka olelo o ka pilikia, e hoole mai ana ka waha o ka umeke, aohe pilikia.

Ua pili paha keia ano i ke kino o Haloa naka, oia kela keiki mua a Wakea me Hoohokukalani, i hanau mai ai ma ke ano kino kalo. O ka ai ilono o ka umeke, oia iho la no o Ha-loa.

Aole i loaa nui i ka mea kakau ka moolelo o ke'a-kupuna Alii a Hawaii nei.

WAIA

O *Waia*, oia ke keiki a Haloa (k) me Hinamanoulua'e [w]. A penei ka hoike a ka moolelo Hawaii i kakau'a ai e Davida Malo.

Ua olelo a, he Aupuni hewa loa ke aupuni o Waia, no ka mea, ua lilo oia ma ka lealea. Ua hoalele oia i ka olelo a kona makua i ao mai ai e haipule; a e malama i na mea e pono ai ke Aupuni, a me ka imi ana i na mea e pono ai na kanaka. Ua oleloia; ua ikea aku kekahi poo ma ka lani. Ua ninau mai ua poo la maloko mai o ke ao penei:

"Owai ke alii o lalo i pono ka noho ana?"

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hai aku la na kanaka o lalo nei; O Kahiko; ke alii o lalo nei i pono ka noho ana; nokamea, ua akamai ia i ka imi i na mea e oluolu ai ka aina a me na kanaka.

Ninau hou mai la ua poo la: "Owai ke alii o lalo i hewa ka noho ana?"

Hai hou aku la na kanaka: O Waia, ke Alii o lalo nei i hewa ka noho ana, nokamea, aole ona haipule; aole ona kilo; aole ona koa, aole ia i ike i ka imi i na mea e pono ai ka aina a me na mea e oluolu ai na kanaka.

No ka mea, aia kona manao nui ma ka lealea a me ka poni waiwai. Ua hookiekie oia maluna o na makaainana, aole hiki iaia, ke hooluolu mai i na makaainana, aole loa ia i malama i ka pono o kona maknakane.

Alaila, i mai la ua poo la. "Ae; malie no ka i hewa ai ke aupuni o ia alii ua hewa no kona noho ana.

Alaila, nalo aku la na poo la. Ua oleloia i ka wa oia alii, i hiki mai ai ka ma'i ahulau, oia no ka ma'i i hiki mai nei i ka wa o Kamehameba I. Eia kekahi, ua oleloia, na laweia 'ku kona aupuni e kana keiki, e Hinanalo, no kona noho hewa ana.

Ua oleloia ma ka moolelo o keia Alii, o Waia, he alii ino loa ia, he pepehi wale i na kane a me na wahine ui. Ina ike keia alii, he wahine ui, nonui a nepunepu pohekeheke maikai kona mau oloolo wawae alaila, e kauoha i na keia alii e ookiia na oloolo wawae o kela wahine.

Ina hoi, he maikai ke kakau uhi ia ana o na wawae a o na lima, a o kahi wahi e ae paha o ke kino o kahi kane a wahine paha, e make ana ia mea nona ia uhi maikai. Aole e ola.

O na iwi o na kanaka, e hana ana keia alii i mau makau lawaia, a i mau maka no na pana pua iole, ke hoea mai na la pana pua iole o na 'lii ai ka'ana, ai ahupuaa a pela aku.

Ua maopopo loa ma ke mele i hakuia ai no Kualii, Moi o Oahu nei, he alii maikai ole maoli no o Waia. A penei ka hoike a ke mele hai kupuna alii i hoopiiia aku ia Kualii, e pili ana hoi ia Waia:

O Haloa-la, o ka Houpo
O ka Houpo o Kane la i ke one lau,
I kanoa kapa, ka piko, ka iewe
O ke ewe ia i noho ai, ulu kalina
Alina ai Waia i ke oki lima
O na hoa no ia o Makuhinia
Kunikonihia ka ihu o na elemakule
Okia ka lima o na ipo
O na wahine i ka ea-ea ane
Na kuekue la, pakalia
O kana hei o ka lawaia
Ae i ke kuko a na punahele
I kohokoho a na aikane

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

O ka'u ipo o Opule
O ka'u wahine ka mauiui
O kau ipo o Hinale
O ka wahine ka pokii
O ka ipo pakole
Pakolekole a ko ole a lihaliha
Ka hana a ke aiwaiwa
Inaina kini o ke akua
Wailanaia o Waia

O keia ke mele haikupuna alii e hoomaopopo mai ana ia kakou o keia wa i ke ano ino o nei alii, oia hoi, he alii oki lima—he kunikuni i na ihu o na elemakule i ke ahi—he oki i na lima o na wahine—he paka a moku na kuekue o na wahine—he aiakua ke ano o kona nohoalii ana.

Ua oleloia, no keia mau hana ino ua wailanaia oia e kona poe makaainana.

Ua pepeiia oia a make, ahuahu ia kona kino a paa i ke pa ahu moena, kau ia iluna o ka waa, lawe ia ke kino o na 'lii nei a hookuukuu ia iloko o ke kai. A oia ka mea i hooholoia maloko o na hoomanao ana a ka mea (a mau mea hoi) na lana i haku ke mele o Kualii, penei:

Pania kuahu e Hinanalo
I kamaa-hala la hanau
O ke'lii ia i moe i ka lahala
Ahuahu a lawalawa kanaka
Na Nanakehili ka hookuukuu
Ke kua-waa, a maua ka waa
Kuukuu i kanaka i ke kai
O ka hala ia, lumaina i ke kai
Pokopoko, a lumaina a make.

O ke ano o ka huaolelo *Waia*, he ino, he pelapela. A o ka olelo ana *Waia*-lua he hoike ana ia i ka pelapela ame ke ino—haalele. Ua manao kekahi poe, o Waipio ka aina i noho ai o Waia, no ka mea, oia ka aina o Milu. Aka, ma ka moolelo o Hiiaka, o Waialua, ma Oahu nei, oia kahi i noho ai o keia *Waia* i hoikeia ae la, a no ke ino haalele o kana mau hana, kapaia ai ia aina o *Waia-lua*.

E hoike hou ia aku ana kekahi mau mea e pili ana i keia inoa mahope ae nei, ma ka mahele pili i kekahi mau inoa kahiko o Hawaii nei, elike me Lolo-i—Mehani, Lalo—Waia, Lalo—Hana, a pela wale aku.

Ua ikeia ma ka Papa kuauhau i hoikeia ae nei o Huhune ka inoa o kana wahine, a o Hinanalo hoi ka inoa o ka laua keiki.

HINANALO

Aole i loaa i ka mea kakou moolelo he mau maawe moolelo e pili ana i keia alii ia Hinanalo; aka, ma ke mele i hoikeia ae nei, ua ikeia, o Hinanalo kai nohoalii mahope aku o ka wailanaia ana o kona makuakane, oia o Waia. A oia paha ka mea i olelo ai ma ke mele koihonua i hoikeia ae nei:

"Pania kuahu e Hinanalo;
I kamaa—hala la hanau

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ua oleloia nae, aole no o Hinanalo, he alii pono; aka, ua hahai aku no oia ma na hana a kona luaui makuakane, oia o Waia

Ua ikeia ma ke kuauhau i hoikeia ae nei, he keiki o Hinanalo na Waia me Huhune. O ka elua ia o na inoa wahine a kakou e ike nei ma ke kuauhau e hoomaka ana mai a Haloa mai.

O ka inoa o ka wahine mua a kakou i ike ae nei, oia o Hinamanouluae, ko Waia makuahine, a o ka lua, oia o Huhune, ko Hinanalo makuahine.

He mea maikai no paha, ke hoike ae ka mea kakau ma keia wahi no ka mea e pili ana i keia mau wahine, oia o Hinamanouluae a me Huhune,

O Hina-mano -ulu -ae, o Papa no ia, ka wahine a Wakea. O Waia, he moopuna oia na Papa, oiai he keiki o Waia na Hoohokukalani kana kaikamahine i hanau mai ai,

Nolaila, ua moe moopuna o Papa ia Waia; a o kona inoa i moe a wahine mai ai i kana moopuna, ia Waia, oia Hina—mano—ulu—ae.

Oia hoi he Hina i manomano, kinikini a lehulehu ka *ulu* ana ae o kona kino, Ua pili hoi o Hina no ko Wakea hina ana ae a pio me Hoohokukalani, ka laua kaikamahine. O kekahi nohoi, o keia *hina* ana o Wakea a pio ai me Hoohokukalani, oia ka mea i heaia ai ka laua keiki o ka hanau ana mai o *Waia*,

O Huhune, oia no ua Papa nei, a o ka Houmea nohoi. Ua moe a moopuna mai la nohoi ia ia Hinanalo, a moe keiki nohoi iaia.

E hoike hou ia aku ana no keia mahele mahope ae nei,

Hookahi nae mea maopopo ma keia mahele pili ia Hinanalo, oia ka hanauna ekolu mai a Haloa mai.

Na Hinanalo a me Haumea, oia no kona kupuna wahine o Papa, hanau mai o *Nanakhili*.

NANAKEHILI

O Nanakehili, oia ka hanauna kanaka eha mai a Haloa mai.

Aole no i loaa i ka mea kakau ka moolelo piha o nei alii o Nanakehili.

Ua olelo'a, o Nanakehili, oia ke "kaihili." A ua kapa o Haumea ia inoa iaia i mea hoomanao no ka pii ana o ke kai i kela wa i kaua ai ua Haumea la me Kane-ia-Kumuhonua.

E hoomanaoia nohoi ma keia wahi o Haunuu kona makuahine, oia no o Haumea. O ka wahine a Nanakehili, oia o Haulani, a na laua mai o Kio. O keia wahine o Haulani, aole no ia he wahine e ,ae aka, o Haumea no ia, oia nohoi o Papa. Na laua mai o Wailoa k.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

E hoomanaoia nohoi ma keia wahi, o Haunuu, kona makuahine, oia no o Haumea. O ka wahine a Nanakehili, oia o Haulani, a na laua mai o Kio. O keia wahine o Haulani, aole no ia he wahine e ae, aka, o Haumea no ia, oia nohoi o Papa. Na laua mai o Wailoa (k).

Ma keia wahi, e ikeia ai na inoa Hau-nuu a me Hau-lani, na inoa maa mau i hea,a ai o Kamapuaa. He mau inoa kupuna io no ia no Kamapuaa, oiai ua komo no ua puaa alii nei iloko o ka Papa Alii o Haloa nolaila, he kuleana pololei no kona heaia ai ma na inoa Hau-nuu a me Hau-lani.

Ke ike nei kana e ka makamaka heluhelu, o Hau-nuu a me Hau-lani, ke pili la no ia mau inoa ia Hau-mea. E like me ka loli ana o kana mau hoeepa ana, pela i loli ae ai kona mau inoa a lehulehu.

O Nanakehili, a i ole o Nanakahili, oia ka eha o na hanauna alii mai a Haloa mai.

Wailoa

O Wailoa oia ke keiki a Nanakehili me Hau-lani (w). A oia ka elima o na hanauna alii ma ka moo alii o Haloa. O ka wahine a Wailoa, o Hika-wao pu-ai-anea. A na laua mai o Kio. I keia keiki o Kio, i ikeia ai o Hikawaopuaaianea, oia nohoi o Haumea.

He mea minamina nui ka loaa ole ana o ka moolelo e pili ana ia Wailoa.

Kio.

O Kio o'a ke keiki a Wailoa me Hikawaopuaianea (w). A o keia eono o na hanauna alii mai a Haloa mai.

Ia Kio, ikeia ae la o Hikawaopuaianea o kona kupunawahine, kuakahi, kualua, kuakolu, kuaha a kualima no ia, oia hoi o Papa. Ua olelo'a ma ke mele haikupuna kahiko o ke kumulipo a me kekahi mau mele e ae, penei!

Hanau o Kio, ikea o Haumea
Ikea o Haumea, he pi—alualu
Hookahi no, he lehu ka inoa
Lehua ka lani, menehune ma liko, na lau —

I ko kakou hoea ana mai ia ia Kio, oia ka wa i ikeia ae ai o Haumea, oia no nei wahine e "pio-lani" nei i kana mau keiki a me na moopuna, he mea pono i ka mea kakau moolelo ke hoakaka ae ma keia wahi no na keiki e ae a Wakea me Papa a me kekahi mau wahine e ae, i laa o Kahiki-ku; o Kahiki-moe; Keapapanuu; Keapapalani; Hawaii, Maui; Kanaloa Ka hookawe; Lanai; Molokai, Oahu; Kauai o Kamawaelu alani; Niihau; Lehua a me Kaula. Pela hoi me Kuka uakahi; Kaonohiula a me Kealewalewa.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

Aole loa i loaa i ka mea kakau he mau maawe moolelo (kaao) kahiko e pili ana no Hawaii, Maui a pela wale aku a hoea ia Kaula, koe wale no ke kahi mau mea i hoikeia maloko o ka Buke I o *Ka Lahui Polunesia* i kakauia ai e Hon. Aberahama Fernander. A ma ia wa hookahi no nae, he mana e ae no kekahi e pili ana i keia poe keiki i hoikeia ʻela elike me Molokai, Lanai, Kahoolawe, Molokini, Kauai, Niihau, Kaula ame Nihoa,

Aia ma ke mele kumuhonua a Kahakukamoana, kekahi o na kahuna nui kaulana loa o ka wa kahiko, i hoikeia mai ai o Kuluwaiea, ke kane o Hina-nui-a-lapa, ka wahine, hanau mai o Molokai; a ua oleloia, he akua, he kahuna a he pualena no Nuumea. O Lanai hoi, he keiki hookama ia na kekahi alii mai Tahiti mai, nona ka inoa o Kahalukuwaiea,

O Kahoolawe hoi, oia ke keiki a Keaukanai, me kana wahine o Walinuu, he wahine oia mai Holani mai. O Molokini hoi, oia ka iewe o Kahoolawe. O ke keiki hoi nona ka inoa o Oahu, e o nei i ka moku puni o Oahu nei, ua oleloia, he keiki ia na Ahukini-a-Laʻa me kana wahine o Laamealaakona, a he *wohi* keia keiki; a oia ke kumu i ku ai ke kapu wohi i na ʻlii o Oahu nei; a no ko Oahu nei poe alii wale no ia mea he kapu wohi.

Ua oleloia, ua hoea mai o Ahukinialaa, mai ka aina mai o ke "namu" ame ke "Nawa," O Kauai hoi, he keiki oia na Laamealaakona me kana kane hou, oia o Laakapu, Na Wanalaa, he kanaka keia mai Polapola mai, me kana wahine o Hanalaa, loaa mai o Niihau, Kaula ame Nihoa,

O keia ae la kekahi mau hoike moo lelo kahiko e pili ana i na keiki no lakou na inoa e kapaia nei ma luna o na makupuni o keia Pae Aina. Aole no he kuikahi na manao o ka poe kahiko ma keia wahi. Aka; e aho nae, e paa keia mau mea ma keia moolelo i ole ai e nalowale i na hanauna Hawaii maoli o keia hope aku.

LALO-I-MEHANI LALO-WAIA, LALO-HANA

Oiai, ua hoea mai la na hoike ana a ka moolelo hai-kupuna i ke keiki hope a Papa, a moopuna hope nohoi ana, ma kekahi olelo ana, ame Wakea, he mea pono ke kamailioia na mea e pili ana ia Lalo-i-Mehani a i ole Lolo-i-Mehani, Lalo-Waia, Lalo-Hana ame kekahi mau inoa kahiko e ae.

I ka huli hou ana i hope, e loaa ana ma ka "Moolelo Hawaii" na olelo e like me keia.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

"Aia ma Lolo-waia (Lalo-waia) o Lailai ame Kealiiwahilani; o Kahiko me Kupulanakehau, o Kamawaelualani, ko laua wahi i noho ai, o Lolo-i-Mehani kahi i noho ai o Waka me Papa (oia nohoi o Haumea) Aole nae he wahi o Hawaii nei i kapaia ma keia mau inoa.

O ka Davida Malo hoike no keia maloko o kana Buke Moolelo Hawaii (i kakaulimaia) a i unuhiia ai e Dr.) N. B Emekona ma ka Olelo Beritania, a oia ka Buke ma ka inoa *Hawaii Antiquities*" ke olelo nei no o Davida Malo, aohe mau wahi o Hawaii nei i ikeia ma ka inoa Lalowaia, Kamawaelualani ame Lolo-i-Mehani.

Olelo hoi o Aberahama Fornander, ma ka aoao 172 o kana Buke i. *The Polynesian Race*, o kahi i oleloia o Lolo-i-Mehani, ua pili no ia ia Gi-lolo, a i ole, Ji-lolo Dji-lolo, o i-lolo paha, ma na Paeaina o Moluca, na Paeaina hoi mawaena o Gini Hou (New Guinea), ma ka hikina, a me ka mokupuni o Celebes, ma ke komohana.

Ke kuhikuhi nei keia mau hoike apau, aole o Wakea ma no Hawaii nei, aka, no kahi e mai lakou. O ke kumu nui hookahi wale no i manao ai keia poe kakau moolelo Hawaii pela, oia no ka loaa ole ana o keia mau inoa, a i ole, o na inoa ano like paha me ia ma kekahi mau wahi o Hawaii nei.

Pehea la, i na e loaa ae ana keia mau inoa ae la a o na mea ano like paha me ia mau inoa ma Hawaii nei, mamuli o na hoike ana a na mele ko'i-honua a me na mea i hoikeia ae, aole anei he kuleana koikoi like ma ko ka lahui oiwi aoao, ka olelo ana, no Hawaii nei no o Lailai ma, o Kahiko ma, a me Wakea ma, oi i, ua loaa no ia mau inoa ma Hawaii.

Ma keia mahele, aole e kamailio ana ka mea kakau no Lalowaia ,kahi i oleloia ai o kahi i noho ai o Lailai ame Keliwahilani kana kane' aka, e kamailo ana ka mea kakau no Kamawaelualani, kahi i noho ai o Kahiko, ame Kupulanakehau; a pela hoi me Lolo-i-Mehani, kahi i noho ai o Wakea ame Papa (Haumea).

O Kamawaelualani, e olelo nei oia kahi i noho ai o Kahiko a me Kupulanakehau kana wahine, oia no ka Mokupuni o Kauai. O Kamawaelualani ka inoa kahiko oia Mokupuni. Ua kakooia keia manao o makou e ke "Mele Ko'i-honua o Wakea Kahi kolu a mea" i hoike mua ia. Oia keia mau lalani mele:

Naku Papa i ka moku o Kauai
Hanau Kamawaiualani he moku.

E Hoomau ia aku ana.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Aole i hanau kino kanaka mai o Papa i ka Mokupuni o Kauai, oia o Kamawaelualani; aka, ke hoike nei ke mele, he mokupuni kahi o loko o ka Paemoku o Hawaii nei i keia wa i kapaia o Kamawaelualani, oia no hoi o Kauai; a oia kahi a Rev Pokuea a me Mr. D Malo e olelo nei, ma ka laua mau buke moolelo, oia kahi i noho ai o Kahiko (k) a me Kupulanakehau (w) na makua o Wakea a me Lihauula.

E ninau ae ka mea kakau. O hea hoi o na Paemoku o ka hema aku nei, kahi i kapaia o Kamawaelualani? Ina o Kamawaelualani, oia kahi i noho ai o Kahiko a me Kupulanakehau, kana wahi, a o na wahi la o ka Mokupuni no ia o Kauai ae nei, a malaila laua i hanau mai ai ia Wakea a me Lihauula (a me Makulukulukalani); a no ka loaa ole ana he inoa Lolo, a i ole, Lolo-i-Mehani, ma Hawaii Paeaina nei, a loaa aku la he inoa ano like me ia ma na Paeaina Moluccas, oia hoi o Gi-lolo, a pela aku, i hoikeia ae nei, nolaila, e hiki ai ke olelo ae, e like me ka Aberahama Fornandor, o Gi-lolo ma ka Paeaina Moluccas, oia ko Wakea a me ko Haumea (Papa) wahi i noho ai?

He hanau aua ka na makua ia Wakea i Kauai ae nei, oia hoi o Kamawaelualani; a o ka noho ana o na Wakea nei ma Gi-lolo o ka Paeaina Moluccas, he mau tausani mile ka mamao mai Kauai aku, kona aina hanau, O ke kumu o keia kuhikuhi ana pela, no ka loaa ana he inoa Lolo, a i ole, Lolo-i Mehani ma Hawaii nei.

Eia ma ka Mokupuni o Oahu nei, malalo koke ae nei no o Waianae, he wahi aina nona ka inoa o Ohiki-Lolo.

Ke olelo nei o Bev S E Bishop (Bihopa) ma kana Hoike Huli Honua [Geology] i hoopukaia ma ka Alemanaka Hawaii a Mr T G Thram (Karamu) o ka makahi 1901, o ka Mokupuni o Oahu nei, he elua ia mau mokupuni kaokoa i kinohi; oia hoi, ma kona hoomaopopo ana, he mokupuni kaokoa no o Waianae ma,—e hele ana kona mokuna hikina ma ka lalani mauna e moe nei mai kai aku nei o Puukua a hoea i Kaala [e hoea paha i ka Lae o Kaena].

O ka lua o na mokupuni, oia keia, mai ka huli mai o ka Lae o Makapuu a hoea i Kahuku, oia no hoi ka lalani mauna o Koolau ae nei. Ua olelo ae no hoi oia [Bihopa] o ka mokupuni o "Waianae," oia ka mokupuni oi aku o ke kahiko mamua o ka mokupuni ma ka huli hikina nei. Ua olelo ae o Dr Bishop, o ka mokupuni hikina, o "Koolau" mokupuni la; a o ka mokupuni komohana, oia o "Waianae," mokupuni

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

O ka mokupuni "Koolau," wahi a Bihopa, he mokupuui hou mai ia [Younger island] O ka mokupuni "Waianae," wahi no a Bihopa, he aneane poepoe ia, a e moe ana kona ana waena loa mai ka akauhikina a ka hema-komohana; a he 25 mile kona loa, a he 16 mile ka laula.

Nolaila, ua lilo kela palahalaha me na oawa e moe la mai Ewa aku nei a hoea i Waialua, he hookaina i keia wa no ka mokupuni elua o Oahu nei—ko ka hikina a me ko ke komohana, oiai nae i ka wa kahiko loa, he moana-kai wale no ma ia wahi, a o ke kai hoi ia nana i hookaawale na mokupuni elua.

E like me ka mea i hoikeia ae nei, aia malalo ae nei o Waianae, he wahi aina i kapaia o Ohiki-Lolo. Aole anei o ka inoa kahiko loa keia oia mokupuni; a o kahi no hoi ia i noho ai o Papa a me Wakea; a mai laila mai, hoi mai laua a noho mauka ae nei o Kalihi a hoea i Waolani?

Aia ma ke Mele Koihonua i kapaia o "Uliuli wahine o Nuumealani" i ikeia ai ko Papa (Haumea) haalele ana i ka "honpo" oia hoi ka aina i pili uma uma, a i pili poli ai oia me kana kane o Wakea

O ua aina la, oia no o Ohiki-Lelo i hoikeia ae nei A ua hoike nohoi kela mele i ko Papa kau ana i ka "moku o Ahu-a-Lua," oia hoi, ka mokupuni hikina o Oahu nei, a noho i Wawau (oia nohoi o Wa-wao)

O keia Wawao e oleloia nei ma ke mele, a i ole, o Wawau paha. ma ka manao o ka mea kakau, oia no o Waolani ae nei. O Waolani, oia ka "wao" i nohoia e na lani alii mai ka wa mai o Wakea a me Papa.

Nolaila, ina ua loaa ke kuleana koho wale i ka mea kakau moolelo, oia Aberahama Fornander, e olelo ae a e hoike ae hoi maloko o kana buke moolelo "ka Lahai Polunesia;" o "Lolo-i-Mehani," kahi a Wakea a me Papa i noho ai, aia ia wahi ma na Paemoku "Moluccas;" mamuli hoi o ke kumu, ua loaa kela inoa Gilolo ma kekahi o na mokupuni o ia Pae Aina; nokeaha hoi e hiki ole ai ia Hawaii o keia au e nee nei, ke olelo ae, o Lolo-i-Mehani e oleloia nei, kahi i noho ai o Wakea a me Papa, oia no o Ohiki-Lolo ma Waianae (Oahu) ae nei? Aole anei e hiki ke olelo ae; o ka inoa o kela mokupuni komohana a S E Bihopa e olelo nei, oia no o Ohiki lolo, a i ole, o Gilolo, Jilolo, a o Djilolo paha, ma ka olelo o na Paemoku o Moluca? Aole anei e hiki ia kakou o Hawaii nei, ke ole ae, o Gilolo o na Paeaina o Moluca, no Hawaii aku nei ia inoa, mai ka inoa Ohiki-lolo aku e hea ia nei ma kekahi aina ma Waianae (Oahu)

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

A mamua o ko kaua hele loa ana 'ku imua e ka makamaka heluhelu, ma kekahi mau mahele e ae o keia moolelo, eia iho kela mele "koihonua" a ka mea kakau i hoike ae nei.

O Uliuli wahine ia no Nuumealani
O Mahani Nuu manoanoa o Kuaihelani i Paiiuli
Liholiho eleele panopano lani ele
Kamehanalani o Kamehaikana
O Kamehaikana akua o Kauakahi
Akua wahine o Kuihewa ke akua
I ke oki nuu, i ke oki lani o Haiuli
Haalele i ka houpo, huhu I li punāhua
Kau i ka moku o Lua o Ahu a Lua noho i Wawau
Wahine akua a Wakea
O Haumea wahine o uka o Kalihi
Noho i Kalihi hele i kai
Komo i ka ulu, he ulu ia
Loaa ia kino hou ona, he ulu
O ke kino ulu, o ka pahu ulu, o lau ulu ia nei
O ka lala ulu o Kamehaikana
O Kamehaikana ia o ko inoa ulu a lau ulu
He lau ke kino o ia wahine o Haumea
O Haumea nui a ke aiwaiwa
I aiwaiwa no Haumea i ka noho
Nonoho i na moopuna
I ka momoe i na keiki
Moe moopuna kualima aku ilaila
Moe moopuna kuaono mai ia nei
Moe moopuna kuahiku aku ilaila
Moe moopuna kuawalu mai ia nei
Moe moopuna kuaiwa aku ilaila
Moe moopuna kuaumi mai ia nei
Moe keiki ia Kauakahi o Kuaimehani ka wahine
Moe moopuna ia Kauahulihonua
O Hulihonua ka wahine
Moe moopuna ia Haloa o Hinamanoulua'e ka wahine
Moe moopuna ia Waia o Huhune ka wahine
Moe moopuna ia Hinanalo o Haunau ka wahine
Moe moopuna ia Nanakahili o Haulani ka wahine
Moe moopuna ia Wailoa o Hikapuanaiea ka wahine
Hanau o Kio ikea o Haumea
Ikea o Haumea he pi-aluaalu
Hookahi no he kehu ka inoa
Lehua ka lani menehune na liko na lau

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Eia ma Hawaii nei, ma ka Mokupuni nae o Kauai he mau "Lolo," e like me Lolo-mauna (?), Lolo-i-Hanaimaa a me Lolo-Mehailani. Ua hai mai kekahi kamaaina kahiko o ka Mokupuni o Kauai no na mea e pili ana i na inoa Lolo-i-Hanaimaa a me Lolo-Mehailani, penei:

O Lolo-i-Hanaimaa, he wahi piina ia aia ma Wahiawa. O Lolo-Mehailani, he ko'a i'a ia na ko Wahiawa mau kini i ka wa kahiko. A o kahi i hanau ai o Kamawaelualani, ke keiki a Wakea me Papa, ma Ahulua no ia, mawaho aku o Lolo-Mehailani.

Aole anei o ka inoa Lolo-i-Mehani e oleloia nei e ka Davida Malo ma mau moolelo Hawaii, he mau inoa i loaa ole ma Hawaii nei, oia no o Lolo-Mehailani i hoikeia la? E hoopaa i ka inoa Lolo, e ku oia pela; alaila, e lawe ae i ka inoa Mehailani, e ukali ana ia Lolo, a kapae ae i na huapalapala "ila" mailoko aku o Meha- ila-ni, e loaa ana o Mehani; a i ka hooholo loa ana i keia inoa i hoopokoleia, loaa o Lolo-Mehani, a i ole, Lolo-i-Mehani. Ke olelo nei makou, o Lolo-(i)-Mehani, he inoa ia i hoopokoleia no loko mai o Lolo-Mehailani, a he inoa oiwi, kupa, a kamaaina no ia no Hawaii nei.

O ka inoa Lolo, a i ole, Ololo, a i ole, Oloolo, he inoa kupuna ia no keia lahuikanaka. He hoahanau oia no Paliku, ke kupuna i loaa mai ai o Papa, oia hoi o Haumea, wahine a Wakea. O Lolo, oia hoi o Ololo, oia ke kupuna i loaa mai ai o Wakea, ma o Kahikoluamea la, i noho aku ia Kupulanakehau (w).

Ka inoa Mehani—O ke ano o ka huaolelo Mehani ma ka olelo Tahiti, he "lua po." A penei ka Abera-hama Fornander hoakaka no keia moolelo;

"Ma Raiatea, ma ka Paeaina o Tahiti, aia he mauna i kapaia o Mehani, oia kahi i oleloia, o kahi ia e hele aku ai na uhane o ka poe make. * * * O ke ano o keia huaolelo ma ka Olelo Amblaw' he 'ulaula." Ua ano like no keia me ka huaolelo *la-hanin* ma ka Olelo Ceram, oia hoi he 'ulaula"

He Ninau—Aole anei o ka inoa Lahaina ma Maui, he kani ano like no hoi me ka huaolelo *la-hanin* ma ka Olelo Ceram, i hoikeia ae la? Alaila, he 'ulaula anei ke ano o ka huaolelo Lahaina? Me ka nana ole ana i na hoakaka i hoikeia ae nei no ka mea e pili ana ia Lolo-Mehailani, e olelo ae makou ma keia wahi, o ka inoa Mehani, ua ikeia no ia e ko Hawaii Hawaii nei poe kahiko.

MOKUNA III.

Ka Hoolilo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Aole anei o Mehani i oleloia ae la, oia no o Mehalani, i ike nui ia ma na Mele Koihonua, ma ka inoa nei Mehalani, e pili ana ia Papa, e like me ke mele i kuhikuhiia ae la? Aole anei o Mehalani, oia no o Mehailani i ikeia ma ka inoa o kela ko'a i'a o Kauai i hoikeia ae nei?

Ua hoike mai hoi o Abersahama Fornander ma ka aoao 171 o kana Buke 1, *Ka Lahui Polunesia*, ma ka manao ana o kekahi poe paa moolelo kahiko o Hawaii nei, o Kana wai-lua-lani (oia o Kanawaelualani) oia ka inoa kahiko o ka Mokupuni o Kauai; a o Lalo-wai a hoi, oia kekahi inoa kahiko o ka Mokupuni o Oahu nei.

Aia ma kekahi palapala aina kahiko i pa'iia ma ka M H 1840, e waiho nei ma ka waihona palapala o ka mea kakau, ua loaa ka inoa "Lalo Ororo." Ua like keia me ka inoa "Lalo o Lolo," a i ole, "Lalo Ololo." O keia inoa "Lalo Ororo" i hoikeia ma keia palapala aina ae la, oia ka inoa o kekahi wahi ma Puna, Hawaii, aneane 5 mile ma ka hikina hema aku o ka Lua o Pele.

Ke kuhikuhi nei ka mea kakau i keia mau hoike ae la i mau mea hooiaio mai, ua lehuleho loa na wahi o Hawaii nei i kapaia ma ka inoa Lolo, Ololo, a i ole, Oloolo; a ma ia ano e hiki ai ke oleloia, he inoa kamaaina no keia no Hawaii nei, mai kahiko loa mai.

Aia ma ka Makupuni o Kauai, e like me ka mea i hoikeia ma ka helu i hala, loaa no keia inoa "Lolo" oia hoi, Lolo-i-Hanaimaa ma Wainihi- (a ua komo hewa ma keia helu i hala, ka inoa Wahiawa)- Lolo-Mehailani, aia no ma ia wahi (Wainiha) a o Lolo-mauna no hoi.

Aia ma kekahi o na kau a Hiiaka, oia hoi o "Kunihi Kaena, holo ana i ka malie," e loaa ai ka inoa Ohiki-Lolo. Penei kekahi hapa o ua kau la:

Kunihi Kaena, holo ana i ka malie
Ua welawela i ka La, ke alo o ka pali
Auamo mai ka La i Kilauea
Ua wela i ka La na Keawaula
Oia i ka makani Kaiaulu
He makani ia no lalo
Haoa i ka La na Makua
Wela i ka La na Ohiki-Lolo.

E hoike piha ia aku ana keia kau ae la ma ka moolelo o Hiiaka ma keia mua aku.

E Hoomau ia aku ana.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Aia ma ke mele a Niau i haku ai, nona ka inoa—"E aloha avanei, ect.," e loaa no ka inoa "Lolo-mauna Penei kekahi mau lalani o ia mele:

"Kuukuu kanaka i ke alialia
Puai nawele i ke kaha o Kalaihi
Oia kaha ku a Lolo—mauna."

Eia ma ka waihona palapala o ka mea kakau, he mele hai kupuna, nona ka inoa o "Kahiko o ka lani, o Kumuhua ilalo." Aia ma ia mele i hoikeia ai, he Alii o Ololo i-Mehani. A eia kekahi mau lalani o ua mele la:

O Kahiko ka lani, o Kumuhua ilalo
O Kumuhua ka lani, o Wakea ka lau
O Wakea a Papa i noho ai
Noho ia Papa, puka o Hoohokukalani
Hoi noho ia Kealowaa, loaa Haloa
Loaa Haloa, ke alii o ka moo
Ka moo lani o na alii mai ka lewa
Mai ka lewa mai, ka mole o Makulu
I ka lewa, i ka mole o Puukahonua
O Puukahonua Ololo-i-Mehani
Ololo-i-Mehani ka lani
Lani o kumu ole i ka honua
Ololo-i-Honua o Kupuanuu
Ke alii o Puukahonua."

Ke hooiaio nei keia mele, he inoa o Ololo -i-Mehani- (a i ole, Lolo-i-Mehani), i pili ia Puukahonua, he alii ma ka lalani kuauhau alii o Hawaii nei

Aia hoi ma ke mele i kapaia "Ka Hiu Kakua Kapu o Kawelo," e ikeia ia no keia inoa o "Mehani."

O na pua kau-kolo o Mehani
He pua, he maka no Heeia

Ua oleloia, o keia mau pua e oleloia nei ma keia mele, "Na pua kau-kolo o Mehani," oia na pua "Ka nikawi" a me "Kanikawa" he mau pua laua no ka laau hoohanau keiki a Haumea, i kona wa i hoohanau ai i ke keiki a Muleiula, kaikamahine a Olopana, ke alii o Koolau ae nei. (O ka Olopana paha keia o ka wo ia Kamapuua.)

Ua ikeia no keia inoa—Mehani, ma ke me kumu lipo, oia hoi,—

O Haumea wahine o Nuumea i Kukuihaa
O Mehani Nuu manoanoa o Kuaihelani i Paliuli
Liholiho, eleele, panopano, lani e
Kamehanolani, Kamehaikana
O Kamehaikana akua, o Kauakahi
I ke oki nuu, i ke oki lani o Haiuli

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ma keia wahi e nana kakou i ka hanauna mookuauhau o na poe i hanauia mai, e hoomaka ana mai a Ole mai ke keiki a Kio [k] ame Kamaole [w] oia hoi o Kamole [w] wahi a kekahi poe kuauhau e ae.

PAPA KUAUHAU

KANE	WAHINE	KEIKI
Kio	Kamole	Ole
Ole	Hai	Pupue
Pupue	Kamahele	Manuku
Manaku	Hikohaale	Kahiko
Kahiko	Kaaa	Luanuu
Luanuu	Kawaomaukele	Kii
Kii	Hinakoula	Ulu ame Nanaulu

Maanei e hoike ae ka mea kakau i ka loaa ole ana o na moolelo e pili ana ia Kio, Ole, Pupue, Manaku ame Kahiko. Eia nae, ua haiia mai oia, ua hoike ia na moolelo o keia poe ma loko o ka buke moolelo kakaulima a Davida Malo; a pela no me ka S M Kamakau. O ka hemahema nae, oia ka loaa ole ana oia mau buke ma ka wa e kakau nei ka mea kakau moolelo i keia mahele. Malia paha; eia i keia muli aku o ka manawa e loaa ai i ka mea kakau moolelo he wa pono e loaa ai na buke a keia mau haku moolelo Hawaii kaulana, a pela hoi me kekahi mau buke e ae, a loaa i ka mea kakau ka hiki ana e hoopiha i keia mau makalua waiho wale ana i hoike ae la.

Aia ma ke mele Kumulipo hai kupuna, ua oleloia o Lukahakona, ke keiki a Kahiko ame Kaea (w). Aole o Luanuu. O Lukahakona kai noho aku ia Koulamaikalani, loaa o Luanuu.

Ua kakooia keia mahele ae la o ke kuauhau o ke kumulipo e pili ana ia Lukahakona, e ke mele kuauhau a hai kupuna o ka Moi Kualii penei:

"O Wailoa, o Kio, o Ole, o Pupue,
O Manaku, o Kahiko, o Lukahakona,
O Luanuu ha kou hoa like"
O ia Ku ia i moe i ka moena—la
E Ku--e.

O ke ano o kela lalani mele: "Oia Ku ia i moe i ka moena;" oia kekahi alii i ola a pala-lau-hala ka ili a moe i ka moena. Mamuli o kona ola loihi ana me ka hoopono.

Olelo hoi o S M Kamakau, ma kana "mookuauhau no Kamehameha III' i hoopukaia ma ka Elele Hawaii, Helu 10 Pepa 21 i hoopukaia ma Honolulu nei ma ka la 21 o Dekamaba, M. H. 1855, o Kahiko i hoikeia ae la ke keiki a Manaku me Hikohoale [Hikohaale] oia o Kahiko II. E hoike ana ia o ka elua ia o na 'lii o Hawaii nei i kapaia ma ka inoa Kahiko. O ka mua, oia o Kahiko-luamea, keiki a Welaahilani [k] me Owe [w].

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamoha'ikana.

E hoike ia aku ana no keia mau mookuauhau mahope ae ae nei; a oia no hoi ka hapa hope o keia "buke" a ka mea kakau e hooikai a nei.

NO LUANUU

Me ka nana ole ana i kela wahi paewa o ke kuauhau e pili ana i ka makuakane ame ka makuahine o Luanuu, elike me ka hoike ana a ke kuauhau Kumulipo, e hoomaopopoia keia wahi moolelo pokole e pili ana i nei alii o o Hawaii nei.

Ua oleloia, he alii maikai oia. He alii haipule. Aole ona like me kekahi o kona mau kupuna alii. Ua ola oia me ka malubia a hiki i kona make elemakule ana. Nui kona malama i kona poe kanaka; a no ia mea, aleba lakou iaia; a hoolohe i kona mau kanawa apau. Aole i ikeia ka haunaele o ka aina.

A ua hoike mua ae nei ka mea kakau i ke mele "Koihonua" e pili ana i keia Luanuu; ma ke ano, oia kekahi alii i ola a paia lauhala a moe i ka moena. A no kona ola loihi ana ma ke kulana alii hoopono a maikai, i hoomaoe ae ai ka mea nakumele o Kualii ma ka ninau ana: "O Luanuu ha kou hoa like?"

Ma ka olelo ana hoi a kekahi poe, he alii ino a maikai ole o Luanuu, a ua like no oia me Waia, i "ahuahu a lawalawa kanaka ia ai a moe i ka lauhala." Oia Ku ia i moe i ka moena—la."

O keia paha ka Luanuu i loaa aku ai ka inoa o Luanuu [k] ke keiki a Laka [k] Hikawaelena [oia hoi o Hikawaolena wahi a kekahi poe kuauhau]. A ina pela, e pono e kapaia keia Luanuu, o ka Luanuu I; a o ka Luanuu a Laka me Hikawaolena, oia o Luakuu II, ma ka Papa Kuauhau Alii o Hawaii nei.

O Luanuu i hoikeia ae la kai noho aku ia Kawaamaukele [w] hanau mai o Kii. A na Kii hoi me Hinakoula, hanau mai o Ulu ame Nana-ulu. I keia mau keiki, oia o Ulu ame Nana-ulu i hookumuia ai na mookuauhau i kapaia na Mookuauhau o Ulu ame Nana-Ulu. Hookahi no piko i paa ai keia mau kuauhau elua; a o ua piko la, oia no o Wakea ame Papa.

A ma keia wahi e kamailio ana kakou no ke keiki hiapo a Kii [k] me Hinakou la [w] oia hoi o—

ULU

Ua hoikeia ma kekahi buke moolelo kahiko e waiho nei ma ka lima o ka mea kakau, o Ulu, na hanauia oia ma Kailua, i Koolaupoko ae nei. O kekahi inoa ona o Ka Ulu. Ua oleloia ka moolelo o nei alii, oia ke alii mua loa o Hawaii nei mahope mai o Wakea i kaahele aku i na aina he nui i Kukulu-o-Kahiki. A ma ia kaahele ana ona ia mau kukulu o Kahiki, ua ike oia i ka mimilo o Norewai; ia hoi ka Mimilo-o-Moanawai-o-Kai-oo. A na keia alii i lawe mai i ka "lepo-ai ia" o Kailua, Oahu, kona aina hanau hoi.

HOOMAUIA AKU ANA.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

Ua hai mai kekahi poe kamaaina o Kailua, Koolaupoko, i ka mea kakau, aia keia "lepo" hiki ke ai ia, maloko o ka loko o Kawainui (ma Kailua). He like ka ke ano o keia lepo me ka haupia i kupaia a moʻa, ke ulikalika; a pela iho la no ke ano o ka ai ana'ku.

He ano pipili no e like me ka lepo palolo. A ma ka wa e ai aku ai i keia lepo kaulana o Kailua, e honi ia ana no ke ano hohono lepo.

Ua oleloia ma ka wa i akoakoa ai na koa a pau o Kamehameha ma Kailua, mahope iho o kona kauaana me Kalanikupule a lanakila ai oia, ua nele o Kailua i ka ai ole, oia hoi ka poi kalo maoli; a ua kii na kamaaina o Kailua, me ka ike ole o na kanaka o Kamehameha, i keia "lepo aiia" iloko o ka loko o Kawainui, a hoopiha i na kumau umeke a piha me ua "lepo" nei. A o ia ka ai i hanaiia ai kekahi poe koa o Kamehameha.

No keia Alii o Ulu (oia hoi o Ka-Ulu) kekahi mele koihonua waiwai nui loa. A o keia kekahi o na mele Hawaii kahiko loa; ua aneane paha e pau ka 1800 na nui o ka makahiki ke kahiko o nei mele. A penei paha e maopopo ai.

Mai ka wa mai o Ulu a hoea i keia au o kakou e noho nei, ua like paha ia me na hanauna 'lii he 60 a oi iki. E lawe kakou i 30 makahiki ke kowa manawamaa mau i laweia e ka poe kakau moolelo kahiko, mai ka wa o kahi hanauna a kahi hanauna, e loaa ana he 1800 makahiki. He mele waiwai nui loa keia i ka poe huli moolelo kahiko.

A penei ua mele Koihonua nei o Ulu i kapaia nohoi o Kaulu.

MELE KAAPUNI HONUA NO KA-ULU A KALANA

1 O Kaulu nei wau
2 O kama a Kalana
3 O ka hiamoe kapu
4 Ka Auwaalalua
5 Ke keele maa ala-i oa
6 O kuu lei, o pawa
7 O ka mea nana i hoolei
8 Kaulu mauka; E Kaulu makai
9 E Kaulu—E—Kiwaa ia
10 E Kaulu—E—auwaaia
11 O lele aku keia o Wawaa
12 O Upolu, o Pukalia-iki
13 O Pukalia-nui, o Alala

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikaoa.

14 O Pelua, o Palana, o Holani
15 O ke Kuina, o Ulunui, o Uliuli
16 O Melemele o Hiikua o Hiialo
17 O Hanalanai; apo ka Lani
18 Apo ka po, apo ke ao-
19 Apo kukulu o Kahiki
20 Pau Kahiki ia Ka-Ulu
21 Pau Kahiki ia Ka-Ulu—E
22 I koa o Halulukoakoa
23 Mai ke au paha ia Ku
24 Mai ke au paha ia Lono
25 I wahia ai ka Pa-ma-lee-lani
26 O Ka pupu O ka naia'
27 O ka lei kua- O ka lei alo
28 O ka lele o ka lele o kela
29 Hakuhakualani kuu makuakaue
30 O ka lele. o ka o ka lele o keia
31 Hakuhaku alani kuu makuahine
32 Lele ka oili o ka lani lelei ka lani
33 Lele kaua lokuloku, lele ika lani
34 Lele ka ua huna lele i ka lani
35 O lele aku keia o Moanawoaikaioo
36 O ke au miki. o ke au ka e mimilo ai
37 E make ai ia oe-
38 E lele paha e ku paha

Ua lawe mai ka mea kakau i keia mele ae la mai loko mai o ka Buke II o ka lahui Polunesia a Aperahama Fornander aoao 13 a 15

He mele e ae no kekahi i like me kela i hoikeia ae la i loaa i ka mea kakau a ua like no keia mau mahele mele ma kekahi mau wahi aua like ole nohoi me kekahi mau wahi He kakaikahi nae na wahi like ole Ua loaa mai keia mele ika mea kakau mai loko mai oka lokomaikai o kekahi kanaka kahiko Kailua a no ka pomaikai o keia moolelo ke hoopaa nei ka mea kakau i ua mele nei.

1 O ka Ulu nei au o Wao
2 O ke kama a Kalana
3 O ka Hiamoe-kapu
4 O ka Auwaalalua
5 O ke Kaelemaalaioa
6 O kuu lei- o- pawa
7 O ka mea nana i hoolei
8 O ka Ulu mauka
9 O ka Ulu makai
10 O ka Ulu i kiwaaia
11 O ka Ulu i auwaaia
12 O Upolu. o pukalia- iki
13 O Pukalia- nui- o- Alala
14 O Pelua o Palana, o Holani
15 O Kuina, o Ulunui, o Uliuli

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

15. O Kuina, o Uʻunui, o Uliuli
16 O Hakalau-ai, apo ka Lani
17 Apo ka Po, apo ke Ao
18 Apo kukulu o Kahiki
19 Pau Kahiki ia Kaulu
20 Pau Kahiki ia Kaulu—E
21 I ke koa o Halulu—koakoa
22 Mai ke au paha ia Ku
23 Mai ke au paha ia Lono
24 I wahia ka pu i Mawelani
25 O ka pupu kani ia
26 O ka lei kua, o ka lei alo
27 O ka lele—O ka lele o kela
28 O ka lele—O ka lele o keia
29 O Hakuhaku lani kui Makualani
30 Lele Ka oili i ka lani lele i ka lani
31 Lele ka ua loku, lele i ka lani
32 Lele ka ua kea, lele i ka lani
33 Lele ka ua huna, lele i ka lani
34 Lele ka ua pinao, hooa l ni, lele i ka lani
35 Lele aka keia o ka Moana kai- oo
36 Ke au miki. o ke au ka e Mimilo ai
37 E make ai oe
38 E lele paha- E ku paha

O kela lalani mua ma keia mahele elua o ke *mele kaapuni honua o Ulu* i hoikeia aela, ke hoike nei ia, he alii o Ulu no Wao.

Aia ma ka aina o Kailua he elue mau wahi i keia ai ka inoa *Wao* o ka mua oʻa ka pali o Ulamawao elike me ke mele a Hiiaka i kau ai oiai ia ame ke aikane me Wahine omao e unohe ana maluna o ke oioina o Mahinui. oia hoi. keia, Kau

1 Oioi ku ka pali o Ulamawao
2 Oia pali amu kauwa a Kaholokuaiwa
3 He wa ke aloha ehooma- o ae nei.
4 O kela pali ha- inu- kai o kuu aloha
5 Ua inu a kena. ua ai a maona
6 O kuu la pololi a maona i ko aloha

A o ka lua o na *wao* oia ka aina i ka paia o Maka Wao Ua olelo ko Kailua poe kahiko he aina alii o Maka wao Aole hoi oia wale no aia no ma ka aina o Kailua kekahi wahi aina i kapaia o Kaulu.

Eia maloko o keia mele e ikeia ai na inoa o Ulunui o Uliuli o Melemele o Hakalauai. Ua hoike mua ka mea kakau ma kahi wa i kaa hope aku nei ma ke ano he mau inoa keia no kekahi wahine o Uliuli kona inoa Oia ka wahine a Kupoloka lili No ka nui o Kona lokomaikai i kapaia ai oia e

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wekea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻkana.

HOOLILONOPONO.

Ma ka helu i hala, he nui na hemahema i ikeia ma ia puka ana o keia moolelo ma ka mea e pili ana i ke mele koikoina pili ia Ulu. A nolaila, he mea pono ke hooponopono hou ia kela mau hemahema ma keia wahi, i ole e alakai hewa ia ko keia mua aku ma na mea oiaio maoli i paa iloko o ke mele elike me ia i loaa mai ai i ka mea kakau.

A oia iho na hooponopono ana o pololei ai keia mau hemahema. E nana ma ka lalani 29 penei e heluhelu ai:

29 O Hakuhakulani kuu makuakane

Alaila, o ka lalani 30, e heluheluia, penei:

30 O ka lele, o ka lele keia

A e hele aku ka heluhelu ana ma ka lalani 31, penei:

31 O Hahuhakulani kuu makuahine.

Nolaila, mamuli o ka hoonohonoho hou ana i na huahelu o na lalani apau mahope mai, i kulike ai ke kaʻilike ana mai ke 31 aku a pau pono na lalani hope o ia mele, e ikeia ana, o ka lalani, e olelo ana: "Lele ka oili o ka lani, lele i ka lani," he lalani 32 ia. A pela e kaʻi like aku ai ka helu ana; a ke hoea i ka hope, e ikeia he lalani 40 ia.

No ka nui o kona lokomaikai i kaaʻa ai oia Uliuli o Ulunui; o Hakalau aielono. Ua lilo oia i akua no ka poe mahiai. O keia wahine o Uliuli, oia ka hanauna 451 mai a Lailai (w) mai. E nana Buke I Helu 108 o *Ka Nai Aupuni* (Poakahi, Aperila 2. 1096)

Ua hoikeia nohoi ma ia helu, ma ke au o Kupo okalili, ka hoomaka mua ana o ko Hawaii nei poe kanaka e hele i na aina e.

Aka, na hoakaka mai o Aberahama Fornander i kona manao no ka mea e pili ana i keia alii, o Ulu, kapaia o Ka. ulu: oia hoi, aole i maopopo iaʻia no ka lalani alii hea la oia i pili aku ai. No ka lalani alii anei o Ulu; a i ole no ka lalani alii anei o Nana-Ulu na keiki a Kii me Hinakoula (w).

Ma ka manao ana o ka mea kakau, o keia Ulu i oleloia ae la Kii (k) ame Hinakoula (w).

Aia ma ka lalani 24 o ka mahele 25 o ka mele i hoikeia ae nei, e loaa ai keia mau huaolelo:

I wahia ka pa a Mawelani. A ma ka lalani 25 o ka mahele mua o ua mele la loaa keia mau huaolelo:

I wahi ai ka Pumaleolani. He hookahi no keia pa a he e[illegible]paha ona inoa o Mawelani ame Pu-ma-leolani. Ma ka manao o ka mea kakau o Maleolani paha ka inoa pololei: aole o Mawelani.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Looa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

E hoomaopopo hou ia ma keia wahi. A'a he likeole mawaena o na mahele elua o ke mele i hoikeia ae nei ma ka lalani helu 26 o ka mahele mua o ka mele, elike me ia i pukaʻi ma KA NAI AUPUNI. Poakolu, Iulai 18. ame ka lalani Helu 25 o ka mahele elua, i pukaia ma ka Poaha, Iulai 19.

Ma ka lalani mua i hoikeia ae nei, penei ona olelo:

„O ka Pupu, o ka Naia"

A ma ka lalani hope hoi i ikeia ae nei, oianeia:

"O ko pupu kani ia."

ke manae nei ka mea kakau, ua pololei ka mahele elua, o ke mele i hoikeia ae nei ma keia wahi Nokamea. ina ua pili ke Kamailio ana nokekahi "pu nona ke ipoa o Pumaleolani"; alaila. he pu kani ua pu la; a oia ke kumu o ka olelo ana o ke mele. „O ka pupu kani ia," oia hoi, e hooia ana, he PU KANI o Pumaleolani.

Ue he mea la, ua ulu mui mai keia paewa i hoikeia ae la mamuli o ke kope hewa ana o ka mea kakau moolelo i knohi, a i ole ia, mamuli pala o ka hoonoho hewa ia ana o ua hua kepau ?

Aea hoi oia kahia o ke mele e olelo ana Lele aku keia o Uoano kai-oo." elike meeka mea i ikea ma ke mele. Ua manao kekahi poe, o keia wahi e olelo ia nei o Moanakaioo, o ia ka Mimilo o Norewai. A ina he oiaie keia manao i kohoia ai o ke mele, alaila, e manao kakou, ua hiki io o Ulu (KauIu) ke alii o Kailua i Europa, a na ike oia i ka Mimilo kaulana o Norewai ma ke kenetuia eono (A D 600)

Aka, manao ka mea kakau, aole paha i pololei keia manao koho i haawiia ai e ka poe kakau moolelo kahiko o Hawaii nei, no keia wahi o Norewai, a ua ike o ia i kela lua mimilo.

Eia kekahi mea hoakakaʻiku; ma na lalani o ke mele e olelo aua: "O Hakuhakulani kuu makuahine, O Hakuhakulani kuu makuakane——" aole ia mau lalani e hoike ana, o Hakuhakulani ka inoa o ko Ulu makuakane a me kona makuahine Me he mea la, o ka manao o keia mau lalani olelo; ua pili ia i ko Ulu hoike anaʻe, he mau "haku lani" kona makuakane ame kona makuahine.

Oia hoi, "Hakuhakulani kuu makuakane;" he *hakulani* ia. "Hakuhakulani" kuu makuahine, "haku lani" kona ano. He alii ka makuakane, a he alii no ka makuahine. E hoakaka hou ia ana ke ano o keia mele a me na mele kahiko e ae, e ka mea kakau, a e loaa no ia mau mele me na hoakaka maʻekahi buke mele Hawaii a ka mea kakau e hoomakaukau nei

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ma ka manao o kekahi poe kakau moolelo kahiko o Hawaii nei, o keia "Moanawaikaioo," oia ka minilo o Norewai. A i na he mea oiaio keia; alaila, ua hoea o Ulu i Norewai, ma Europa.

Pehea la kona hiki ana i keia wahi, a kona hoi ana mai laila mai a hoea hou i Hawaii nei; aole i hoike mai ke mele ia mea; aole nohoi kekahi mooielo kahiko o Hawaii nei. Ua maopopo paha ia kakou ke noonoo iho kakou o keia wa, i ke ala hele moana e hele ai mai Hawaii aku nei a hoea i Norewai ma Europa, ina ma ke alahele aku o ka Lae Hao, a i ole, ma a nei aku paha, holo aku ma Aferika a nee aku a hoea i Europa he ano pohihihi ke olelo iho kakou o keia au, he "waa kia.loa," a i ole he waa pelelei paha kona i hoea ai ia mau kalaunu. O ka moku paha ka "waa" holo moana maalahi no na huakai auamoana oia ano? Aka, he mea pohihihi no keia.

Ma keia wahi e hoomaka ai na kumu kuauhau elua, ko Ulu me ko Nana-Ulu.

	KUAUHAU O ULU			KUAUHAU O NANA-ULU		
	KANE	WAHINE	KEIKI	KANE	WAHINE	KEIKI
1	Ulu	Kapunuu	Nana Kapulani Nanaie	Nanaulu	Ulukou	Nanamea
2	Nanaie	Kahaunokuleia	Nanailani	Nanamea	Puia	Pehekeula
3	Nanailani	Hinakinau	Waikolani	Pehekeula	Uliae	Pehekemana
4	Waikulani	Kekauilani	Kuhelei-moana	Pehekemana	Nanahapa	Nanamua
5	Kuhelei-moana	Mapunaia ala	Konohiki	Nanamua	Nanahope	Nanaikeauhaku
6	Konohiki	Hikaululena	Wawena	Nanaikeauhaku	Elehu	Keaoa
7	Wawena	Hinamahuia	Akalana	Keaoa	Waohala	Hekumu
8	Akalana	Hinakawea	Manimua Manihope Manikiikii Maniakalana	Hekumu	Kumukoa	Umalei
9	Maniakalana	Hinakealohaila	Nanamoa	Umalei	Umaumana	Kalai
10	Nanamoa	Hinaikapaekua	Nanakulei	Kalai	Laikapa	Malelewaa
11	Nanakulei	Kahaukuhonua	Nanakaoko	Malelewaa	Pililohai	Hope
12	Nanakaoko	Kahihiokalani	Helepaiwa	Hopoe	Hauanaaia	Makalawena
13	Helepaiwa	Kookookumakalani	Hulumanailani	Makalawena	Koihouhoua	Lelehooma
14	Hulumanailani	Hinamaikalani	Aikane (Aikanaka)	Lelehooma	Hapuu	Kekupahaikala
15	Aikane	Hinahaiakamalama	Puna	Kekupahaikala	Maihikea	Haweke

Ma keia wahi manamana hou ka Papa Kuauhau o Ulu elua mana oia ka mahele o Puna a me Hema.

Aele i pau

MOKUNA III.

Ka Noolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamcha'ikana.

Aia ma ke Mele "Inoa o Naihe" e ikeia ai kekahi mau pana olelo ana a ka mea haku mele no Puna a me Hema i hoi[illegible]ia ae nei. Ua hookahua ia keia mele o ke alii Naihe ilnna o ka "nalu;" a he mele maikai hoi o kona hakuia ana. Ua h[illegible]olhia keia mele ia Kalakaua. A penei na lalani o ka Pauku 1, o na Mele Nalu nei o Naihe:

1 Ka nalu nui—
2 E ku ka nalu mai Kona
3 E ka malo, e ka mahiehie
4 Koana ulu loa, a lele ku'u malo
5 O ka hahaki malo
6 O Hoaka ka malo, kai o ke alii
7 E ku, e hume a paa i ka malo
8 A lele, a au, a oma a ili, a pae o Kalakaua i ka na'u
9 Hoe'e ka nalu mai Kahiki
10 He nalu na-kea, he nalu hoohua
11 Haki opuu ka nalu, haki kuapa
12 Ea mai ka maka kai hee nalu
13 Kai hee kakala o ka moku
14 Kai-ka o ka nalu nui
15 Ka hu'a o ka nalu
16 O Hiki-au kai hee nalu i ke awakea
17 Ku ka puna, ke ko'a i uka
18 Ka maka la o ka nalu o Kuhihewa
19 Ua o-ia, naha ka papa
20 O-a Maui, naueue, nakelekele
21 Nakele kai ili o ka hee nalu
22 Lalilali ole ka ili o ke akamai
23 Ka-hilihili ke kai o ka heenalu
24 I ka ea a ka nalu nui o Puna, o Hilo
25 O *Puna*, a o *Hema*
26 Ia Puna ka papa

He mele loihi keia. E hoikeia ana no keia mele me kekahi mau hoakaka maloko o ka buke a ka mea kakau e hoomakaukau nei no na Mele Kahiko o Hawaii nei.

Ma keia wahi e olelo ae ka mea kakau, e ikeia ana na mahelehele kuahau alii apau ma ka hapa hope o keia mahele Moolelo Kahiko o Hawaii, e like me ia e hoomakaukauia nei e ka mea kakau. He mahele ano nui no ia i pili i keia moolelo.

A ua manaolana ka mea kakau, ma ka wa e pau pono ai keia moolelo i ke kakauia a paa, na kuaio moolelo maoli a me na mele koihonua o kela a me keia ano, e lilo ana keia hoomakaukau ana i mea hoopomaikai i ka poe huli moolelo Hawaii o keia mua aku.

Maanei, e hoomaka ka kakou nana ana i ka moolelo o Hema.

No Hema

O Hema i hoikeia ae la, he alii oia no Maui. O kona makuakane, oia o Aikanaka, i kapaia i kahi wa o Aikane, elike me ka mea i ikeia ma ke kuauhau i hoikeia ae la.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi— Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ma ke kuauhau i hoikeia ae nei o Hina hanauakamalama, oia ka makuahine o Hema ame Puna. O keia wahine o Hina, oia no o Lono-moku i lele ai mai Hawaii aku nei a komo iloko o ka mahina.

He moolelo i ike nui ia a i kamaaina noboi i ka poe kahiko e ola nei i keia wa, ka moolelo o Lono-moku. No ko Hina kaea i ka hana mo mau o nei mau wahi keiki, oia o Puna ame Hema, nolaila, ua lele oia iluna o ka mahina.

A ma kona wa i lele ae-ai, ua hopu aku la kana kane o Aikanaka a paa ma ka wawae o ka wahine. Aka, no ka ikaika loa o ka Hina lele ana, nela pu boi me ka ikaika o ka Aikanaka huki ana iho i ka wawae o ka wahine, ua moku iho la ka wawae o ka wahine, a lele maumau aku la o Hina a komo iloko o ka mahina.

Ua kapaia oia o Lono-moku. Oia ka mea i kapaia ai kekahi po ma ka Helu Hawaii ma na kaulana mahina o Moku, no ka muumuu ana o ka wawae o Hina. A he po kau ole ia nohoi ia e ka mahina ma ka helu Hawaii.

Ua hoike ka moolelo Hawaii kahiko, ua hanauia o Hema ma Hawaii-kua-uli, i Kauki, ma Hana Maui. He elua ana mau wahine, o Luamehekoa, (oia no o Luamaheau) ame Luamahahoa, oia hoi o Luamahahoia, a o Ulamakahoa kekahi inoa.

O keia wahine elua no uka ia o Iao, i Wailuku, a oia ka makuahine o Kaha[k].

Ua hoikeia ae nei o Aikane kekahi inoa o ka makuakane o Hema me Puna; a o Aikanaka hoi kekahi inoa. O ka inoa mua, oia ka inoa i kapa mua ia ai o ia e kona mau makua; a o ka inoa hope, mamuli o ka moku ana o ka wawae o Hina, kana wahine, i ka lele ana iloko o ka mahina.

Eia iho ke mele Koihonua" i pili ia Hema:

Mele Koihonua no Hema.

1 O Hema a Aikane
2 Ke alii o Kauiki
3 I hanau noi Hawaii—kua—uli
4 I Kapueokahi—
5 I ka lulu, i ka la'i,
6 I ka makani kahi aoao
7 I Punahoa la ke ewe
8 Ka a-a i Kawalakii
9 O Kuakaha ka piko
10. Ka piko o ke alii.
11. Lawea iluna i Mapuena.
12. He alii no Kaihalulu i Mokuhano.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

13. I Wananaiku kahua
14. He kahua olina na Hema.
15. I imi aloaa ka wahine
16. O Luamaheau; o Luamahahoa ia
17. Loaa o Kahai ke koi ula a Hema
18. Kauhua hookahi ka malama
19. Kaa i ka iloli alua
20. Ono i ka hinalea akolu,
21. Aha alima, aono ka malama
22. Holo Hema i Kahiki
23. Kii i ka Ape-ula
24. Loaa Hema lilo i ka Aaia
25. Haule i Kahiki i Kapakapaua
26. Waiho ai i Ulupaʻapaʻu
27. Haila na maka o Hema

Eia ma keia mele koikoi a; ike hou ia kekahi hele hou ana o ko Hawaii nei poe i Kahiki. Ke hoike nei ke mele, ua holo o Hema i Kahiki i kii i ka ape-ula. I kii oia i keia mea i Kahiki i mea "palala" no kana keiki, no Kahai. Ka mea o ke mele e hoike nei, he "koi-ula" ia na Hema.

I nei holo ana o Hema i Kahiki, ua make oia i ka Aaia, kapaia i kekahi wa, Ka-aaia-nuke-a-Kane. He manu keia Aaia; a na keia manu i poalo i na maka o Hema a waihoia ai i Ulupaʻapaʻu.

Ua oleloia ko Hawaii nei poe kahiko o Hema ke kupuna alii o ka lahui Nukilani. Ua oleloʻia o ka makuahine o Hema a me Pa mai Tahiti mai ia. A i ko Hema holo ana i Tahiti aku no iaʻa ke kupunawahine a me na makua o Wainahenaiakamalama.

Ma kekahi mau moolelo o ka poe Nukilani i loaa i ka mea kakau moolelo o ka buke i kapaia: "The Ancient History of the Maori, his Mythology and Traditions," i kakauia e John White, ua hoikeia o Hema, he wahine ia. O ka haikamahine a Whaitiri (w) me Kaitangata (oia hoi o Aikanaka ia kakou o Hawaii nei. *Mea kakau*) Noho aku o Hema (w) ia Huaroto (k); a hanau mai o Kaʻihi (k); o Pupumainono (w) a me Tawhaki (oia hoi o Kahaʻi ia kakou o Hawaii nei. *Mea Kakau*) O keia no o ka huaolelo Hema ma ka olelo Nu Kilani, he *mamo a he ihaika' hooulu kanaka.*

Aka, ma kekahi mahele aku no o ka moolelo Nu Kilani e pili ana i ke kaikamahine o Hema, ua hoikeia penei.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

O Kaitangata (k) o Whaitiri ka wahine. He wahine keia mai ka lani mai ka iho ana a noho pu me Kaitangata. I ka iho ana mai o nei wahine mai ka lani mai, ua ukali mai kana kauwa nona ka inoa o Nonokia (k).

Hoea laua i ka honua nei; pepehi iho la o Whaitiri i na kahu nei ona, a malama iho la i ka puuwai o na kahu nei. Iaia hoi i halawai ai me Kaitangata, haawi aku la oia i ai i ka puuwai o Nonokia, e ai o Kaitangata. Aka, ua hoole o Kaitangata, aole oia e ai ia mea. Ia wa olelo mai la o Whaitiri.

"Ua kaulana kou inoa ma ke ano he kanaka ikaika a ke koa hoi. A na manao ia hoi au, ma ia ano, he kanaka aikanaka la oe; eia ka, aole. Ua kuhihewaia au; a ua make ma'u wale ka hoi kou kauwa."

Ua noho a kane a wahine iho la o Kaitangata a me Whaitiri; a hanau mai la na laua o Punga [Puna]; o Karihi (k) a me Hema (w)

O ke ano o ka inoa Punga ma ka olelo Nu Kilani "ka makuakane o ka ohana moo;" ke ano hoi o ka inoa Karihi, oia ka alihi pohaku o ka upena.

Hanau mai ka Puna poe keiki, he poe moo ame ka mano. A na Hema (w) mai hoi o Tawhaki (Kahai).

He wahine keia Hema i hoikeia ae la. Aka, he Hema (k) no kekahi o ka moolelo Nu Kilani. He keiki keia Hema (k) na Waitiri ame Kaitangata.

Na laua mai o Hema (k). Noho aku hoi keia Hema ia Karenuku (w), hanau mai o Pupumainono (w); Karihi (k) ame Tawhaki [k].

Ua ike ae la oe, e mea helohelu, i ka moolelo o ko Hawaii nei Hema me ko Hema (kane) O ka moolelo kahiko o Nu Kilani. He mau helehelena ano like no nae ma kekahi mau wahi. Ua ike kaua e ka maka maka, i keia mau mea ano like mawaena o na moolelo elua; ko Hawaii nei ame ko Nukilani, a oia keia;

O Aikanaka i hoikeia ae la oia ka makuakane o Puna ame Hema, aole ia he kanaka ai maoli i kaio kanaka. He kuhihewa nui nae keia o kekahi poe kakau moolelo Hawaii kahiko no keia inoa Aikanaka.

Ua hoi ko Hema makuahine i ka lani ma ka moolele Nu Kilani, a ma ko Hawaii nei moolelo hoi, ua lele ko Hema makuahine a noho iloko o ka mahina; a kapaia oia o Lono Muku.

Aole mea hoike maloko o ka moolelo Nu Kilani ua holo ko laila Hema i kekahi aina mamao loa, eike me ka holo ana o ko Hawaii nei Hema i Tahiti a make oia ma Tahiti, poaloia kona maka e ka Aaia nukeaakane.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kaliki—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ma ko Hawaii nei moolelo e pili ana ia Hema maopopo ka aina i hanauia ai oia, maopopo kana mau wahine, kana keiki a me kona holo ana i Tahiti, no ke kii ana i palala no kana keiki no Kaha'i. Aka, ma ka moolelo o Nu Kilani, he ano hauhili a hihia na mea e pili ana ia Hema. He Hema (w) kekahi; a he Hema (k) kekahi.

Ua lawa ae la paha ko ka mea kakau kamailio ana no Hema. E nana kaua, e ka makamaka helu-helu—

No Kahai

O Kahai, oia ke keiki a Hema me Ulamaheboa. Ua hanauia o Kahai ma lao i Wailuku (Maui) Mamua o ko Kahai hanau ana mai ka opu mai o kona makuahine, ua hala aku kona makuakane o Hema, no Kahiti, elike me ia i hoikeia ae nei.

I ka hanau ana ae hoi o Kahai, a hanaiia e Ulumaheboa a nui; ua ninau mai la oia i kona makuahine "Auhea ko'u makuakane?" Pane aku ia ka makuahine: "Ua holo ko makuakane i Kahiki i palaia nou; aka, ua lilo kona mau maka i ka Aaianukea a-Kane.

Alaila, pane mai la o Kahai i kona makuakane: "E imi ana au i kou makuakane."

Eia iho ke Mele Koihonua e hoike ana i ka imi ana o Kahai i kona makuakane ia Hema.

1 O ke anaenue ke ala o Kahai
2 Pii Kahai, koi Kahai
3 A'e Kahai i ke ko'i-ula a Kane
4 Hihia i na maka o Alihi
5 Ae Kahai i ke anaha
6 He anaha ke kanaka, ka waa
7 Iluna o Hanaiakamalama
8 O ke ala ia i imi ai i ka makua
9 O hele ai i ka moana weliweli
10 O Haluifu i-Hale Kumukalani
11 Ui mai kini o ke akua
12 Ninau Kane me Kanaloa
13 Heaha kau huakai nui e Kahai
14 Iimi mai au i na maka o Hema
15 Aia i Kahiki i Ulupa'upa'u
16 Aia i ka Aa'a-haha-mau-ia-a-Kane
17 Loaa aku i kukulu o Kahiki
18 Hoi mai Kahai a luna o ka moku
19 Kaahe i Kau-noho i Paiahaa
20 I Mauha la, i Kamahaloloa
21 I kaulana ke hoa la i Kalae
22 I Unulau la, i Kailio a-Lono
23 I ka pali o Molilele Kahai
24 Haule i ka lua i Kailikii
25 Waiho i ke kaha i Kahului
26 I ke Ahu-ku la ke 'lii o Kahai

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

Ma kekahi mele koi honua i loaa i ka mea kakau no keia Kahai i hoikeia ae la, he 7 mau lalani mamua aku o ka lalani 1, o ke Mele i hoikeia ae nei, a oia keia.

1 Kahai-nui a Hema
2 Ke alii o uka o Leiloa o Haumaka
3 I hanau i Kahalulukahi
4 O Kaumoailani ke ewe
5 O Kaalaholo la ka piko
6 O Ha'aaheila ka aa
7 O Kalaaimakua i Kaopi Kahua

Heaha la ke ano o kela mea i kapaia he A a anukea-a-Kane? He wahi ninau kupono paha keia e ninau ia ai ma keia wahi. Penei ka hoikeia ka *Moolelo* Hawaii no ka mea e pili ana i keia *Aaia*: "Ua holo o Hema i Kahiki a loaa-oia i ka Aa anukea'lawaia (a) Kane, poaloia kona mau maka; a make no ia ma Kahiki."

Ma ka hoomaopopo ana a ka mea kakau i ka inoa o keia *Aaia*, he eha mau inoa i hoopaaia ai e na poe kakau moolelo Hawaii kahiko: (1) Aaianuhea a Kane; (2) Aaianukea-a-Kane; (3) Aaianukea-lawaia a Kane; (4) Aaia-haha-mau-ia-a-Kane.

Ua hoomaopopo mai no na moolelo kahiko, he manu keia i kapaia, he *Aaia*. He manu aikanaka; he manu kupua; he manu elike no Halulu. Aole nae he maopopo ke ano o keia manu.

Ua olelo o Mr Andrews ma kana buke Hoakaka Olelo o na Huaolelo Hawaii; o ka Aaianuheakane, he manu nui hulu keokeo ia, a he manu no ke kai Ha A kekahi inoa ona."

Ina he mea oiaio keia; alaila, he manu no keia i ikeia e ko Hawaii nei poe, oia ka A. O ka manu kawaia o Hawaii nei i ikeia ma keia ia inoa, he manu nui no ia i like me ka manu noio, a pela no kona oleele; he mau wawae loloa kona; he nuku lohi.

O ka wa a keia manu e hele ai i ka lawaia ma ka moana, aia no ia i ka po; aole i ke ao. He manu lawaia no keia elike me ka uwau a me ke Koae a me na manu lawaia e ae a pau. O ke kumu o kona kapa a ana ma ka inoa A, no kona noho ana ma na ma-poo ana pohaku.

O na malama a keia e lele ai i ka lawaia ma ka moana, oia no na malama o ka mahoe-mua a me ka mahoe-hope. I ke ahiahi poeleele, lele nei manu i ka lawaia; a ma ka wanaao hoi oia i uka o ka aina a ma kona ma-poo

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

He manu leo lea keia ke kani mai i kona wa e lele ai i ka lawaia, a pela no i kona hoi ana mai. O kana kani, he ano like me keia *Ka ro hek kek ke.* Ma keia ano kani e hana'i ka poe kono (kahea) manu.

Ina like loa ke kahea ana o ka leo o ka mea kono manu me kela i hoikeia ae la, aole e nele ana ka hei o na manu A nei i ka upena a ka lawaia manu. He manu ono loa keia ke ai elike me koae.

Aka; aole paha keia o ka manu Aaia nana i poalo i na maka o Hema. He manu okoa no paha? A heaha la ia manu?

Aia ma kekahi inoa o nei manu i hoikeia ae nei, e maopopo ai paha kekahi ano o keia manu, oia ka Aaianuhe-a-Kane. O ke ano o keia inoa, he A-ai-enuhe-a-Kane. He manu ai enuhe kona ano, elike me ka manu Kolea.

Aole anei he Kolea ke ano o nei manu? Ua-ikeia ma ka Moolelo o Mo'i, ka makaula kaulana o Molokai, o ke Kolea kana mau elele hoouna olelo; a o kona mau kaikuahine noho; ia? A ma ia ano, ua hilo ke Kolea i manu hookapuhiia ma ka kela moolelo kahiko o Hawaii nei. Aka, ke manao koho wale no nae keia o ka mea kakau.

OLELO HOAKAKA.

Oiai, e hoopukaia aku ana no na lalani mookuau. hau alii mai a Wakea mai a hoea mai ia Kamehameha I; a pela nohoi a hoea loa mai i keia wa, ma keia hope aku, e ka mea kakau; nolaila, e nee hele aku ana na hoakaka ana a ka mea kakau no na 'lii kahiko, elike me na mea i loaa iaia. A e hoomaka ana keia mai a Wahieloa aku, ke keiki a Kahainui a-Hema me Hinauluohia.

NO WAHIELOA.

Elike me ka mea i hoikeia ae la, he keiki o Wahieloa na Kahainui-a-Hema me Hinauluohia.

Ma ka moolelo e pili ana ia Wahieloa, aole no like loa ka hoike ana a ia mau moolelo no ka mea e pili ana i kahi i hanauia ai oia. Olelo kekahi poe na hanauia oia ma Kipahulu, Maui; a, olelo hoi kekahi ua hanauia oia ma Punaluu, Kau, Hawaii.

He mea maopopo i kahi i nohoi ai na kupuna o Wahieloa ma Kipahulu no ia. Ma ke a wahi nohoi i noho ai o Laka kana keiki. O ka wa i hanau ai o Wahieloa, aia no ia mahope iho o ka hoi ana mai o Kahai (nui a Hema) mai Kahiki mai.

Iaia i hoi mai ai mai ka huakai imi i na maka o kona luaui makuakane, oia o Hema, a hoea oia ma Kau, Hawaii. Ilaila loaa kana wahine no Kahuku, oia o Hinauluohia. Noho o Kahai me keia wahine a hanau o Wahielea ma Wailau, Kau, Hawaii.

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Eia iho ke Mele koihonua o keia Alii kahiko o Hawaii nei.

1 O Wahieloa ke alii o Kau
2 Hanau no i Wailau
3 I Ninole, i Kealaiki
4 I Kawaihau, o Kaiula ka piko
5 I Makanalua i Kaulawae
6 I hanau ke ewe o ke alii
7 Waiho i uka i ke ana o Kaaaleho
8 I imi ia e makua iimi
9 I lalam aia e makua lalama
10 I eliia e ka makua-eli-lua
11 I *ka* ia e maku a *ka*
12 I poupou ia e makua pō p u
13 I kikooia e makua kikoo
14 I haaia e makua hula
15 I loaa ia Laka i Anamakili
16 I Anamakala i ka pali o Kupinai
17 Ilaila o Wahieloa nana o Laka
18 Na Laka i hoihoi a ka moku
19 I ka a'na ewe o Maui
20 Pae i Kipahulu
21 I Alae, i Kaumakani
22 I Papauluna
23 Waiho no Wahieloa i waho

Ma keia "koihonua," ua hoikeia mai ko Wahieloa wahi i hanau ai a i make ai; a pela hoi kahi i waiho ai kona mau iwi, oia hoi ke ana o ka luahine kupua Ke-ana-a kau a Lehu.

A ua hoike pu ia nohoi ke kii ana'ku o kana keiki o Laka, me ka maalea loa, i na iwi o ua makua-kane nei-ona a loaa iloko o keia ana huna o Kau a-lehu.

O ke kumu a me ka mole, ka welau a me ka hope o ka moolelo o keia Alii o Wahieloa, elike me ka hoike a ke mele "koihouna" i hoomaopopoia ae la eia no ia i Hawaii nei.

Ma ka moolelo o ka poe Nu Kilani, he Wahieroa no ka lakou. A penei ka lakou moolelo.

O Ta-whaki-(oia o Kaha'i ia kakou o Hawaii nei) ke kane a o kana wahine, oia o Hapai nui-a-maunga (oia o Hapaimauna, a Kuahiwi hoi ia kakou o Hawaii nei) Na laua mai o Wahieroa. Noho aku nei o Wahie roa me kekahi wahine, o Matoka-rau-tawhiri.

I ka hapai ana o keia wahine, ua ono ae la oia i ka io manu. A o keia manu ana i ono ae la, aia ia i kekahi aina-mamao e loaa ai, maloko o ka pa manu a Matuku. O keia manu, he *koko* kona inoa.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Nolaila, olelo aku la ua wahine nei ia Wahieroa e kii oia i keia manu. He mea oiaio, ua kii o Wahieroa i ka ono a kana wahine.

Ia Wahieroa i hele ai a hoea i kahi e loaa ai ka manu *koko*, oia kahi hanai manu o Matuku ua loaa iho la oia ia Matuku, pepehiia iho la a make.

Noho iho la kana wahine me ka uwe kanikau ana no kana kane, a hiki wale i ka hanau ana ae o ka laua keiki, oia o Rata. Hanai iho la ua wahine nei ia Rata a nui a kanaka makua. I kekahi la ninau aku la o Rata i kona makuahine.

"Auhea ka hoi kou makuakane?"

Pane mai la ka makuahine. "Ua make kou makuakane?"

"Make oia ia wai?" i ninau hou aku ai ke keiki.

"Make oia i ka pepehiia e Matuku. I hele kou luauli makuakane e kii i kuu ono, oia hoi ka manu *koko* i ka aina o Matuku. A i kona hiki ana ilaila, ua pepehii oia."

Alaila, ninau hou o Rata i ka makuahine: "Aia i hea ka aina o Matuku?"

Pane mai la ka makuahine: "E nana oe i kahi e puka mai ai ka La; aia ilaila ua aina la. [illegible] oe e hiki ilaila e kuu kama. Aka, ina e loaa ia oe ka waa o kou ala ia e [illegible] a loaa na iwi o kou makuakane."

"Pehea au [illegible] waa?" ninau aku ai i ka makuahine.

"Ae; na'u e imi i waa nou e hele ai e imi i ua iwi o ko makuakane," i pane mai ai ka makuahine.

I kekahi la, ua hele aku la ka makuahine e imi i laau waa no ke keiki. I keia hele ana, na loaa aku ia laia he kumu laau nui, oia hoi ke kumu laau *totara* ma ka olelo Maoli.

Ua hoihoi mai la oia i na lau a me kekahi lala ua kumu laau nei i ko laua wahi noho me ke keiki. A ma ia ahiahi iho, olelo aku la oia i ke keiki.

Ua loaa aku nei la o kekahi kumulaau maikai loa i waa nou e hele ai e imi i ko makuakane. O ua laau la, he *totara*. [illegible] o ka la apopo, ea, ala ae oe, a hele oe e imi i keia kumu laau. A eia mai ka lau a me ka lala o kaopopo ai ia oe, ua kumulaau nei.

I ke kakahiaka nui ana ae o kekahi la, ala ae la o Rata a hele aku la e huli i ke kumu laau a ka makuahine i olelo mai ai. O ko ia nei hele ia e huli i ua kumu laau nei, aohe wahi mea a loaa iki.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Uhu o Kameha'ikana.

Hoi mai la oia a hoike mai la i ka makuahine, aohe loaa o ua kumu laau nei iaia. I ka lohe ana o ka makuahine i keia mau olelo a kana keiki, ia wa oia i olelo mai ai:

"Kupanaha no ka hoi ka loaa ole ana ia oe o keia kumulaau. E hele hou oe e huli, a e nana pono loa oe i ua kumu laau nei. He kumu kalakala ia o kona ili."

Alaila, hele hou aku la o Rata, no ka lua o ka manawa. Aohe no he loaa. Hoi mai la no ia a hiki i ka hale; a hoike aku la no i ka makuahine no ka loaa ole ana.

Olelo mai la no ka makuahine, e hele hou no oia e huli i ua kumulaau nei no ke kolu o ka manawa. I keia hele hou ana a Rata ua loaa aku la ua kumulaau nei iaia.

I ka loaa ana o ua kumulaau nei ia Rata, ua hoi aku la oia a ninau i kona makuahine i kana mea e hana ai i hina ai ua kumulaau nei ilalo, a loaa hoi ka waa.

Ia wa i olelo mai ai ka makuahine. "Eia mai na ko'i pohaku; a me keia mau ko'i oe, e kua ai i ua kumulaau nei a hina ilalo."

I ka ike ana o Rata, aohe oi o na ko'i pohaku, pane mai la oia i kona luaui makuahine: "Kupanaha! Aohe niho o keia mau pohaku au i haawi mai nei; a pehea la auanei e moku ai kela kumulaau me keia mau pohaku oi ole,"

Ia wa pane mai la ka makuahine i ua o Rata: "O hele me keia mau pohaku a kau iho oe ma ke kua o ko kupuna wahine o Hinetuaoaka (oia hoi, o Hine-tu-a-hoana-ke kaikamahine a Pohaku-hoana) A i kou kau ana iho i keia mau pohaku ma kona kua; e olelo iho oe.

"E oi ke ko'i e oi ke ko'i e oi ke ko'i a'u a Rata-He mea ciaio; e oi ana keia mau koi pohaku. Alaila, e hoi mai oe a kauhale nei, a hana oe i a-u no ke koi"

Ua hooko aku la o Rata i keia mau olelo a ka makuahine. Ua hele oia me na ko'i pokaku ana a loaa ke kupunawahine, o Hinetuaoka. Hookala iho la oia i ua mau koi pohaku nei ma ke kua o ke kupunawahine a oi; alaila, hoihoi aku la oia i kauhale.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Ahua Ulu o Kamehaʻikana.

I ka hiki ana i kauhale, ua hana iho la oia i mau aʻu no ua mau keiki la, Moe iho la ua ia po a hiki i ka wanaao ana, hele aku la e kua i ke kumu *totara*

Noke noho i keia i ke kua o na kumu laau nei a hina ilalo. Okioki keia i na lala a pau na kumu laau nei; a o ko ia nei auamo ae la no ia a hoi i ka hale me na pauku laau waa nei.

Moe keia ia po a ao ae; hele naku la ke a ma kahi ana i waiho ai i ke kumu laau waa ana i auamo mai ai, I nana iho ko ia nei hana, aohe ua kumulaau nei ua nalowale.

Hele hou aku la keia i kahi ana i kua ai i ua kumu laau *totara* nei. I nana aku ko ia nei hana, e ulu mai ana no ua kumulaau nei:

"He keu ka hoi ka mea kupanaha," wahi ana i kamailio ae ai, "ua ooki hoi au ia oe e kena kumu laau a moku oe iaʻu ma ka la i nehinei; eia ka, ua hoi hou mai nei no oe, a ke ulu hou nei no oe ma kou wahi i loaa mai ai iaʻu ma ka la inehinei. Aka, e moku hou ana no oe iaʻu i kei[illegible]

O ko ia nei lele aku la no[illegible]e ke koi pohaku ma kona lima, a noke iho la i[illegible]ki i ua kumulaau nei a hina ilalo. Okioki ae la [illegible]a i na lala a pau o o ua kumu laau nei; a o ko ia [illegible]auamo ae la no ia, a hoi ana i kauhale.

A hiki keia i ka hale, hel[illegible]laia a olelo aku la i ka makuahine.

"He keu ka hoi ka mea a[illegible]upaianaha nui wale Ua moku hoi iaʻu ke kumulaa[illegible]i olelo mai ai iaʻu ma ka la inehinei Ua hoihoi n[illegible]ohoi au i kauhale nei. I koʻu ala ana ae i keia [illegible]ahiaka, a hele aku ma kahi aʻu i waiho ai i ua laa[illegible]ei; aohe ia malaila; ua nalowale Nolaila, hele hou aku nei au i kahi i loaa ai iaʻu o na laau nei.

I koʻu hiki ana ʻku malaila i ike aku la au i ua kumu laau nei, e ulu hou ana no ma kahi aʻu i kua ai iaia a hina. Pehea la ke ano o keia?"

Alaila, ninau ma la ka makuahine ia Rata; "He aha kau i hana ai, mamua ae o kou kua ana i ke kumulau?"

"Aohe aʻu mea e ae i hana ai. Oia hele no koʻu a loaa ua kumu laau nei; a o koʻu ooki iho la no ia."

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pane mai la ka makuahine: "Hewa aku la hoi kau hana ana. Kai no paha, e kanaenae mua ae oe i mau wahi hua pule i ou mau kupuna; a noa ia kanaenae, alaila, ooki iho oe. Nolaila, aohe au laau waa, e kuu keiki.

O ko kino ke luhi ana i ke kua i ka laau, a hoihoi mai i ka hale nei; aole nae ia laau i loaa ia oe i waa nou. Nolaila, e hele hou oe i kahi o ke kumu laau i ulu ai.

E kua oe i ka laau a hina ilalo. E okioki oe i na ala e ae a pau, a koe hookahi lala, oia ka lala kamahele, oia kau lala e paa ai. E pee nae oe a nalo. Mai poina oe i ke kanaenae ana ae i mau hua pule mamua o kou oki ana i ke kumu.

A i kou pee ana e hoolohe aku oe o ka wawa mai o ka leo o na kanaka. A i lohe oe ia leo, e nana aku oe i ka hopena oia leo. A i ike oe i ka hopena oia leo o kou wa auanei ia e holo aku ai me ka mama loa a hopu a paa loa i ke kanaka a mau kanaka paha e loaa aku ana ia oe; a oia auanei ka poe e loaa ai kou waa.

Ua maikai keia mau olelo ia Rata. Nolaila, ua hele hou aku la o Rata i kahi o ke kumulaau i ulu ai; a hana aku la e like me ka ka makuahine i a-oa'o aku ai iaia.

Kua iho la keia i ke kumulaau a hina ilalo okioki iho la keia i na lala a pau, a koe hookahi lala. Oia nohoi, ka lala kamahele. Nolaila, pee iho la keia ma kahi i pili iho ai na lala kamahele nei i ka honua.

Aole hoi i liuliu mahope iho o ka hina ana o na kumulaau nei ilalo; lohe aku la keia i ka hauwawa mai a na leo o kekahi puulu kanaka nui. Alaila lohe aku la keia i kekahi mea i ka hoopuka ana ae i keia mau huaolelo:

(OLELO NU KILANI)

1 Ko Rata, ko Rata a Wahie-roa
2 Tuatuaina makuretia e koe
3 Te wao kapu o Tane
4 Kihu maota o Tane
5 Ka rere te maramara ra ki te puhaka
6 Ka rere te maramara ra ki te kauru
7 Koia e piri
8 Koia e tata
9 Koia e tautorotia
10 E tupa waia.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

(OLELO HAWAII.)

1 E Laka-e! E Laka a Wahie-loa-e!
2 Ua kua naaupo oe
3 I ka wao laau kapu a Kane
4 I na apanapana laau a Kane
5 A lele ka mamala o ke aa la-e
6 A lele ka mamala la o ka welau la e
7 E hoi la pili
8 E hoi la mau
9 E hoi la naki
10 E ulu a'e a maewa-e

O ke ala ae la no ia o ua kumulaau nei, hoi hou aku la a i kona wahi i ulu mua ai a ku iho la no elike me kona ano mau. O ko Rata manawa no ia i holo mai ai me ka mama loa a paa ana kekahi mau wahi kanaka iaia; a olelo mai la oia:

"Eia ka hoi na oukou au e hooluhiluhi nei i ke oki ana i nei kumulaau! O ke eki kou me ka luhi nui a hina ilalo; a o ka hoouluhou ae nohoi kakou He keu oukou a ka poe kolohe nui wale. Ka wa make loa ka hoi oukou ia'u."

I kela wa pane mai la ua mau wahi kanaka nei.

"Ua loaa ko waa. E hoi oe a hiki i ka la a e waiho oe i ko laau waa ia nei; a na makou e hana aku i waa nou."

Ua hoi iho la o Rata a hiki i ka hale. I ka hoea aku ai i ka hale, ninau mai la ka makuahine ehea mai la ko waa!'

"Hele aku nei nohoi au a hiki i kahi a'u i ai a hina ua kumulaau nei; i nana aku ka hana hou ana; kua iho la au i ua kumu laau nei a hina i hana nohoi i na mea apau elike me ka i ia'u. A ma kahi i moe aku ai ka lala kanahele, ma ko i wahi o ka pee ana. Ia'u no a nalo; o ke'u wa la i lohe aku ai i ka hauwalau mai o na leo o kekahi pualu ka naka nui; a lohe aku la au i ka hoopuka ana ae o ke kahi mea i kekahi mele.

I ka pau ana no o ua mele nei, ua ala hou ae la ke kumu laau a'u i kua ai a hina ilalo. O ke'u wa keia i holokiki mai ai a paa kekahi mau wahi kanaka A o lana kai olelo mai ia'u na laua e hana i kuu waa a hoouna mai i kau hale nei."

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o'Kameha'ikana.

"A ua pono. E loaa ana ko waa," wahi a ka ma kuahine i pane mai ai ia Rata me ka hoomau ana mai nohoi i ke kemailio ana:" E nana aku kaua i ka hiki mai o ko waa i ka la apopo."

Moe iho la o Rata; a i kekahi kakahiaka ae ala ae la ia a puka aku la iwaho mai loko aku o ka hale a ike aku la ia e waiho mai ana kekahi waa nui a nani nohoi'

O keia ae la kekahi moolelo o ka poe Nu Kilani e pili ana i a Wahieroa ame kana keiki o Rata. He ano kulike no keia moolelo Nu Kilani me ka moolelo o Laka ma ko Hawaii nei moolelo kahiko; oia hoi i ko Laka kalai ana i waa nona ma Kipahulu' Maui,a holo ai oia e imi i na iwi o kona makuakane i Keanahuna ma Naalehu, Kau. Hawaii.

He nui a lehulehu loa na mahelehele moolelo a ka poe Nu Kilani i pili ia Wahieloa ame Laka kana keki: He mau mea keia e hoomaopopo mai ana i ka oiaio o ka moolelo e pili ana ia Hema' a loaa mai o Wahieloa ma o Kahai la,elike me ka ko Hawaii nei mau hoike moolelo kahiko maopopo.

Aia o Nu Kilani ma ka hema mamao loa mai Hawaii nei aku; a eia hoi o Hawaii nei ma ka akau koliu liu mai Nu Kilani mai; aka, i ko laua mau moolelo kahiko pili ia Hema, Kahai, Wahieloa ame Laka, he ano ka'i like no ia i kahi ame kahi; me he mea la he kumu aku o Hawaii nei no Nu Kilani a i oleo Nu Kilani paha ko Hawaii nei kumu hoolaupai kanaka. Aka; o ka manaoio maoli o ka mea kakau' o Hawaii nei ke kumu hoolaupai kanaka o Nu Kilani ma ka lalani ma opopo ma o Hema la, ka hoahanau o Puna,

Maanei e nana kakou i ka mea e pili ana ia Laka ko keiki a Wahieloa.

NO LAKA A WAHIELOA

O Laka, oia ke keiki a Wahieloa ame Hinaulu o hia. A o ko Laka wahi i hanau ai wahi a kekahi poe o Kipahulu no ia. Aka, ma ka nana ana i ke mele koi honua" pili ia Laka ua maopopo loa ua hanauia oia ma Hilo, Hawaii.

O Kipahulu nae ka aina i kaulana ai oia no kana mau hana aiwaiwa a hookalakupua, Ma Kipahulu oia [illegible] i ka waa, no ka huli ana i na iwi o kona luaui makuakane.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaʻikana.

Oia kahi ana i paio pu ai me na menehune, a i ole me na ula-lole kalai waa o ia wahi no ka mea e pili ana i ka waa. Aia no malaila kona kahua kalaiwaa. He wahi la aia i uka o Kanukuhinuhinu. O ke kumu o ka laau a Laka i oki ai aia no ilaila.

O ka lua ana i eli ai a oki i ka lala kamahele o ka laau ana i kua ai a hina ilalo, aia no ilaila. A eia ke mele" koihonua,"pili a Laka.

MELE KOIHONUA NO LAKA.

1 O Laka a Wahieloa
2 Ke alii o Kipahulu;
3 I hanau no i Hilo,
4 I ka ua i Haliliamanu i Olaa,
5 I ke one-uli,i ke one-kea,
6 I Mahinauli, i Mahinakea,
7 Ke-one- lau-ena-a-kane.
8 O Honokawailani kahua,
9 O Ohele i Kaipalaoa ke ewe
10 O Makaolanakila i Kuaiakapu
11 I Kalapulepule ka piko
12 I uka o Waianuenae ke aa
13 I Halai, i Mokaulele
14 I kai i ka nuku o Hina
15 I Hikanui, i Kalamaula
16 I ke one i Waiolama, i Waiakea
17 I Makaku, i Kaohe, i Nuiakapea
18 I Mokuola la i Kanukuokamanu
19 I Leleiwi, i Kumukahi o Laka
20 I halulu kapuai, i hea ke *ko*-waa
21 *Ko* ke *ko*-waa
22 Pale ka pale waa
23 Ui ka pale waa
24 Hehi ka pale waa
25 Wahi aa—
26 Wahi o Laka i ka waa o Lea
27 Makua-kau-lehu, hookeikei i ka waa
28 He huena na Ulu ia Laka Wahieloa
29 Haule i Kualoa
30 I Mokolii, i Mokeahukele
31 I kai loiloi i Apua i kai malino
32 I makani la, i Waiahole
33 I Hale ula i Waikane
34 I kai, i o Ahu—o—Laka

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

35 O Laka hoi a Wahieloa
36 Nana hoi o Luanuu
37 Na Luanuu i hoihoi a ka moku
38 I ka aina ewe hoi o Maui
39 Pae i Koolauloa
40 Inu kahi awa ke lii o Laka
41 Hoi no i uka ka waihona
42 Hoi no i ka pali kapu o na'lii
43 Ke kiai kala—kahi o Kakae.

Maloko o keia mele, ua maopopo ko Laka moolelo i ka poe huli moolelo kahiko.

E nana kakou ma keia wahi no ia Alii, oia o Luanuu. Ua ike ae la kakou i kekahi wahi mea e pili ana ia Wahieloa.

NO LUANUU.

O Luanuu, oia ke keiki a Laka a me kana wahine o Hikawaelena. O keia Aliiwahine o Hikawaelena, he alii wahine oia no ka uka o Kapahoa, Waimea, Kauai.

I kona hapai ana i ke keiki, oia o Luanuu, ua hoi oia i Kauai. I ke kokoke ana 'ku o ka waa o ua Alii wahine la i ka aina, ua hanau iho la ke keiki makai o Poo, ma Waimea. I ka wa i hemo ai ke keiki, ua poholo kela keiki ma ka mawae o ka pola o na waa, a ua haule iloko o ke kai.

Oia hoi, ma kekahi olelo ana, ua luu iloko o ke kai. Aka, ua loaa hou no ua keiki la, lawe ia a waihoia iloko o ke anuu o ka heiau o Pohaku haule ma Kupale i Laaukala ma Waimea, Kauai.

Nolaila, mamuli o ka haule ana o ua keiki nei iloko o ke kai ma keia hanau ana a kona makuahine, ua kapaia kona ina o "Luu;" a no kona kauia ana iloko o ka heiau maluna o ka "Anuu," kapaia oia o Luuikekaiakauikaanuu. A ma ka hoopokole ana hoi, o keia inoa, loaa mai o Luanuu.

O keia Luanuu, keiki a Laka, noloko oia o ka Mooalii o Haloa. Ma Kauai i hanauia ai oia (Luanuu) a ua lilo oia i kupuna alii no na'lii o Kauai. A ma kona wa i make ai, ua hoihoiia mai kona kino kupapau i Oahu nei. Ua waihoia ma ke ana huna ma Puiwa Nuuanu.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

NO KAMAE. (KAMEA)

O Kamea, a i ole; o Kamae paha, elike me ka hoikeia ka Papa Kuauhau i hoikeia ma ka Buke Mooolelo Hawaii i hooponoponoia ai e Rev. J. F. Pokuea, he keiki oia na Luanuu me kana wahine o Kapokulaiula.

Ua hanauia keia alii ma Waikele, maloko o ka Apana ae nei o Ewa. He elua mau wahine a nei alii O ka mua: oia o Popoalaea; a o ka lua: o Popomaili. He wahine o Popomaili no lalo o Kaalaea, Koolauloke ae nei. A na lana mai o Pohukaina.

NO POHUKAINA.

E like me ka mea i hoikeia ae la, he keiki o Pohuka na na na Kamae(Kamea me Popomaili.

O kahi i hanauia ai o Pohukaina ma Kahakahakea i Oopuhue, makai o Kahaku, Kau. Mokupuni o Hawaii. I ka make ana o Pohukaina, ua waihoia kona kino iloko o ka ulunahele o Mahiki ma Waimea. O kekahi inoa o Pohukaina, oia o Kupuainanaku.

NO HUA A POHUKAINA

O Hua, he keiki oia na Pohukaina me Huahuake palei(w). Ua hanauia o Hua ma Lahaina, Maui.

E hoomanaoia, aole keia o ka Hua nana ka heiau o Apahua mauka o Wainee. He poe keiki aka lakou na keia Hua.

O nei Hua keiki a Kupuainanaku oia ka mea nana i kukulu i ka heiau o Luakona, Wainee e kokoke ana i Kapoulu. He alii puni kaua keia.

O keia Hua ka mea nana i kukulu na heiau o Honuaula me Kuawalu, Hilo, Hawaii.

Ua oleloia ma keia kaua ana i luku nui ia ai ke Hawaii poe. O ka inoa o ka laau kaua a nei alii, oia o Kalaau aiomakauahi. Eia ke mele Koihonua o nei Alii.

MELE KOIHONUA NO HUA.

1 O Hua a Kapuaimanaku
2 Ke 'Lii o Lahaina
1 I hanau no i Kahoma, i Kauaha
4 O Lelenuikuakamau Kahua
5 Waiee ke ewe.
6 O Luakona ka piko
7 O Kauaula ke a'a

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana.

8 I Haleili, i Kahili
9 Noho i Wananalua
10 Hana kapu ia Honuaula
11 Hahau i ke kaua i Kamauhoopio
12 I haka i Hakalau
13 I pa ia Kaona i Hikinaakala
14 I ili ia Kana
15 I pale ia, ia Kalaaualomakauahi
16 I ka laau kapu a Hua
17 Haule i Kehoni i Kiikewe
18 I kapa i Niua ke lii o Hua
19 Hoi no i uka ka waihona

I ka nana ana i keia Mele koihonua ae la, ua hanauia o Hua ma Lahaina. Ua noho oia ma Lahaina a nui. A mai Lahaina aku, hele oia i Wananalua i Hana. Ua noho oia malaila, ua kukulu i mau haiau kaua nona.

A ua holo aku i Hawaii i ke kaua, a ua lanakila oia ma kela kaua ana. I kona hoi ana mai Hawaii mai, ua noi mai oia a ku ma Hana.

I kona wa elemakule, loaa oia i ka ma'i ma Hana, nolaila, ua hoihoi ia mai oia a pae i Kiikewe ma Waihee. Ma Niua kona wahi i make ai. A ua laweia kona kino a waiho ia ma ke ana huna o Iao.

O ka inoa o ka Hua wahine, o a o Hikimolulolea. He wahine keia no Ohikilolo ma Waianae, Oahu (nei). A ua hanau mai na laua he keiki, o Pau kona inoa.

NO PAU A HUA.

O Pau, he keiki oia na Hua me kana wahine o Hikimolulolea Ua hanauia o Pau ma Ohikilolo, Waianae ae nei.

Ua noho alii o Pau mai Ohikilolo aku a hoea i Keawaula. I kona kokoke ana e make, ua hoihoiia oia no Iao, Wailuku Maui. I keia hoihoiia ana nae ona, ua make oia ma Kalaeokalaau.

Ua ike ae la kakou i ka moolelo o Pau, a e nana kakou no Hua.

NO HUA.

O kekahi inoa o keia alii, oia o Huanuikalailai. He keiki oia na Pau me kana wahine o Kapohaakia. O kahi i hanau ai o Huanuikalailai ma Kewalo ae nei no ia, ma Honolulu nei. O kona makuahine, o Kapohaakia, he kaikamahine oia na Lekia.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ua oleloia ko Hua Aupuni, he aupuni oluolu; he aupuni lai o ka noho ana. A no ia kumu i kapaia ai o a, o Huanuiikalailai.

HE MELE KOIHONUA NO HUA.

1 O Hua a Pau ke Alii
2 No Honolulu a me Waikiki
3 I hanau i Kahu'a i Kewalo
4 I Kalia la, i Kahu'a
5 O Makiki la ke ewe
6 I Kanelaau, i Kahehuna ka piko
7 I kalo i Pawaa ke aa
8 I uka i Kahoiwai i Kanaloahookau
Haule i Honokohau
10 I uka i Kapaaukini
11 Hoi no i uka o Kawaihona

O keia Hua e oleloia nei, oia ka Hua nona ke pana olelo kaulana e o nei i keia wa ia kakou mai kahiko mai, oia hoi: "Maloo na iwi o Hua i ka La."

He nui na mahele moolelo kaao e pili ana i keia Hua ma ka maloo ana o kona mau iwi i ka la. He elua mana moolelo o Maui, a hookahi no Kohala. O ke ano nui no nae oia ka hoopaapaa ana o keia alii o Hua me kona kahuna o Luahoomoe, no ka mea e pili ana i ka manu i kapaia he "Uwau."

No keia ukiuki o ua alii nei ia Luahoomoe, na kauoha oia e puhia ka hale o ua kahuna nei ame kana mau keiki elua, oia o Kaakakai ame Kaaiahua. E a nae, ua kauoha keia kahuna i kana mau keiki, oia ke make, a o laua ke ola. A penei ua kahuna nei i olelo ai i kana mau keiki:

E kii olua i elua mau ipu awaawa, a e hookomo mai iloko nei o ka hale. Ma ka wa auanei e puhiia ai ka hale o kakou i ke ahi, a ku ka punohu o ka uwahi, a ma kahi e hina ai o ka uwahi, o ko olua alanui ka hoi ia e hele ai.

Moe ka uwahi, malaila olua e hele ai; aohe maka kanaka nana e ike ia olua. E hoi olua a luna o Lihau noho. (Olelo kekahi poe iluna o Hanaula--Mea Kakau.) A make au, ko olua luaui; oia ka wa e paa ai ka ua i ka lani. Maloo na wahi apau o ka Pae Aina nei o Hawaii.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Make na mea ulu; aohe kalo, aohe maia, aohe opu ko e ulu; aohe lau uala e ulu ae, a pela na mea kupu e ae apau. Aohe wai e kahe; aohe waipuna.

Maloo mai o a o; a he wi nui maluna o ka aina. A no'u auanei ka make no ke kahuna, maloo ae na iwi o ua 'lii nei mahope ae nei o'u, a ku iho o kuu *makaia*: "Maloo na iwi o Hua i ka la."

(Olelo hoi kekahi poe: "Nakeke na iwi o Hua i ka la." MEA-KAKAU.)

Ua hooko na keiki a Luahoomoe i keia kauoha a ko laua makuakane. Ua kii laua i na ipu awaawa elua, a hookomo iloko o ka hale me ka ike ole ia e na kanaka o ke alii.

I ka wa i puhiia ai ka hale i ke ahi, ua pule iho la ua kahuna nei i ka pule e ku ka punohu uwahi nui a hina i luna o Lihau (o Hanaula hoi ia i kahi poe) i loaa ke alahele e pakele ai kana mau keiki.

Ua ko keia pule a ua kahuna nei. Ua hina poipu ka uwahi i punohu ae ai a moe pololei i kahi a ua kahuna nei i kauoha ai i kana mau keiki elua, oia ko laua alahele e nee aku ai.

Ua hele keia mau keiki a noho iluna o ka pali a ko laua luaui makuakane i hoike aku ai ia laua, ma kahi a ka uahi e hina la i kahi i hoikeia ae nei.

A hala laua, oia hoi, puka ua mau keiki nei, oia o Kaakakai a me Kaanahua mailoko aku o ka hale, ua pahu ae la kekahi ipu awaawa; a hooho ae la na kanaka e ku ana mawaho o ka hale:

"A-ha ha! Pahu ae la ke kino oia mea o lakou O kahi keiki muli loa paha?"

Olelo ae la kekahi kanaka: "Me he mea la o Luahoomoe kela i lele ae la ke aho."

A pahu hou no ka lua o ka ipu, oia ana no ka hooho o na kanaka. A pela i ke kolu o na pahu ana. Ua hooho ae la no ua poe kanaka nei ma ka olelo ana ae:

"Ka ua hana hoopapa wale aku no i ke Alii."

He mea oiaio, ua make o Luahoomoe; a ua ola mai kana mau keiki. Aole i hala he mau la loihi mahope mai o ka make ana'ku o Luahoomoe, ia wa i hoomaka mai ai ka aaki ikaika ana o ka wela o ka la maluna o ka aina.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hoomaka mai la na mea kanu e mae, a o na kahawai i maa mau i ke kahe nui ia e ka wai, ke hoomaka mai la lakou e maloo. A hala hookahi malama, ua maloo ka hapa nui o na kahawai.

Pela ka nee haule ku-a-ua ole ana a hala he mau mahina, ua maopopo ae la i na mea apau e noho ana ma kela ame keia kalana aina; ua maloo maoli ka aina.

A hala hou he mau malama, aohe wahi kulu wai i ikeia ma kekahi wahi o ka aina. Nele a nele loa. Make na holoholona, ka puaa, ka moa ame ka ilio. Na manu o ke kuahiwi, pau loa i ka make i ka ua mea he maloo ame ka ikaika o ka wela a ka la, Ua make nohoi na kanaka no ka nele i ka wai ole.

O i hele nei make a ia Hua, ke alii. A i kona make ana, ua waiho wale ia kona kino, aohe mea nana e kanu. A ua lilo kona heana i inai na ka wela a ka la. A hele a lilo kona heana i mea ole, a koe kona mau iwi e kaulai ana imua o ka onohi maka o ka la.

E nana kakou no ia alii, o Paumaku

No Paumaka

Ua hoikeia ma Ke Kuauhau Alii i paa ma ka Buke Moolelo Hawaii (1854) i booponoponoia e Rev. J. E. Poknea, aoao 35, o Huanuikalailai (k), o Kapoea ka wahine, hanau o Paumakua.

Aka, a'a ma ka Mookuauhau a S. M. Kamakau i hoolaha ai ma ka Elele Hawaii, Buke 10, Pepa 21, i puka ai ma Honolulu nei, ma ka la 21 o Dekemaba, 1855, ua hoikeia o ka makuakane o Paumaka, oia o Pau, a o kona makuahine, oia o Kapaiakuaahaokalani.

Olelo nohoi ua S. M. Kamakau nei ma kekahi buke kakaulima o kana moolelo o Kamehameha 1 i hoopukaia ai ma ka Nupepa Au Okoa (a i ole, Kuokoa paha) o 1866, ke ole ka mea kakau e kuhihewa, he keiki o Paumaka na Lonohoonewa.

Ina nae e nana ia ka Papa Kuauhau mua a ua mea kakau moolelo kaulana nei i hoopuka mua ai maloko o ka Nupepa "Ka Elele Hawaii i hoikeia ae nei, e ikeia ana he paewa nui, oia hoi, ma ia Kuauhau, o ke keiki a Lonohoonewa me Loiloi kana wahine, oia o Lonowahilani. A ma ke kuauhau keia o Punaimua, wahi a ua S. M. Kamakau nei.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Me he mea la nae he elua mau Paumakua. O ko Oahu nei, ame ko Maui. O ko Maui Paumaka, oia ka mea i oleloia o Paumaka o Kekumakaha. A o ko Oahu nei, o Paumakuakalani.

Nolaila, penei paha ka mea kakau e hoomaopopo ai i keia mau Paumaka elua, me ka nana ole i ko laua mau kumu kuauhau

No Paumakua.

Elike me ka mea i hoikeia ae nei, penei ke mele koihonua e pili ana iaia:

Mele Koihonua no Paumakua.

1 O ka i'a o Puna, o Kekumakaha
2 O ke'lii o Puna, o Kekumakaha
3 O ke'lii o Koolau, o Makapu i Ulupau
4 I hapau no i Kuaohe
5 O Kii la ke kahua
6 O Mololani la ke ewe
7 I Halekou ka piko.
8 I Mahina—nui ke aa
9 I Kapaa i Holoholomakani
10 I Puiwa la, i Waihaukalua
11 I Moelana la, i Lulukua
12 I Kaneohe la, i Heeia
13 Hanle ia Lani i Kaunolu
24 I ka pali o Kaholo, i Keanaakanoio
15 Waiho no i Paumakua.

Ma keia mele e maopopo ai ka moolelo o Paumakua; kona mau aina i noho ai, kana mau hana ame kahi i waiho ai kona kino kupapau, aia i Lanai o Keanaakanoio.

O keia Paumakua, oia ka ko Maui poe akamai i ka wa kahiko e kuauhau ai, a o ko Maui Paumakua nohoi ia.

O ka lua o na Paumaka, no Oahu nei ia, a oia kai kapaia o Paumakuakalani.

2 No Paumakukalani

Ua oleloia, o keia ka Paumaka i kaapuni ia Kahiki.

Ua oleloia nohoi ma Kuaohe i Kaneohe, Koolau poko ae nei i hanau ai keia Paumakua. Kulike no keia wahi hanau me ko ka Paumakua a ko Maui poe i kuauhau ai, elike me ia i hoikeia ae la.

MOKUNA III.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Uhu o Kamehaikana.

O keia Paumakua, oia ka ko Maui poe akamai o ka wa kahiko e kuauhau ai; a o ko Maui Paumakua nobo i ia.

O ka lua o na Paumakua, no Oahu nei ia, a oia kai kapaia o Paumakuakalani.

2 No Paumakuakalani.

Ua oleloia, o keia ko Paumakua i kaapuni ia Kahiki.

Ua oleloia nohoi ma Kuaohe i Kaneohe, Koolaupoko ae nei i hanau ai keia Paumakua. Kulike no keia wahi hanau me ko ka Paumakua a ko Maui poe i kuauhau ai, elike me ia i hoikeia ae la.

I ka holo ana o nei Paumakua i Kahiki, a hiki i kona hoi ana mai, ua lawe mai oia elua haole. He mau haole keokeo lakou, o Auakahinu ame Auakamea. Elua hoi mau kahuna keokeo. Ua kapaia ko laua mau inoa, o Kaekae ame Mahu; he okahi kaula o Malela kona inoa. A o keia ke kaula nana i lawe mua mai i ka makani i Hawaii nei.

Penei kekahi hapa o ke Mele Koihonua a Kalei kuahulu (Kalanikuahulu) i haku ai no keia Paumakua:

Mele Koihonua no Paumakuakalani.

1 O Paumakua ka lani o Moenamua
2 O ke alii nana i hele ke Kahiki
3 A Kahiki i ke kai akea
4 O mimo, o momi o ka mamio
5 O na i'a mailoko o Auakahinu
6 O Auakamea ia lani

Eia ka Kapaahulani mele koihonua i haku ai no Paumakua, i ke au ia Kualii, ke alii o Oahu nei; a o ka M. H. 1565 paha ia.

Mele Koihonua no Paumakuakalani

1 A Kahiki ia Paumakuakalani
2 A Kahiki i keakeau o ka lani
3 I akea ka lani a malu
4 Malumalu Kahiki
5 I ke ao ua o Maheleana—e
6 Amaama Kauai

E Hoomanawanui iho a pilelo hou aku.

MOKUNA III.

7 Ua hiki ma Puna mawaho
8 Ma Kau i Hilo, na ikea ka leke (lele)
9 O ko na aina, e ka lani
10 E kekahi alii hua i ka lani
11 A Keaka 'lii lani o Waipa.

Eia kekahi mele koihonua i hakuia no Paumakua, ame kekahi poe alii mahope mai ona, a pela nohoi mahope aku ona:

Mele Koihonua "Ke Kuileiula oe o ke Lii"—i haknia no Paumakua.

1 O ke kui lei ula oe, o ke lii
2 O ke 'lii, o Keahualono makua
3 O ke ohe a lana a Kekana'oa
4 O Kekanaloa, o Kekanaloa
5 O Kekanaloa Hiuwaiakea
6 Oia kai ka uka o ka mania
7 O Paumakua, o Moenaimua
8 O ke 'lii nana i hele ke Kahiki
9 A ke kai akea, o Mimo, o Lono
10 O Kama a Mimo
11 O na i'a mai loko o Auwahikalani
12 O Auwahikalani, o Auwahikahinu
13 O ka mea ia lani—
14 Ka pu, ke o nei
15 Kalani—
16 O—e—o—o—la—
17 O—e—o—o—la—
18 O mai ka i'a pewa
19 Hakiau ka opina i ke alo o Kalani
20 Hele i ka moana wehiwehi
21 Halalu i Hale-Kumukalani
22 O Kane, o Makuakaumana
23 Ke Kaula i puni ka moku
24 I ke kaakua ma kukulu o Kahiki
25 Lele noho iluna o Kaulia
26 I luna o Kalauohua
27 Ulu kai o Manoa Lale
28 Ulu noho olelo okoa ia ka la ka pono.
29 Kai o U-u, ka ipo aloha, ka ipo lei manu
30 Kau aku i kulana a Kane
31 Nana ka maka i Kauai
32 Kilinahe ka makani panlu
33 Mapumapu hee anu Alakai
34 Ke Opu-ula i kai ke 'lii
35 Oia ka lani, ke puko nei ke—o
36 O-e,—o—o—la

MOKUNA III.

31 Nana ka maka i Kauai
32 Kilinahe ka makani naulu
33 Mapumapu hee anu Alakai
34 Ke Opu—ula'i kai ke'lii
35 Oia ka'u lani, ke puka nei ke—o
36 O—e, o—o—la
37 O—e, o—o—la
38 O mai ka lani ka laau moe wai
39 Ke olahe moe wai, o ka pu kauhola
40 O ka leo kahuli Kanaloa i ke kapu
41 O Kihanuilulumoku ke alii
42 Luia a hala i kona nui
43 Kini huli pae pohaku
44 Kini noho loa i ka wai o Mokapu
45 I noho eleele i luna na'lii
46 O Liloa, o Laea, Kaumanamana
47 O Lonoikamakahiki kapu o Kalani
48 Ke ku-kuku, obiobi, lala ole
49 I pue -weo iki i ka lani
50 Ubi kepa a na'lii o ka moku
51 Kali aku, nana ia aku a ike
52 A iho mai Kalani
53 Abua mai ke aoa, ka lau alii
54 O Keaweikekahi aliiokamoku
55 E o i ka inoa manu e Kalani
56 O--e--o--o--la
57 O--e--o--o--la
58 O mai Nanaulu, Nanamea
59 Nanahope, Nanakaoko
60 Nanaliuahiwaolehu kai o Laa
61 O Laa ka i-ku-nui, ka i-ku-lani
62 O ka-i-ku-lani kapu o Kuheleimoana
63 O ke ku ko lei, o Ku-heleimoana
64 O kau ka aala, o kau ka pokii
65 Ka aala o ke kaa-kua ke alo
66 Kaa iho, i hooheehee, i nininini
67 O Kalani lau, lana awahia i ke kapu
68 E o i ko inoa manu, e Kalani
69 O--e--o--o--la
70 O—e—o--o--la:

O keia ae la na moolelo e pili ana i na Paumakua elua i hoikeia ae la.

Ua hoomaopopo mai o Abeahama Fornander ma kana buke 'The Polynesian Racetr Buke' hookahi Paumakua no ka lalani alii o Puna a hookahi Paumaka no ka lalani alii o Hema. A ua hoikeia ae nei hoi, o Puna ame Hema, he mau keiki lapa na Aikanaka; oia hoi o Aikane ame kana wahine o Hinahanaiakamalama.

MOKUNA III.

He mea oiaio no keia i hoikeia ae la no nei mau Paumakua elua, ma o ka lalani alii la o Puna i kapaia nohoi o Punaimua, a pela nohoi ma o ka lalani alii la o Hema.

Ma ke kuauhau nui a S M Kamakau i hoolahaia ai ma ka Elele Hawaii, Dekemaba 21, 1855, oia ke Kuauhau Alii o Punaimua, loaa no he Paumakua. Ma ke kuauhau hoi a Davida Malo i hoikeia ma ka Buke Moolelo Hawaii a Mr. Poknea i hooponopono ai, oia hoi ke Kuauhau Nui o Hema, loaa no he Paumakua malaila.

O ke keiki a Paumakua, ma ka lalani alii o Punaimua, oia o Moenaimua. A o ke keiki hoi a ka Paumakua ma ke kuauhau nui o Hema, oia kai kapaia o Haho.

NO HAHO.

Ua hoikeia ma ka Papa Kuauhau o loko o ka Moolelo Hawaii (1858) o Lahainaluna, i hoomakaukau ia a hooponoponoia e Rev. F J Pokuea, o Paumakua ma ka lalani alii la o Hema, kai noho aku ia Manoalililani hanau mai o Haho. A oia keia e kamailio ia nei ma keia wahi:

Ua oleloia o Haho ma Kuakua, ma Waialua i hanauia ai. A he mau aina ewe nona o Kalakoa ame Pooamoho. Penei kahi lihilihi mele koihonua i loaa i ka mea kakau e pili ana i keia alii:

Mele Koihonua no Haho.

1 O Keakilani maka o Haho a Palena
2 O ke kahiko poowai o Kuaikua
3 He uka waena, he kai kela aka
4 O ka lani a Kakae a Kahekili.

NO PALENA.

O Haho kai noho aku ia Kauilaianapa w. hanau mai o Palena. O kahi i hanaiia ai o Palena, ma Mokae no ia ma Hana, Maui. O kona wahi i kanuia ai mauka ae nei o Kalihi; a oia ke kanu i kapaia ai ke kekahi wahi o Kalihi o Ka-lua-Palena

O Palena hoi kai noho aku i ka wahine o Hikawainui, hanau o Hanalaanui ame Hanalaaiki. Ua oleloia he mau keiki mahoe keia. Aka, na nui ke kanaluaia o keia mau Hanalaa elua. Nolaila, e nana iki ana kakou i keia mau Hanalaa elua ma keia hope aku.

MOKUNA III.

No Hanalaa-nui ame Hanalaa-iki.

Ua oleloia, ua hanauia keia mau mahoe ma Kahinihinihula, Hana, Maui. Ua paa keia mau Hanalaa elua, oia hoi o Hanalaa-nui ame Hanalaa-iki, ma ka Papa Kuauhau Nui o David Malo i hoikeia ma ka Moolelo Hawaii (1858).

Aka, ua kanalua nui ia nae ka oiaio ame ka pololei o keia elua ana o na Hanalaa he *nui* kekahi Hanalaa, a he *iki* kekahi Hanalaa.

I ka wa kahiko, ma ka wa e aumeume ana na'lii aimoku o Maui me ko Hawaii mau alii aimoku, no ka lalani alii kiekie mawaena o ia poe alii la, ua olelo ko Maui poe alii, he elua mau Hanalaa i loaa noloko mai o Palena me kana wahine o Hikauwainui, oia o Hanalaa-nui ame Hanalaa-iki

O Hanalaa nui o ka ka mahoe mua, oia ke kupuna alii o ko Maui poe alii; a o ka mahoe hope, oia o Hanalii-iki. oia ke kupuna o ko Hawaii poe alii, nolaila, he poe kaikuaana na'lii o Maui no ko Hawaii poe alii, a ma kekahi olelo ana, he *haku* na'lii o Maui no na'lii o Hawaii.

Oleio hoi na'lii o Hawaii, he hookahi no keiki a Palena ame Hikauwainui i hanau mai ai, oia o Hanalaa. Ua lilo na hookolakela ana a ko Maui poe alii no ko lakou lilo ana i mau mua no na'lii o Hawaii i mea e nini loa ai ko Hawaii poe alii.

A ma ka wa i lanakila ai o Kamehameha 1, Ka Na'i Aupuni, malona o Kalanikupule ame na'lii apau o Maui, ua hoomake loa ia na pana olelo ana *nui* ame *iki* i hoopiliia aku ia Hanalaa; a ua hoihoi ia a hookahi wale no Hanalaa.

(HOOPONOPONO)

Ua haule ma ka hoomaka ana i ka mahele moolelo e pili ana ia Haho, keia mahele ano nui loa, a oia keia:

O Haho ke alii mua o Hawaii nei nana i kukulu mua ia mea he Aha-Alii, ka aha hoi i kapaia mahope mai i ke au o Kakuhihewa, Moi o Oahu nei, he Hale Naua. O keia Aha Alii i kukuluia ai e Haho, oia ka Aha e akoakoa ai na'lii hanau o ka aina, no ka hooponopono ana i na mookuauhau i pili i kela ame keia alii. O keia ka aha nana e apono i kahi mea e olelo ana, he alii hanau oia no ka aina.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Mamuli o ka makee loa o keia alii o Haho i ke nene ihi kapu o ke kulana alii oiaio maoli i loaa i kahi kanaka-kane a wahine paha-i kukulu ai oia i keia Aha.

E malamaia ana na akoakoa ame na halawai ana a na'lii o loko o keia Aha, maloko o kekahi hale i kukulu maoli ia e ke alii-ai-moku, oia hoi ka Moi. A o ka hana a na'lii e akoakoa ana maloko o keia hale, oia ka holi ana i ka mookuauhau o kela ame keia alii ai-aupuni a ai-moku paha.

Maloko o keia hale e noho ai na kuauhau akamai no ke kuka pu ana me ka Moi ame na'lii no na mea e pili ana i na mookuauhau.

Ma ka wa e makemake ai kekahi mea e hoolaia kona pili ana i ke alii ai aupuni e noho ana ia wa, e hele ana oia e komo loko o ka Hale Naua, kahi hoi i akoakoa ai ka Aha Alii. I ka noho ana o ua Aha Alii nei, e hoonoho ia ana ma ka puka o ka pa e hoopuni ana i ka Hale Naua, he elua mau kanaka kiai i kapaia na *kaikuono*

I ko keia mau kanaka ike ana i ka mea e hele mai ana e komo i ka Hale Naua, e hoike mai ana laua i ka Aha Naua:

"E ae o mea ke komo mai nei?' Alaila, kahea aku la ka poe o loko o ka hale maka ninau ana; "Na wai mai oe, e mea? Naua? Owai kou makua kane Naua?"

A pane mai la ka mea i ninau aku :" Mai a mea mai au; a o mea hoi, ko'u makuakane?"

Alaila'ninau hou ia aku la no ia;

"Nawai mai kou makuakane Naua?"

"Na *mae* mai kou makuakane, a oia ko'u kupuna kane."

"Nawai mai hoi kou kupunakane?"

Pela e ninaninau ia ai ke kanaka, a hiki i ka pau pono ana o kona mookuauhau. A ina e ike na kuauhau o ke alii, mamuli o keia hai mookuauhau ana a ua kanaka la he pili io no oia i ke alii elike me ka la kou ike mamuli o kona mookuauhau e hoike aku ana no lakou iaia ia mea.

I kekahi wa e imiia ana ka pili alii o kekahi kana ka a wahine paha imua o ka Aha Naua, ma o ka ninau ia ana la ma o ka aoao la o ka makuahine. E hele ana mai iaia aku a hoea i hope no na hanauna paha he umi a oi aku.

MOKUNA III.

He mea mau ma ka wa e ikeia ai he pili kahi kanaka, a o kahi wahine paha i ke alii ai aupuni, e loaa ana iaia he haawina aina. He kalana paha, he okana paha, he ahupuaa paha a pela wale aku. E loaa nohoi he haawina ai ka haawina i,a ame ke kapa.

Ina hoi e ninauia; "Owai kou papa? "alaila ho ike ana ka mea i ninauia i kona papa alii i p li ai, oia hoi kona mookuaunau, mamuli o kona oli ana i kona mele inoa, a i ole hoike heluhelu maoli ana ia mea.

I kekahi wa ina e ninauia; "Heaha kou pili Naua? "E pane ana ka mea i ninauia; "He auwae pili a i ole, "he pili auwae.

"O ke ano o keia, he pilikoko ponoi. Ina hoi o ka pane, Auwahi la ka pili," alaila he pili manao loa ia. Ina hoi e pane ia; "He pilipili ula" ka pili alaila he pili ponoi loa no ia ma o ke koko la.

O ka mea maa mau nae o keia na ninau mua e uj ia aku ai i ka mea imi hooia p li alii A ke pau keia mau ano ninau alaila e ninauia ana ka mookuauhau maoli. A ke maopopo ka oiaio o ke kuauhau ame ka pili komo iho ia ke kanaka i hoa no ka aha alii a kapaia iho la ia komo ana he "Ualo malie.

O keia iho la kahi e ikea ai ka waiw i o nei mea he mookuauhau alii A ua oleloia: "O ka mea e hooia ioia kona alii ana imua o ka Aha Naua e mau no ia he alii, i ka wa loaa ame ka wa loaa ole a hiki i kona make ana.

O keia ka hana kaulana loa a Haho i hana ai i ke au o kona noho alii ana.

No Lonokawai, a i ole, Lanakawai

O Lonokawai a i ole, Lanakawai paha oia ke keiki a Hanalaa i kapaia ma ka Mookuauhau a David Malo i hoikeia ma ka aoao 35 o ka Moolelo Hawaii (1858) i hooponopono e Rev, J. F. Pokuea, o Hanalaanui. Ma ka lalani alii keia o Hema.

Ma ke au e noho alii ana o Lonokawai i hoea mai ai kekahi mau kanaka kaulana loa ma ko Hawaii nei moolelo kahiko, oia hoi o Paoa ame Makuakaumana.

He alii o Lonokawai, mahope mai o ke au manawa o Kapawa i noho alii ai ma Hawaii nei (Moolelo Hawaii, (1858) Aoao 7 me 36.)

E hoomaka ana ma keia wa kekahi loli ano nui loa o ko Hawaii nei noho alii ana ina nae he oiaio ka mea i hoikeia mai ma ka moolelo e pili ana ia Paao. A penei;

MOKUNA III.

"Ua olelo ia o Paao lana me Makuakaumana a me kekahi poe pu me lana ka i holo mai mai Kahiki mai ma ka wa kahiko loa a noho o Paao ma Kohala i Hawaii; aka, hoi no o Makuakaumana i Kahiki. Ua hiki mai o Paao ma Kohala i ke kau ia Lonokawai ko Hawaii alii mahope mai o Kapawa; o ka umikumamaono ia oia hanauna alii.

I ka wa i noho ai o Paao ma Kohala, lilo ko Hawaii nei mau alii i ka hana hewa, alaila, kii o Paao i alii ma Kahiki. O Pili, ka inoa o ua alii la i holo pu mai me Paao, a hoonohoia oia ma ko Hawaii nei papa alii."(Moolelo Hawaii (1858) Acao 7).

Ua hanauia o Lonokawai (o ka pololei nae o Lanakawai. MEA KAKAU) ma ke kawa auau o Kuaikua, ma Wahiawa, Waialua ae nei. Ma ka wa i hanau ai o Lanakawai, e noho ana kona luaui makuahine, o Mahuia kona inoa maluna o kekahi pohaku nui palahalaha ma kela o ua kawa nei I kona hanau ana, ua hemo aku la ke keiki a lana ana iluna o ka wai o ua kawa nei; o oia ke kumu i neia ai keia alii o Lanakawai, a i ole, o Lanaikawai.

Nolaila, e komo ana iloko o ke au manawa i noho alii ai o Lanakawai na moolelo pili ia Paao ame Makuakaumana, a he mea maikai hoi ke kamailio ana i ka moolelo e pili ana ia Paao I ka hoomaopopo ana i ka mahele Moolelo Hawaii nei o keia mau la, ma ka wa e noho ana o Lanakawai i alii no Hawaii i hiki ai o Paao ame Makuakaumana.

A no ko Paao ike ana i ka lilo ana o na'lii o Hawaii nei i ka hana hewa, ua hoi hou oia i Kahiki e kii ai i alii no Hawaii nei. A me he mea la, i ka wa e ola ana o Lanakawai, a i ole, i ka wa paha e noho alii ana o Laau, i kapaia hoi, o Laanaiii, ke keiki a Lanakawai me kana wahine, o Kalohialiiokawai, i hoi hou ai o Paao i Kahiki ma ka huakai kii i alii no Hawaii nei.

Ua olelo nae o S. M. Kamakau ma kana moolelo Hawaii penei:

Mamuli o ka nele ana o Hawaii nei i ke alii, nolaila i kiia ai ke alii i Kahiki; pela me na mookuauhau alii. He manawa loihi loa ka noho alii ole ana o Hawaii (nei). A o na'lii o Hawaii, he mau alii makaainana, a he makaainana wale no i kekahi manawa.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

Ua olelo a, no Maui aku na'lii o Hawaii; a no Oahu aku ame Molokai. Oia ka manawa mawaena o Aikanaka a hiki i ke au o Hanalaanui.

He umikumamahiku hanauna ka hakahaka ana o Hawaii i ke alii ole. Ua aneane he mau makahikilehu leha loa ka hakahaka ana. Aka, he poe alii no i noho i Hawaii, oia o Panaluu o Hilea; o Honomalino; o Hikapoloa a me kekahi poe alii e ae.

O keia ke kumu no ke kii ana i ke alii i Kahiki; a pela paha i lile ai o Pili i alii no Hawaii He alii o Pili no Kahiki mai; a, ua lilo oia i kupuna no na'lii a me na makaainana o Hawaii.

O ka mea nana i kii i Alii no Hawaii nei i Kahiki oia no o Paao, elike me ia i hoikeia ae la, nolaila, ua lilo ka moolelo o Paao i mea ano nui loa ma ko Hawaii nei Moolelo Kahiko. A ma ka manao ana o ka mea kakau, he mea maikai ke kamailio ana i ka moolelo o Paao ma keia wahi.

HE WAHI MOOLELO NO PAAO.

Ma ka moolelo o Paao; ua oleloia o kona mau aina no Wawau a no Upolu a me na aina ma ka Hema aku, oia paha na aina i kapaia o Na Kilani.

O kekahi pali ma kahakai oia aina, ua ka aia o Kaakoheo; a o ke kuamoo kuahiwi ma ia wahi, ua kapaia o ke kuahiwi o Malaia. A nolaila mai ka mauu a Paao i lawe mai ai ai i Hawaii nei.

Ua olelo kekahi poe, ua hoopuia keia mauu a Paao ma ke kahawai o Waiakea ma Hilo i Hawaii; a olelo hoi kekahi poe ma Kohala o Paao i kanu ai i keia mauu, maluna pono o kekahi pohaku e ku ana iloko o ke kai ma ka waha ponoi o ka lua-huna, e holo ana mai kai aku o Kapakai a hoea i Pololu. Mamuli o keia mauu a Paao i lawe mai ai i kapaia ai kona kaikuahine o Namauuomalaia.

Ua hoike mai ka mea kakau moolelo Mr. Jarves ma kana buke moolelo Hawaii i kapaia. "History of the Hawaiian Islands." he kanaka ili keokeo o Paao; a i kona holo ana mai i Hawaii nei ua lawe mai la oia hookahi akua kii nui a hookahi wahi mea uuku iho.

Ua haalele aku keia kanaka kaulana i kona aina Manao kekahi poe o na aina la oia kekahi o na mokupuni o Samoa, oia paha ka mokupuni o Upolu. Aka ma ka manao ana hoi o kekahi poe o Na Kilani no a aina la.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

HE WAHI MOOLELO NO PAAO.

O ke kumu nui i haalele aku ai oPaao i kona aina hanau oia kona hakaka ana me kona kaikuaana me Lonopele. O keia Lonopele, he kanaka mana oia a he kahuna noboi. He kanaka ike oia i kela ame keia mea ma kona ano kahuna.. A o keia mau kanaka nae a i elua he mau kanaka mahiai no lana.

Ua mahiai o Lonopele i kona aina a maikai. Ua kanu oia i na laau huaai he nui iloko o kona kihapai. I kekahi manawa nae mahope mai ua hoohuoi iho la o Lonopele i ka pau o na hua ai o loko o kana kihapai i ka aihuela a manao wale iho la no ia na ke keiki no a Paao i aihue; nolaila hele aku la oia a olelo aku la ia Paao no ka pau o na hua ai o kana mau kumulaau i ka aihueia e ke keiki a Paao

Alaila olelo aku la o Paao ma ka ninau ana aku ia Lonopele.

"Ua ike pono no nae paha oe ua pau io ka hua o kau kumulaau i ka'u keiki?"

Pane mai la hoi o Lonopele: "Ua ike au i ka hele ana o kau keiki ilaila aole nae au i ike i ka lawe ana i ka hua ai o loko o ko'u kihapai eia nae ua manao no au na ua keiki la no ai i kolohe i kuu kihapai.

Ina pela; wahi a Paao i pane aku ai i ke kaikuaana, e kaha ana wau i ka opu o kuu keiki; a i loaa ole ka hua o loko o kau kihapai; pehea iho la oe?

Olelo mai la o Lonopele. "Aole ia mea me a u. A a wale no ia mea me oe. E hana aku no oe i ka opu o kau keiki elike me kou makemake. Aka, e Paao—e! I ka wa hea la i ike ai oe e kahaia ana ka opu o ke kanaka? Aka, ina hoopaakiki oe; me oe wale aku no ia."

A pane aku la no o Paao: Aole; e kaha ana no wau i ka opu o kuu keiki; i mea hoi paha e ikeia ai ka oiaio o kau olelo ana, na ka'u keiki i aihue i na hua-ai o loko o kou kihapai.

Ina loaa ia mea iloko o ka opu o kuu keiki, alaila, ua hewa kuu keiki; a ua pono oe e Lonopele; aka hoi, i loaa ole ia mea maloko o kona opu, alaila, ua hewa oe, e ke kaikuaana i ka olelo ana, na ka'u keiki i aihue i ka hua o kou luhi.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

He Wahi Moolelo no Paao.

He mea oiaio, ua kaha iho la o Paao i ka opu o keiki nei ana. I ka nanaia ana o loko o ka opu o ua keiki nei, aohe loaa o kekahi hua ai. A kena aku la o ua o Paao ia Lonopele e nana oia i ka opu o ke keiki; aka, pane pakike mai la nae o Lonopele ia Paao ma ka olelo ana mai.

"O oe no paha ke nana i ka opu o kau keiki!"

Mamuli o keia kaha ana o Paao i ka opu o ke keiki ana, ua make iho la ua keiki nei; a ua nui kona minamina i ka make ana o ke keiki; a ia wa olelo iho la o Paao.

"E imi ana hoi au i maa e make ai kau keiki (oia hoi ke keiki a Lonopele) a e ku hoi ka'u *kumakaia* a e haalele hoi au i keia aina."

Nolaila, mamuli o ko Paao hooholo ana i kona manao, e haalele oia i kona aina kulaiwi a o kona one hanau hoi, ua kapili iho la oia i mau waa nona. Ua paa keia mau waa, a he ku hoi i ka nani ame ka maikai.

I ka paa ana o keia mau waa, ua hookapu iho la oia, aohe kanaka e maalo a e hele ae ma kahi i waiho ai ua mau waa nei ona Hele no make Aohe e ola. Aia ka noa o keia kapu a *lolo* ia ua mau waa nei.

He wa loihi no keia ku ana o ke kapu o ua mau waa nei, no ka loaa ole ana o ka mohai e *lolo* ai. Aka, i kekahi la, hele mai la ke keiki a Lonopele; a pa'i-pa'i iho la i ua mau waa nei.

I ka lohe ana o Paao i ke kamumu mai ane ke koekoe'e o na waa i ka pa'i o ua keiki nei a Lonopele ia wa oia i ninau ae ai:

"E! Heaha hoi nei mea kamumu i na waa.

Alaila, pane aku la kona poe kanaka:

"O ke keiki a Lonopele- Aia la ke pa'ipa'i mai la i na waa!"

Ia wa no i kena aku ai o Paao i kona poe kanaka, e kii e pepehi i na keiki nei a Lonopele. Kiina aku la ua keiki nei a pepehi ia iho la a make. A ia wa i lolo ai o Paao i na waa, a noa ae la. A pau ka lolo ana a Paao i na waa, ia wa i laweia aku ai ka heana o ua keiki nei a waiho iho la ma ka lona hope o na waa.

Elua a ekolu paha la mahope iho o keia make ana o ua keiki nei, ua hoea mai la o Lonopele ka makuakane ma kahi e kau ana na waa o Paao. A i hele huli mai nohoi oia i ua keiki la; oiai ua loihi na la o ka nalowale ana o ua keiki nei mai ka hale mai.

Ia Lonopele nae i hiki mai ai ma kahi o na waa, aole loa oia i haupu mua o kahi ia e loaa ai a e ike iho ai oia i ke kino manaonao o kana lei aloha. Ua ike iho la oia i na waa o ke kaikaina, oia o Paao; a mahalo iho la oia i ka maikai ame ka nani o ua mau waa nei.

Ua hele nana iho la oia i ua mau waa nei mai mua a hope. A i keia hele ana o ua o Lonopele ma ia ano, ua ike aku la oia i ka mumulu mai o ka nalo-kaka malalo o ka lona hope o na waa. A ia wa i nana iho ai oia iaia iho:

"Heaha la hoi nei mea a ka nalo e mumulu nei?

Nolaila, hele aku la oia a ma kahi e muia a e mumulu ana ka nalo, ike iho la ia me ka puiwa a hikilele nui i ka heana manaonao o kana keiki. A o kona wa no ia i uwe helu ae ai o ua keiki nei ana. Hoomaopopo iho la nohoi ia, aohe mea e ae i make ai ke keiki, aka, o Paao no ia.

Lalau iho la oia i ua heana nei o ke keiki; a me ia puolo manaonao, hele pololei aku la o a a imua o Paao; ame na waimaka e hiolo ana ma kona mau papalina, ame ka inaina e wela ana iloko o kona houpo, pane aku la oia imua o Paao:

"Kupanaha nohoi oe, e Paao! Nau no ka i pepehi i kau keiki, eia ka i hana oe pela i mea nau e imihala mai ai i kau keiki, i kii mai ai oe e pepehi. E nana mai ou mau maka, e Paao aloha ole i ka puolo manaonao au i hana ai. He keu no oe, e Paao a ke aloha ole. Nolaila, he kanaka pepehi kanaka oe, e ku oe a hele pela. He kanaka ino loa oe. He limakoko oe!

A hoihoi aku la o Lonopele i ka heana o kana keiki me ka nui o kona uwe helu ana.

Mamuli hoi o ka muia a me ka mumulu ana o ka nalo paka ma ka heana (make) o ke keiki a Lonopele ma ka lona hope o na waa o Paao, i kapaia a ua mau waa nei, o *Ka-nalo-a-muia.*

A no keia hookuke ana o Lonopele ia Paao, ua hoomakaukau iho la oia i na lako a pau e pono ai kana huakai au-moana.

MOKUNA III.

O ka nui o na poe i kau maluna o ua mau waa nei, he kanakolukumamawalu, a he elua ai-puupuu. O ke kaikuahine kahi o Paao, nona ka inoa o Namauuomalaia.

Ua hiki no paha ia kakou, e na makamaka helu-helu, ke olelo ae o Namauuomalaia, he kaikuahine no oia no Paao ame Lonopele.

O keia Paao, he kahuna ia i ai-lolo, a i poniia hoi no ia oiha-ua. A eia oia ke hele nei e huli aina.

Ua oleloia e kekahi poe kakau moolelo kahiko o Hawaii nei, ma keia hele ana mai a Paao i holo pu mai ai o Pili, oia hoi o Pili-kaaiea, ke alii i oleloia, oia ke alii a Paao i kii ai i Tahiti i alii a i moi no Hawaii (mokupuni).

Aole nae i lokahi ko ka mea kakau noonoo me ia manao. Ke manao nei ka mea kakau, o keia hana lele ana'ku o Paao i kona aina hanau, mamuli o ke kipaku ana a Lonopele, kona kaikuaana, oia no kana huakai aumoana mua loa i holo mai ai a hoea i Hawaii nei, i ke au e noho alii ana o Lanakawai no Hawaii nei.

A mamuli o ko Paao ike ana, i a nele o Hawaii nei i na'lii oiaio maoli; nolaila, i holo hou ai oia i Tahiti, no ke kii ana ia Pili-kaaiea i alii no Hawaii nei.

Ia ka wa i makakau ai o Paao e holo mai, ua kau oia ame ka poe apau me ia maluna o na waa e holo mai ana mai ka pali mai o Kaakoheo, a o ia ka manawa i ku mai ai kekahi poe kanaka iluna o ua pali nei o Kaakoheo. He poe kanaka keia i olelo ia lakou iho, he poe kaula.

A ku mai la ua poe kaula nei iluna o ka pali, ia wa i kahea mai ai kekahi kanaka: "E Paao—e! Owau hoi kekahi e holo pu me oe!!'

Alaila, ninau aku la o Paao: "Heaha oe?

Pane mai la ua kanaka nei nana ke kahea: He kaula au!

Owai kou inoa?" wahi a Paao i ninau aku ai.

Pane mai la no ua kanaka nei: "O Lelekoae!

Ia wa i olelo aku ai o Paao: "Ina he kaula mana oe, alaila, e lele mai oe a kau iluna nei o na waa.

O ka wa ia a Lelekoae i lele mai ai mai luna mai o Kaakoheo. I nei lele ana mai nae a Lelekoae nei, ua haule iho la oia ilalo o ka pa-ala; a make loa iho la.

MOKUNA III.

Hala ae la nei kaula; kahea mai ana no he kaula ia Paao e kau iluna o na waa. A elike no me ka Paao hana ana i ke kanaka mua, pela no keia. A o ka haawina like hookahi no ia i loaa i keia kanaka elua. Pela i ke *kolu*, a i ka *ha*, a pela wale aku o na kanaka i kahea mai ia Paao e kau iluna o kona mau waa.

Alaila, holo mai la o Paao ma a aneane e nalowale na waa i ka ike mai a ko uka poe, a o na pea wale nohoi o ua mau waa nei ka lakou e ike mai ana, ku ana kekahi . aka, nona ka inoa o Makuakaumana, iluna o ka pali o Kaakoheo, a kahea mai la ia Paao.

"E Paao—e! Owau hoi kekahi?"

Elua a ekolu paha kahea ana a ua o Makuakaumana, lohe koliuliu aku la o Paao i keia leo o ke kahea ana'ku iaia mai luna aku o ka pali o Kaakoheo. A ia wa i ninau mai la o Paao: Heaha oe?

Pane aku la o Makuakaumana; He kaula!

Ninau hou no o Paao: Owai kou inoa?

"O Makuakaumana! "wahi a ke kaula.

Alaila, pane hou aku la o Paao: "Ua piha ka waa, eia no nae kahi i koe la o ka moamoa. O kou wahi ia. O-ia! Lele ia mai.

A lohe o Makuakaumana i ka haawiia ana'ku iaia o ka momoa o ka waa o kona wahi ia, ame ko Paao kauoha ana'ku iaia e lele aku; o kona lele aku la no ia mai luna aku o ka pali o Kaakoheo.

Ua like keia lele ana'ku a ua Makuakaumana nei me he manu la. O ia lele no ia o ua kaula nei a kau pono ana iluna o ka momoa o ka waa, a paa nohoi na lima i na manu o ka waa.

A paa na lima o Makuakaumana i ka manu o na waa, ninau aku la oia ia Paao:

"Eia au la! Mahea hoi auanei au e pono ai, ke kanaka?

Alaila, pane mai la o Paao: Maluna oe o ka pola o na waa.

Aia ma ke mele wanana a Kaleikuahulu i haku ai, e loaa ai keia mau lalani mele a ikeia ka inoa o Makuakaumana:

E oomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

O ka i'a pea haki au
Kaa mio i ke alo o ka lani
Hele i ka moana wehiwehi
O halulu i Halekumukalani
O Kane, o Makuakaumana
O ke kaula i puni ka mo'o
I kaa-kua ma kukulu o Kahiki
Lele nobo iluna o Kaulia

I nei holo ana mai o Paao ma a hoea i ka moana wehiwehi, ia wa i hoomaka mai ai o Lonopele i na pilikia he nui maluna o na waa o Paao ma; e laa ke Kona, ka makani ikaika; o heapuko, o ke kikiao lele kuilua; o ka hoolo-lele-aka; o ke kamani haunone, o ka moae-ku wawahi kaahale.

Aole i kana mai ka nui o ka ino o ka moana. Kawahawaha na ale, kohu kuahiwi na paia o na ale, e halehale ana ma kela ame keia aoao o na waa o Paao ma.

Aka, ua lilo keia ino a Lonopele i hoouna aku ai i mea ole loa i na waa au kai o Paao, oiai ua hana mua no oia i kona makaukau, a, aohe wahi hemahema i koe, no ke paie ana'ku i na poino o ka moana.

Ua uhi oia a paa na waa i ka ahu moena. Ma ka wa e pa ikaika loa mai ai ka makani, oia ka wa e haluku mai ai ke *aku*, a holili mai la hoi ka opelu. A malie iho la ka ino, malino ke kai.

Mamuli o ka lilo ana o ke *aku* ame ka opelu i mau i'a hoola kanaka ma keia hele ana mai o Paao ma, mai Tahiti mai, na lilo iho la nei mau i'a i mau kapu ma ka oihana kahuna o Paao. Ua kapu hoi kana mau mamo ame ka poe apau i pili iaia, aole e ai i ke *aku* ame ka opelu. Ua mau keia kapu mai ka wa mai o Paao a hoea wale mai no ia Hewahewa, ke kahuna o Kamehameha.

I nei holo malihini ana mai a Paao, kona kaikuahine ame na kanaka i hele pu mai me laua, ua pae mua lakou ma Puna, i Hawaii. Ilaila kukulu o Paao i kekahi heiau, i hale no kona akua, o Ahuula ka inoa; a ua kapaia no ka inoa o ia heiau o Ahuula.

Ua hoikeike mai o Hon. D. Kalauokalani i ka mea kakau i ka heiau o Ahuula ma Puna, Hawaii, ma ka wa a ka hhakai kaahele a ka Elele Kahiliaulani i hiki ai ilaila ma ka M. H. 1904.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

No ka awiwi loa o ka nee ana o ka huakai a ka Elele, oiai e hoi ana no Olaa, mai Kalapana mai, ua loaa ole he manawa pono no ka mea kakau e nana a e kilo pono loa ai i na koena puu pohaku o ua heiau nei.

Mai Puna mai ka holo hou ana mai o Paao ma a pae i Kohala. O kahi a lakou i pae mai ai ma Kohala, oia no o Puuepa. Ma keia wahi noho o Paao a kukulu i ka heiau o Mookini

Ke ike nei kakou ma keia wahi, na Paao i kukula i ka heiau o Mookini. O ka poe nae na lakou i kukulu i ua heiau nei, wahi a ka moolelo kahiko, oia no na menehune. I ka po ke kukuluia ana o ua heiau nei, a i ke ao ana, paa ua heiau nei, a nalowale na menehune.

Ua kukulu lalaniia na menehune mai kai aku o Puuepa, kahi i kukuluia ai ka heiau, a hoea i Pololu ame Honokane. A mai keia mau wahi mai i hoohele ia mai ai na pohaku i kukuluia ai ua heiau nei, ma na lima o nei poe menehune.

Ua oleloia, o kona aoao loa, he elua haneri ame kanawalukumamaono kapuai, o kekahi aoao loa ona, he elua haneri ame kanahikukumamahiku kapuai. O ka loa o kekahi aoao laula, he hookahi haneri ame kanakolukumamaono kapuai, a o kekahi aoao laula hoi, he hookahi haneri ame umikumamawalu kapuai.

He iwakalua kapuai ke kiekie, a he 8 kapuai ka manoanoa, a i ole, ka laula o luna o ka pae pohaku e holo puni ana i ua heiau nei. Aia ma ka aoao hikina akau o ua heiau nei, ma ka aoao maloko kahi i kapaia ka lua-pau. Aia hoi mawaho aku o ua heiau la, ma ka hikina ponoi ae, o ke kihi akau o ka heiau, e waiho ana ka papa pohaku kaha kanaka.

Ua ike maka ka mea kakau i keia pohaku; a pela nohoi me na pa pohaku o ua heiau nei o Mookini. I keia wa i noho ai o Paao ma Kohala i ike ai (paha) oia i ka hewa o na'lii Naua, a i ole, i ka nele ana o Hawaii i na'lii oiaio maoli mai ka po mai. A no keia mea i hoi hou ai o Paao i Kahiki no ke kii ana ia Pili Kaaiea i alii no Hawaii nei.

Ua oleloia hoi, i ka noho ana o Paao ma Kohala, ua hoi hou no o Makuakaumana i Kahiki. Aka, ma kekahi mahele moolelo kahiko i loaa i ka mea kakau, aole i hoi o Makuakaumana i Kahiki ia wa. Ua haalele nae oia ia Kohala, a holo mai oia i Oahu nei, a noho ma Hauula, Koolauloa.

MOKUNA III.

O kekahi mea ano nui loa i pili i ka moolelo o Paao, oia na Ulu a Paao i lawe mai ai, ma keia hele ana mai, mai Tahiti mai.

Olelo kekahi poe, he mau ulu maika maoli keia; a manao hoi kekahi poe, he mau akua kii keia elua, elike me ka mea i hoike mua ia ae nei.

Ma kekahi Moolelo Hawaii Kahiko, ua kapaia keia mau pohaku a Paao, he mau "Kao," oia ka mea e olelo ia nei, "Na kao" a Paao. A ua hookomoia keia mau inoa "Na Kao a Paao," ma ka oihana kilokilo hoku o Hawaii nei.

O keia ka mea i kapaia ma ke Ao Hoku (Astronomy) a na haole: 'Ke Kaei o Oriona" (The Belt of Oriona) O keia ka puku'i hoku i hoikeia mai ma ka buke o Ioba.

"O ka mea nana i hana o Uresa Nui
Me Oriona a me Peleiade
Ame ke kukulu-hema loa aku" (Ioba 9:9)

* * * * * *

"E hiki ana anei ia oe
Ke hoopaa i na mea paa o na Huhui
A kala ae paha i na mea paa o Oriona?"

—Ioba 38:31

O ke kaula o Amosa kekahi i hoomaopopo mai i keia kahoaka-lani, nona ka inoa o Oriona:

E imi i ka mea nana i hana
Ia Peleide a me Oriona
A hoolilo i ka malu o ka make
I malamalama
A hoopouli i ke ao
A lilo i po:

—Amosa 6 : 8.

O keia mau "Kao a Paao", oia kela lalani hoku ekolu. He elua keia mau lalani hoku. Hookahi lalani o ekolu hoku, he moe pololei, a hookahi lalani o ekolu hoku, he moe kau aoao. A ua olelo mau na Hawaii "Na Kao".

E hoike hou aku ana ka mea kakau no ka mea e pili ana i keia mau hoku "Na Kao" ma ka wa e komo ai ke kamailio ana o keia moolelo ma ka mahele pili i ka Oihana Kilo Hoku Kahiko o Hawaii nei.

HOI HOU ANA O PAAO I KAHIKI

Mamuli o ko Paao ike ana i ka nele ana o Hawaii nei i na'lii, a i ole, mamuli o ka lilo loa o ko Hawaii nei poe alii i ka hewa, oia kela poe alii "Nana" ua hoi hou oia i Kahiki no ke kii ana i alii no Hawaii nei.

MOKUNA III.

Ua oleloia e kekahi poe paa moolelo Hawaii kahiko, mamuli o ka moe ana o na'lii oiaio, i na wahine makaainana a lopa hoi; a pela na wahine alii oiaio maoli i noho ai me na kane makaainana a lopa nohoi ua hanau na'lii i kapaia, he lepo popolo, a kumu-po polo. (Na ka mea heluhelu e hoomaopopo iho i ka inoa kamaaina kahiko no ke alii lepo popolo. MEA KAKAU.)

Mamuli o keia huikau ana o na'lii me na makaainana, ua nalowale maoli ke koko alii oiaio o na'lii mai ka po mai, a ua ike o Paao i keia pilikia o ka Papa Alii o Hawaii nei, nolaila, i kii ai ai oia i alii kumu-uli, kumu-hiwa i Tahiti.

Nolaila, halele iho la o Paao me kona poe kanaka, ame Makuakaumana nohoi, ia Kohala. Ma ka lae o Upolu ma Kohala Akau, (Hawaii) ko lakou holo ana i Tahiti.

I keia holo ana o Paao ame kona poe, ua pae aku la ke lakou mau waa i Moaulaauiakea. Ua oleloia, he kaikuono keia. Aole nae maopopo ka aina nona keia kaikuono. Ua hoikeia nae ma ke mele mahope ae nei, o Ka-Ulu-o-Nana ka inoa oia aina.

Ia ku ana'ku o ua mau waa nei i keia wahi, o Lonokaeho ka inoa o ke alii o ia aina. A i keia alii o Makuakaumana i hea aku ai i keia mele, penei:

1 E Lono! e Lono—e! e Lonokaeho!
2 Lono-ku-Lani, alii o Kauluonana
3 Eia na waa, kau mai ai
4 E hoi e noho i Hawaii-kuauli
5 He aina loaa i ka moana
6 I hoea mai loko o ka ale
7 I ka halehale poipu a Kanaloa
8 He ko'a-ku i halelo i ka wai
9 I lou i ka makau a ka lawaia
10 A ka lawaia nui o Kapaahu
11 A ka lawaia nui o Kapuheenanuu—la
12 A pae na waa, kau mai
13 E holo e ai ia Hawaii, he moku
14 He moku Hawaii
15 He moku Hawaii no Lonokaeho e noho.

Aka, ua hoole mai o Lonokaeho, aole oia e holo mai i alii no Hawaii nei. A ua olelo mai oia, o Pili ke holo mai i Hawaii nei e noho alii ai. Nolaila, ua lawe mai o Paao ia Pili, i kapaia o Kaiea i Hawaii nei. Ua noho alii oia (Pili) ma Waipio, Hamakua, Hawaii. Ua hoea mai keia huakai a Paao me Pili, ke alii, i Hawaii nei, me he mea la ma ka wa no e ola ana o Laaukapualii.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

Aka, ma ko Hawaii nei Mookuauhau alii, ma ka Papa Kuauhau Nui o Hema, he keiki o Pili na Laau me kana wahine o Kukamolimolialoha.

O keia ae la ka moolelo pili ia Paao, kela kahuna nui a kaula hoi o Hawaii nei i ka wa kahiko.

O ke kanaka hope loa i paa i ka oihana kahuna a Paao, oia o Hewahewa, ke kahuna o Kamehameha I. Ua haalele keia Hewahewa i ka oihana kahuna ma ka wa i hoohuli ai o Kaahumanu *I*, i na kanaka i ka pono Karistiano, a pubiia ai na akua kii o Hawaii nei.

Ua noho o Hewahewa ma kekahi oawa mehameha o Waialua ae nei, a ua ike o Kauka Emekona iaia ma ka M. H. 1848.

Nolaila, na hoea mai la kakou i ka wa o Laaukapuahi; Ako, mamua nae o ko kakou nana ana i ko Pili Kaalea moolelo, e nana iki kakou i kau wahi mea pili ana ia Makuakaumana.

He Wahi Moolelo no Makuakaumana

Mahope iho o ka hoea mua ana mai o Paao ma Puna; a mai laila mai hoi a hoea i Puuwepa, Kohala Akau, Hawaii; ua haalele aku o Makuakaumana ia Paao ilaila a holo mai la oia no Oahu nei. Mamua nae o ko Makuakaumana haalele ana aku ia Paao, olelo aku la oia iaia:

E ke Alii, eia au ke hele nei e huli aina no'u. O ai ua loaa ae la nohoi kou kaulana aina; a ua hiki oe i kou moku. No'u nei hoi ea, e imi aku no au i wahi no'u e hana ai.

A eia ka'u kauoha ia oe, e ke alii, i noho oe a manao ae oe e hoi hou i kahi a kaua i haalele aku ai, alaila, hoouna ae no oe i elele e kii ae ia'u a loaa au i ke kua makani o ka moku o Oahu-a-Lua.

Ke ike ka hoi au ia elele au e hoouna ae ai, e manao iho au he elele ia mai a oe ae, a he huakai ka kaua e au hou aku ai i Tahiti. Mai hoouna ae oe i na i'a a kakou i hele pu mai ai; aka, i *paluoa* ka i'a au e hoouna ae ai. Nolaila, mai hoopoina oe i keia kauoha a'u, a ke Kaula.

(O ka *paluoa* a Makuakaumana e olelo nei ma keia wahi, oia no ke Kohola Mea Kakau.)

I nei hele ana mai a Makuakaumana mai Hawaii mai, ua pae oia i Oahu nei; a noho oia ma Haoula, i uka ponoi o Kaipapa'u. O ka hana a ua Makuakaumana nei i noho ai i uka o nei wahi, oia ka mahiai.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

Mamuli o kona ano makaula, ua lilo o'a i kanaka nui a koikoi no ia kalana a'na.

O ka noho keia o ua Makuakaumana nei a liuliu wale na la o kona walea ana i ka nani o Hanula, ua pae mai la kekahi *palaoa* (koho la) nui a ka launa ole ma Hanula.

Ua oleloia, o kahi a nei i'a i pae mai ai, ma kahi no ia e kapaia nei o Kalae o Kapalaoa ma Hanula. O ke poo o ua i'a nei, aia no i ka hohonu moana, a o ka hapa waena o kona kino ame ka hapa hope, eia i uka nei o ka aina.

Ua lilo iho la keia kino i'a kupaianaha i honoa lele kawa auau kai na na kane ame na wahine o Hanula iloko oia mau la.

Hele na kane, hele na wahine i na ohu o ke kuahiwi a paa na kino i ke kahiko me ia mau ohu, alaila, pii iluna o nei i'a e moe lohi nei a lele iloko o ke kai. A kanikani ae la ka pihe uwauwa a na mea apau e nana ana.

Ua kauia hoi he mala paa e na poe hi'u wai nei, aole e lele kawa kekahi mea mai luna aku o ua ia nei ke ole e loaa kekahi ohu (lei) maluna ona. A ua lilo ia i kanawai paa.

O ka wa i pae mai ai ua i'a nei i Hanula i ka po no ia, a ma ke kakahiaka ana ae, ike na kanaka oia mau kaiaulu i ua i'a nei me ka piha pohaohao loa o ko lakou mau noonoo.

Ua manao kekahi poe e pepehi i ua ia nei, aka, mamuli o ka olelo o kekahi kanaka, e kali ko lakou manao pepehi i ka ia a lohe o Makuakaumana, ke kaula a o ke kilo hoi.

Ua holo like ae la keia manao i na mea a pau; nolaila, ua hoounaia kekahi kanaka e pii i uka o Kaipapa'u e hoike ai i keia mea hou ia Makuakaumana; a e ninau hoi i kona manao no ke ano o ua i'a nei.

Oiai, ua kanaka nei e pii aku ana, aia o Makuakaumana ke noho la ma ke kipaepae puka o kona wahi pupupu hale. Ke nana la oia i kekahi ao opua kino i'a; a kani iho la kana *u*, a hoopuka ae la oia i keia mau huaolelo.

"He *palaoa* ka i'a; he huakai hele i ka moana uluwehiwehi. O ka elele kii keia a ke kahuna a Paao."

MOKUNA III.

Haalele iho la ua Makuakaumana nei i ke kipae pae puka ana e noho ana, hoi aku la oia iloko o ka hale. Lalau ka hulilau ma ka paia o ka hale. Hemo ke kanoa, ka apu awa ame kahi pauku awa nohoi; ho hola kahi pakaukau: a mama iho la ia he mau wahi mana awa a komo i ke kanoa. Hoka iho la nohoi a kihee i ka apu awa, laia e kihee ana i ka awa i ke *ka* ke kawewe la na hua pule ma kona waha. Oia hele no ia a pau ka pule ana a ua Makuakaumana nei ku ana ka punohu i Hawaii; a poha hou ana he punohu i Tahiti. A o ka wa no ia i pipi'o iho ai ka lihilihi o ke anuenue ma luna o ka apu- awa. Alaila, pane ae la oia:

'He i'a kii keia au e Paao e hoi aku au a loaa oe i ke apaapaa o Kohala; mai laila ae moea kaua o ka moana loa a hoea i Tahiti. He huakai imi haku keia au e ke kahuna.'

Pau keia mau olelo a ua o Makuakaumana o kona inu ae la no ia i ke apu awa ona a pau. Ia wa nohoi hoea ana ka elele i hoounaia mai ai mai kai mai.

Haawi ke aloha, pa nohoi kahea a Makuakaumana e komo ka elele iloko o kona wahi pupupu hale; a ia wa oia i ninau mai ai i ka elele, "Heaha nei huakai o ka hiki ana mai o koa-uka nei o keia kakahiaka nui?

Hoike aku la nohoi ua elele nei i na mea apau e pili ana i ka palaoa pae ame ka pono a pono ole paha o na kanaka ke pepehi i ka i'a.

Ninau o Makuakaumana i ka elele; Pehea ka nui o ia palaoa?'

"Aia no ke poo o ka ia i ka hohonu kahi i waiho ai; a o ka hiu eia i uka nei o ka aina. He nui mai auanei kela a lohe i ke ao. He kuahiwi maoli paha kela e moe la mai uka aku nei o ka aina a hoea i ke kai."

"No kau ninau i ui mai la ia'u' ea i hai aku au ia oe. Aohe kena he ia maoli aka he kanaka kena. No laila mai hana ino oukou i ka i'a, o pilikia ka aina'' wahi a Makuakaumana nei i pane aku ai i ka elele.

Alaila, pane hou mai la ka elele: Eia paha ka mea apiki haalele aku nei au ia kai a pii mai la e hoomaka ana kamaliiwahine ame kamaliikane e pina na iluna o ua palaoa nei a e mea nui ana o lele kawa Pehea la ia?'

MOKUNA III.

"Aohe pilikia oia, wahi a Makuakaumana i pane aku ai me ka hoomau nohoi i ka olelo ana'ku i ka elele: "He wahi lei wale no ka mea e kau iho ai ma ke poo a ma ka a-i paha, alaila, maikai ka pii ana ae iluna o ke kanaka a lele aku iloko o ke kai.

E hoi oe a hai aku i keia mea i na kini makaaina-na o Hauula nei mai kela pe'a a keia pe'a o ka aina, a me ko na wahi no a puu o Koolauloa nei e hele mai ana i ka hiu-wai o ka aina nei o kaua. Pela nohoi ka i'a e moe ai i ke one o Hauula a ko'u la e iho aku ai.

I ka pau ana o keia mau olelo a Makuakaumana o ka wa no ia i hoi ai ka elele no kai. A hoea na wahi kanaka nei i kai i kahi a na kane a me na wahi-ne e muia ana, na opio ame na elemakule, ua ninauia mai la oia (ka elele).

"Pehea mai nei na olelo a Makuakaumana?"

Hoike aku la nohoi na wahi elele nei i na mea a pau a ka makaula i hai aku ai iaia.

Ua kauoha mai nei ke kaula o kakou ia'u, e hoi mai au a hoike aku ia oukou; aole pono kakou e hana ino i ka i'a. E waiho no iaia pela; a e hilo hoi ia i pali lele kawa no kakou. A hoike mai nei nohoi oia ia'u me kahi ona ma ke poo a ma ka a-i paha e pono ai ka mea makemake e auau kai mai luna aku nei o ka i'a. O keia kana mau olelo i hoike mai nei ia'u.

"A pehea; e iho mai ana no nae paha na elema-kule nei i kai nei, no ka makaikai ana i keia mea hou?" wahi a na kanaka i ninau aku ai i na wahi elele nei.

Ae aku la nohoi keia me ka olelo ana: "Olelo mai nei; aia no nae i kana wa e hiki mai ai."

Ia wa iho, ua ku na ahaaina a me na lealea a na makaainana o Hauula a me na wahi apau e nee ana mai ia wahi aku a hoea i na Laie, a pela nohoi ma ka aoao e hele ana a hoea i Kahana.

Ua mau keia lealea ana o na kanaka a hala paha hookahi anahulu la, me ka mau no o ka ahaaina ana. I kekahi kakahiaka nui, ikeia aku la ka pio mai o na anuenue i ka moana. Pau mai la nohoi ka ili o ke kai ma ka huina aouli i ka ua nee.

MOKUNA III.

O uka nae o na kuahiwi, ua kalae ae la; aohe kau ao ia. Ua hoi ae la na okai ao a nonoho ma na paia kumu lani o ka huina aouli; a o luna pono o ka lani e upoho iho ana, ua hele a kalae, kohu umeke pakaka ma kai.

Eia no na kane a me na wahine ke hele nei i ka lakou lealea mau, o ka lele kawa, me ka ohuohu pono i na lei; e laa ka maile, ka palapalai, ka lehua, ka ilima, a pela wale aku.

A kiekie loa ae la ka la; ia wa i ike aku ai na kanaka ia Makuakaumana e hele mai ana ma Kaipapa'u, ua hele nohoi a ohu i ka lehua, ka maile, ka awa-puhi, ka palai a me na lipo laulii e ae o ka uka wao-kele; a o ka wa ia a na kanaka i uwa ae ai, puia ka lewa i ko lakou mau leo hooho.

"E—i ae o Makuakaumana—e! Ua hele a ohu i ka lei!"

I nei hooho ana a na kanaka no ka ikeia ana'ku o Makuakaumana e iho mai ana; ua oni ae la ka i'a, a panee iki aku la iloko o ke kai. Hele mai la no o Makuakaumana a kahi i hooho hou ae ai na kanaka; a oni hou ae la no ua i'a nei a neeu iki aku la no iloko o ke kai.

Pela no ka ua makaula nei hele ana mai a hoea i kahi a ua *palaoa* nei e moe ana; a eia hoi na kanaka ke uwa nei ia wa no Makuakaumana no ka hele a ohuohu i na lei o ka nahele.

Oia hele no ko ua Makuakaumana a pii no iluna o ua i'a nei, a ia wa haawi mai la oia i kona aloha i na kanaka me ka olelo ana mai:

"Eia au ke haalele nei ia oukou. Ua kii mai nei ka i'a ia'u e hoi au i Kahiki. Eia la he huakai kii alii keia a'u e hele nei."

Pau no keia mau olelo a ua Makuakaumana nei o ka wa no ia o ua i'a nei i kupaka ae ai, a nee ana iloko o ke kai.

Ua oleloia, ma keia holo ana a ua i'a nei, ua pae o Makuakaumana ma kahi i kapaia o Kapakai. A mai Kohala aku, ma ka lae o Upolu i holo aku ai o Paao a me Makuakaumana no Tahiti no ke kii ana i alii no Hawaii nei, elike me ia i hoikeia mamua ae nei.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA III.

O ke'a kahi mahele moolelo i loaa i ka mea kakau no ka mea e pili ana i ko Makuakamai a noho ana ma Oahu nei mahope iho o kona haalele ana iaia Hilo e noho ma Kohala Akau, Hawaii.

Nolaila, na ka keia wahi ke manao nei ka mea kakau e hoike i kana mau hoakakaia no ka mea e pili ana i ka Mahele o keia moolelo i hoomaka mai nei keia kuamoo o ka hoi:

Hoomaka ka Moolelo Kuauhau mai a Wakea mai A ma kekahi olelo ana ae hoi he mahele no keia e hooia ana no Hawaii no ko Hawaii nei kanaka aole no na Pae Aina mai o ka Hema elike me Samoa, Bolabola paha. Nu Kilani paha, a wahi e ae paha o ka Moana Pakipika Hema.

O ka manao nae o ka mea kakau ma keia wahi, oia keia: O ka pela alakai o ka Baibala ma ka mea e pili ana i ke kanaka maka-mua ame ka wahine maka—mua i hanaia ai e ke Akua ma ko Aina Puni Olu o Asia, e mau no ia i loina alakai no kahi i kupu mua ai na kanaka makamua.

A i nai laila mai palahalaha ae ka hana a na kanaka a hoea mai i ke kai o Kahinalii.' A'a la, loaa na kumu hoolaha kanaka iloko o ka halelana o Noa, a mai ia poe mai a hoea i ka hale pakui o Babela.

A i ka hoopuehuia ana o na kanaka mai kela hale pakui mai, mamuli o ka lehulehu loa ana o ka lakou mau olelo, hiki ole i kahi kanaka ke hoomaopopo i ka olelo a kekahi kanaka, ia wa i hoomaopopo mai ai ka Palapala Hemolele penei.

"A mai ia wahi aku i hoopuehu aku ai o Iehova ia lakou maluna o ka *honua apau.*' (Kinohi XII:9.)

Nolaila o ke kumu hoolaha a hoolaupai kanaka o Hawaii nei ame na wahi e ae a pau o ka honua nei aia no ia ma ka aina o Sinara kahi i kukuluia ai ka hale pakui o Babela. A o ka wa i laha mai ai ke kanaka mua i Hawaii nei, oia no ka wa e ku ana he honua aina puni ole mai Hawaii aku nei a hala i ka Hema, elike me na mea i hoakakaia ma ka mokuna I o keia Moolelo.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Ke hapai nei ka mea kakau ma keia wahi i ka mahele e pili ana i ka Oihana Kilo Hoku Hawaii. O ke kumu nui o ko ka mea kakau hapai koke ana i keia mahele ma nei kowa o ka nee ana o keia moolelo, mamuli no ia o ka ikeia ana na ka moolelo o Paao, i hoikeia maloko o ka "Moolelo Hawaii" i hooponoponoia ai e Rev. J F Pokuea (1858); o ka nana aku i ka hoku ko Paao ma panana i holo mai ai a hiki i Hawaii nei.

Nolaila, e hoomaopopoia he poe ike kekahi o luna o ka waa o Paao i ka nana a me ke kilo hoku ana ma ka holo moana. I mea oiaio ma kekahi moolelo pili ia Paao, ua hoikeia o Maka-alawa ka inoa o kona hookele waa a kilo hoku noboi.

I ke kamaila o ana i keia mahele, e olelo ae ka mea kakau ma keia wahi i ka nui o kona minamina no ka loaa pau pono loa ole ana o na mea e pili ana i ka ike i ao a ai e ko kakou mau kupuna kahiko ma keia oihana ano nui.

Ua loaa no i ka mea l au he mau mahele liilii; a oia mau wahi mea i loa a kana i makemake ai e hoopaaia ma keia wahi o nei e keia moolelo no ka pomaikai o na hanauna Hawaii nei ma keia hope aku.

E aho ka paa ana o k mau mea ma ke pai hua kepau maoli ia ana, elike keia e paiia nei i keia wa, mamua o ka nalowal ana 'ku apau.

O ka poe auanei e m a ana i na helu apau o keia nupepa mai ka wa i pukaia ai keia moolelo a hiki mai nei i keia wa; la me na helu apau ma keia hope aku a hoo pau ana, ua loaa ia lakou he Moolelo Hawaii iko waiwai nui.

E pono e maheleia i akaka a ka mea kakau no keia Mahele ano nui o na mahele nui ekolu, oia hoi:

1 Ke kulana kahiko ka Oihana Kilo Hoku ma Hawaii nei.

2 Ke Ao ana i ka O Kilo Hoku

3 Na Hoakaka no i ikeia maloko o keia Oihana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Ua mauao kekahi poe ua hoomaka mai ka laula ha ana o keia ike i ko Hawaii nei poe ma ka wa i hoea mai ai o Paao i Hawaii nei me kona kilo hoku kaulana oia o Maka alawai a mamuli oia ike i hiki ai ko Hawaii nei poe kahiko ke holo i Tahiti.

Aka, ma na mea i hoike mua ia ae nei, ma keia moolelo, he hope loa mai nei ka hoea ana mai o Paao i Hawaii nei me kona kilo-hoku; a he mua loa aku no ka holo ana o ko Hawaii nei poe i ko na Aina e; el ke la me Kaulu o Nana, ke alii o Kailua, Koolaupoko ae nei.

He nui a lehuleha loa o ko Hawaii poe kahiko i holo i Tahiti. Aole wale no ma ke au mahope mai nei o Wakea a me Papa; aka, aia aku no imua lilo loa.

Aia ma ka Buke 1 o KA NA'I AUPUNI nei, Helu 167, aoao 1, e ikeia ai, ma ka hanauna 451, mahope mai o Lailai loaa o Kupolokalili, ke kane; a o Uliuli hoi kana wahine.

I ke au o keia kanaka o Kupolokalili ka hoomaka mua ana o ko Hawaii nei poe kanaka e hele i ko na aina e. O kana wahine oia hoi o Uliuli, ka mea mua loa i haalele iho ia Hawaii nei a holo oia ma ke komo hana. O keia ka wahine i heaia ko ka inoa o "Uliuli-Ulunui o-Hakalau-ai-e-Lono,' ma muli o ka nui o kona lokomaikai.

O ka helu elua o na hele ana o ko Hawaii nei poe i ko na aina e aia no ia i ka hanauna 656 ame 657 paha mahope mai o Lailai, oia ka wa o Aliikiloohu ame Aliikilo makani. Aka, o ka wa helu elua ma opopo loa nae o ka hele hou ana o ko Hawaii nei poe i ko na aina e, aia no ia i ka hanauna 857 mahope mai o Lailai (w) oia ka hanauna o Kepoo (k) ka mea nana ka wahine o Halulu.

O keia Halulu, oia ke aliiwahine nona ka inoa i kaheaia ai maluna o kekahi manu kalana loa ia wa kahiko oia hoi o "Kiwaa,' ka manu hoi i holo ma kekahi mele kahiko, penei.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oiha o Kilo Hoku Hawaii.

"O Halulu, o ka manu kani halau,
O ku, o kaha ka eheu oia manu.
Kani Kiwaa i ka luna o Kawaluna
He kino manu no ka lani kou inoa-e"

O ka Pauku mua keia o ke oki ekahi o ke mele kaulikau a Niau i haku ai no Kaahumanu.

O Halulu ka inoa o ka wahine a Kepoo (ka, o keia ka wahine i loaa ai kekahi manu i manaoia, he Pelekana (Pelican) kona inoa haole" He manu ai i'a keia. A na ikeia iho nei no na iwi o ua ano manu nei ma ke Keena Hoikeike o ke Aupuni (Hawaii) maloko o Ali'iolani Hale; a eia paha i keia wa maloko o ka Hale Hoikeike o na Mea Kahiko ma ke Kula Kamehameha

O keia mau huakai au moana a ko Hawaii nei poe kahiko i maau hele aku ai i ko na aina e na hoohelelia no ma na alahele moana e hoponopono'ia ana e ka ike kilo hoku o na poe i maamaalea a i kuliu ka ike ma ia o'hana.

Ua hoikeia ma keia moolelo ma kekahi wa i hala ae nei ka lilo ana o Makulukulu ka lani ka muli o Wakea he kahuna kilo hoku oia; oiai hoi o Kamoawa ke kahuna.

Ua pua ma ke mele Kumulipo kekahi mau inoa o na hoku ame na kahoaka lani i ikeia a i hoomaopopo ia ma ke au o Wakea. Me he mea la mamuli o ko Makulukulukalani ike kilo hoku, a maopopo hoi iaia na wa ame na kau e ikeia ai keia mau hoku a kahoakalani hoi i kapaia ai na hoku o ka lani he mau anoano o ka ipu- awaawa a Wakea i kiola ae ai a paa ana i ka lani. Penei ka hoike a ke Mele Kumulipo ma keia mahele.

1 O Kupulanakehau wahine
2 I noho ia Kahiko
3 O Kahiko-lua-mea
4 Hanau o Papa-Nui-Akea
5 O Wakea no ia
6 O Lihauula
7 O Makulukulukalani
8 O ko laua hope
9 O kanaka opeope-nui
10 Huhui a kau i o Makalii

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

11 Pa—a
12 Pau na hoku kau i ka lewa
13 Lewa Kaawela; lewa Kupoilaniua
14 Lewa hai aku; lewa hai mai
15 Lewa ka hai lewa, ka haihai
16 Lewa ka na, ka puu hoku wahilaninui
17 Lewa ka pua o ka lani Kaulunihaimohai
18 Lewa Pua—ne, ka hoku hai haku
19 Lewa Nui; lewa Kahailono
20 Lewa Wainaku; lewa i Kapaa
21 Lewa Kikiula; lewa Kehooea
22 Lewa Poohanuu; lewa Kailiula
23 Lewa Kapakapa; lewa Manamalo
24 Lewa Kona; lewa Waileia
25 Lewa ke Anhaku; lewa Kamakaaoulau
26 Lewa Hinalani; lewa Poloula
27 Lewa Kanikaniaula; lewa Kauamea
28 Lewa Kala'au; lewa Kekepue
29 Lewa Kaalolo; lewa Kaulanaakala
30 Lewa Hao; lewa Aua
31 Lewa *Leiu*; lewa Lauikuhana
32 Lewa Hooleia; lewa Mekeaupea
33 Lewa Kanihaalilo, lewa U—u
34 Lewa A—a; lewa Ololu
35 Lewa Kamaie; lewa Kaululena
36 Lewa o Ihu—ku; lewa o Ihu—moe
37 Lewa o Pipa; lewa Hoeu
38 Lewa Malana; lewa Kakae
39 Lewa Maliu; lewa Kaulua
40 Lewa Lanakamalama; lawa Nana
41 Lewa Welo; lewa Ikiiki
42 Lewa Kaaona; lewa Hinaiaeleele
43 Lewa Puanakau; lewa Lealea
44 Lewa Hikikauelia; lewa Kaelo
45 Lewa Kapawa; lewa Hikikauolono
46 Lewa Hokuula; lewa Poloabilani
47 Lewa Kaawala; lewa Hanakalauai
48 Lewa Uliuli, lewa Melemele
49 Lewa Makalii; lewa Na—Huihui
50 Lewa Kokoiki; lewa Humu
51 Lewa Mohai; lewa Kauluokaoka
52 Lewa Kukui; lewa Konamaukuku
53 Lewa Kamalie—

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

54 Lewa Kamalie-mua
55 Lewa Kamalie-hope
56 Lewa Hinaoua-lailena
57 Lewa na Hiku
58 Lewa Hiku-kahi
59 Lewa Hiku-lua; lewa Hiku-kolu
60 Lewa Hiku-ha; lewa Hiku-lima
61 Lewa Hiku-[illegible], lewa Hiku-pau
62 Lewa Maha-pili; lewa ka Huihui
63 Lewa na Kao
64 Lu ko anoano, makalii anoano ka lani
65 Lu ka anoano akua, he akua ka La
66 Lu ka anoano a Hina; he walewale, o Lonomuku

2 KE A'O I ANA I KA OIHANA KILO HOKU.

Elike me ke a'o ana o ke kanaka i ka ike hula ike lapaau, a pela aku, i ke ao kahiko, ma ke ano kapu a ihiihi, pela no ke a'o ana i ka oihana kilo hoku Hawaii.

E hoopaanaau ana ka haumana i na inoa o na hoku, elike me ia i hoikeia ae la. A'o a wale waha. Pela pu me na pule i pili i kela a me keia hoku. (He mea minamina nae ka loaa ole ana i ka mea kakau keia mau pule maloko o ka o na buke a me na pepa kakaolima i loaa iaia no keia mahele waiwai nui o ka Moolelo Hawaii Kahiko. MEA KAKAU.)

A pau na pule me ka wale waha; alaila, hoomaka ke a'o ana ma na iliili hoonee i hoonohonohoia maluna o kekahi wahi moena makalii huina-ha like, a huina-ha loa noho'i.

E hoonohonoho mua ana ke kumu i ka Huhui Hoku a Makalii, oia nohoi ka puulu hoku i kapaia ka Huhui. Alaila, hoonohonoho na kulana o na hoku e ae.

Na hoku e pii ana me na hoku e moe ana; oia hoi, na hoku e puka mai ana ma ka Hikina, ma ka wa e kiloia ana ka ponaha-lani; a pela hoi me na hoku e ani ana a e kapoo ana ma ke kukulu Komohana.

E hoonee ana ke kumu i keia mau iliili ma ko lakou mau alahele like ole o ka *pii* ana a me ka *iho* ana; me kona hoakaka pono ana i na ano i pili i kela a me keia o ia mau hoku.

E Hoomaka aku ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

A lehia ka haumana ma keia mahele haawina. Ike oia i na kulana o kela a me keia hoku; maopopo iaia na kau o ka po e *pii* ai ua poe hoku nei, a ku i ka piko o Wakea; a pela hoi na hoku i kau mua iluna o ka piko o Wakea, a e *iho* ana hoi, ua hele hoi a wale waha keia mau mea iaia; alaila, hoomaka no ke ao ana a ke kumu iluna o ka ipu hokeo. A penei ke ano e ao ai ke kumu i ka haumana ma keia mahele.

E lawe ke kumu ao kilo hoku ia lalo iho o ka ipu hula, oia hoi ka hokeo A'ailа, e hana iho i mau kahakaha kikokiko a loloa paha maluna o keia ipu, ma ke kunikuni ana me ka momoku-ahi a lanahu paha.

Ho ekolu keia mau kaha. A ua kapaia keia mau kaha. "Na Alanui o na hoku-hookele." O keia poe hoku hoi, i oleloia ae la, he "poe hoku hookele," ua kapaia "Na Hoku A-i-A'ina." A o na hoku e kaa aku ana mawaho o ke a mau kaha, ua kapaia lakou, "Na Hoku o ka Lewa."

Hookahi o keia mau kaha, e holo ana ia mai ka waha mai o ka umeke a hoea i ke kikala. E lilo ana keie mau welau elua o ua umeke la, i mau kukulu elua, oia hoi, kukulu akau a me kukulu hema.

Nolaila, o ke poo o ka umeke i noe mai ai ke kaha, aia malaila ka "Hoku Paa;" a o ke kukulu a welau akau noho ia. A o ke kikala hoi o ka umeke, oia no ke kukulu a welau hema. Aia ma keia wahi o Newe.

O ka mahele ma ka huli hikina o keia kaha, ua kapaia o "Ke Alaula a Kane;" a o ka mahele hoi ma ka huli komohana, ua kapaia o "Ke Alanui maawe ula a Kanaloa."

Alaila, e kaha hou iho i ekolu mau kaha e holo aua mai ka Hikina a ke Komohana o ka ipu. Hookahi kaha ma ka hapa pili akau o ka ipu, ua kapaia keia kaha, o "Ke Alanui Polohiwa a Kane;" a o keia mahele nohoi o ka ipu i hoailonaia ai e keia kaha, ua kapaia no ma keia inoa. E hoike ana keia mahele no kahi a ka La e nee aku ai i ka akau, a hoea i ka la 15 a 16 o ka malama o Kaulua.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Hookahi hoi kaha ma ka hapa pili hema o ka ipu. O ka inoa o keia kaha, oia no "Ke Alanui Polohiwa a Kanaloa;" a o ka inoa nohoi ia oia mahele. O keia ke kaha e hoike ana i ka palena o ka noe hema ana o ka La, ke hoea aku i na la 15 a 16 o Hilinama.

Hookahi kau mawaena ponoi o ka umeke, a ma ka hapalua uke hoi mawaena o keia mau kaha i hoike ia ae la, e hele ana mai ka Hikina a ke Komohana.

O ka inoa o keia kaha, oia "Ke Alanui a ke Kuukuu," a i ole, o "Ke Alanui i ka Piko o Wakea." O keia nohoi ke kaha i oleloia, ke kaha i ka Lolo.

A ia maloko o keia mau kaha na hoku i kapaia, "Na hoku paa o ka aina" A ma hai ae o keia mau kaha, na hoku hookele waa.

Alaila, maloko o keia mau kaha e kikokikoia ai na hoku paa, elike me Humu, Keoea, Nuuanu, Kapea Kokeiki, Puuwepa, na Kao, na lalani o Pililua, Mananalo, Poloahilani, ka Huhui, na Iliku. Pela nohoi me na hoku-hele, elike la me Kaawela, Hoku-loa, Hoku-ula, Holoholopinaau, Ukali a pela aku.

A wale waha keia mahele ao i ka haumana; oia hoi aohe wahi i koe o ka ipu hokeo i ke kuekaaia e ka haumana; alaila hoihoi ke kumu i ke ao ana i ka lani. A o ka po ka wa kupono keia hana.

O na po maikai loa no ka nana ana o ka haumana i na hoku ma ka wa e paanaau maikai ai na wahi i kau ai na hoku i hoopaaia ai ma ka ipu hokeo oia no na po pouli mai Kaloa aku a Mauli.

A penei ke ano e hana ai keia nana ana i na hoku.

E hohola iho ke kumu ao kilo-hoku i ka moena maluna o ka honua alaila maluna o na moena la e moe iho ai ka haumana a'o kilo hoku e huli pono ana hoi kona alo iluna. Alaila e kauoha ke kumu ao iaia e nana pono i na Alanui Polohiwa a Kane ame Kanaloa. A maopopo iaia keia mau mahele alaila, kauoha hou ke kumu iaia, e nana aku i na hoku hookele waa maloko o ia mau mahele. E hele ana na ninau a ke kumu maluna o na hoku apau o loko o na papa hoku i ikeia ma ka oihana kilokilo hoku Hawaii.

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

A wale waha keia mau hoku i na haumana, ala ila nee ke kumu iluna o na hoku e hele ana i Tahiti.

Aia ma ka holo ana i Tahiti e loaa ai he mau hoku hou, a ua kapaia hoi ia mau hoku ma ka oihana kilokilo Hawaii: Na Hoku i ka Lewa ame ka Lipo.

Ina e hoea ka mea holo moana i ka Piko o Wakea, e pau ana kona ike ana i ka hoku-paa, a ia wa e lilo ai o Newe i hoku alakai nona.

A ia wa auanei e kau pono ae ai maluna ona o Humu. E lilo ana o Humu i alakai maluna ona, oiai o Newe kona maka ma ke kukulu hema.

He nui aku paha na mea i koe e pili ana i keia mahele; aka, o ka mea nae keia i loaa i ka mea kakau.

3. Na Hoakaka no na Hoku i ikeia maloko o keia Oihana.

He nui na kulana ame na mahele hoakaka e pili ana i na hoku i maa mau i ke kiloia e na poe ike kilo hoku o ka wa kahiko.

A ua nui ka minamina o ka mea kakau no ka loaa pau pono ole ana o ka mahele kilo hoku a Kamohoula, kekahi o na kanaka kaulana o ke au kahiko i ke kilo hoku.

Malia paha, eia iwaena o kekahi poe Hawaii kahiko kekahi mau hoakaka kilo hoku Hawaii pau pono loa, a i ole, i oi aku paha ka mahuahua ame ka moakaka o na hoakaka ame na wehewehe; alaila, he mea maikai ke hoike mai lakou no ia mea i ka mea kakau, a e loaa no he uku kupono mai ka mea kakau.

Ma ke kulana kilo hoku a Kamohoula, ua mahele ia na hoku iloko o na papa ekolu: Papa I, Papa 2 me Papa 3.

Eia na inoa o na hoku ma ka Papa I: Holoholopinaau; Nahiku; Anhaele; Hokuula; Paikauhale; Na Kao; Na Huihui; Na Hoku o Humu ma; Keoea; Kukuiokonamaukuku; Kauluomohai; Kauluaokaoka; Kaawela; Mananalo (Manalo); Kokoiki me Kauanoneha. He 11 ka nui o keia poe hoku i kauia ma keia papa.

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Eia na hoku ma ka Papa Elua: Haloa; Kane; Iwikauikaua; Ulinli; Malulani; Melemele; Bolabola; Hanakauluna; Hakalauai; Aikanaka; Koawe; Makaha Makohilani; Maui; Makalii; Wailoa; Paao; Manāku; Pupue; Makuakaumana; Waia me Kakaihili. He 22 ka nui o na hoku ma keia Papa.

O ka papa ekolu o na hoku ma keia kulana kilo hoku a Kamohoula, aole i loaa. O na mea i loaa o na papa ekahi a me elua, oia ka'u e hoike aku ma keia wahi, me ka hoike pu aku hoi i na kulana i kau ai keia mau hoku ma ka ponaha-lani, elike me ka hoike a Kamohoula.

PAPA I O NA HOKU.

Holoholopinaau.

O Holoholopinaau ka hoku mua ma keia papa. He hoku keia ma ka lalani pololei mai ka Hikina a i ke komohana, e holo ana maluna pono o ke kanaka e ku ana. E kau like ana o Holoholopinaau me ka welau akau o na hoku "Pa" He hoku nui keia a nani kona nanaina ke ike aku.

No Nahiku.

He ehiku ka nui o na hoku iloko o keia puulu; a oia ke kumu i kapaia ai ia puulu hoku o "Nahiku." Aia keia poe hoku ma ka lalani like, a e hele like ana hoi lakou. He poe hoku keia no ka poe hoomoe moe-a; a he puulu hoku nohoi i manao nui ole ia e ka poe kilokilo hoku.

Na Hoku Pa.

He elima ka nui o na hoku iloko o keia puulu, a he ano poepoe no ko lakou kulana ke ikeia aku me he "Pa" la no ke ano e hoopuni ana i kahi wahi. A no ko lakou like loa no me ia mea he "Pa," i kapaia ai lakou "Na Hoku Pa." E ikeia no keia poe hoku ma ka hema ae o Holoholopinaau, a e kau ana hoi me "Nahiku."

Auhaele.

O Auhaele, aia oia ma ka akau o Hokuula. A ua oleloia hoi keia hoku, he maka akau ia no Hokuula Penei i oleloia ai ma ke mele:

"O na maka ia o Hokuula,
O Auhaele a me Pa'ikauhale."

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Hokuula.

He hoku nui ulaula ia a weo hoi kona ano; a he nani kona nanaina ke nana aku. Aia keia hoku mawaena o Auhaele a me Paikauhale.

Ua oleloia, o Welehu ka malama i hanau ai keia hoku (oia hoi, mai ka hapa hope o Sept. a i ka hapa mua o Oct ma ka helu a ko Hawaii poe). A penei ke mele e pili ana no keia hoku.

"O Welehu ka malama
Hanau kuu keiki
Hanau ka Hoku la
O Hoku—ula."

O Hokuula, oia ka maka hema o hoku Pa'ikauhale; a o ka maka akau, oia o hoku A'uhaele. Ua oleloia e ka poe kilokilo hoku o ke au kahiko, he hoku keia no ka poe aea ame ka poe lapu.

Na Kao.

Eono keia poe hoku. Ua like ko lakou ku ana me ko ke kuea a ke kanaka kamana. Eha ma ka aoao loihi; a elua ma ka aoao pokole. Aka, ma keka hi mahele kilo hoku a kekahi olohe kilokilo kahiko he pakolu no na hoku o kela a me keia o ua mau lalani nei, elua o na hoku, i kapaia o "Na Kao." O keia "Na Kao" a Paao i lawe mai ai mai Tahiti mai.

Na Huihui.

Eono keia poe hoku ma na laina kaulike elua; ma ka pakolu o ka laina hookahi. O na hoku keia i kapaia "Na Huihui o Makalii."

Ua oleloia ma ka wanaao o ka la 28 o Iune o ka makahiki 1857, ma Kailua, Hawaii, ua puka keia poe hoku me Kaawela. E poi ana Na Huihui maluna pono o Hualalai, ma ka akau ae o kahi a Kaawela e puka ae ai.

A haalele o Kaawela i ke Kapalaau a me Na Huihui, e ikeia ana o Keoea, e pili ae ana i ka aoao hema o Hualalai; a e pili pu ana hoi o Makalii mahope o Kaawela.

Na Hoku o Humu.

Ekolu keia poe hoku. Hookahi hoku nui mawaena; a he wahi hoku uuku mamua; a pela nohoi mahope. O na hoku keia i pili i ka poe kilokilo hoku apau.

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

KA HOKU KEOEA, KUKUIOKONAMAUKUKU, KAUHIOMOHAI AME KAULUAKOKO

O keia poe hoku apau, aia lakou mamua pono, oia hoi, ma ka akau ae lakou apau o ka hoku nui o Manalo.

Kaawela

He hoku nui loa keia i kekahi mau hoku e ae. Mahope iho o ka puka ana ae o Kaululena ka hoku i kapaia ka Hoku Kauopae, ua like ka malamalama o Kaawela me ko ka mahina. Ua kapaia o Kaawela i kekahi wa o Kalaniopuu.

MANALO (MANANALO) AME KOKOIKI—

O Manalo, he hoku nui ia. Aia ma ka akau ponoi o Kaawela. Aia nohoi ia malalo pono iho o ka hoku nona ka inoa o Kauano. Ua oleloia, ua nalowale loa keia hoku, aole i ike hou ia. Ma ka M. H. 1857 kona ike hou ia ana mai Kailua, Hawaii ae.

I kekahi mau malama o ka makahiki, e kau ana no keia hoku ma ka aoao komohana i ke kapoo ana o ka la. Ua kapaia keia hoku, no Kamehameha ame kona ohana. O ka hoku Kokoiki hoi, he hoku ia no ka poe kanu uala. Ua kokoke aku keia hoku ia Kaawela ame Manalo.

Kauanomeha–

Ma ka olelo a kekahi poe, o Kauluikua no keia hoku, i kekahi poe hoi, a hoku Hookelewaa; a i kekahi poe hoi, o Hoku Kauopae no keia. He hoku keia no ka poe hookele waa ame ka poe lawaia. O Aikikauelono kekahi inoa o keia hoku.

O na hoku ma ka papa elua, oia no na hoku ma ka lalani e iho ana i ke Komohana.

Haloa

He hoku nui keia mawaena o na hoku, Kane ame Iwikauikaua. Aia lakou ma ka laina like. He hoku i ike ia i ke au kahiko o Hawaii nei, a ua hea ia ka inoa o Haloa, ke keikikane a Wakea me Hoohokukalani(w).

Kane

He hoku keia, aia ma ka akau ae o Haloa, e pili aku ana me ka hoku i kapaia o Keaka (w). He hoku kapu keia, he kakaikahi loa kona mau manawa e ikeia ai.

O kahuna wale no ka poe ike i keia hoku i kekahi wa. Ua oleloia, ina hoike keia hoku, alaila, he alii nui e make ana.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Iwikauikaua

He hoku uuku iki iho keia malalo iho o ka hoku Haloa. Aole maopopo ka wa i ike mua ia ai keia hoku, aka, ua oleloia nae, ua ikeia keia hoku i ka wa o Umimikukailani, a ua kapaia ma ka inoa o Iwikauikaua, ke keiki a Makakaualii me Kapukaamola.

Uliuli ame Malulani

He mau hoku keia e kapae ana ko laua kulana malalo mai o ka hoku Iwikauikaua. Ua manao kekahi poe, he mau hoku keia no Bolabola, a mai laila i loaa mai ai kela inoa i Hawaii nei.

Aka, ma ka moolelo Kumulipo, he inoa o Uliuli no kekahi wahine o Hawaii nei, oia hoi ka wahine a Kupolokalili, a o ka hanauna 445 ia mai a Lailai mai, a o ka 457 hanauna hoi ia mamua aku o Wakea.

Melemele ame Bolabola

He mau hoku ku-lua keia. Ua kapaia o Melemele he hoku kane, a o Bolabola ka hoku wahine. O Melemele, oia no kekahi inoa o kela wahine a Kupolokalili i olelo ae nei. O Bolabola ua olelo kekahi poe he inoa Hawaii no ia, oia hoi o 'Polapola,' aka, o ka mea maopopo paha, aole loaa ia inoa Polapola, a o Bolabola paha maloko o na inoa boku i hoikeia ma ke Kumulipo.

Hanakauluna ame Hakalauai.

He mau hoku keia ma ka akau o ka hoku Aikanaka, e hele hio ana laua mai ke komohana a i ka hikina. Ua olelo'a, he mau hoku keia e hoike mai ana i ka ino, ka pilikia ame ka ma'i nohoi.

Aikanaka.

He hoku nui keia ma ka hema o ka hoku Hanakauluna, Ua heaia keia hoku ma o Aikanaka la, keiki a Hulumanailani me Hinamaikalani (w) a kupunaka ne mua hoi no ka hoku Iwikaui kaua i hoikeia ma ka mahele 3 ae nei. He hoku hou keia, Aole ikeia ka inoa o keia hoku (Aikanaka) ma ka papa o na hoku o ke Kumulipo i hoikeia ae nei.

Keawe.

He hoku keia ma ka hema o ka hoku Hua. Ua hea ia keia hoku ma ka inoa o Keawe kekahi alii nui o ka wa kahiko.

Makaha ame Makohilani.

He mau hoku keia e kokoke ana i na Huihui. Aohe mau mea ano nui o keia mau hoku. aka he olelo ia nae he mau hoku laua no ka poe pakaha, alunu a pela aku.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Maui.

A'a keia hoku (Maui) ma ka hema iho o ka hoku Kana e kokoke ana i na Huihui. He hoku ano nui keia i na kilo hoku o Maui. Iloko o ka papa o na hoku, aole i komo ka inoa o na mokupuni e ae o Hawaii nei elike la me ka Mokupuni o Maui. Aole no i loaa keia inoa maloko o na inoa o na hoku o ka moolelo Kumulipo i hoikeia ae nei.

Makalii.

O na hoku a (o) Makalii, ua hala loa lakou i ka hema loa o na hoku Huhui. He ku nae i ka nani a me ka maikai ko lakou kilaua. Hookahi hoku mawaenakonu, a ekolu ma kekahi aoao ma ke ano huinakolu, a pela nohoi na hoku ekolu ma kekahi aoao.

Wailoa, Manaku, Pupue, Paao ame Makuakaumana.

Aia keia poe hoku malalo mai o Humu ma. He poe hoku keia e moe ana elike me na waa kaulua.

E hoomanao iho oe, e ka mea heluhelu, ua komo ma keia papa hoku na inoa o na'lii kahiko o Hawaii nei: oia o Wailoa; o Manaku a me Pupue, a ua komo pu hoi ke kahuna o Paao a me ke Kaula o Makuakaumana.

Waia ame Kakaihili.

He mau hoku keia e kapae ae ana i na hoku i olelo mua ia ae nei, e kokoke ana i na hoku Kane a me Keokea.

☞ O keia ka pau ana o na mea i loaa i ka mea kakau no na hoakaka pili Kilo Hoku Hawaii mailoko mai o ka buke kakauolima i kope pau pono ole a mai mai loko mai o ka buke kilokilo hoku (kakaulima) a Kamohoula; a ua nui ka minamina o ka mea kakau no keia hapa pu ana o keia mau hoakaka.

Ua loaa nohoi iaia maloko o keia buke hope na hoikeike no na kulana i ku ai kekahi o keia mau hoku i hoikeia ae la. Aole no nae i pau pono. Aka, i mea e paa ai i ke paiia, ke hoao nei ka mea kakau e hoopaa i keia mau kulana o ua mau hoku la penei.

1 Holoholopinaau Kii Ua hoopokoleia ka inoa o nei hoku i kahi wa o Holoholo a o Na Holoholo hoi. Ma ke kii i hoikeia ae la e maopopo ai ke kulana i ku ai keia hoku. He hoku nui keia e hele ana mai ka Hikina a ke Komohana. E nee like ana keia poe hoku me na hoku Pa ame Na Hiku.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ke Oihana Kilo Hoku Hawaii.

NA HOKU PAPA I.

Kii I.

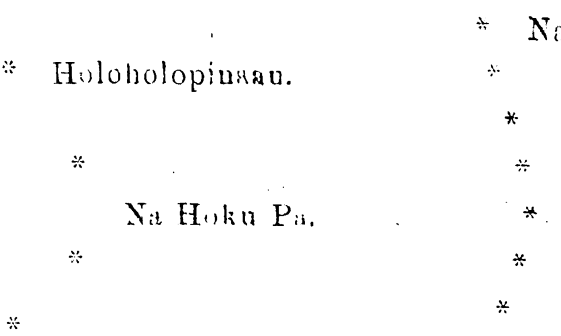

1 Holoholopinaau Kii Ua hoopokoleia ka inoa o nei hoku i kahi wa o Holoholo a o Na Holoholo hoi. Ma ke kii i hoikeia ae la e maopopo ai ke kulana i ku ai keia hoku. He hoku nui keia e hele ana mai ka Hikina a ke Komohana. E nee like ana keia poe ho ku me na hoku Pa ame Na Hiku.

2 Na Hoku Pa— E ikeia no ke kulana o ke kau ana o keia poe hoku, elike me ia i hoikeia ae la ma ke kii. E nee pu ana no keia mau hoku me Holoholo piinaau ame Na Hiku.

3 Na Hiku—Ma ke kulana kilo hoku a Kamoho ula, ua hoomaopopoia, he poe hoku keia e ku lalani poai ana i ano like me ke kii i hoikeia ae la maluna. He ehiku ka nui o keia poe hoku.

Aka; ma ka hoike a kekahi kulana kilo hoku Ha waii i loaa hapa mai no i ka mea kakau, ua hoikeia ke kulana o na hoku i kapaia o Na Hiku penei:

Hoakaka—Ma ke Ao Hoku "hapie," ua like loa keia kii ae la me ko ke kahoaka lani (constellation) i kapaia o "Ursa Major" (The Great Bear: Ka Bea Nui), oia nohoi o "The Great Dipper."

4. Na hoku A'uhaele, Hokuula ame Pa'ikauha le. Eia ko lakou kulana o ke kau ana.

* A'uhaele.
* Hokuula.
* Pa'ikauhale.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Eia keia poe hoku ma ka hema ponoi ae o na hoku Pa. O ka hoku mawaena, oia o Hoku-ula. He hoku weo ulaula no keia ke ikeia aku. E like ana lakou i ke komohana; a ke kapoo nohoi lakou, o ke ao ae la no ia o ka po.

5 No na Kao—E ono no hoku ka nui o loko o keia puulu hoku.

* * *

* Na Kao.

*

*

Eia keia poe hoku ma ka lalani kaulike me Aohaele, Hokuula ame Paikauhale; a e hele kai like ana no lakou me na Huhui.

6 Na Huhui—O na Huhui (paha) keia a Makalii. E puka pu ana keia poe hoku me Kaawela. Ua olelo ia, aia a haalele na Huhui ia Kaawela, alaila, hoea mai ka hoku Keoea. He elua mau kulana o na Huhui, e ikeia ai. A eia iho keia mau kulana elua:

Kii I	Kii II.
Huihui 1.	Huihui 2.
*	*
*	* *
* *	
*	* *
* 3.*	*

7 Na Hoku o Humu—Ekolu keia poe hoku, e kaulike ana. E kaulike ana keia poe hoku ma ke kaha like i ku ai kekahi hoku, nona ka inoa o Konamaukuku. A eia iho na kii e hoike ana i ke kulana o na hoku o Humu ame Konamaukuku.

* Konamaukuku. * * * Humu ma.

8 E komo ana ma keia mahele na hoku o Keoea, Kauluomohai, Kauluakoko ame Konamaukuku, i kapaia i kahi wa o Kukuiokonamaukuku. A he mea pono ke hoike piha ia na kula apau o keia poe hoku, mai ka mahele 7 a keia (8) penei:

* Konamaukuku. * * * Humu ma.

* Keoea.

* Kauluomohai.

* Kauluakoko.

E pili ana keia poe hoku apau malalo aku o Hokuula ma, ame na Kao. E ku ana o Konamaukuku ma ke kaha like me Humu ma, elike me ia i hoikeia ma ka mahele 7.

MOKUNA III.

MOKUNA IV.

Ka Oihana Kilo Hoku Hawaii.

Aia hoi o Keoea malalo pono aku o ke kaha [illegible] ai o Konamaukuku ame Humu ma, alaila, o na hoku o Kaulnomohai ame Kauluakoko, elike me ia i hoikeia ae la ma ke kii, e nee hio like ana laua me Keoea malalo aku o Konamaukuku.

9 Kaawela—Eia keia hoku malalo pono aku o Humu ma ame Keoea; a pela no ka hoku o Manalo. E nee hio ana lakou apau i ke komohana. E kaa ana nae mamua ona (Kaawela) ka hoku Manalo. Aohe nae i komo ke kamailio ana no Kaawela me Manalo. Ua komo ko Manalo hoakakaia ana me ko Kokoiki. Aole no nae he hewa ka hoike ana i ko lakou mau kii ma keia wahi, penei:

* Kokoiki * Manalo

* Kaawela.

Kekahi mau hoakaka e pili ana i na hoku Pa.

Ina ikeia na hoku Pa ame na hoku e ae elike me ke kii malalo iho nei, oia hoi:

* * 5* 6* 7*

* Pa * 1* 2* 3* 4* * * *

*

Alaila, ua kau like lakou me na hoku o Humu ma. O keia nae, ua lohe ka mea kakau, ua komo ma ka hoakaka kilo hoku a Keakealani; aka, aole i loaa na wehewehe ana a ia alii kilo hoku o Hawaii kahiho i ka mea kakau.

Ma keia wahi, pau na mea i loaa i ka mea kakau a ke hooki nei oia i ke kakau ana i ka mahele pili i ke Kilo Hoku Hawaii, me ka minamina nui no nae no na mea aku he nui i koe. E hoao ana no nae ka mea kakau elike me ka hiki iaia, e imi hou aku i kekahi mau mea pili i keia mahele.

Ua haiia mai nae i ka mea kakau, aia kekahi mau hoakaka nui pili i na hoku ma ka ike kilo hoku Hawaii maloko o ka moolelo o Kanalu.

Mahope iho o ka paa ana o ka manao hoakaka hope o ka mea kakau i hoikeia ae la, aia hoi, mamuli o kona huli ikaika ana, ua loaa mai la he mau hoakaka pili i na hoku mamuli o ka Buke Kilo Hoku o Kanalu; a e hoike aku ana ia mau hoakaka ma keia hoomaka hou ana'ku. A he mau hoakaka waiwai nui nohoi ia.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

Hawaiians to the rescue.

United we stand—Divided we fail.

Scratch the Political snakes.

Destroy the machines.

Bust the Bosses.

Hurrah for the INDEPENDENT HOME RULE (REFORM) PARTY.

For Home Rule let us have honest men; not machine made politician.

Protect your native country.

Hawaiians! Stand by your Candidates.

Vote solid for the Independent Home Rule (Reform) Party.

We want honest men who keep their promises to Hawaiians.

What do the Hawaiians want?

Fair play and right treatment.

We never received some decent treatment from the Republicans and Democrats

Elect your own candidates, pledged to reform and pledged in the interests of the Hawaiians. That is your only way to assure yourself honest results.

Hawaiians: Don't let the party machines trick you longer.

They fooled you before annexation.

They tricked you into annexation.

They have duped you since annexation.

Before annexation the Hawaiians more or less, controlled the politics.

Since annexation the Hawaiians have been listening to the political bosses, who are using you and your votes for their selfish purposes. Will you always be blind?

Awake! Awake! Dash the false scales from your eyes and see!

You are 2 to 1. You have two votes for every one of the political machines.

By your solid vote, you place the politics in the hands of your own people, who love you and will attend to your wants.

You have been wasting and throwing vote away on the Republican and Democratic Parties.

Vote for your own party the Independent Home Rule (Reform) Party. Let your manhood assert itself.

Do not abase your self respect and the love you have for your Hawaiian brethren.

All Hawaiians are American citizens.

Every Hawaiian is a King in his own right; because he is an independent citizen of American Freedom.

His vote is as good and as strong as the greatest white man on these Islands or in America.

Don't throw away your vote.

Let it count for Honest Independent Government at Home.

Don't throw into the gutter that priceless gift of a Liberty Loving people.

Vote for the Candidates of the Independent Home Rule (Reform) Party.

No color line is drawn.

No race issue is promoted.

Stand up, like soldiers, for your rights and privileges under the Glorious Constitution of the United States.

The Red, White and Blue waves impartially over one and all alike - no man is better than his neighbor on Election Day. Every man has but one vote. For the sake of your homes, for your Manhood, by your self respect, stand by your fellow Hawaiians, and vote for the Home Rule party.

The Independent Party (for Home Rule) stands for equality in politics for all men, of whatever race, creed or color.

A man is a man for all that.

All men are equal in the sight of God. When Noah and his family were saved in the Ark; there was but one family. Now there are millions of families; but they are all brothers because they come from the same ancestor.

Prove it on Election day.

Prove by your votes that you have a love of truth and pride of your own.

Vote for your own party.

Have faith in your own people.

The name Republican or

The name Democrat

They have no meaning to you

They have nomeaning to anyone.

In the States a Republican is one who votes for a Republican President.

In the States a Democrat is one who votes for a Democratic President.

We don't vote for a President here.

Then what is the use of a Republican or Democratic party.

Only to make political machines.

Only to make bosses, who will walk over your rights, into office and legislate against the people's interests.

The American Constitution which finally made us all free was brought about because England would not give the United States sufficient representation.

The Civil war of 1862 gave the Negroes representation.

Annexation of Hawaii was said to be for the benefit of the Hawaiians.

Is it time? Was it for your benefit?

I will vote for the Independent Home Rule Party.

Senators and Congressmen and Great Minds all are Americans, look on and wonder!

What is wrong with the Hawaiian people?

Why do they let a few handful of whites rule their land?

Why don't they vote for Home Rule? All over the world the peoples of their own land, have their own rulers,—except in Hawaii.

The Hawaiians did not know that.

But we have learned our vote is as good as the next man.

We have learned that we are the strongest party.

We have seen how the so-called Republican and Democratic parties have fooled and duped and tricked us.

How they have not fulfilled their pledges and promises.

MOKUNA IV.

5 Puka mai o Paumakua. He hoku alii no keia. Puka mai oia ma ka po o Hilo, ma ka malama o Welo. Hele keia hoku a pau na po he kanakolu o loko o ka malama o Welo. He hoku nani maikai keia, he hoku malamalama hoku welowelo ke ano o kona nee ana ae ma ka poai lani, a oia paha ke kumu i kapaia ai keia malama o Welo.

6 O Paumaka kekahi hoku alii. Ma ke ahiahi o ka la e puka ai ka mahina o Hilo, ma ka malama o Welo. E puka ana keia hoku ma ka hora 4 o ia ahiahi; a e hele ana ia a hiki i ka pau ana o na po he kanakolu oia malama. Ua kaheaia ka inoa o keia hoku, mamuli o ka inoa o kela alii, oia o Paumakua.

7 Kealohilani, o keia kekahi hoku alii i komo ma keia papa. E puka ana keia hoku ma ka po o Mauli i ka malama o Welo. He hoku keia no ka malama o ka Mahoe-mua. E nee ana keia hoku mai ka hikina a kapoo ma ke komohana i na la apau o ka Mahoe-mua. Ma ka po o Muku e nalowale ai keia hoku.

Ua oleloia, ina keia he wahi lua kalai e hoopuni ana mawaho o keia hoku. alaila, e hoike ana ia, he au-hulihia nui ke hoea mai ana maluna o ka aina.

8 Ululoa, o ka helu ewalu keia o na hoku alii. E puka ana keia hoku ma ka hora 8 o ka po o Muku iloko o ka malama o ka Mahoe-mua. O ke alahele a Kealohilani i hele ai, oia no ke alahele o Ululoa e hele ai.

E hele pu ana ma keia hoku, kekahi hoku e ae nona ka inoa o Pauwalu; a o kona kanaka ia. E hele ana keia hoku a pau na po he kanakolu o ka Mahoe-hope. He hoku keia no ia malama. Ma ka po o Muku e nalowale ai oia.

9 O na ouli hoike o keia hoku i maa i ka hoomaopopo ia e na poe kilo hoku, oia ka wela ki-ki-ki, he wela ikiiki.

Kaaei; o kekaki hoku alii keia i komo ma keia papa hoku. Ua oleloia ma keia mahele kilo hoku, e puka ana no keia hoku ma na po apau o ka malama o Mahoe-hope oiai aia kona puka mua ana mai ma ka po hope o ka Mahoe-mua."

Aka, olelo kekahi poe, aole keia he hoku alii maoli aka, he hoku komohewa wale keia ma keia. au o ka manawa.

E hoomanawanui e na makamaka puni heluhelu moolelo a pulelo hou aku.

E Hoomauia aku ana.

MOKUNA IV.

9 Ma ka po mua hoi o ka malama o Nana. puka mai kekahi hoku ma ka inoa o Manawahine. O ka wa nae e puka ai keia hoku i kelaa me keia po o Nana oia no ka hora 11. E nalowale ana keia hoku i ka po o Muku o ka malama o Nana.

10 A nalowale o Manawahine, alaila, puka mai o Panahilani, ma ka hora 7 o ka po o Muku ma ka malama o Hina-a-Kaiaiki, kapaia i kekahi wa o Hina-a-Kaialea. He hoku alii no keia.

O ka hoku keia nana i hoike mai mua i ko Hawaii nei poe kilo hoku no ka hiki ana mai o Paao, ke kahuna alii mai Kahiki mai. E nalowale ana keia hoku i ka po o Hilo, hora 10 o ka malama Hinaakaia apoko, oia nohoi o Hinaakaianui.

11 I ka nalowale ana'ku o Panahilani, puka mai la o Kealohi ma ka po o Hoaka o ka malama o Kaaona. E puka mau ana keia hoku a hoea i ka hora elua o ka wanaao o ka po o Hilo, o ka malama o Welehu, nalowale keia hoku.

12 Nalowale aku la o Kealohi, puka mai la o Pamaele ma ka po o Hoaka ma ka malama o Welehu. O ke ano maoli o keia hoku, he hoku pili loa keia ia Ruta Keelikolani. Ua ikeia keia hoku ma ke ahiahi o na laae kaa ma'i ana o Ruta Keelikolani, a ma ka la i make ai ua aliiwahine la, i nalowale ai ua hoku nei a hiki i keia wa.

13 Pakonane, puka ana keia hoku alii ma ka po o Hilo o ka malama o Hinaiaeleele. E hele ana no ia a pau pono ia malama.

14 Luahoomoe, ka helu 15 o na hoku alii e hele ana ma na po apau o Hinaiaeleele.

O keia ae la na hoakaka e pili ana i na hoku alii he 15 i hoomaopopoia ma ka moolelo kahiko o Kanalu. Ma ka hoomaopopo ana a ka mea kakau, he nuku loa kahi waiwai.

Aole i hoike pau pono ka mea nana i kakau i kela moolelo o Kanalu i na mahele waiwai nui i pili i kela a me keia o na hoku i hoikeia ae la, e laa me na hiohiona o kela a me keia hoku, na ouli hoike a pela aku. Ma kekahi mau hoku i hoikeia ae nei, ua ikeia keia mau mahele; aka, ma ka hapa nui loa o na hoku aole.

MOKUNA IV.

He hoku e ae no kekahi i lilo i hoku ano nui loa ma keia hoonohonoho, oia hoi, o Polowehilani (oia no hoi o Poloahilani i kekahi poe.) He hoku makapo keia; he hoku kahuna hoi. O ka hoku alii e ukali ai nei hoku o Polowehilani, oia o Hinaialii. E puka ana no keia mau hoku i na po o Hilinehu.

O ka pau keia o na mea i loaa i ka mea kakau e pili ana i na hoku, mamuli o ka buke kilo hoku o loko o ka moolelo o Kanalu, i loaa i hilihi mai i ka mea kakau.

A ma keia wahi aku, e nana ai kakou he mahele hou; a oia ka mahele e pili ana i ka mahelehele ana i na WA.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Aole paha olelo kupono e ae e hookomo iho ai ka mea kakau ma keia wahi, ma ka hoomaka mua ana o keia mahele, oia wale no na olelo mailoko mai o ka "Mooleo Hawaii" (o 1858) e hoomaka ana penei:

"Mai ka manawa ia Papa mai, ka mahele ana o na Wa, a me na Malama a me na Po. Penei i mahele ia ai; Elua WA o ka makahiki hookahi; o ke Kau a me ka Hooilo.

I ka wa i kupono ai ka La; a nee aku la ma ke ka kulu-hema, a loihi ka po, a make na laau, ua hiki mai ka HOOILO. O ka wa i kupono ai ka La, a nee aku ma ke kukulu akau, a loihi ke ao (pokopoko ka po. MEA KAKAU.) a ulu ae na laau ai; a hiki mai ka mahana. oia nohoi ke KAU.

"Maloko o KAU, eono malama, a maloko o Hooilo; eono malama. Eia na malama o ke Kau: Ikiiki; o Kaaona; o Hinaiaeleele; o Kamahoe-mua; Kamahoe hope, o Ikua. Eia hoi na malama o ka Hooilo: o Welehu; o Makalii; o Kaelo; o Kaulua; o Nana; me Welo.

A huipuia na malama he umikumamalua; hookahi ia makahiki. O Welehu ka malama e makahiki ai, a i ke KU (oia paha ka hoomaka ana o ka po o Ku-kahi. MEA KAKAU), e helu ai ka makahiki hou. Maloko o ka makahiki: eiwa kanaha po. Ma ka mahina ka helu ana o na po o ka malama.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

"He 30 po o ka malama hookahi. He umikumamahiku po Huihui; a he umikumamakolu po kaawale. Ua hoopiliia ke ano o ua mau po la ma ke ano o ka mahina.

Ekolu no ano o ka mahina, o ka hoonui ana ae o ka poepoe ana; a o ka emi ana. Ma keia mau ano ekolu ke kapa ana o na inoa o na po; a pela me ka emi ana aku, elike me ka hoonui ana ae o ka mahina.

O *Hilo* ka po mua. No ka puahilo ana o ka mahina. A akaka ae ka mahina o *Hoaka* ia, a panee aku o *Kukahi*, pela no o *Kulua*, ame *Kukolu*, ame *Kupau*, a o Olekukahi Olekulua, Olekukolu ame Olepau.

A nalo ae ka oioi o ka mahina; o *Huna* ia, a hoomaka'e ka poepoe ana, o *Mohalu* ia, a mahuahua ae ka poepoe ana, o Hua ia, a maopopo loa ka poepoe ana o Akua ia. A i ka ili ana o ua mahina'la, o *Hoku* ia, a o ka lua o ka po i ili ai, o *Kahealani* ia; a hiki mai ka mahina mahope o ka pouli ana, o *Kulu* ia, a o ka lua o ka pouli ana, o *Laaukukahi* ia, oia ka po i hoomaka ai ka emi ana aku.

"A panee aku o Laaukulua; Laapau; Olekukahi, Olekulua; Olepau; Kaloakukahi; Kaloakulua; Kaloapau. A i ka uuku ana o ka mahina, o Kane ia; a emi hou iho, o Lono ia; a uuku loa, o Mauli ia. A i ka po i nalowale ai ka mahina, o Muku ia; alaila, pau ae la ka malama, he 30 po.

"A maloko o keia mau po kanakolu i unuhiia mai ai na po kapu. Eha no po kapu ma ka malama hookahi. Eia na inoa o ua mau kapu la: o ke kapu Ku; o ka lua, o ke kapu Hua; o ke kolu, o ke kapu Kaloa; a o ka ha: o ke kapu Kane.

"Ma ke kapu Ku; po ekolu ke kapu ana. I ka po o Hilo e kapu ai, a i ke ao o Ku-lua e noa ai. O ke kapu Hua, poalua ke kapu ana. Ma ka po o Mohalu e kapu ai, a i ke ao o Akua e noa ai. O ke kapu Kaloa, poalua ke kapu ana, i ka po o Olepau e kapu ai, a i ke ao o Kaloa, Kulua e noa ai.

Pela no ke kapu ana ma na malama apau. O keia na hoakaka o loko o ka Moolelo Hawaii i hooponoponoia ai e Rev. J. F. Pokuea no ke kuiâuui o Lahainaluna.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

No ka Makahiki.

He wa hoomaha ka makahiki. Ua kapu loa na hana apau ma ia wa. Pau na alii, na kanaka; na wahine ame na keiki i ka noho wale ana. Aole mahiai, aole lawaia; aole haipule; aole o lakou hana aku i wahi hana e ae. O ka hoomana wale no, oia ka hana.

Eha mau la ka hoomaha ana, alaila, hele lakou i ka mahiai, ame ka lawaia, aole nae ma na wahi e ae, aka, ma ko lakou wahi ponoi ka mahiai ana, ame ka lawaia ana paha.

Aole nae noa ka makahiki ke hala ae la ua mau la eha la, nokamea, eha malama iloko o ka oihana makahiki. Eia keia mau malama· Ikuwa, ka malama hope loa ia o ke kau; ma ia malama ka hoomaka ana o ka makahiki. O Welehu; o Makalii; ame Kaelo; oia kekahi mau malama o Hooilo.

Na Lono ka makahiki i hookumu. He akua nui o Lono i ka manao o na kanaka kahiko.

No ka mea e pili ana i ka Moolelo o Lono (oia hoi o Lonoikamakahiki) ame kana wahine o Kaikilani, i hoikeia maloko o ka Moolelo Hawaii a Rev. Pokuea, ua waiho ka mea kakau no kekahi wa okoa aku.

A ma keia wahi, e hookomo ana oia i na mea i hoikeia maloko o ka Moolelo Hawaii i kakauia e David Malo ame kekahi poe e ae, no ka mea e pili ana i keia mau manawa.

O na malama o ke Kau, iaò o *Ikiiki*; oia hoi o Mei, a o ia ka wa e napoo ai ka Huhui hoku a Makalii ma ka wa e puka mai ai ka la. *Kua-una*, oia o Iune. I ka wa kahiko, o ka malama keia e hoomakaukau ai na kanaka i ka lakou mau upena i kapaia he *aoi*, no ka lawaia opelu ana. *Hinaiaeleo*, oia o Iulai.

O keia ka mahina e pala ai ka ohiakuahiwi. *Makeamo*, oia o Augate. O keia ka mahina e pala loa ai ka ohia mai o ao. *Mahoe-hope*, oia o Sepetemaba. O keia ka malama e pua mai ai ka pua ko. *Ikuwa*, oia o Okatoba. O keia ka eono o na malama o ke kau; a nolaila, o ka malama hope keia.

E Hoomaulia aku ana.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

No ka Makahiki.

O na malama hoi o ka Hooilo, oia o *Welc (e) hu*, oia o Novemaba. O ka wa ke'a pua keia o na kanaka i ka wa kahiko. O *Makalii*, oia o Dekemaba. O ka wa keia e make ai na laau hihi, a pa mai hoi ka makani Kona.

Kaelo, oia o Ianuari; o ka manawa keia e eu mai mai ai ke enuhe a me ke poko, a omaka mai na lau o luna o ka honua. *Kaulua*, o a o Feberuari; o keia ka wa e kau hua ai ka anae.

Nana, oia o Maraki; o keia ka mahina e ai ia ai ka mololo. *Welo*, oia o Aperila; o keia ka manawa hope o ka Hoeilo.

E hoomaopopoia, he like ole no na helu ana o na Malama ma Hawaii, Maui, Molokai, Oahu a me Kauai. Penei e maopopo ai:

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Aka ma kekahi mau helu mahina e ae i loaa ia ka mea kakau a ko Oahu, Maui ame ko Kauai poe, he kulike ole no i ko na malama i hoikeia ae la, a oia keia malalo iho:

	OAHU	MAUI	KAUAI	HAOLE
1	Nana	Ikuwa	Hilioholo	Ianuari
2	Welo	Welehu	Hilionalu	Feberuari
3	Ikiiki	Makalii	Hukipau	Maraki
4	Kaaona	Kaelo	Ikuwa	Aperila
5	Hinaiaeleele	Kaulua	Welehu	Mei
6	Mahoe-mua	Nana	Kaelo	Iune
7	Mahoe-hope	Welo	Ikiiki	Iulai
8	Ikuwa	Ikiiki	Hinaiaeleele	Augate
9	Welehu	Kaaona	Mahoe mua	Sepatemaba
10	Makalii	Hinaiaeleele	Mahoe-hope	Okatoba
11	Kaelo	Hilinehu	Hilinama	Nowemaba
12	Ka'ulua	Hilinama	Hilinehu	Dekemaba

Aia hoi ma ka papa hoonohonoho malama a Prof. W. D. Alexander i hoikeia maloko o ka Buke Mooolelo Hawaii, "A Brief History of the Hawaiian People," ua hoikeia na malama he 12, e nee ana mai Kaulua mai a hoea i Kaelo. Ua kulike keia hoonohonoho ana me ka Mr. Fornander i hoike ai ma kana Polunesia Race Vol. I, aoao 125.

	ALEXANDER	FORNANDER	HELU HAOLE
1	Ka'ulua	Ka'ulua	Jan.—Feb.
2	Nana	Nana	Feb.—Mar.
3	Welo	Welo	Mar.—Apr.
4	Ikiiki	Ikiiki	Apr.—Mei
5	Kaaona	Kaaona	Mei—Iune
6	Hinaiael-ele	Hinaiaeleele	June—Julai
7	Hilinaehu	Hilinehu	Iulai—Aug.
8	Hilinama	Hilinama	Aug.—Sept.
9	Ikuwa	Ikuwa	Sept.—Oct.
10	Welehu	Welehu	Oct.—Nov.
11	Makalii	Makalii	Nov.—Dek.
12	Kaelo	Kaelo	Dek.—Ian.

Ma ka hoonohonoho hoi a kekahi poe kahiko me na malama o loko o ka makahiki; he mau malama kekahi i kapaia he mau "pili," a i ole, he mau "ukali" hoi.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Ma ka hoakaka a keia poe no keia mau malama "pili" a "ukali" hoi, oia keia: Aia i ka manawa e komo ai elua kaulana mahina hou iloko o ka mahina hookahi, ua laweia ae kona pili i hoolawa e pau pono ai; oiai, mamuli o ka loaa ana he elua kaulana mahina i kekahi malama, e loaa ana he 13 malama oia ma kahiki.

He ewalu keia mau Malama Pili a Ukali hoi, i komo ole kekahi o na inoa malama i hoikeikeia mamua ae nei; a he eha mau "malama pili" i hahaiia e kekahi mau malama maoli. A he elua mau malama "pili" e ae iloko o ka poai heiu malama makahiki, a ke huiia na heluna "Malama Maoli" me na "Malama Pili a Ukali" hoi, ua piha he 22 malama; a he puni makahiki holookoa no ia.

Eia na inoa o keia mau malama i hoonohonohoia e keia poe:

1 Hiki-Kauelia—he malama pili a ukali keia. A o ka malama nae keia i paa ma ke mele, penei:

"O Hikikauelia ka malama
Hiki Makalii, kaelo ka hoku o Nana
Ia hiki pawa moku o ke Kai."

2 Kaelo—he malama maoli keia
3 Maliu—he malama pili a ukali keia.
4 Kaulua—he malama maoli keia.
5 Lana—he malama pili a ukali keia.
6 Nana—he malama maoli keia.
7 Welo— " "
8 Ikiiki— " "
9 Kaaona— " "
10 Hinaieleele— " "
11 Puanakau—he malama pili a ukali keia.
12 Lealea— " "
13 Hikikaulonomeha— "
14 Mahoe-mua—he malama maoli keia.
15 Hokuula—he malama pili a ukali keia.
16 Mahoe-hope—he malama maoli keia.
17 Kaawela—he malama pili a ukali keia.
18 Ikuwa—he malama maoli keia.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

I mea e hoomaopopo ai i keia kulana hoonohonoho malama i hoikeia ae la, ke lawe mai nei makou i keia hoike, a oia keia: E lawe kakou i na kaulana mahina o ka M. H. 1902, i kumu hoomoakaka no keia kumumanao.

O Kaelo ka malama mua oia makahiki, elike ana ia me Ianuari (e hoomaka ana mai ka la 9 aku a hoea i ka la 31) ame Feberuari (e hoomaka ana mai ka la 1 a pau i ka la 7).

E nee ana na kaulana mahina mai ka po mai o ka la 9 mai o Ianuari a pau i ka po o ka la 7 o Feberuari; oia hoi, hoomaka ka po o "Hilo" ma ka po o ka la 9; a pau ma ka po o "Muku", oia hoi ka po o ka la 7 o Feberuari. O ka malama piha keia o Kaelo e na po he 30.

O ka lua mai o ka malama, oia o Kaulua, elike ana ia mai ka la 8 o Feberuari a ka la 8 o Maraki. O Hilo ka po mua e ku ana ma ka la 8 o Feberuari; a o Mauli ka po e ku ana ma ka la 8 o Maraki.

Ma keia hoonohonoho ana e koe ana ka po o Muku; a oiai aohe mahina oia po, ua lilo hoi ka mahina ia Hilo, e kau ana ma ka po o ka la 9 o Maraki; nolaila, ma keia kulana hoonohonoho ua nele iho la o Muku; aohe helu ia.

A o keia lele ana o ka mahina mai Mauli mai a nele o Muku, kapaia ai ke kau ana o ka mahina o Hilo i ka la 9 o Maraki, he Hilo aihue.

Nana; oia ke kaulana mahina e nee ana mai ka po o ka la 9 o Maraki; o Hilo ia po; a pau i ka po o ka la 7 o Aperila, oia o Muku. I keia kaulana mahina kupono ka ma-ama ana o ka mahina o loko o ia kaulana mahina ma ka po o Muku, nolaila, helu ia no ia po.

Wela; oia ka malama e hoomaka ana mai ka la 8 o Aperila, oia ka po o Hilo, a pau i ka la 6 o Mei, i ka po o Mauli. No ka nele ana o Muku i ka mahina ole, mamuli o ka lilo ana ia Hilo; haule ko Muku.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Penei iho la ke ka'i like hele ana o na kaulana mahina a hoea i ka malama o ka Mahoe-Hope, oia ka malama o Sepetemaba; a i ka pau ana o ia malama, o ka wa i komo mai ai ka malama *ukali* a *pili* hou, oia ka inoa o Kaawela.

Nolaila, o na malama o Kaelo, Kaulua, Nana, Welo, Ikiki, Kaaona, Hinaiaeleele, Mahoe mua me Mahoe-hope, he poe malama maoli lakou, a o Kaawela, ka malama *ukali* a *pili* hoi e ku ana i keia puni makahiki ana (M H 1902).

O ai o Kaawela ka malama (pili a ukali) mahope iho o ka Mahoe mua, a he malama hiki mua hoi ia no Hanakalauai, oia hoi o Iknwa-i-ka poha-ko eleele e like me ia mai ka la 31 mai o Okatoba a pau i ka la 28 o Novemaba, oia ka po o Mauli.

O ka mahina hoi o Muku, lilo ia Hilo, a hoomaka ka malama o WELEHU LANI, e like ana ia mai ka la 29 mai o Novemaba a pau i ka po o ka la 28 o Dekemaba oia ka po o Muku.

Makalii, oia ka malama hope o ka makahiki 1902 ma ka helu kaulana mahina mamuli o ke kulana helu malama *maoli* a me ka malama *pili*.

O keia malama *ukali* a *pili* hoi, oia paha ka mea i oleloia e ka haole, he *intercalary month*; a o ka *mahina maoli* hoi, he *entire month*, oia no ka mahina (month) o 30 la.

Ma ka hoomaopopo ana i keia kulana hoonohonoho kaulana mahina, o ka malama o Kaelo, ka helu malama paa mua o ka makahiki; a o ka Makalii, ka helu malama hope loa o ka makahiki. A ia mawaena o ke ku malama maoli e komo ai ka malama *pili a ukali* hoi.

E lawe kakou i ka makahiki 1905 i hala aku la, a hoonohonoho iho i na kulana malama o Hilo iloko o ia makahiki, e loaa ana he 13 Hilo. Hookahi Hilo iloko o na malama a pau, mai Ianuari aku a hoea i Dekemaka, koe ka malama o Iulai; he 2 ona Hilo. 1 Hilo ma ka po o ka la 2; a hookahi Hilo ma ka po o ka la 31.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Nolaila, o ka malama nona ka Hilo ma ka po o ka la 2 o Iulai, ma keia hoonohonoho ana, oia ka malama o Kaaona; a kau hou o Hilo ma ka po o ka la 31 o Iulai, oia hoi ka lua o na Hilo iloko oia malama, ku ka malama o Puanakau.

E hoomaopopoia nae, o Puanakau i hoikeia ae la, he malama pili a ukali ia mahope iho o ka malama o Kaaona, ka malama maoli; a he hiki mua hoi o Puanakau no Lealea, ka helu elua o na malama pili a ukali ekolu, e ku ana mawaena o Kaaona ame ka Mahoe-mua, elike me ia i hoikeia ma ka Na'i Aupuni, Buke II, Helu 119.

Ma ka manao ana o ka mea kakau, he mea pono ke laweia o Puanakau i malama ukali no Kaaona ma keia wahi; a ua lilo no hoi ia i malama pili mua no ka malama o ka Mahoe mua; ina nae e puka ana ka hoku Puanakau ma ia malama.

Ina o Lealea ka hoku e puka ana ma ia malama, alaila, e kapaia ana ia malama pili a ukali o Lealea; a ina hoi o Hikikaulonomeha ka hoku e puka ana ma ia malama, alaila, e kapaia ana ia malama pili a ukali mamuli o Hikikaulonomeha.

Maanei, e hoike hou aku ka mea kakau i keia hoonohonoho kaulana mahina ma ka hoohalike ana me ka helu malama Roma.

	Na Malama Maoli	*Na Malama Pili*	*Helu Roma*
1	Kaelo	Maliu	Ian—Feb.
2	Kaulua	Lana	Feb.—Mar.
3	Nana		Mar.—Apr.
4	Welo		Apr.—Mei
5	Ikiiki		Mei—Iune
6	Kaaona		Iune—Iulai
7	Hinaiaeleele	Hikikaulono	
		Punakau	Iulai—Angate
		Lealea	
		Hikikaulonomeha	
8	Mahoe-mua		Aug.—Sept.
9	Mahoe-hope		Sept.—Oct.
		Hokuula	
		Kaawela	

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

I mea o hiki ai i ko makou poe heluhelu ke hoomaopopo i keia kulana hoonohonoho mahina a malama hoi, eia ke hoopuka pau pono ia aku nei ma keia na inoa o na malama ame ko lakou hoo-kailike ana e liae me ia malalo iho:

	Na Malama Maoli	*Na Malama Pili*	*Helu Koma*
1	Kaelo	Malia	Ian—Feb.
2	Kaulua	Lana	Feb.—Mar.
3	Nana		Mar.—Apr.
4	Welo		Apr.—Mei
5	Ikiiki		Mei—Iune
6	Kaaona		Iune—Iulai
7	Hinaiaeleele	Hikikaulono Punakau Lealea Hikikaulonomeha	Iulai—Augate
8	Mahoe-mua		Aug.—Sept.
9	Mahoe-hope	Hoku ula Kaawela	Sept.—Oct.
10	Ikuwa	Kapawa Hoku nea Poloahilani	Oct.—Nov.
11	Welehu	Uli uli Helemele	Nov.—Dec.
12	Makalii	Hikikaunelia.	Dec.—Ian.

Olelo Hoakaka—Ma keia mahele, aole no i pau pono ka ka mea kakau huli ana a hoonohonoho ana, oiai he mea ano hou loa keia, a he pohihihi nohoi. Aka, e olelo ae nae ka mea kakau. ina e holo pono keia hoonohonoho kaulana mahina ma ka imi ana aku o keia wa, alaila, e lilo ana keia i mea e hoohele pololei ia ai na kaulana mahina a kulike loa me ka helu a ka haole.

E hoomaopopoia nohoi, o ka ike o ke kanaka Hawaii oia mau la, o na kaulana mahina he mau manawa ia no ke kanu ai ana, lawaia ana ame na hana e ae e pono ai ka nohona o ke kane ame ka wahine ame ka ohana; he wa no ka holo moana ana he wa no ke kaua a pela aku.

A e hoao ana ka mea kakau, e hoike aku i ke kahi o keia mau mahele ma keia mau mua aku.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

O kela a me keia mahina, e like me ia i hoikeia ae la, he mau ano ko lakou ma ka helu a ka Hawaii; e like no me ke ano o na mea e ikeia ana ma ka lewa a ma ka honua paha iloko a ma ka wa i ku ai kekahi malama, a i malama pii paha, ma kona wa pono iho; pela i kapaia aku ai na malama la ma ka inoa kupono i ke ano i hoea ae ia wa.

Malia paha aole kela he mea nui ma ka noonoo a me ka hoomaopopo ana a kekahi poe; aka, o keia no nae kekahi mea i kuluma a i mai i na Hawaii o ke au kahiko, a he mea pono no e paa ia mau mea ma keia moolelo; a na ka Hawaii o ke au hou e malama a e haalele paha i keia mau hoakaka, e like me ka mea ana i ike ai he pono.

Ma ka manaoio o ka poe kahiko, o na inoa malama m oh i heaia ai a i kapaia ai hoi i na mahina i hoikeia ae nei, e like me Kaelo, Kaulua, Nana a pela aku; he mau luaui lakou no kekahi mau mahele kanaka i hoomaopopoia ko lakou mau ano, mamuli o ke ano i hoikeia e ke kulana a mau kulana i hoohanauia mai e na poe la; Penei:

Kaelo—he inoa keia no kekahi kanaka, a na ia nei me kana wahine, oia o Pulukaelo, hanau mai kanaka kapulu.

Ua oleloia, o ka malama keia e hoeelo ai ka huhui hoku a Makalii i ka wa e napoo ai ma ke komohana.

Kaulua—he inoa kanaka maoli no keia, a na ia nei me Lanihua, kana wahine, hanau kanaka hokua nui. O ka wa keia e oloolo ai ka opu malolo a ka lawaia; poha ka ula-wena, puka ka hohui. He malama makani keia, he wa malolo o ka moana.

Nana—O Nana ke kane, o Mailewa, ka wahine, hanau kanaka aea, a he malama e ku ai a e momona ai ka papa'i. Elike me ke aea a maau hele ana o ka papa'i ma keia malama; pela ke ano o ke kanaka i hanauia ma keia malama.

Welo—o Welo ke kane, o Mikikolea ka wahine, hanau kanaka makilo. O Kahueloku kekahi inoa e keia malama.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

I keia ma'ama kupu ka ai, kupu na mea ulu, kuhinewa ka pueo i ka huelo o ka hoi ame ke pi-a, he huelo no ka iole, a popoi hewa ka pueo i ua huelo hoi nei a pia hoi.

Ikiiki—o ikiiki, ke kane; o Hoopaupauaho ka wahine, hanau kanaka huhu.

Kaaona—o Kaaona, ke kane, o Lanikua ka wahine, hanau kanaka le'a i ke oli ame ka hula.

Hina-ia-eleele—o Hinaiaeleele, ke kane, a o Kapolei, ka wahine, hanau kanaka haanui. He malama keia e aluka ai ka pala ana o ka ohia. E uhi paa ana ka okai ao eleele i ka lewa, a he eleele na ia i kekahi wa, a he eleele na ole nohoi, eleele ka umauma o ke kolea, a i'o nohoi a momona ke kolea i nei malama.

Hilinehu—o Hilinehu, ke kane, a o Lanikua, ka wahine, hanau kanaka koa. O ka malama keia e ku ai ka nehu. Mamuli o ka lilo ana o keia i'a i mea hoola maka-pehu, i'a no Hilo, i holo ai ma ke mele a kahiko keia huaolelo "Ka-ua-huki-hee-nehu-o-Hilo.

Hilina—o Hilina, ke kane, o Kupule ka wahine, hanau kanaka a wahine pupule. No ka pupule o na hana, e helikau wale ai no ka olelo ana, elike me ka hili o ka makani i nei malama, i kapaia ai keia malama o Hilina.

Ikuwa—o Ikuwa, ke kane, o Paaikaianualewa, ka wahine, hanau kanaka leo nui. He malama keia e ka ai ka ino; o ka "Ikuwaikepohakoeleele" keia. Kuku'i ka hekili, olapa ka uwila, ka ke kaikoo, ku ka punakea.

Welehu—o Welehu, ke kane, o Huhune ka wahine, hanau kanaka kekea. O ka malama keia e lehu ai ka pua o ke ko, a helelei, a e iiko ai hoi ka pua o ka ohia. He malama malie, a he malama oi aku o ka i'a.

Makalii—o Makalii, ke kane, o Hiipoi ka wahine, hanau kanaka maikai. O Kaauhuhupaina kekahi inoa o keia malama. O ka malama keia e hoomaka ai ke kau.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

I keia malama hoomaka ka wela ino o ka la, a mamuli o ka pohapoha ana o ka auhuhu i ka wela a ka la i kapaia ai "Kaauhuhupaina.

He nui no a lehulehu loa na hoakaka ame na wehewehe ana o keia mau malama i hoikeia ae la, e he ku nohoi i ka naauao keia mau hoakaka'a na poe kahiko.

Ma ka wa kahiko, ua maa loa na kanaka oia wa i ka ike ana i ka ouli o na keiki i hanauia maloko o kekahi o keia mau mahina i oleloia ae la, a pela e puni ka makahiki.

Aole hoi oia mau mea wale no, aka, e ike ana lakou i na mahina malie, ame na mahina ino. Nolaila, ua manao ka mea kakau, e hookomo i kekahi o ia mau hoakaka ana ma keia wahi, oiai no nae, he nui loa na mahele hoakaka oia ano i ikeia mawaena o na poe kahiko.

A me he mea la nae, ma ka manao ana o ka mea kakau, ua lawe no keia mau mea ana e hoike aku nei, no ka hooiaio ana i keia ike ano nui i pulamaia e ko kakou mau kupuna.

Kaelo—O na kuli o Kauwilanuinamakaehaikalani, o ka hooelo ua lani pili. He malama ino keia, he ua, hekili, kaikoo, ku ka puna-kea i uka o ka aina, he makani, a, anu nohoi. He malama keia e mahiai ole ai ke kanaka mahiai, a pela nohoi ke kanaka lawaia, aohe ona lawaia i keia malama, oiai ua pulei-leho mai la ke kai, ua ino.

O ka hoomaopopo o na Hawaii kahiko no ke ano o na keiki i hanauia i keia malama, no ka mea e pili ana i na keikikane, he hookiekie, kuonoono ole ka manao, a he hana ino hoi.

Aka, ina he kaikamahine ka mea e hanau ana i keia malama, he wahine noonoo pono ole a hoomaopopo ole i ke ano o ka noho ana, he manao hana nae, ke loaa iaia ka hoihoi, aka, he hoopalaleha no nae, aia no a kana mea e hoihoi ai, alaila, akeukeu oia.

No keia malama keiki kapulu, elike me ka mea i loko keia ae nei.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Kaulua—O Kaulua ka La, kaulua ka ua. He malama keia e lohi ai ka nee ana o ka La i ka akau, a pale noho i ka hookina o ka ua; nolaila, i kapaia ai o Kaulua.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama, he kanaka huna i kona manao. I kona wa nae e waiwai ai, he keu a ka hookiekie, aohe nana wale iho i kona mau hoaloha ma na hana i kokuaia ai oia a loaa ka pomaikai iaia.

He k-naka maalea nae, a he kanaka koa hoi. O ke kaikamahine e hanauia ana ma keia mahina, he kaikamahine makaala i ka hana, he lokomaikai, he malama i ka ohana, he ikaika ka manao.

No keia malama keiki koa a wiwo ole, elike me ia i hoike mua ia ae nei.

Nana—O hoona-nana ka manu i ka lae kahakai i keia malama. O na manu hoi o ka lae laau, ke hoomanana la i na hulu koou o ka Hooilo; oiai, ua puka mai ka mehana, oia hoi, ke Kau.

Ua kapaia nohoi keia malama, o ke aho pulu a ka lawaia. I keia malama e lana nui ai ka auwaa lawaia i ke kai; oiai ua noho i ka maka-pehu ia o ka hooilo a komo i keia malama; pale ka Hooilo, loaa ka malie.

O ke keikikane, e hanau ana i keia malama, he keiki ohilahila wale; he keiki hohu ino nae; he ake e hele ia wahi aku, ia wahi aku; he kanaka lokomaikai nae; a oluolu hoi,.

Ina hoi he kaikamahine, ka mea hanau i ke a mahina, alaila, he kaikamahine oluolu ia; he lokomaikai, he ake i ka hoomaemae iaia iho; a he wahine manao hoopaakiki nae, ma kana mea e hoopaa ai i kona manao.

Welo—O huli ke au i o welo; o welo kihei a ke a'eloa; a o ke aho loa hoi a ka lawaia. "O ka malama keia e kowelowelo ai ka huelo o ka hoi ame ke pi'a; a kuhihewa ka pueo, he huelo iole, o ka lele no ia a po'i.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

No keia mau huelo hoi ame ke pia, no ke kuku ae iloko o ka lepo, i kapaia ai he huelo Ku. O ka malama nohoi keia e hoeelo ai ka Huhui hoku a Makahi e kapoo ai ma ke komohana. He malama ua keia i kekahi wa, a he malie nohoi i kekahi wa.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama, he keiki nuha, hoohalahala he imi i na hana e a, a he imi i ko hai rono. O ke kaikamahine e hanauia ana i keia malama, he lokomaikai, he lo loi, he puni pai iaia iho, aka, he makuahine haalele keiki nae.

Ikiki—O ikiki ka lani iluna, o ikiki ka wela a ka la ame ka make a ka ai. He malama wela ino keia, he wi, he malama kanu nala o na Kona, ka ai hoole koke i ka wi, he malama malie.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama, he wiwo ole, he ikaika ka manao, he ake hookaulana iaia iho, he huhu koke. Ina he kaikamahine ka mea hanau i keia mahina, alaila, he ceeu kaili kane ana ia, he kaikamahine ano hoemau, a manao nui ole i ka hana.

Kaaona— O "kaaona ka pua i ka uwahi o ka Hooilo, o ulumahiehie, o muimuia." I ka wa kahiko o loko o ka hale kahi e kau ai ka pua a ka poe keia pua, ke hiki ae i na malama hooilo; a o ka loaa mau i ka uwahi o ke kapuahi hoopumehana, ua hele ka pua a kaaona, lena; a o keia na malama e ikeia ai; o na malama malie.

A a keia malama nohoi, he malama malie no keia he mau wahi kulu paka-ua no ke loaa ana i keia malama.

O ke keikikane e hanauia ana i keia malama, he noho malie, he oluolu, he hooko hana; he pomaikai ma na hana; he lokomaikai, he puni nui i na lealea hula, oli. A, ina hoi he kaikamahine, ka mea hanauia ma keia la, alaila, he kaikamahine huhu, leiloi, hoopaakiki, he hoomanawanui ma kana mau hana he puni i na olelo hookaau ame na lealea.

Hinaiaeleele— O "na keiki manu a Hinaiaeleele i hanau ai: a okoiele ke kua i ka anamo i ka hapuu. "He malama hoomamalu keia o ke ao, a haule mai na kulu paka ua; he malama mahiai a he malie.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

I keia malama e kiia ai na ai o kuahiwi; he malama hoi e paa ai ka umauma o ke kolea i na hula eleele.

O ke keikikane e hanauia ana i keia malama, he ake hoopaapaa, hakaka, he puuwai lokoino. A ina hoi he kaikamahine ka mea hanau i keia mahina, he huhu ino, he imihala, he paa ole na olelo, he molowa hoi.

Kamahoe-mua—O "na keiki mahoe a Lailai i ka nau, o Kii ame Kane." I keia malama e hele pu ai na huihui o Makalii me na kao (hoku); he malama kanu kalo a kanu i ka uala; he malie no hoi.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama, he haahaa ka noho ana; he nununu; he lokomaikai; he olalau a hilikau na hana. A ina hoi he kaikamahine, he lokomaikai he hoomaemae, he manao ikaika, oolea, paakiki, a ake auwana no hoi.

Ikuwa—O "ka pohakoeleele keia; a ikuwa ke kai, ikuwa ka hekili, ikuwa na manu." He malama ino keia; he ua, makani, hekili no hoi. Eia i na malama o ka hooilo. I keia malama e owili ai ka pua o ke ko; he malama anu keia.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama; he haahaa, he eleu, he kanaka nui o na enemi, he huhu a he kanaka leo nui. Ina he kaikamahine, he makau ole; he ano kuonoono ole nae ka manao; he huhu.

Welehu—O "ka malama keia o Welehulani; o lehu nui ke poo i ka uwahi o ka Hooilo." Eia i na malama anu; nolaila, i ho a ia ai ke kapuahi hoopumehana iloko o na hale, a ma kae o ke kapuahi e olala ai a loaa ka mehana; a pela i lehu ai ke poo. He malama ino keia; he ua a me ka makani.

O ke keikikane e hanau ana i keia malama, he haahaa ka manao, he hilikau, he eleu i ka lawelawe hana, he hoopaakiki a he huhu. Ina he kaikamahine, he nanaina a he ano helehelena kane kona; he iini i na mea e poino ai ka hoa loha; he haku olelo, he wahine nuku a huhu, he ake hakaka.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Makalii—O ka malama keia i oleloia ai e kahiko, ka la wela o ka Makalii. o makalii na maka ino, a makalii ka lau nahele. He maiau a anu keia, he ino, he uē, he makani, a pela aku.

O ka mea i oleloia ai, ka wela o ka makalii, he la awiliwili ko keia malama me ka ua. O ka maka lā lii o ka ua e hiolo ana. o ke kikiki nokonoko o ka wela o ka la; holo ai ka olelo ana, ka la wela o ka makalii.

O ke keiki kane e hanau ana i keia malama, he ake nui ma na mea kaulana e puka ai kona inoa, he ake ma na hana kaulana, o ka pilikia nae, ne noiowa wale. He keiki huhu, a he keiki paa ole ka manao. Ina hoi he kaikamahine, alaila, he naau haahaa, he hoomanawanui, he noho malie, he pi. he hoomaka'u ka'u wale, a pela aku.

O keia ka hopena o na hoakaka e pili ana i na malama Hawaii, me ke koe pu aku noho: o kekahi mau hoakaka ano nui e ae a ka poe kanaka.

Maanei e ae mai ka mea kakau, e hoike aku no kekahi wahi mea i baule na ka mea e pili ana i ka malama o Welehu, a oia hoi keia:

Ua olelo a, o ka malama keia i hanau ai ke Akua, nolaila, i kapaia ai, kino o ke Akua, *leha* o ke Akua, mano o ke Akua, Nolaila, he malama kapu akua keia, a he malama akua nohoi ma kekahi olelo ana.

He malama kapu akua ano nui keia. Elua ano kapu e malamaia ai ma keia malama, he kapu maka hiki kekahi, a he kapu akua kekahi. O na ohana akua o Lono, i ka wa e hiki ai i na po o Lono, ai laila kou i ko waho ai, noa na mea ai apau. O na ohana akua hoi o Kane, ke hiki aku i na po o Kane, ai laila kou i na mea ai o waho, noa ae na mea apau.

Maanei e hoomaka ai ka mea kakau e kamailio no na mea e pili ana i na la a me na po o loko o ka mahina hookahi, oia hoi na po he iwa, e nee ana mai ka po mai o Hilo a pau i ka po o Mauli.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

He kanakolu paa ka nui o na la o loko o ka mahina hookahi ma ka helu a ko Hawaii nei poe, aole oi aku, aole emi mai, elike la me ka helu a ka haole, he 30 po ma kekahi mau mahina, he 31 po ma kekahi, a he 28 hoi ma kekahi mahina, aia a he makahiki lele oi, alaila, loaa he 29 po.

E oki pu ia ana hoi ka mahina a ka haole e ke helu mahina a ka Hawaii: a he kulana kulike loa keia helu mahina a ka Hawaii me ko ka helu mahina a na poe kahiko o Roma.

A e laweiaweia nei hoi e ka poe kilokilo hoku (Astrologists) o Europa ame Amerika ame kekahi mau wahi e ae o ka honua nei. O ka hapa hope o kekahi malama ame ka hapa mua o kekahi malama a ka haole, oia ka malama holookoa a ka Hawaii ma na kaulana mahina he 30.

Ma ka moolelo kahiko o Hawaii nei, ua lilo keia mau po he 30 i mau kukui lamalama e hoomaikeike mai ana i na wa maikai no ka lawaia ana ame ka mahiai ana.

Ua lilo noboi keia mau la i mau wa e ikeia ai ke keiki maikai a maikai ole, imi loaa a imi loaa ole; koa a maka'u wale paha. A penei na mea i loaa i ka mea kakau no keia mau la:

1 Hilo—O ka la mua a po mua keia o ka malama. Ua kapaia keia po [a la hoi] mamuli o ka puahilo o ka mahina i puka ma keia po. He moowini loa kona ikeia ana i ka wa e kau mai ai ma ke komohana, oia no oe o ka maawe olona i *hilo* ia ka moali iki mai o kona ala ana ae.

A no ia kumu i kapaia ai ua puahilo ka mahina. I ka wa kalae maikai loa o ke kukulu komohana e ikeia aku ai ka mahina o Hilo, a i kekahi wa ke paaku ia e na okai ao, aole no e ikeia ana. O keia iho la no ka mahina hou ma ka helu Hawaii. A kau o Hilo, wahi a kahiko, ku ka Hoaka. O Hilo ka po mua, a o Hoaka aku ka po elua.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

No na mea kanu.—He makalii ka hua o ka uala; pela ke kalo, ka maia, a pela aku, ke kanuia i keia la, nokamea, elike me ke ano o ua mahina la ka moowini, pela no ka lii o ka uala, ka hua o ka maia me ke kalo, eia nae he kinikini a lehulehu na hua o ka pue a o ka ahui maia hoi.

He la maikai no keia no ke kanu ana i na mea kanu, a o kahi hewa iho la no ia o ka liilii o ka hua. Hoihoi ole na maka o ka mahiai ke nana iho.

Ma ka ohana lawaia, he la i'a ole keia.

O ke kanaka hoi e hanau ana i keia la, he kanaka maikai. Ina he keiki kane; he kanaka naau haahaa. A ina he kaikamahine ka mea e hanauia ana ma keia la, alaila, e hoao ana oia i kona mau la opiopio a ui ho me kekahi kanaka kuonoono a u-lakolako o ka noho ana.

Hoaka-Mamoli o ka moakaka o ka ikeia ana'ku o ka mahina i keia po, i kapaia ai keia po o Hoaka. O ka lua keia o na po o ke kau ana o ka mahina.

He la maikai keia no ke kanu ana i na mea kanu Ulu maikai ka uala; ke kalo; ka maia; ke ko; a pela aku. A he nunui kupono nohoi ka hua o ka uala, a pela no me ke kalo.

He la maikai keia no ka lawaia ana. Aohe moe o ka po o ke kanaka lawaia i keia la. He la lawaia no keia o ke kai hohonu; e laa ka lawaia Ahi, Kahala kela lawaia, keia lawaia.

He la kulia keia no ke noi a ke kanaka imua o ke alo alii a haku aina paha; ina nae i ke kakahiaka e noi ai. O ka wa pomaikai ke kakahiaka. Aohe loaa ke noi i ke awakea; o ai he au ku ia i ka lolo; a i ole, i ka wa paha i kapaia he "kahikole", oia ka mea i oleloia e kahiko, o "kahikole ka la."

O ke kanaka e hanau ana i keia la; ina he kane, alaila, he kanaka malama hana; ha mikiala i kela ame keia hana e haawiia aku ana iaia.

He kanaka mahiai, a lawaia nohoi. He kanaka kahumu ai, a maiau ma na hana apau e pono ai ka noho ana o ke kane ame ka wahine ame ka ohana.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

A o ke ano no ia o ka wahine e hanauia ana ma keia la. Kukahi—A mahuahua ae ka pii ana o ka mahina ma kona moakaka ana ae, ua kapaia o Kukahi. Ua manao kekahi poe o ka wa keia e hoomaka ai ke kapu o Ku, oia hoi o "Ku ka-pao" ma ke mele a kahiko.

Aole nae pela ka oiaio. Ua hoomaka mai ke kapu "Ku" ma ka po o Hilo, a ma ke ao o Kulua e noa ai ia kapu. Nolaila, na Komo o Hilo; o Hoaka ame Kukahi iloko o ke kapu "Ku."

Ua like wale no keia mau la mai Kukahi a hiki i Kukolu; a ua like no ka pomaikai e loaa ana i ke kanaka elike me ka loaa ana i Hoaka.

Olelo hoi kekahi poe o kekahi kumu i kapaia ai keia mau po, he mau po Ku; mamuli ia o ke ku ana o ke kai opihapiha halanalana a hakukoi ma na kuaau ame na pali kahakai; aohe moku koke o ia kai, oia hoi, aohe kai make koke.

Kupau—Ua mahuahua loa ae la ka mahina. I anei pau na Ku; huli ke au o ke kai ame ka aina i na "Ole" mua eha.

He la maikai no keia, o Kupau, ma na mea kanu ame na mea e ae: a koe wale no ma ka hanau keiki ana. He la ino keia no ke keiki e hanauia ana ma keia la. Aohe loaa a ia kanaka; he aihamu i ka ha'i. Aole nohoi e kau ke oho hina maluna o kona poo, hala oia ma kela aoao.

No na Ole eha—Mai ia Olekukahi a hoea i Olekukolu a Olepau. O na ole mua keia o ke kaulana mahina.

A hoea mai ka ole mua, hooki loa na kanaka i ka lawelawe ana i na hana imi pomaikai, e laa ke kanu uala, ke kanu kalo, ka lawaia, a me kela a me keia hana like ole. No ka hoomaopopo ana o ka poe kahiko he mau la nele keia, mauka a makai no hoi; o ka oi aku nae, o ka oihana lawaia, kapa lakou he *olelo* ka loaa ke hele i ka lawaia.

O ke kane a wahine e hanau ana iloko o na ole ekolu, he kane a wahine waiwai ole ia, aohe pomaikai loaa ia ano kanaka. Aka, o ke kane a wahine e hanau ana i ka wanaao o Olekupau, he kane a he wahine loaa ia.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Huna—Mamuli o ka nalowale ana o na kihi o ka mahina ma keia po i kapaia ai o Huna; oia hoi, ua hunaia na kihi o ka mahina. O ka 11 keia o na po i puka ai ka mahina.

He la maikai ole keia, wahi a kekahi poe, no ke kanu ana i na mea kanu. Ua like no keia la me Hilo. Aka, olelo hoi kekahi poe, he la maikai no ke kanu ana i na mea kanu.

O ke kanaka nae e hanau ana i keia la, he kanaka maikai. Ina he kane a he wahine paha, he nalo na mea ohumuhumu malu i keia poe; aohe o lakou waha a wale i na mea malu i hoikeia aku imua o lakou. A na pili pono ka inoa o Huna i na poe la.

Mohalu—Hoomaka ka mahina e pehu ae; a he mohala ke ano oia, wahi a ka Hawaii. He la maikai keia. Maikai ma na mea kanu; maikai ma ka lawaia; a maikai ma ka hanau keiki. Aohe auwaa paa iho i ka halau i keia la. He lonalona ka moana i ka auwaa lawaia.

O ke kanaka a wahine e hanauia ana i keia la; he kanaka a he wahine lokomaikai; aohe koe ka ai o ka umeke a pela ka ia o ka ipu kai; no ka pakela lokomaikai.

Ua oleloia, ma keia po e hoomaka ai ke kapu Hua a ma ka po o Akua e noa'i keia kapu. (Moolelo Hawaii, 1858 aoao 18.)

Hua—He la maikai keia no ka hana; e laa ke kanu kalo; kanu uala; kanu o kela ame ke a ano hua-ai e pono ai ka noho ana. He la maa mau no keia i ke kanu mea kanu ia e na Hawaii mai kahiko loa mai.

No ka oihana lawaia hoi, oia ano like no. He la maikai no ka lawaia ana. Ua ulu mai ka hua o ka loaa ma kela ame keia ano hana.

O ke keikikane e hanau ana i keia la; he keiki maikai; aole nae he lehulehu o kana mau keiki ke loaa kana wahine. He hookahi a elua no paha ana mau keiki.

Aka, o ka wahine e hanau ana i keia la, he wahine hanau nui i ke keiki.

Akua—O keia ka po e poepoe loa ai ka mahina. A he po ano hoanoano keia. Ua oleloia, o ka po keia e maau hele ai na eepa o ka po. He la maikai keia no ka poe mahiai.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

He la keia i maa i ke au kahiko i ka mohai i ka ai, ka i'a uta, ka aahu, a pela aku, i ko lakou mau aumakua hoouluai, a hooulu i'a no hoi.

Wahi hoi a ka olelo, ua kapaia keia la mamuli o ia mau hana. A no ka lilo loa o na kanaka i ka mahi ai i keia po no ke konane o ka mahina, e lapuia ana lakou e na eepa o ka po; a nolaila i kapaia ai nei po o Akua.

O ke kanaka e hanau ana i keia la, he kanaka ino. Ua maa ko Hawaii nei i ka olelo ana: "Akua no hoi kau mau hana e kuu keiki."

Hoku—He elua Hoku, he Hoku *ili* a he Hoku *palemo*. Ina e kapoo e ka mahina ma ka puka ana i keia la, mamua o ka puka ana mai o ka la i ke kakahiaka, alaila, he Hoku palemo ia; aka, ina e kau ana no ka mahina o Hoku ma ke Komohana i ka puka ana mai o ka la ma ka Hikina; alaila, he Hoku ili ia. Nolaila, alua Hoku e helu ia ma ka helu a kekahi poe; aka, olelo kekahi poe: "a i ka ili ana o ua mahina la, o Hoku ia; a o ka lua o ka po i ili ai, o Mahealani ia." (Moolelo Hawaii 1858, Aoao 18.)

He la maikai keia no ke kanu mea kanu; ke kanu ka maia i keia la, he nunui ka ahui ke hua mai, he kakahi nae na e ka; pela no me ke ko, eia nae he kakaikahi na ko o ke opu. He nunui ka uala, ke kalo, aohe nae oha.

O ke kane a wahine paha e hanau ana i keia la, he naau haahaa, he ahonui, he aloha i kona mau hoa, hanau, he ulakolako no ka noho ana. Ina he alii hanau i keia la, he alii akahai, oluolu, lokomaikai, puuwai hamama, a pela aku.

Mahealani—O ke kolu keia o na po i poepoe ai ka mahina. O keia kekahi la i paa i ka noonoo o ko Hawaii nei poe mahiai a lawaia, a pela aku; he la maikai a holopono no na hana.

O ka uala, kalo, maia a me na huaai no a pau e kanuia ana i keia la, he nunui wale no.

O ke keikikane a kaikamahine paha e hanau ana i keia la, he maikai. He hanauna nui ke puka mai ana na laua; he oluolu, akahai a haahaa ka manao.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Kulu—O ka ha keia o na po i poepoe ai ka mahina; a no ke koliuliu nae o kona wa o ka puka ana mai, oia hoi, ua hele a aumoe loa, i kapaia ai o Kulu ia po. Ua like no ka hiona o ka mahina e ikeia aku ana ma ka huina aouli me ko ka mahina o ka po e Akua; a he like no hoi ka mohai akua ana. He la mohai akua keia no na hua mua o ka luhi o na kanaka.

Ma na mea kanu a me ka lawaia ana, ua like wale no me na la mua ae nei ka maikai.

O na keiki e hanauia ana ma keia la, he poe keiki lolohi o ka noonoo, a he naaupo maoli no. He la no no hoi no ka lawelawe oihana ana.

Laau-ku-kahi—O ka hoomaka ana mai keia o ka uuku hou o ka mahina; a he like hoi kona hiona ke ikeia aku ma ka lewa lani me ko Hua. Aohe maikai o na mea kanu i keia la. Ke kanu ke kanaka i ka uala, he aa nui, he puaali, he la au wale iho no ko ke aa, aohe uala, pela me ke kalo; he kobu kalo iloko o ke one a'e, ke oiboibo kolopu wale iho no.

He la maikai ole no i ka lawaia ana; he inoino he au, nolaila, aohe holo o ka poe lawaia moana i keia la. O ka poe lawaia Aku nae, aia no a he pa ai, loaa kahi Aku, pa ai ole no hoi, hoi nele no.

O ke kanaka e hanauia ana i keia la, he kanaka koa; he wiwo ole; he kanaka ikaika; he la-au na iwi, pela me na lala o ke kino.

Laau-ku-lua—He like na hiona o ka mahina ke kau mai me ko Mohalu. Ua like no keia la me ko Laaukukahi, ma na mea kanu a me ka lawaia. koe wale no ma ka hanau kanaka ana.

Aohe koa o ke kanaka ke hanau i keia la; he kanaka hookaha i ko hai waiwai, he kanaka hoolaau a makee i ko hai mau pono.

Laau-kupau—He la maikai keia i ke kanu i na mea kanu. O ka la keia e kuupau ia ai ka hua o na uala e ke kanaka kanu uala; a o ka la hoi e kuupau ia ai ka io o ke kalo; a pela me ke kanaka kanu maia a kanu i kela a me keia ano hnaai, e pono a e oluolu ai ka noho ana. He la maikai no ka lawaia ana, oiai pa kanahai mai ke au o ka moana.

O ke kanaka e hanau ana i keia la, he kanaka maikai; he kanaka huhu ole, he oluolu ke kamailio ana, a he hoolaulea i ka noho ana o ke kane a me ka wahine a me ka wahine.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Olekukahi ame Olekulua—He mau la molowa ia keia e ka poe mahiai. Ua hoike mai ko laua mau inoa i ka nele i ka pomaikai ma ka mahiai; nele ma ka lawaia; a nele ma na hana e ae apau.

O ke kane kanaka maikai a wahine maikai paha e hanau ana ma keia la: na laua no ka loaa; nokamea, o ka nani ame ka ui o na oiwi ka kekahi poe e anoi nei; nolaila, loaa no kahi pono iki ia lakou, ma ia mau ano. Aka, ma ke ano nui, he mau la ino no keia.

A ma ka olelo hoi a kekahi poe kahiko. O ke keiki e hanau ia ma Olekukahi, he keiki ikaika a maikai ke ola; aka, he keiki pi nae.

O ke keiki i hanauia ma Olekulua, ina he kane a he wahine paha, he hana pono, a he aloha ia e kona mau hoa.

Ole-pau—O ka ole hope keia o na ole ekolu mahope iho o ka mahina piha. O keia ka po e ku ai ke kapu Kaloa, a i ole, ke Kapu Kanaloa hoi. I ka po o Olepau e kapu ai, a i ke ao o Kaloa-ku-lua e noa ai. Nolaila, elua no po i ku ai ke kapu Kaloa, oia hoi, ka po o Olepau ame ka po o Kaloa-ku-kahi.

Ua like no keia la me na la mua i hoikeia ae nei. O ke keiki nae i hanaula i keia wa, ina he keikikane a kaikamahine paha he huhu, aohe lohe ke kamailioia aku, he haalele i kona mau hoaloha, a pela nohoi me kona mau makua.

Kaloa-ku-kahi—O ka lua keia o na po e ku ai ke Kapu Kanaloa. He wa keia e hoomanao ai i ke akua ia Kanaloa. I ka puka ana o ka La ma ke kakahiaka o Kaloa-ku-kahi nei, ina nae e hoea aku ia wa i ka manawa makahiki puni o ka aina. (E hoike hou ia aku ana keia kapu ame na kapu e ae, ma kekahi mokuna hou mahope ae nei.)

He wa loloa keia o ke ko, ka maia ame ka uala ke kanu. He mau po lawaia lamalama maikai no keia.

O kanaka i hananuia i keia la, he kanaka aho loa ma ka hoomanawanui; aohe paupauaho koke, he keiki koa a maka'u ole; a e hana no oia i na hana e kau lana ai kona inoa.

Kaloa-ku-lua—I ka puka ana La a o nei la e pau ai ke ku ana o ke Kapu Kaloa, ma ka manawa e lawe laweia ai o ia kapu i ka wa o ka makahiki.

E HOOMAULA AKU ANA.

MOKUNA V.

NO KA MAHELE O NA WA.

Ma na mea kanu ame ka lawaia ana; ua like no me ko Kaloakukahi.

O ke keiki hanau ia ma keia la, he keiki noho'na hewa; nui na poino loaa iaia: a he make inoino ke loaa ana iaia.

Kaloapau-O ka pau ana keia o na Kaloa. Like no na mea e pili ana i ka mahiai ame ka lawaia me ko na Kaloa mua elua i hoikeia ae la. A ma ka hanau ana nae o ke keiki, ua ano like loa na ouli o ia keiki me ke keiki i hanauia i Kaloakukahi; he keiki ulakolako, waiwai, kaulana a mahaloia.

Kane—Hoomaka ke Kapu Kane i keia po, a i ke ao o Mauli e noa ai. O keia ka mea i hoikeia ma ka Moolelo Hawaii (1858). E komo ana ma ka wa o keia kapu, ke kapu o Lono O ke keiki e hanauia i keia la, he keiki noho malie.

Lono—O ka lua keia o na po i komo iloko o ke kapu Kane. O ke keiki e hanauia ana i keia la, he keiki punahele i kona mau makua a me na kahu hanai; a hoea kona mau makahiki i ka eono kauna me elua keu, e lilo no auanei oia i kanaka kaulana a manao nui ia e na'lii a me na kanaka.

Mauli—No ke keiki hanau i keia la, he keiki loohia mau oia i ka popilikia; me ka hoomanawanui wale no e loaa ai kahi pomaikai iaia. No ka hoao ana (mare) he la maikai keia.

Muku—Nalowale loa kahi mahina, a nolaila i kapaia ai o Muku keia po. O ke keiki hanau i keia la, e lilo ana ia i kanaka kalaiwaa akamai, a ina he wahine, he wahine loea i ke kuku kapa a me na hana a pau i pili i ka noho'na pupupu hale o ke kane a me ka wahine.

O kekahi mea ano nui e pono e hoopaaia ma keia wahi, oia ka hoomaopopo ana o S. M. Kamakau, kekahi o na kakau moolelo Hawaii kaulana loa o Hawaii nei, no ka mea e pili ana i na la o KANE, LONO, MAULI, MUKU, HILO, HOAKA a me KU; oia hoi keia: ua manao ka poe kahiko, ua hoomaka ka pukolu akua i ka hana ana i ka lani a me ka honua, ma keia mau la ae la, e hele a hoea i Hoaka, piha na la eono; a i ka hiku o ka la, oia o Kukahi, hoomaha ka pukolu akua i ka lakou hana, a lilo iho la ia he kapu Ku, a he La Kapu hoi ia ma kekahi olelo ana.

NA LA O KA HEBEDOMA.

Ua hoomaopopo a ua ikeia hoi ma ka moolelo kahiko o Hawaii nei, he mau inoa no ko na la e nee ana mai ka Poakahi mai a hoea i ka La Sabati a La o ka Haku, a ke au Karistiano e helu nei i keia wa. A ua oleloia he mau la keia i loaa mailoko mai o ka moolelo o Pele, wahi a kekahi poe. A eia iho ua mau la nei:

LA HEBEDOMA HAWAII	LA HEBEDOMA KARISTIANO
1. Anuenue Kaukapakahi	Poakahi-Monday
2. Healamuku	Poalua-Tuesday
3. Kahapouli	Poakolu-Wednesday
4. Manumoe	Poaha-Thursday
5. Ahi-wela	Poalima-Friday
6. Ahu Awakea	Poaono-Saturday
7. Kaha kino	Sabati-Sunday

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

O ia mea he MAKAHIKI, he wa ano nui loa ia i na kanaka o ka wa kahiko. He wa hoomaha ia no lakou. Hoomaha na'lii, na kanaka, na wahine a me na keiki ma ia wa. Aohe mahiai, aohe lawaia, aole haipule, aole o lakou hana aku i wahi hana e ae. O ka hoomaha wale no, oia ka lakou hana.

Ua kapu loa na hana a pau ma ia wa. Aka, aole no nae i nele loa lakou i kekahi hana ma ia manawa. O ka hana a ia poe ia wa oia ko lakou alana a mohai ana i na mea a lakou i mahiai ai.

E hoomaha pu ana me ke alii aimoku ma keia wa. Aole pa kona mau lima i kekahi wahi hana.

He eha la e hoomaha ai, a pau keia mau la, ala ila, hele lakou i ka mahiai a me ka lawaia. Aole nae ma na wahi e aku, aka, ma ko lakou mau wahi ponoi iho no ka mahiai a me ka lawaia ana; oiai aole i noa ka hoomaha makahiki ia wa, no ka mea, he eha malama i komo iloko o ka oihana makahiki; oia o Ikuwa, ka malama hope o ke Kau, a me Welehu. Makalii a me Kaelo, o keia kekahi o na malama o ka Hooilo.

He ewalu malama o loko o ka makahiki e malama ai na'lii a me na kanaka i na kapu a me na oihana hoomana maa mau. Ekolu malama iloko o ka Hooilo, oia hoi o Kaulua. Nana a me Welo; a he elima malama o loko o ke Kau, oia hoi o Ikiiki, Kaaona, Hinaiaeleele, Hilinaehu [Hilinehu] a me Hilinama.

Iloko o keia mau malama ewalu i hoikeia ae la e hoomau ai na'lii a me na kanaka i ka lawelawe ana i na hana hoomana a malama kapu no hoi, aka, i ka hoea ana mai o na malama eha o ka makahiki, e like me ia i hoike aé la, oia ka wa o na'lii a me na kanaka e hoomaha ai.

I ko na'lii aimoku a me na'lii malalo iho malama ana i keia mau manawa hoomana, e nonoi ana lakou ma ka lakou mau pule a me ka hoomana ana e loaa mai ona mau kaulana aina no lakou; e laa ke ku ana i ka moku, ka noho ai ahupuaa ana paha; a pela aku. E nonoi ana no hoi lakou i mau ko lakou alii ana, e ola a kau i ka puaaneane.

O na makaainana hoi o kela a me keia alii, e pule mau ana lakou e hoonuiia mai na aina o ka lakou mau hanai alii, e ola ua poe alii nei a lakou a palalau hala a kaikoko, a pela no hoi me ko lakou ola ponoi iho. Pule no hoi lakou e holopono a e hoopomaikai nui ia mai ka lakou mau hana e pono ai ko lakou noho ana.

Ma keia wahi e nana ai kakou no na mea e pili ana i na la kapu o loko o ka manawa makahiki, e like me ka mea i hoomaopopoia ai ma ka hapa hope o ka Mokuna i hala.

Ma na la e malamaia ai ke kapu Ku, oia hoi, na la 3, 4 me 5 o loko o ka malama o Ikuwa, e ku ana na lepa (oia hoi, na hae hoailona) maluna o na heiau; a e hoike ana keia mau lepa i na'lii a me na makaainana ua hoea mai ka wa hoomaha makahiki.

Ma ia wa hookiia na hana hoomana maloko o na heiau alii, a o na'lii a me na makaainana i maa mau ko lakou hele ana e hoomana iloko o keia mau heiau e hele ana lakou i na hana lealea o kela a me keia ano e malamaia ana ma ia mau la. Aka, he okoa nae ka hana a na kahuna, na kahu akua a me ke alii nui e lawelawe aku ai.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

I na la kapu Hua, oia na la o Hua ame Akua, o loko o ka malama o Ikuwa, oia ka wa e wahi ai ka niu a ke alii nui. O keia niu a ke alii, he puniu ia i hanaia me ka maiau loa, a na hoohinuhinu ia nohoi a maikai. Aia a pau keia hana i ka lawelaweia, oia kona wa e hele aku ai i na hana lealea ana i makemake ai.

Ma na wa hoi e hiki mai ai na kapu Ku o loko o ka malama o Welehu, aole i malamaia na hana hoomana; aka, i ka hoea ana mai o ke kapu Hua o loko oia malama, oia ka wa a na makaainana ame na 'lii o na papa haahaa e wawahi puniu ai. Ia wa i paniia ai na puka o na heiau, a pau ka malama ia ana o na hana hoomana.

Ma na la mahope mai, hoomakaukau iho la na makaainana i na auhau e ohiia mai ai, oia hoi, na auhau o loko o na mahelehele aina elike me na okana, na poko ame na kalana, oiai, oia na mahele aina i maheleheleia ai na moku (oia hoi na mokupuni).

Na kela ame keia konohiki aina e ohi mua mai i keia mau auhau na ke alii. E hookupu auhau ana nohoi na konohiki i ko lakou mau alii haku aina. A na kapaia keia hookupu a na konohiki, he *waiwai maloko*, a i ole, he waiwai *o loko* o ka moku.

A ma ka la o Laaukukahi, na ohiia ka auhau a o ka hookupu maloko o kela ame keia apana. O na mea e hookupu ai, oia ke kapa, ke pa-u-pa-u, ka malo ame na mea e ae he nui.

Aole i hookupuia ka puaa i keia wa, aka, o ka ilio ka mea i hookupuia. E laweia mai ana na ilio momona i hanai kupalu maoli ia a kaha momona. Hoopihaia na pa hoopaa ilio a piha i keia mau ano ilio pu-nelunelu a piha momona nohoi,

Oiai, iloko o keia mau mahina, aole ai o na 'lii i ka i'o puaa hou, mamuli o ke paniia ana o na hana mohai o loko o na heiau. A o ka i'o puaa a na 'lii e ai ai ia wa, oia ka i'o puaa miko.

Ua poke ia hoi ka i'o puaa ma na ka-ka loloa, a kapiia i ka paakai a miko maikai, ma na la e malamaia a e ku ia ana na pule iloko o na heiau.

A hoea mai ka la o Laaupau, ua pau pono mai la i ka ohiia na auhau; a oia mau hookupu i ohiia mai, ua hoomoeia aku la imua o na 'kua.

A ma kekahi la ae, oia ka la o Olekukahi, oia ka la a ke alii e haawi ai i ka waiwai i hookupuia mai i kona poe alii ame kona poe koa a puni ka aina.

Penei ke ano nui e maheleheleia ai keia mau waiwai i hookupuia mai i ke alii, e na makaainana, oia hoi, na auhau o ka puu mua, e haawiia ana ia no ke akua a mau akua paha o ke alii; a oia ka haawina e lilo ana no ka malama ana i na kahu akua; alaila, ka haawina aku o na kahuna o ke alii nui.

Pau ae la ko ke akua ame ko na kahuna mahele, alaila, haawi ko ka moiwahine mahele ame ko na punahele a ke alii a pela pu hoi me na aialo, oia hoi, ka poe e ai pu ana me ke alii ma ka papaaina hookahi. A kaawale ko keia poe, alaila, ko na alii i koe iho ame na mahele koa apau.

I ka mahele ana i na haawina waiwai no na'lii ame na koa; e haawiia ana ka mahele waiwai nui i na'lii, he nui a lehulehu ko lakou poe kanaka; a elike nohoi me ka emi iho o ka nui o na kanaka o kahi alii, pela no ka emi iho o kona haawina waiwai. Aole e loaa ana na waiwai o keia hookupu mua ana i na makaainana.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

Iloko o keia mau la, e hoomakaukauia ai na mea ai no ka malama ana i ka Makahiki, a o ua mau mea ai la, oia no ke kulolo, ka peiee, oia hoi, ka ulu pala i opeia iloko o ka lau maia a kaluaia iloko o ka imu: ka poi no hoi, ka maia, ka i'a, ka awa a me kela a me keia ai.

Ma ke ahiahi o ia la no, oia hoi o Olekukahi, e kai ana ka akua hulu; a ma ke ahiahi hoi o Olekulua, moe kaoo o ka huakai a na kii (oia na akua kii laau). A ma ke kakahiaka o Olepau, hele na kanaka i ka hana a me ka hoomakaukau ana no ke akua Makahiki, oia o Lono, i kapaia no hoi o Lonomakua. O keia ke akua i kapaia he *akua loa*. I kapaia hoi keia akua ma ka inoa *akua loa*, ma o ke kaapuni hele ana o nei akua a puni ka mokupuni.

O ka pii ana e kua a e kalai i keia akua laau, oia hoi ke *akua loa*, e hele pu ana na kanaka me ke akua hulu; a o ka hana ana ame ka hoomakaukau ana i keia akua, ua kapa ia he *ku-i-ke-paa*.

O ke ano o keia huaolelo *kuikepaa*, oia ke ku ana o na kanaka a paa i kahi hookahi. O keia ku ana o na kanaka ma ia ano, he *ku* ana ia a *paa*. He ano like no keia me ka olelo ana, *kulia i ka paa; kulia i ka nuu*.

O keia akua lea, oia nohoi ke akua Makahiki, he laau loihi ia o aneane elua anana ka loa; a o kona ana-puni, he 10 iniha he laau loihi pololei keia; a i okioki puna-puna a paukuku ia, mai kona kumu ae a hiki i ka welau.

E hoopaaia iho ana ma kona welau luna he laau *ke'a*; a ma keia laau *ke'a* i hoopaaia aku ai kekahi mau lau *pala* (oia no paha ka pala-a? L. H.). A ma kela ame keia mana o ka laau ke'a i kauia aku ai he mau lei hulu manu i hanaia a paa.

Ua hoopaaia aku he kapa pa-upa-u keokeo nui huinaha. O kahi kae o keia kapa, ua hoopaaia ma ka laau ke'a, a kunwelu iho la ilalo, me he pe'a 'la o ka moku mawaena o kahi i a ame kahi i-a. A pau ka hanaia ana o na akua kii nei, ia ahiahi iho, halihali ae la na'lii a me na kanaka i na laau nei me kona mau hihimanu a pau, a hamo aku la iaia me ka aila manoi, oia hoi, ka aila niu.

Ua oleloia, o ke kumu i kapa aku ai na kanaka o ka wa kahiko ia Kapena Kuke, o Lono, mamuli no ia o ka like loa o na pea o kona moku i ku mai ai i Hawaii nei, me ko ka lole pa-upa-u o keia akua kii o Lonomakua (Lono the father.)

O ke kokoolua e hele pu ai me ke *akua loa* oia ke *akua paani*. O keia ke akua nana e hoomalu i na hana mokomoko, kulakulai, hakoko, uma, a pela wale aku.

He hana ano nui ka hana e pili ana i ke *akua loa*, oia hoi ke akua Makahiki.

O keia ku ana o ke akua Lono, he akua kai huakai a puni ka moku i kela a me keia makahiki, oia anei ka mea i loaa ai kela inoa o Lono-i-ka-Makahiki?

Ma ke ahiahi o ka la o Olepau, e pau pono loa ai ka hanaia ana o ke akua loa. A ma ka wanaao o ka po o Olepau e ao ae ai, a o Kaloakukahi ia la, e hoa ia ana na puu ahi a me na lamalama ma na lihi kahakai a pau a puni ka mokupuni, a i keia wa e hele ai na alii a me na kanaka i ka auau kai a auau wai no hoi. A pau ka auau ana, hoi mai la na mea a pau a hoopumehana iho la ia lakou iho ma ke alo o na puu ahi. Aole aeia kekahi mea e hele e mahiai aole hoi i ka lawaia. E mau ana keia kapu ana no eha la.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

Ia la no, oia o Kaloakukahi, ia wa e komo aku ai ke akua makahiki e nee na ma kana oihana kaa poai i ka mokupuni, iloko o kekahi apana.

I ka hoea ana aku a ua akua nei, ua ku mua na puu waiwai, oia hoi, na auhau a o na hookupu o loko o na kalana, okana, poko ame na ahu-luaa.

O nei mau auhau, oia na hulu manu *oo*, iiwi a *mamo* hoi; pela ka puaa; ke tapa; na pai-ai a pela aku. O na pai ai hoi, i ai ia na ka poe e ka'i hele nei i ke akua makahiki.

He mea hou loa paha keia i na hanauna Hawaii o keia wa, ike ole i nei mau hana a ko lakou mau kupuna i hala aku i ka po; a nolaila, he mea pono i ka mea kakau ma keia wahi ke lawe mai i na hoakaka ano nui mai loko mai o na moolelo kahiko o Hawaii nei, e pili ana i keia kaahele ana a Lono-i ka-Makahiki, oia hoi, ke akua makahiki i hoike mua ia ae nei.

I ke kaahele ana a Lono (oia hoi, ke akua makahiki) i ka mokupuni, e hele mua ana ia ma ka lulu; i mea e kaa ai o uka o ka aina ma kona akau; a o kai hoi, ma kona hema.

I ka hele ana o ua Lono nei ma ia ano a hoea i ka palena o ka apana; kalana a kaona paha, e mau ai no ke kaa ana o uka o ka aina ma Kona Akau; a o kai nohoi o ka aina ma Kona Hema; a, ina e hoomau loa aku ana ka hele ana o ua Lono nei imua alaila, e huli ana o uka o ka aina ma Kona Hema; a o kai o ka aina ma Kona Akau; o keia kahi e pelu hou ai oia (Lono) i hope. A ma ia hana ana, aole ia i hewa; oiai o ka hele mua ana ka hele kanawai.

E hoomanaoia, o na wahi apau o ka aina ma ka hema o Lono i kona wa i hele mua mai ai; ua pau ia mau wahi i ke kapu; a o ka mea a'e hewa ma ia mau wahi, e uku ana oia i hookahi puaa hookahi anana ka loa.

Ina e loaa ka puaa anana i ka mea i a'e hewa ma kahi i kapu ai ke akua loa, alaila, pakele kona ola.

Eia ke *akua loa* ke kaahele nei, a i ka wa e kokoke aku ai ia e hoea aku i ka mokuna o ke ahu-puaa, aia hoi malaila kahi i ku ai he kuahu, ia wa e hele aku ai kekahi kanaka mai waena aku o ka puku'i kanaka e hali ana ia Lono-i-ka-Makahiki, no ua kuahu nei; a e pau ai aku ana oia he elua mau laau loloa, i kapaia he mau *alia*.

A ku keia mau laau; ia wa e hoi hali aku ai o Lono a kukuluia iho la mahope ponoi iho o na mau laau nei. O ke kowa mawaena o ua mau laau nei ka wahi kapu ia. A malaila nae na konohiki e hoahewa aku ai i ka lakou mau mea hookupu.

A oia nohoi kahi a na luna o ke alii e hoike mai ai i na olelo hoahewa i ka poe i hele mai ole mai. O na wahi e ae apau mawaho aku o [illegible], ia hoi na *alia*, he mau wahi noa wale no ia.

Ma ka wa e pau ai ka hookupu ana, [illegible] i, ka lawe ana mai o [illegible] kanaka i na waiwai o ka aina i alii a lakou i kaho mai ai; a lawa hoi ka [illegible] o na luna ohi auhau o ke alii.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

Hele mai la ke kahuna i ka'i hele pu mai ai me Lono a hahau mai la i ka pule hoonoa i ke kapu o ka aina i hookupu mai la i kona auhau.

O ka inoa o ka pule a ke-kahuna e uhau ai i keia wa, he Hainaki. A penei ia pule:

PULE HAINAKI.

1 Ou kino, e Lono, i ka lani,
2 He ao loa; he ao poko,
3 He ao ho opua i ka lani,
4 Mai Uliuli, mai Melemele,
5 Mai Polapola, mai Ha'eha'e
6 Mai Omaokuululu
7 Mai ka aina o Lono, i hanau mai ai
8 Oi hookui aku o Lono ka hoku e miha'i ka lani
9 Amoamo ke akua laau nui o Lono
10 Kuikui papa ka lua mai kahiki
11 He paina kukoa i ka hau miki no Lono.
12 E ku i ka malo a hiu.

I ka wa e hiki ai ka uhau ana a ke kahuna i ka lalani 12, hooki iho la oia i kana pule ana; a ia wa i pualu aku ai na kanaka:

"Hiu!"

Alaila, pane hou mai ke kahuna:

"15 E Lono—e!"

Pane hou na kanaka:

"Ke akua laau."

Pane mai ke kahuna:

"A--ulu!"

Pualu na kanaka:

"A—ulu, e Lono."

I ka pau ana o keia uhau pule ana; ua noa ae la ia ahupuaa; alaila, nee hou aku la o Lono no kahi ahupuaa hou aku. Ma keia nee hou ana'ku a ua Lono nei; ua hoohuliia iho la kona alo ilalo; oiai ua hemo ae ke kapu.

A hoea hou ua Lono nei ma ka palena o kekahi ahupuaa hou, ia wa e hoala hou ia ae ai ia a ku iluna a hanaia aku la no na hana elike me ia i hanaia ai ma ke ahu-puaa mua ae nei.

Peia iho la no e hana aku ai keia huakai a ke akua makahiki a pau na ahupuaa apau i ku malalo o ka auhau ia.

O ke ano nae o ke ka'i hele ana i ua Lonomakua nei, e hoohuliia ana ke alo o ua Lonomakua nei i hope; aole hoi imua.

Ina hoi o ke akua makahiki o na'lii ke hiki aku i kahi o na'lii e noho'na ua poe alii nei; na lakou e hoomakaukau na mea ai. O ka mea maopopo no nae, aole o ua akua kii laau nei ke ai ana i ka ai i hoomakaukau ia; aka, o ke kanaka nana e auamo ana i ua kii la.

O na mea ai e hanaiia ai ua kanaka nei, oia ke kulolo, ka hau, ka maia ka niu a hoohainu nohoi iaia i ka awa. He mau mea keia i hoomakaukau mua ia e ke alii, a e na'lii paha mamua o ka hoea ana'ku o ke akua makahiki.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

Ua mo'a mua keia mau mea ai ono a ua makaukau. A i ka wa e hoea aku ai ua akua nei a ku ma ka puka o ka hale o ke alii, ia wa e haawi mai ai na kahuna o loko o ua hale nei i ke aloha, ma ke kahea ana mai: "E weli ia oe, e Lono, ea!

A ia wa hoi e pualu like aku ai na kanaka e kai hele ana me ua o Lono:

"Naue ana! Naue ana!"

Alaila, kahea mai la na kahuna o loko o ka hale:

"E weli ia oe, e Lono!"

A pane aku la no hoi na kanaka kahu o Lono mawaho aku nei:

"Naue ana! Naue ana!"

A ia wa e hooho mai ai na kahuna mai loko mai o ka hale:

"Hele mai a komo! Hele mai a komo!"

Ia wa e komo aku ai na kanaka nana e hapai a e kaikai ana ia Lono, me Lono puno hoi iloko o ka hale. Alaila, hahau mai la ke kahuna i ka pule. A pau ka pule a ke kahuna, ia wa hanai mai la ke alii i ke kahu nana e kaikai ana o Lono. A pau ka hanai ana i ke kahu; hoihoiia aku la o Lono iwaho o ka hale.

A ku o Lono iwaho; o ka manawa ia e lawe mai ai na alii wahine o loko o ka hale i malo.

A paa o Lonomakua i ka humeia i ka malo a na alii wahine i lawe mai ai, e hoolei aku ana ke alii kane i ka niho palaoa maluna o Lono. I ke ahiahi ana iho o ia la, malamaia na lealea mokomoko, kula kulai, ka lua a pela wale aku, e na kanaka.

I kekahi la ae, oia ka la o Kaloakulua, e malama ia ana e na kanaka na lealea heeholua, ka maika, ke kukini, ka pahee ka no'a, oia hoi, ka puhenehune, ka hula a me na mea ano like. E hoomauia ana no keia ano lealea i kekahi la ae, oia hoi o Kaloapau. A ma ke kakahiaka nui o ka la o Kane, hoea mai ke akua-poko; a hoomau aku la no ke kai ana o ka hua kai a Lono me kahi akua paani.

A ma keia la o Kane ke ae luau la na makaainana no ke akua kapu o Kane; a ma ka la hoi o Lono, ao luau nohoi ko Lono mau kahu. I ka po nae keia mau hana e hanaia ai.

Pela no ma ka po mai o Mauli; ao luau no na kahu o Kanaloa. O keia ka na makaainana mawaewae ana no ka hoonoa ana i na kapu i paa maluna o lakou ame ko lakou mau kihapai, na moo aina kanu ai; a pela aku. He okoa nohoi ka na 'lii mau hana e lawelawe ai i keia mau la.

Ma ka la o Kane, ka wa e huli hoi mai ai ke akua poko, e kiiia ana ka pala-a o ke kuahiwi; a ia po iho, e ho-a ia ana ka puu ahi o ke akua nona ka inoa o Puea.

Ina e malie keia po, aohe ua ia e ka ua; alaila, he hoailona ia no ka pomaikai o ka aina. Nolaila, i ke kakahiaka ae o ka la o Lono, hoounaia kekahi waa e holo i kai no ka lawaia ana.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

Nolaila, i ke kakahiaka o ka la o Lono, hoouna ia kekahi waa e holo i kai no ka lawaia ana. A huli hoi mai ua waa 'la, ai iho la na 'lii kane ame na maka ainana kane i ka i'a hou i hei a i loaa mai la i ka poe lawaia.

Aole ai na wahine i keia i'a. A ma ia la nohoi weheia na palulu i kaeiia ma na maka o ke kahuna nui a paa.

Ma ke kakahiaka nui o ka la o Mauli, hele hou na kanaka e kii i na lau pala-a a palapalai o ke kuahiwi, a ho-a hou ia ke ahi o *puea*. I kekahi kakahi aka ae, oia ka la o Muku; a o ka la hope loa nohoi ia o ka malama, holo hou ka waa lawaia i kai.

E hoomauia mai ana keia ano hana ma ka la o Hilo, o Hoaka, na Ku eha, na Ole eha. E pii mau ia ana ka palapalai ame ka pala i ke kuahiwi; a e ho-a mau ia ana nohoi ke ahi o "puea" i keia mau po i ole loia ae la.

A ma ka la o Huna, e ai ia ai ka i'a makamaka hou e ka moiwahine ame na wahine apau i ka i'a hou mai ka moana mai.

Ma ke kakahiaka o Mohalu, ku mai la ke kapu ma ia la a komo iloko o na la o Hua, Akua ame Hoku; a iloko oia mau la, aole aeia kekahi waa e holo i kai i ka lawaia.

A ma ka la ae o Mahealani e hoi mai ai ke akua makahiki mai ke kaahele ana i ka mokupuni. A ma keia la no, hele ke alii nui i ka auau kai.

A ma ia ahiahi no o Mahealani, e hoihoiia aku ai ke Akua Makahiki iloko o ka luakini.

He nui aku na mea i koe maloko o nei mahele, e pili ana i na kapu ame na hana i lawelaweia ma ia mau la; a ua lawa paha keia mau mea i hoomaikeikeia ae la no ka hoomaopopo ana no nei mau la kapu o ka Makahiki.

Ua oleloia na Lono nei mea he Makahiki i hookumu. He Akua nui o Lono ma ka manao ana o na kanaka o ka wa kahiko.

Ua oleloia, he kanaka maoli no keia o Lono; a o kona wahi i noho ai me kana wahine, oia o Kaikilani, oia hoi, o Kaikilanialiiwahineopuna, ma Kealakekua, i kona Hema, Hawaii. I kekahi la ia laua e konane ana, ua hoea mai la kekahi kanaka a ku ana iluna o ka pali o Kaawaloa; a kahea mai la oia mai luna mai i ka i ana:

"E Kaikilani—e! I kani aa mai no ko ipo ia oe, o Heakekoa!"

Aole no i kuikahi loa na hoomaopopo ana mai a kekahi poe i paa keia moolelo o Lono ame Kaikilani, no ke ano pololei maoli o na huaolelo a nei kanaka i kuhea mai ai mai luna mai o ka pali, oiai o Lono ame Kaikilani e ukonane ana. A pela nohoi me kahi a Lono ame Kaikilani i konane ai Ma ka olelo a kekahi poe, aia ma Kalaupapa, Molokai, kahi a Lono ma i konane ai; a o na huaolelo i hoopukaia mai ai e ke kanaka nana i kahea mai, oia keia.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

"E Kaikilani-alii-wahine-o-Puna—e! E aa mai ia oe ko ipo; o ke ku a Kalaulipali o Uli, o Heakekoa! Ua lohe o Kaikilani i keia leo kahea; a hoomaka aku la oia e hoonui i kona leo imua o ke kane, o Lonoikamakahiki, ma ka hoonee ana i na iliili o ke konane. Olelo ae la ia, "O ke *ku* keia; o ka *moe* kela; o ka holo keia; o ka lele kela; a hapala ke *kea* na ka *ele* ka ai. A make a lilo kau pohaku ia'u!"

Ua hoonui o Kaikilani i kona leo me ke kamailio awiwi ana, a hoonakeke pu hoi i na iliili o luna o ka papa konane Ua hana oia i keia hana i mea i lohe ole ai o Lonoikamakahiki i keia leo e kahea nei.

Aka, he mea o aio, aole no i lohe o Lonoikamakahiki i ka leo kahea mai luna mai o ka pali; a hiki wale i ka punaiawele ana o ka leo o kahi kanaka, ma ka huaolelo: Heakekoa; ia wa i lohe ai o Lonoikamakahiki.

A o kona manawa no ia i pane mai ai i ka wahine me ka leo nui, pela ina ina:

"Ha! Hapala ke *kea* na ka ele ka *ai*. Kauwa ma ke loa oe ia'u e nei lapuwale!"

O ka manawa no ia a Lonoikamakahiki i hapai ae ai i ka papa konane, a paki mai la maluna o Kaikilani, a waiho a make aku la ka wahine.

E hoike hou ia aku ana keia mahele mahope ae nei, malalo o ka mokuna e pili ana i na'lii Moi o Hawaii; oiai o Kaikilani e olelo ia nei ma keia wahi. he Moiwahine oia no Hawaii, mamuli o ka hooili ana o Keawe-nui-a-Umi i kona aneane ana e make i ka nohoalii maluna ona (Kaikilani) oiai o Kaikilani, oia ke kaikamahine ponoi a Kukailani, keiki a Keliiokaloa, Moi o Hawaii. He moolelo walohia ko keia mau Moi o Hawaii, oia o Lonoikamakahiki ame Kaikilani.

E hoomau kakou. e na makamaka puni helahelu i ka Moolelo Hawaii Kahiko e pili ana i ka nohona o ko kakou mau kupuna aloha i kela mau la i hala lilo loa aku.

I ka hele ana o ke akua paani, o kana mau hana; oia no na hana lealea; ke kuikui; ka loulou; ka oo-ihe; ka honu-honu; a me ia lealea aku, ia lealea aku i kupono i keia wahi akua ke hana.

Ina pololi na kanaka o nei wahi akua, alaila hu huki wale ia ka mala uala, ame ka mala kalo; kalua wale ka puaa; ka moa; ame na mea kupono i ka ai ia.

A pela e loaa ai ka ai ame ka i'a a na kanaka o ua wahi akua nei. Hoomauia aku la no na hana lealea. Pela e hana ai nei wahi akua o puni ka mokupuni ana i kaahele ai.

Ua oleloia, o na kanaka akamai a lealea ia mea he hula; ka poe ikaika i ka hakaka, ke kulakula'i ame ka mokomoko; oia na kanaka e hele pu ai me keia akua paani.

Mahope mai o keia akua, e hele mai ai o Lono, ke akua nui. Oia ke akua e hookupu ai na moku eono o Hawaii. Hookupu ka ai, me ka i'a; ke kapa; ka malo me ka pau; ame na waiwai, o kela ame keia ano.

MOKUNA VI.

NO KA MAKAHIKI.

A ku ka puu o ka waiwai; alaila, hookawalo ko ke akua mahele; a koe ke koena o ka waiwai, haawi ia koena no na kanaka. Alaila, hele aku no oia no kekahi moku okoa aku; a hookupu no ka waiwai. Pela mau e hana'i a puni ka mokupuni okoa. Elua he lelauna a keia akua iloko o ka makahiki.

O ka aina e hookupu ole ana ia Lono, e haoia ana ia aina e na kanaka o Lono. E uhaki ana e keia poe ka ai e ulu ana iwaena o ka loi a o ko kikepai paha; o ka puaa nui momona hele a ka *ha* ke kino e moe ana a e hele ana paha iloko o ka pa, e kii wale ia aku ana ia e keia poe kanaka, a pau i kalua ia.

O na waiwai o na kanaka e waiho ana maloko o na hale, e haoia ana ia mau wahi. E olohelohe ana ka aina hookupu ole. A na keia poe kanaka ka olelo kaulana e hoomanaoia nei e kekahi poe kahiko:

"Ka! lealea no paha ka kakou apa ia Hawaii nei, he moku nui ia!"

A pau ke kaahele ana a ea Lono nei, alaila, hoi oia i kona heiau. A hiki oia i ka heiau, kapu iho la oia; aole ike hou na kanaka iaia. O kona poe kahuna wale no ke ike iaia.

A hoea aku i ka la o Lono, ku hou ke kapu. Aole aa ke ahi; aole hoi e laweiaweia na hana e ae a pau i kupono ole ke hanaia ma ia le.

I ka wa kakahiaka, hele na kanaka i ka hiu-wai; oia hoi, ka auau wai ana i ke kakahiaka nui; a pau ia hana; hoi na mea apau i ka hale; alaila, kakua na wahine i na pau maikai a maemae, i hanaia nohoi, a aala me na mea ala i ikeia iloko o ia mau la; hume nohoi na kane i ka malo a ka lakou mau wahine i kuku ai a i hana ai a nani. Hume nohoi a ku ka puali. O na hana keia a na kane ame na wahine e lawelawe ai ma keia la.

Pela nohoi ko Kane la; kapu nohoi kona poe kanaka. Aole lakou e hana, a hala keia mau la. A pau keia mau la, pau nohoi ke kapu; noa nohoi

Eia kekahi; ma ka wa e ku ai a e noho ai ke akua ma ka heiau; e hoouluululua ana oia me na lau lipolipo o ka mahelehele; e laa ka maile, ka pala; ka ieie; a pela aku. A mahope, kau aku ka puaa; ka niu; ka i'a oia ame ka awa.

MOKUNA VII.

No na Heiau o ka Wa Kahiko o Hawaii Nei.

Ua hoakaka nui na kakau moolelo o Hawaii nei, elike me Davida Malo, ame S. M. Kamakau i na mea e pili ana i na heiau o ka wa kahiko o Hawaii nei. He mahele ano nui no keia i pili i ko Hawaii nei Moolelo kahiko; a ke manao nei ka mea kakau, ma keia wahi, oia hoi, ma keia mokuna e lawe mai ai oia i na hoakaka ana a keia mau kakau moolelo kaulana, i loaa ai he mau mea hoomaikeike i ka hanauna hou o Hawaii nei no ke ano oia mea he heiau.

Ka S. M. Kamakau Mau Hoakaka no na Heiau.

1 O ka Heiau Loakini- Oia ka *heiau* nui, i kapaia, he Hale-Malu-Ohai a he Hale-lama. He kapu lou lu, ke kapu; he kapu ohiako me ka haku ohia.

Ua pili keia mau heiau i na Moi wale no. Aole o noa keia mau heiau i ka puaa me ka niu; aia no a *hai* pu ia me ke kanaka; alaila, noa ia kapu heiau ana nolaila, ua kapaia keia ano heiau, he Heiau Poo-kanaka.